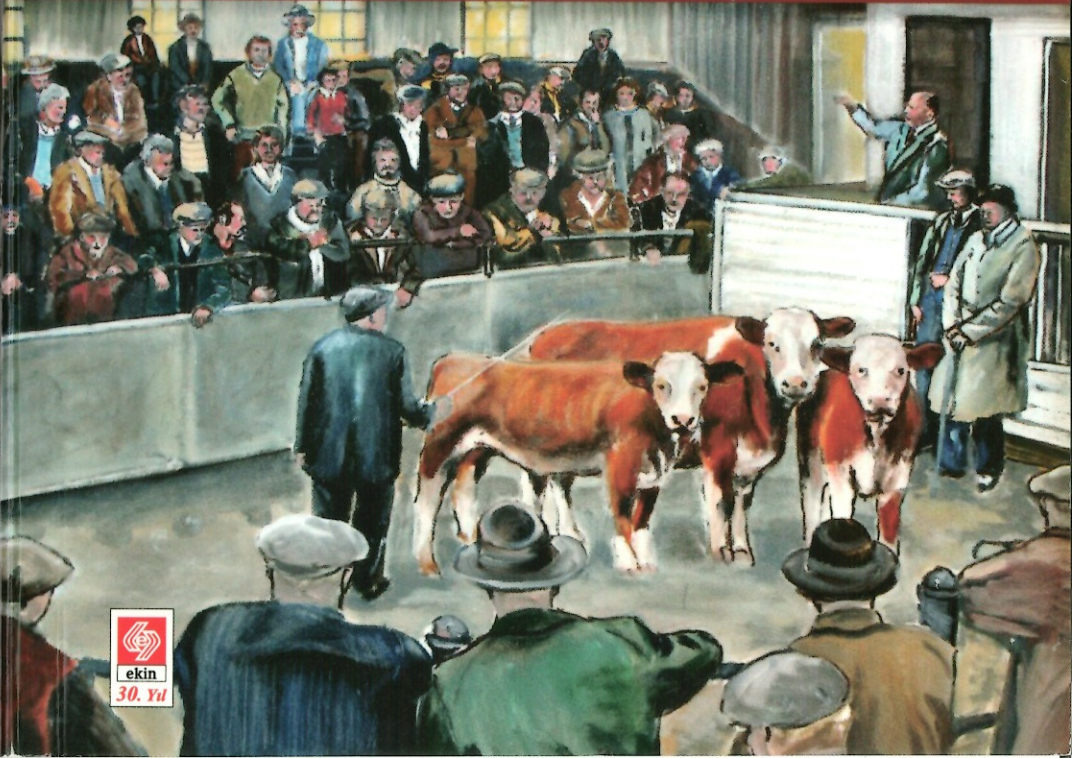

Engin ARIKAN

Engin ARIKAN

HAYVAN HAKLARI İNSAN HUKUKU

HAYVAN HAKLARI İNSAN HUKUKU

ekin
30. Yıl

ekin

Hiçbirimiz hayvanlara eziyet edilmesini istemeyiz. Ancak bu, içinde yaşadığımız toplumun hayvanlara eziyet etmediği anlamına gelmez. Türkiye İstatistik Kurumu verilerine göre sadece 2015 yılı içerisinde 3 milyara yakın hayvan gıda üretimi için kesildi. Bu kadar hayvan nasıl yetiştiriliyor? Hayvanlar bu süreçte neler tecrübe ediyor? Yaşadıkları acının ahlaki bir önemi var mı? Hayvanları yemekte veya diğer şekillerde kullanmakta haklı mıyız? Hayvan hakları diye bir şey olabilir mi? Hayvanlara karşı ahlaki sorumluluklarımız nelerdir? Hayvanlar hukuk tarafından korunabilir mi?

Bu kitap, bu ve bunun gibi sorulara cevap vermeye çalışıyor. Kitapta, ahlak felsefesi kuramlarından faydacılık, ödev ahlakı ve erdem etiği yaklaşımları doğrultusunda günümüz toplumlarının hayvanlara olan yaklaşımının radikal bir şekilde değişmesi gerektiği tezi öne sürülüyor. İkinci olarak da dünyada ve Türkiye'de hayvanların hukuk tarafından nasıl korunduğu ve korunabileceği inceleniyor.

Engin Arıkan, 1986'da İstanbul'da doğdu. Galatasaray Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nden 2011 yılında mezun oldu. 2011 yılında başladığı Galatasaray Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku Yüksek Lisans programını 2014 yılında "Hayvan Refahı, Hayvan Hakları, Hayvan Hukuku" tezini savunarak tamamladı. Şu anda Galatasaray Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku Doktora Programı'na devam etmektedir. 2012 yılından beri Türk Alman Üniversitesi Hukuk Fakültesi, Hukuk Felsefesi ve Hukuk Sosyolojisi Anabilim Dalı'nda araştırma görevlisi olarak çalışmaktadır.

EKİN Basım Yayın Dağıtım

Şehreküstü Mah. Cumhuriyet Cad.
Durak Sk. No: 2 Osmangazi / BURSA
Tel.: (0224) 220 16 72 - 223 04 37
Fax: (0224) 223 41 12
e-mail: info@ekinyayinevi.com

www.ekinyayinevi.com

HAYVAN HAKLARI İNSAN HUKUKU

Engin ARIKAN

 E K İ N
Basım Yayın Dağıtım

2016

© 2016 Ekin Yayınevi

Tüm hakları mahfuzdur. Bu kitabın tamamı ya da bir kısmı 5846 Sayılı Yasa'nın hükümlerine göre, kitabı yayınlayan yayınevinin izni olmaksızın elektronik, mekanik, fotokopi ya da herhangi bir kayıt sistemi ile çoğaltılamaz, özetlenemez, yayınlanamaz, depolanamaz.

Sertifika No: 0607-16-008681

ISBN: 978-605-327-393-6

Sayfa Düzeni / Kapak Tasarımı: Aslı AYRANCI

Resim: An Irish Cattle Auction, Ressam: Will Millar

Baskı ve Cilt:

Star Ajans Ltd. Şti.

Alaaddinbey Mah. 634. Sk.

NİLTİM Ayaz Plaza No: 24

Tel. (0224) 249 33 20

Sertifika No: 15366

Baskı Tarihi: Eylül 2016

EKİN Basım Yayın Dağıtım

Şehreküstü Mah. Cumhuriyet Cad.

Durak Sk. No: 2 Osmangazi / BURSA

Tel .: (0.224) 220 16 72 - 223 04 37

Fax.: (0.224) 223 41 12

e-mail: info@ekinyayinevi.com

www.ekinyayinevi.com

İÇİNDEKİLER

BİRİNCİ KISIM FELSEFİ KURAMDA HAYVANLAR

1.1. FAYDACI YAKLAŞIM: PETER SINGER	9
1.1.1. <i>Hayatı, Felsefi Pozisyonu, Konu İçin Önemi</i>	9
1.1.2. <i>Argümanı</i>	10
1.1.2.1. Hayvanların Ahlaki Statüsü	11
1.1.2.2. Menfaatlerin Eşit Önemsenmesi	15
1.1.2.3. Eşitlik İlkesinin Hayvanlara Uygulanmaması: Türçülük ...	23
1.1.2.4. Çıkarımlar	27
1.1.3. <i>Eleştiriler ve Cevaplar</i>	41
1.1.4. <i>Değerlendirmeler ve Yorumlar</i>	54
1.2. HAK TEMELLİ YAKLAŞIM: TOM REGAN	59
1.2.1. <i>Hayatı, Felsefi Pozisyonu, Konu İçin Önemi</i>	59
1.2.2. <i>Argümanı</i>	60
1.2.2.1. Hayvanların Ahlaki Statüsü	61
1.2.2.2. Alternatif Kuramların Sorunları ve Yetersizlikleri	65
1.2.2.3. Adalet Olarak Saygı İlkesi ve Hayvan Hakları	76
1.2.2.4. Çıkarımlar	86
1.2.3. <i>Eleştiriler ve Cevaplar</i>	95
1. 2. 4. <i>Değerlendirmeler ve Yorumlar</i>	99

1.3. ERDEM ETİĞİ YAKLAŞIMI: ROSALIND HURSTHOUSE	106
1.3.1. <i>Hayatı, Felsefi Pozisyonu, Konu İçin Önemi</i>	106
1.3.2. <i>Argümanı</i>	107
1.3.2.1. Hayvanlar İçin Ahlaki Statü Belirlenmesine İtirazı	108
1.3.2.2. <i>Eudaimonia</i> , Erdemler ve Pratik Bilgelik	112
1.3.2.3. Erdem Etiğinin Eylem Kılavuzluğu ve Hayvanlar	117
1.3.2.4. Çıkarımlar	120
1.3.3. <i>Eleştiriler ve Cevaplar</i>	129
1.3.4. <i>Değerlendirmeler ve Yorumlar</i>	133

İKİNCİ KISIM

HUKUKTA HAYVANLAR

2.1. KARŞILAŞTIRMALI HUKUKTA HAYVAN HUKUKU	143
2.1.1. <i>Avrupa</i>	144
2.1.1.1. Avrupa Birliği	145
2.1.1.2. Birleşik Krallık	159
2.1.1.3. Almanya	162
2.1.1.4. Fransa	164
2.1.1.5. İsveç	165
2.1.1.6. İsviçre	166
2.1.2. <i>Amerika</i>	167
2.1.2.1. Amerika Birleşik Devletleri	168
2.1.2.2. Brezilya	173
2.1.3. <i>Okyanusya</i>	174
2.1.3.1. Avustralya	174
2.1.3.2. Yeni Zelanda	175

2.1.4. Asya.....	177
2.1.4.1. Çin Halk Cumhuriyeti	177
2.1.4.2. Hindistan.....	178
2.1.4.3. Japonya	181
2.1.4.4. İslam Hukuku.....	183
2.1.5. Uluslararası Hukuk	185
2.1.5.1. CITES	187
2.1.5.2. Dünya Ticaret Örgütü	189
2.1.5.3. Uluslararası Balina Avcılığı Komisyonu.....	192
2.2. TÜRKİYE'DE HAYVAN HUKUKU	194
2.2.1. Çiftlik Hayvanlarına Dair Düzenlenmeler	194
2.2.2. Laboratuvar Hayvanlarına Dair Düzenlemeler.....	197
2.2.3. Ev ve Süs Hayvanları ile Sahipsiz Hayvanlara Dair Düzenlemeler.....	201
2.2.4. Av ve Yaban Hayvanlarına Dair Düzenlenmeler	207
2.3. DEĞERLENDİRMELER VE REFORM ÖNERİLERİ	211
2.3.1. Karşılaştırmalı Hukukta Hayvan Hukukunun Değerlendirmesi.....	211
2.3.2. Türkiye'deki Hayvan Hukukunun Değerlendirmesi.....	219
2.3.3. Reform İçin İlkeler.....	222
2.3.4. Reform Önerileri.....	225

SONUÇ..... 231

KAYNAKÇA..... 233

GİRİŞ

2014 yılı Şubat ayında Eskişehir’de yaşayan bir üniversite öğrencisi kedisini işkence ederek öldürdü. İnternete yaptığı işkencenin görüntülerini koyması büyük bir infial yarattı. Sosyal medyada binlerce tweet atıldı; gazeteler günlerce konuyu sayfalarına taşıdı ve en sonunda da mahkeme bu gence hatırı sayılır bir ceza verdi. Olayın kurbanı bir insan olmamasına rağmen toplum bu konuya büyük bir ilgi gösterdi.

Pek tabii ki Eskişehir’deki bu talihsiz kedi Türkiye’deki veya dünyadaki tek hayvan değil. Sadece Türkiye’de sadece 2015 yılında kesilen hayvanlar arasından sadece tavukların sayısı Türkiye İstatistik Kurumu verilerine göre 1.118.719.413’tür (yani bir milyardan biraz daha fazla). Tavuk üreticileri ve hayvanları başka şekilde kullanan şirketler Eskişehir’deki gençten biraz daha akıllıca davranarak üretim süreçlerinin tamamını Youtube’a yüklemiyor. Ancak bu görüntülere sahip olmasak da tabağımızdaki yemeğin havadan gelmediğini veya hayvanlar üstünde yapılan deneylerin “acıttığını” pekâlâ biliyoruz. Ama yine de hayvanları esaslı bir şekilde saygı gösterilmeye değer bir grup olarak ele almıyoruz. Tabii ki Eskişehir’deki genç gibi cani değiliz ama hayvanların da ahlaki bir statüsü olabileceğini aklımıza pek getirmiyoruz. Eğer getiriyor olsaydık Eskişehir’deki kedi için onca tepki veren yüzlerce insan kesilen 1.118.719.413 tavuk karşısında düşüp bayılmadı idi.

Hayvanların ahlaki bir özne olarak değerlendirilmesi ve ahlaki muamelelerimizde dikkate alınması gerektiği fikri çoğu zaman düşünsel düzlemde pek kâle alınmamıştır. Günümüz toplumlarının diğer sorunları düşünülürken bu konu hakkında derinlemesine bir akıl yürütmede bulunmak entelektüel bir oyalanma, zaman kaybı ve hatta bir budalalık olarak görülebilir.

Ancak günümüz toplumlarının hayvanlara yaptığı muameleler marjinal bir mesele değildir. Her yıl dünyada ve Türkiye’de insan nüfusundan onlarca kat fazla hayvan kesilmektedir. Endüstriyel hayvancılık milyarlarca hayvanı kullanmaktadır. Milyonlarca laboratuvar hayvanı her yıl deneylerde kullanılmakta; bu sayı Türkiye’de de on binleri bulmaktadır. Yine milyonlarca ev ve sokak hayvanı insanlarla beraber yaşamaktadır. Sayısız hayvan türü yaban hayatındadır ancak insanların doğaya olan etkilerinden dolayı zarar görmektedirler. Hayvanlar doğal yaşam sürelerinden çok kısa hayatlar sürebilmekte; bu sürede de büyük acı ve eziyetler yaşamaktadırlar.

Bunca büyük sayılar karşısında sert bir muhalif, hayvanların “herhangi bir” ahlaki değerinin olmadığı için bu istatistiklerin bir şey ifade etmediğini iddia edebilir. Ancak ben bu kitabı eline alan asgari duyarlılık ve mantığa sahip herhangi bir okuyucunun en azından hayvanların “belli bir” ahlaki değerinin olabileceği konusunda makul bir “kuşku”sunun bulunduğunu varsayıyorum. Bence milyarlarca canlının büyük bir adaletsizliğe maruz kaldığına dair bir kuşku, üstünde düşünmeye ve araştırmaya değer bir kuşuktur.

Bu kuşku birçok kişi tarafından da paylaşılmakta; hayvanlar hakkındaki etik tartışmalar gittikçe büyümektedir. Dünyada uygulamalı etik çalışmalarında hayvanlar arta bir yer işgal etmekte; konu ile ilgili birçok uluslararası kabul görmüş düşünür fikirlerini paylaşmaktadır. Buna paralel olarak hukuk alanında da hayvanlar birçok ülkede mevzuatın bir konusu haline gelmiştir ve sınırlı da olsa korumalardan yararlanmaktadır. Türkiye’de de bu konu tamamen gündem dışında değildir. Bir kısım akademik çalışma ve çeviri eserlere erişim mümkündür. Mevzuatta da azımsanmayacak kadar hayvanlarla ilgili düzenleme mevcuttur. Birçok sivil toplum ve meslek kuruluşu hayvanların korunmasına yönelik aktiviteler gerçekleştirmekte; taleplerde bulunmaktadır.

Bu kitap esasen benim yüksek lisans tezimin düzenlenmesi ile oluştu. Tezimin başlığı “Hayvan Refahı, Hayvan Hakları, Hayvan

Hukuku” idi. Bu kavramlar kitap boyunca kullanılacağı için bunları açıklamakta fayda var. “Hayvan refahı”, hayvanların menfaat sahibi varlıklar olarak hissettikleri acı ve hazları ifade eder. Hayvan refahı düşüncesi hayvanların mümkün olduğunca acı ve eziyetten korunmasını amaçlar. Bu kitabın başlığında “hayvan refahı” kavramını kullanmayı tercih etmedim çünkü haklı olarak birçok kişi bu kavramı bilmiyor. Hayvan hakları fikri ise hayvanları bir hak öznesi olarak ele alır ve onlara özel şartlar haricinde dokunulmaz haklar ithaf eder. Felsefi kuramlar bu iki kavramı oluşturmuş ve temellendirmiştir. Hayvan hukuku ise bunların pozitif hukuktaki (yani yürürlükte olan hukuk mevzuatındaki) karşılıklarını ve hukuk düzenindeki korumaları ifade eder.

Bu tezin ve elinizdeki kitabın belli başlı amaçları var. Bu amaçlar konu ile ilgili Türkiye’deki akademik birikime ve hayvanlar ile ilgili sorunlarının çözümüne bir miktar katkı yapma hedefi ile belirlendi. İlk amacım entelektüel düzlemde tartışmalı bir konu olan hayvan refahı ve hayvan hakları kavramını felsefi olarak temellendirmek. Bunu yaparak az önce belirttiğim “kuşku”yu güçlendirmeye, belli argümanlar oluşturmaya ve günümüz toplumları ile hukukun hayvanlar ile olan ilişkilerini radikal bir şekilde değiştirmesi gerektiği iddiasını gerekçelendirmeye çalışacağım. Bu sayede konumuzun önemi ve adalet bağlamındaki yeri daha berrak hale gelecek. Türkiye’de konunun felsefi boyutu ile ilgili eserlerin çok sınırlı olduğunu düşünürsek böyle bir analizin söz konusu tartışmaları bilgi sahibi bir şekilde yapabilmek için gerekli olduğunu düşünüyorum. Felsefi analizler aynı zamanda hukuk düzenlemelerinin anlaşılması, yorumlanması ve yenilerinin önerilmesi konusunda da bize yol gösterecektir. İkinci olarak, hayvan refahı ve hayvan haklarının pozitif hukuktaki yansımaları olan hayvan hukukunu sunmayı amaçladım. Bu şekilde konu sadece felsefi bir düzlemde kalmayacak; hukuk bağlamında da görülebilecektir. Özellikle karşılaştırmalı hukuk çalışmalarının bu konu özelinde çok az gerçekleştirilmiş olması nedeniyle bu sunumun önemli olduğunu düşünüyorum. Karşılaş-

tirmalı hukuka dair açıklamalar; hayvan hukukunun geldiği ve gelebileceği yerleri bize gösterirken, Türkiye'deki hayvan hukukuna dair açıklamalar da Türkiye'deki durumu ortaya koyacak, olumlu veya olumsuz farklılıkları gösterecektir. Bu kitabın en son amacı da hayvan hukukuna dair somut reform önerileri getirmektir. Bu sayede Türkiye'deki hayvanlarla ilgili sorunların çözümüne mevzuatta yapılacak değişiklikler için önerilerde bulunarak katkıda bulunmak istemekteyim.

Bu kitap bu amaçlara denk düşecek şekilde iki kısımdan oluşmakta. İlk kısım, hayvan refahı ve hayvan haklarının felsefi temellendirmesine; ikinci kısım da pozitif hukukta hayvan refahı ve hayvan haklarının görünümü olan hayvan hukukuna ayrılmıştır. Bu şekilde iki alan arasında net bir ayrım yaparak açıklık sağlamayı amaçladım. Bu iki ana başlık kendi içlerinde üç bölüme ayrılıyor. İlk bölümde felsefi kuramlar açısından üç düşünürün hayvan refahı/hayvan hakları temellendirmeleri açıklanacak. Peter Singer, Tom Regan ve Rosalind Hursthouse bu bölümde incelenmek üzere seçilmiştir. Bu yazarlar ileride de açıklanacağı üzere alanlarındaki önde gelen düşünürlerdendir. Her biri, ahlak felsefesindeki farklı ana akımları (faydacılık, ödev temelli etik, erdem etiği) temsil etmektedir. Hayvan refahı/hakları düşüncesine karşı çıkanlar için ayrı bir bölüm yapmaktansa bu başlıklar içinde alt başlıklar ile ele almayı daha uygun gördüm. Ancak eleştiriler ve bunlara karşı verilen savunmalar da detaylı olarak incelenecek. Yani tek taraflı bir propaganda havası oluşmayacak.

İkinci kısım da üç bölüme ayrılıyor: karşılaştırmalı hukukta hayvan hukuku, Türkiye'deki hayvan hukuku, değerlendirmeler ve reform önerileri. Bu şekilde, hukuk düzenlemelerinin dünyadaki görünümü incelemek ve Türkiye'deki durumla karşılaştırmalar yapmayı hedefledim. Reform önerileri de bu bölümlerden elde edilen veriler ve değerlendirmeler ile şekillenecek.

Eğer hukuk konusuna ilginiz yoksa kitabın ilk kısmı sizin için yeterli olabilir. Kitabın ilk kısmı herkese hitap ediyor. Bu kısımda

sadece hayvan meselesinin etik incelemesi yapılmayacak; aynı zamanda ahlak felsefesi akımları da kendi içinde anlatılıp karşılaştırılacak. Kitabın ikinci kısmı daha çok hukukçulara hitap ediyor. Ama hukukçu değilseniz dahi bu alanındaki gelişmelere de göz gezdirmek ilgi çekici olabilir.

Bu kitap, benim çalışmamın çok ötesinde maddi-manevi sayısız destek ve katkı sonucunda gerçekleşti. Çoğu önsözde olduğu gibi ben de uzun bir teşekkür listesi yapmayı denedim. Ancak bazı isimleri unutmama ve daha da önemlisi bazı isimlerin hak ettikleri övgüleri ifade edememe veya ifade ederken yapmacık gözükme ihtimali beni korkuttu. Bu nedenle isim saymadan kitapta emeği olan herkese en içten teşekkürlerimi sunuyorum. Umarım gelecekte ben de onlara emeklerinin karşılığını verebilirim.

BİRİNCİ KISIM

FELSEFİ KURAMDA HAYVANLAR

Dünyada son yüzyıllarda olumlu anlamda birçok gelişme olmuştur. İnsan hakları çatısı altında olmak üzere işçi hakları, kadın hakları, azınlık hakları, çocuk hakları gibi birçok alanda ilerlemeler kaydedilmiştir. Hukuk alanındaki bu gelişmelere eş zamanlı olarak felsefi kuramda da bu haklar üzerinde en azından asgari bir uzlaşmaya ulaşılmıştır. Ancak hayvanlar bu gelişmelerden pek etkilenmemiştir. Bunun bir nedeni de hayvanlar hakkındaki felsefi tartışmaların diğer konulara nazaran daha az gerçekleşmesidir.

Hayvanlar hakkında ahlaki analizler Eski Yunandan beri yapılmaktadır. Pisagor ve Porfirios hayvanlara karşı saygılı davranılması gerektiğini ileri sürmüşlerdir. Aydınlanma düşünürlerinden John Locke ve Immanuel Kant hayvanlara eziyet edilmesinin ahlaki olmadığını savunmuşlardır. Modern faydacılığın kurucularından biri olan Jeremy Bentham açık bir şekilde ahlaki olarak önemli olan şeyin varlıkların acı çekebiliyor olduğu fikrini ileri sürmüştür. Arthur Schopenhauer, Charles Darwin, Friedrich Nietzsche, John Stuart Mill, Hery Salt gibi diğer düşünürler de hayvanlara iyi muamele edilmesi yönünde açıklamalarda bulunmuşlardır. Ancak bu analizler çoğu zaman sığ bir seviyede gerçekleşmiş, olgunlaşmamış; hayvanlara dair kapsamlı bir kuram ortaya konulmamıştır.

Ancak bu durum yirminci yüzyılın ikinci yarısından itibaren değişmiştir. Günümüzde hayvanların ahlaki açıdan değerlendirilmesi, uygulamalı etik alanının önemli konularından biri haline gelmiştir.

Hayvan refahı ve hayvan hakları üzerine tartışmalar kapsamlı ve geniş yelpazeli bir yazın oluşturmuştur.

Bu kitabın ilk bölümünde bu gelişmeyi temsil eden üç düşünürün kuramlarını inceleyeceğiz. Bunlar Peter Singer, Tom Regan ve Rosalind Hursthouse olacak. Bu yazarların seçilmesinde belli etkiler rol oynadı. Peter Singer için, ünlü *Hayvan Özgürleşmesi* kitabı ile bu tartışmaları geniş akademik ve toplumsal kesimlere taşıdığından bu konunun en tanınan yazarıdır diyebiliriz. Kendisi aynı zamanda felsefi kuramını ahlak felsefesinin ana akımlarından biri olan faydacılık üstünde inşa eder. Tom Regan, *The Case For Animal Rights* isimli eseri ile hayvan hakları savunusunun temel taşlarından birini oluşturmuştur. Regan, Singer'ın aksine ahlak felsefesindeki deontoloji akımını (hak temelli yaklaşımı) benimsemiştir. Bu iki yazar hayvan refahı ve hayvan hakları tartışmalarının iki esas duruşunu temsil etmektedirler; bunların yer almadığı bir felsefi analiz kesin bir şekilde eksik kalırdı. İncelemeye alınacak üçüncü yazar konusunda birçok seçenek düşünülebilirdi. Carol Adams, David DeGrazia, Gary Francione, Martha Nussbaum, Mary Midgley, Richard D. Ryder, Stephen R. L. Clark gibi birçok yazarın konu ile ilgili değerli analizleri vardır. Ancak kitabın kapsamı gereği bunların tamamının incelenmesi mümkün ve gerekli değildi. Rosalind Hursthouse'u diğer yazarlardan ayıran bazı olumlu yönleri tercihimizi etkiledi. Öncelikle Hursthouse ahlak felsefesindeki bir diğer ana akım olan erdem etiğinin bir temsilcisi olması kitabın, ahlak felsefesinin ana akımlarının tamamının hayvanların uygulamalı etikteki ele alınış biçimlerini göstermesine imkân vermiştir. Erdem etiğinin “duruma bağlılık”, “pratiklik” gibi nitelikleri de Hursthouse'la ilgili bölümde açıklığa kavuşacağı üzere bu kitabın amaçlarına ulaşma konusunda bana işlevli araçlar sağladı.

Bu başlıkta ilk önce konuyla ilgili etkili olmuş ilk eserleri veren ve hala bu tartışmalarda en tanınır konumda olan Peter Singer incelenecek (1. 1.). Daha sonra hak temelli yaklaşımı ile yine başka bir ana felsefi pozisyonu oluşturan Tom Regan'ın kuramına bakıla-

cak (1. 2.). En sonunda da erdem etiği akımının temsilcisi olan Rosalind Hursthouse'un görüşleri açıklanacak (1. 3).

1.1. Faydacı Yaklaşım: Peter Singer

Hayvan refahı ve hayvan hakları tartışmalarında en çok bilinen ve tartışılan kişi Peter Singer'dır. Singer, hayvanlara yapılan muameleleri bir ahlaki sorun olarak ele alan ilk kapsamlı eserleri ortaya koymuştur. Bu nedenle ilk olarak bu düşünüre yer vereceğim. Birinci alt başlıkta Singer'ın hayatı, felsefi pozisyonu ve konu için önemi açıklanacak (1.1.1.); ikinci alt başlıkta kuramının dayandığı argüman incelenecek (1.1.2.); üçüncü alt başlıkta kuramına yöneltilen eleştirilere ve onun bunlara verdiği cevaplara bakılacak (1.1.3.). Son olarak dördüncü alt başlıkta da yazar ile ilgili kendi değerlendirmelerim ve yorumlarıma yer vereceğim (1.1.4.).

1.1.1. Hayatı, Felsefi Pozisyonu, Konu İçin Önemi

Peter Singer, 1946'da Avustralya'da doğmuştur. Felsefe eğitimi Melbourne ve Oxford Üniversitelerinde tamamlamış; Oxford Üniversitesinde ve Amerika Birleşik Devletlerindeki çeşitli üniversitelerde görev yaptıktan sonra Melbournedeki Monash Üniversitesinde İnsan Biyoetiği bölümünün başına getirilmiştir. 1999'dan bu yana da Princeton Üniversitesi Biyoetik bölümünde görev yapmaktadır¹.

Uzmanlığı uygulamalı etik üzerinedir. Etik sorunlara tercih faydacılığı perspektifinden yaklaşmaktadır. En kapsamlı kitabı olan *Practical Ethics*'te² varlıkların menfaatlerini nasıl tartıp, onları değerlendirmemiz gerektiği sorunsalını analiz eder. Singer'ın bu kitaptaki savunusu "menfaatlerin eşit önemsenmesi ilkesi"dir. Eserde, hayvanlar dâhil olmak üzere küresel yoksulluk, mülteciler, çevre, kürtaj, ötenazi gibi konular da işlenmektedir.

¹<http://www.petersinger.info/14.4.2014>

² Peter Singer, *Practical Ethics*, Second Edition, Cambridge: Cambridge University Press, 1993.

Hayvanlar hakkındaki uygulamalı etik tartışmalarında klasik olarak kabul edilen *Hayvan Özgürleşmesi*³ kitabı ile tanınmıştır. 1975'te basılan bu eser, hayvan refahı ve hayvan hakları tartışmasını başlı başına bir etik sorunsal olarak ortaya koymuştur. Bu eser birçok yazardan olumlu ve olumsuz yönde karşılık almıştır. Bazı yazarlar Singer'in savunusunu yanlış bulup hayvanların korunmaya değer menfaatlerinin olduğu ve onlara karşı yapılan muamelelerin adil olmadığı düşüncesini reddederken bir diğer grup yazar ise bu görüşleri yetersiz bulup farklı temellendirmeler ileri sürmüşlerdir. Ancak her durumda Singer, bu konuda en fazla tartışılan ve ön planda olan kişi olmuştur ve *Hayvan Özgürleşmesi* kitabı en temel eser olma özelliğine sahiptir.

1.1.2. Argümanı

Singer, *Practical Ethics*'te eşitlik ilkesini detaylı bir şekilde inceler. Yazara göre günümüzde her ne kadar belli konularda tartışma ve görüş ayrılıkları olsa bile (örneğin kürtaj, ötenazi, eşcinsellerin evlenmesi, kaynakların dağıtımı meselelerinde olduğu gibi) eşitlik ilkesi konusunda görünürde böyle bir tartışma ve görüş ayrılığı yok gibidir. Genel tutum, eşitlik ilkesini savunma doğrultusundadır. Çağımızda, siyasi ve hukuki olarak da ırka ve cinsiyete dayalı eşitsizlikler azalmıştır; eşitlik ilkesinin kabulü konusunda bir uzlaşma mevcuttur. Tüm insanların eşit olduğu fikri siyasi ve etik alanında genel geçer bir doğru olarak kabul edilmektedir.⁴

Yazar, ancak bu uzlaşının eşitliğin özünün tam olarak ne olduğu ve eşitlik ilkesini tam olarak neden kabul ettiğimiz konusunda mevcut olmadığını ileri sürer. Singer, hem *Practical Ethics* hem de *Hayvan Özgürleşmesi* eserlerinde eşitliğin nasıl anlaşılması ve kabul edilmesi gerektiğini analiz eder. Ulaştığı sonuç, eşitliğin "menfaatlerin eşit önemsenmesi ilkesi" olarak kabul edilmesi gerektiğidir.

³ Peter Singer, *Hayvan Özgürleşmesi*, Çev. Hayrullah Doğan, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2005.

⁴ Singer, *Practical Ethics*..., s. 16.

Singer, bu ilkenin insanlar gibi menfaatleri var olan hayvanlara da uygulanması gerektiğini savunur. Bunun sonucunda günümüz toplumları hayvanlara yaptığı muameleleri radikal bir şekilde değiştirmek durumunda kalacaktır. Aşağıdaki alt başlıklarda bu çözümlemenin unsurlarını inceleyeceğim.

Bu başlıkta ilk olarak Singer'ın argümanındaki hayvan kavramının ve statüsünün neye denk düştüğü açıklanacak (1.1.2.1.); Singer'ın eşitlik ilkesi olan menfaatlerin eşit önemsenmesi ilkesi incelenecek (1.1.2.2.); daha sonra bu ilkenin hayvanlara uygulanmamasın yarattığı ahlaki soruna bakılacak (1.1.2.3.). En sonunda da bu ahlaki analizin sonucunda elde edilen çıkarımlara yer vereceğim (1.1.2.4.).

1.1.2.1. Hayvanların Ahlaki Statüsü

Singer'ın “menfaatlerin eşit önemsenmesi ilkesi”nin hayvanlara da uygulanması argümanındaki ilk basamak, hayvanların menfaatlerinin olması fikridir. Yazar hayvanları, acı ve haz hissetme kapasitesinden dolayı menfaatleri olan varlıklar olarak ele alır. Örneğin bir kedi yemek bulamazsa aç kalır; bir inek yavrusundan uzak kalırsa üzülür; bir tavuk boynu kesilirse acı çeker ve bunun gibi. Bu hayvanların karınlarını doyurmak, yavrularıyla beraber olmak veya öldürülmemek konusunda menfaatleri vardır. Menfaatleri olan varlıkların da Singer'a göre hissetme kapasitesi olması gerekir. Acı ve haz hissetme kapasitesi olmaksızın bir varlığın menfaatlerinden anlamlı olarak bahsedemeyiz⁵.

Bu sınırlama ile cansız varlıklar ve bitkiler açıkça bu ilkenin kapsamı dışında kalırlar. Çünkü hissetme yetenekleri olmadığı için onlara yapılan muameleler ile ilgili olumlu veya olumsuz bir menfaatleri yoktur⁶. Bazı hayvanlar da bu ilkenin dışındadırlar. Örneğin tek hücreli hayvanlar, merkezi sinir sistemi gelişmemiş omurgasız

⁵ Singer, **Hayvan Özgürleşmesi...**, ss. 44-5.; Singer, **Practical Ethics...**, s. 57-61.

⁶ Singer, **Hayvan Özgürleşmesi...**, ss. 316-7.; Singer, **Practical Ethics...**, s. 70.

hayvanlar bu kapsama giremezler. Bitkiler ve merkezi bir sinir sistemi olmayan hayvanlar hareket etse veya belli etkilere tepki veriyor olsalar da, bunların acı ve haz hissettiğini söyleyemeyiz. Yaptıkları eylemler mekanik reaksiyonlardır; acı ve haz için ise sinir sisteminin varlığı gereklidir.

Her ne kadar absürt gelse de bazı insanlar hayvanların aslında acı çekmediğini iddia eder. Bu unsurun şüpheli kalması tüm argümanı baştan gölgeleyeceği için hayvanların da acı çekme kapasitelerinin olduğunu kesin bir şekilde göstermek zorunlu olmuştur. Ancak bu konuda sizin bir şüpheniz yoksa bir sonraki bölüme geçebilirsiniz.

Singer'ın hayvanların acı çekmesi kapasitesi konudaki ampirik açıklamalarını üç noktada toplayabiliriz: İnsanlar acı çekerler, hayvanların da insanlar gibi acıyı hissetmeyi sağlayan sinir sistemleri mevcuttur (I). Acı kaynaklarına maruz kaldıklarında bunlara tepki vermektedirler (II). İnsanlar gibi aynı evrimsel süreçten geçmişlerdir (III).⁷

Baştan başlarsak, hayvanların acı çekip çekmediklerinden emin olamasak da kendimizin acı çektiğimizden eminizdir. Bu noktadan ilerleyerek insanlarda acı hissetme kapasitesini doğuran unsurların hayvanlarda da olup olmadığına bakabiliriz. Hayvanların sinir sistemi ile insanların sinir sistemi oldukça benzerdir. Çoğu hayvanda aynı organlar ve sistem yapısı mevcuttur. İnsanlarda ve hayvanlarda sinir sisteminin hissetme ile ilgili uyarıcıları aynı veya benzer şekilde fonksiyon görmektedir. Bu benzer fizyolojik süreçlere; acı çekilmesi durumunda tansiyonun yükselmesi, gözbebeklerinin büyümesi, terleme, nabızın hızlanması, uyarıcı etkenin devam etmesi durumunda tansiyonun düşmesini örnek verebiliriz.

İkincisi, hayvanlar da acı kaynaklarına maruz kaldıklarında belli davranışsal işaretler vermektedirler. Örneğin kıvrınma, yüz kasılmaları, inleme, çığlık ve başka sesler çıkarma, acı kaynağından kaçın-

⁷ Singer, *Hayvan Özgürleşmesi...*, s. 49.

ma girişimleri, acının tekrarlanması ihtimali karşısında korku hali gibi davranışlar sayılabilir.

Üçüncüsü, hayvanların sinir sistemi aynı insanlar gibi evrim süreciyle oluşmuştur. Evrimdeki dinamikler canlının hayatta kalma ihtimalini yükseltme doğrultusundadır. Acı hissetme kapasitesi, bir türün varlığını sürdürme ihtimalini artırır çünkü türün bireylerinin organizmaya zarar verici durumlardan kaçınmasını sağlar. Hayvanlarda acı çekme kapasitesinin bulunması evrim ile tutarlıdır.

Singer bu ampirik açıklamalara dayanarak, benzer morfolojik özellikler gösteren; benzer koşullar karşısında benzer davranış biçimlerine yol açan ve evrimsel olarak özdeş bir işleve sahip sinir sistemlerinin hayvanlarda acı duyma düzleminde insanlardan tamamen farklı bir şekilde fonksiyon gösterdiğini yani hayvanların aslında acı çekme kapasitelerinin olmadığını iddia etmenin mantıklı olmayacağını savunur.

Singer, bu gözleme dayalı açıklamaların karşısında teorik bir tutarlılık da talep eder: Hayvanların acı çektiği konusunda tam emin olamasak bile, pekâlâ aynı şüpheciliği her insanın gerçekten acı çekip çekmediği konusunda da göstermemiz gerekir⁸. İnsanların acı çektiğine dair bulgular eğer insanların acı çekme kapasitesinin olduğuna bizi götürüyorsa, aynı bulgular bizi hayvanların da acı çekme kapasitesine sahip olduğu ve acı çektikleri sonucuna ulaştırmalıdır. Aksi halde tutarlılık gereği çevremizdeki insanların da acı çekip çekmediği konusunda bir şüphe duymamız gerekir.

Singer daha sonra acı ve *hazza* dair olabilecek ilgili diğer özellikleri inceler. Dil, bilinç ve *zekâ* gibi diğer özelliklerin acı ve haz hissetme konusunda en azından gerekli bir kriter olmadığını gösterir.

İnsanlar dille iletişim kurarken hayvanların böyle bir iletişim aracı yoktur. Acı çeken insanlar sonuçta insan dışı hayvanların sahip olmadığı bir davranışsal işarete, yani gelişmiş bir dile de sahip-

⁸*Ibid.*, s. 48.

tir. Ancak Singer'a göre soyut düşünceler söz konusu olduğunda belli bir düzeyde dil kapasitesi gerekli olsa da acı benzeri bilinç durumları daha ilkelidir ve dille tamamen ilgisizdir⁹. Pekâlâ dil kullanmaktan aciz bir varlık (hatta bir insan da) acı ve haz hissedebilir.

Hayvanların öz bilince sahip olup olmamaları, kendilerinin farkında olup olmamaları tartışmasına Singer ilk aşamada girmemektedir. Bu özellik (ve başka özellikler) söz konusu varlıkların menfaatlerini değiştirebilir, etkileyebilir. Ancak bu özelliğin (ve hissetme yeteneği dışındaki diğer özelliklerin) yokluğu bile hayvanların hissetme kapasitesinin varlığı nedeniyle hayvanların menfaatlerinin varlığını etkilemez. Farklı özellikler varlıklarda farklı menfaatler doğurabilir. Ancak menfaat menfaattir ve öz bilince sahip olmasalar dahi hayvanların hissetme yeteneğinden dolayı menfaatlerinin olduğu sabittir.¹⁰

Örneğin bir insanın bir geçmiş ve gelecek farkındalığı ile bilinçli olması nedeniyle itibar, ekonomik güvenlik, karmaşık sosyal ilişkilerden ortaya çıkan farklı menfaatleri doğabilir. Ancak öz bilince sahip olma özelliği bir köpekte veya bir inekte var olmasa da bu durum bir köpek veya bir ineğin acı çekmemek konusunda bir menfaatinin olduğu, şiddet gördüğü zaman menfaatlerinin etkileneceği gerçeğini değiştirmez. Bir inek veya bir köpeğe belli bir şiddet uygulandığı zaman onlar acı çeker; menfaatleri olumsuz etkilenmiş olur. Benzer şekilde, belli bir zekâ seviyesine sahip olmak bir insan için eğitim menfaatinin varlığını ortaya çıkarabilir, ancak bu durum yine de bu zekâ seviyesine sahip olmayan bir hayvanının kendi menfaatlerinin olmadığı sonucuna bizi götürmez. Singer bu bahiste, insan dışındaki bazı hayvanların dille iletişim kurabildiklerini ve yine bazılarının öz bilince sahip varlıklar olduklarını belirtse de kendi ahlak ilkesinin bu özellikleri bir koşul olarak zaten aramadığı için bu konuları detaylı olarak tartışmamaktadır.

⁹ Singer, *Practical Ethics...*, s. 69.; Singer, *Hayvan Özgürleşmesi...*, s. 52.

¹⁰ Singer, *Practical Ethics...*, s. 74.

Sonuç olarak, hayvanlar hissetme yeteneğine sahip oldukları için menfaatleri olan varlıklardır. Dille iletişim kurmamaları hissetme kapasitelerinin olmadığını göstermez. Aynı şekilde hayvanların insanlarda olan öz bilince sahip olmamaları, insanlarda bulunan diğer farklı ve çeşitli menfaatlere sahip olmamaları sonucunu doğursa da, bu durum hissetme kapasitesine sahip olmaları ve “acı çekmemekten” menfaatleri oldukları gerçeğini değiştirmez. Bunun da doğal bir sonucu olarak hayvanların bu menfaatlerinin zarar görmemesi ve acı çekmemeleri konusunda tercihleri mevcuttur. Yani bir hayvan şiddet görmek ve görmemek arasında şiddet görmeme tercihine sahiptir. Aynı şekilde, bir hayvan yaşamak ve ölmek arasında yaşama tercihine sahiptir.

Hayvanların menfaatlerinin ve tercihlerinin var olduğunu gösterdikten sonra Singer, bir sonraki adımda menfaatleri olan bu canlılara karşı nasıl bir tutum almamızın ahlaki olacağını inceler. Bir sonraki alt başlıkta eşitlik ilkesinin acı ve haz hissetme kapasitesinden dolayı menfaatleri olan varlıklaranasıl uygulanabileceği ve uygulanması gerektiğini inceleyeceğim.

1.1.2.2. Menfaatlerin Eşit Önemsenmesi

Hayvanların acı kaynaklarına maruz kaldıklarında acı çektiklerini kanıtladıktan sonra artık felsefi açıdan hayvanların ahlaki durumuna bakabiliriz. Singer bu işe en başta bahsettiğimiz eşitlik ilkesinin nasıl anlaşılması gerektiğini inceleyerek başlıyor. Singer’a göre ahlak felsefesindeki faydacı yaklaşım, eşitlik ilkesini en doğru şekilde ifade eder ve kendisinin öne sürdüğü menfaatlerin eşit önemsenmesi ilkesi, eşitlik ilkesinin tutarlı ve mantıklı şekilde anlaşılıp uygulanmasına imkân sağlar.

Faydacı yaklaşım, ahlaken önem taşıyan şeyleri haz ve acı olarak iki unsura indirger. Bir eylemin yanlış olup olmaması onun mümkün olduğunca azami haz doğurup mümkün olduğunca azami acıyı ortadan kaldırması ile ölçülür. Buna faydacı hesap denir. “En

fazla kişi için en çok mutluluk”, faydacıların slogan ilkelerindedir. Faydacılık, bu anlamda toplamacı bir kuramdır çünkü bireylerden ziyade toplama bakar. Faydacı hesaba göre bir bireyin zarar görmesi eğer yapılan eylem toplamda daha fazla acıyı azaltıyorsa veya toplam hazzı artırıyorsa meşrudur. Aynı zamanda faydacılık, sonuççu bir kuramdır çünkü eylemleri ve kişileri yarattığı sonuçlara göre yargılar; niyetleri veya karakterleri ile değil.

Yazara göre menfaatlerin eşit önemsenmesi ilkesi de faydacılığa içkin bir ilkedir. Faydacılık akımının öncüsü Jeremy Bentham’ın ahlaki eşitlik formülü olan “Herkes bir sayılmalı, hiç kimse birden fazla sayılmamalı” kuralı ile Henry Sigwick’in “Herhangi bir bireyin iyiliği, evrenin gözünde herhangi başka bir bireyin iyiliğinden önemli değildir” fikri bu menfaatlerin eşit önemsenmesi ilkesinin temelini oluşturur¹¹.

En baştan ilerlersek, bir varlığın acı çekmesi durumunda bunu önemsememek ahlaken kabul edilemez bir duruştur. Sadece kendinizin veya sadece kendi grubunuzun menfaatlerini önemseyip geri kalan hakkında en ufak bir ilgi göstermemenin ahlaken geçerli bir sebebi olamaz. Bir varlık acı çekiyorsa, bu acıyı önemsememek için hiçbir ahlaksal gerekçe ileri sürülemez.

Menfaatlerin eşit önemsenmesi ilkesinin özü şudur ki ahlaki değerlendirmelerimizde eylemlerimizden etkilenen herkesin denk menfaatlerine eşit ağırlığı vermemiz gerekir. Bu ilke hassas bir terazi gibi işler. Terazide menfaatlerin daha güçlü olduğu taraf ağır basar. Kimin menfaatlerini tarttıkları, tarafların kim olduğu dikkate alınmaz. Dikkate alınan sadece menfaatlerin kendileridir. Eşitlik ilkesi, acı çeken varlığın doğasından bağımsız olarak, bu acının herhangi başka bir varlığın çektiği benzer bir acıyla eşit tutulmasını şart koşar.¹²

¹¹ Singer, *Hayvan Özgürleşmesi...*, s.42.

¹²*Ibid.*, s. 54.

Singer bu noktada kişisel menfaatlerin ötesinde diğerlerinin de menfaatlerini değerlendirmenin evrenselliğin bir sonucu ve evrensellik ilkesinin de etiğin bir koşulu olduğunu belirtir. Etik, evrensel bir bakış açısına sahiptir. Etik “ben” ve “siz”den öte olarak evrensel kurallara, evrenselleştirilmiş yargılara, tarafsız seyirci veya ideal izleyicinin bakış noktasına ulaşmayı hedefler.¹³ Aklımızı kullanarak kendi kişisel menfaat ve arzularımızdan sınırlanabilir ve diğerlerinin acılarının da kendimizinki gibi olduğunu farkına varabiliriz. Evrenin gözünden dünyaya baktığımız zaman kendi acı ve hazzımızın dışındaki acıları da değerlendirmeye katmamamız için bir neden ortada kalmaz. Bu çözümleme Singer’a göre ahlakın objektifliğine ve kişisel olarak anlamlı bir hayata ulaşmamız açısından da önemlidir. Salt kişisel menfaatlerin peşinde koşulan bir yaşam sadece sübjektif yargılar içerir ve anlamlı bir hayat olarak atfedilemez.¹⁴

Singer menfaatlerin eşit önemsenmesi ilkesinin doğrultusunda, hayvanların da menfaatleri olduğuna göre bu menfaatlerin de eşit bir şekilde önemsenmesi gerektiğini ileri sürer. Bir insanın acı çekmesi kendi başına ahlaken kötü bir şey ise, aynı şekilde bir hayvanın da acı çekmesi ahlaken kötü bir şeydir.

Bu noktada anlam karışıklığını önlemek için bazı açıklamaların yapılması gerekir. Menfaatlerin eşit önemsenmesi ilkesi, eşit muameleyi öngörmez. Eşit önemseme ile eşit muamele farklı kavramlardır. Birçok durumda menfaatlerin eşit önemsenmesi bizi farklı muameleye götürebilir. Örneğin bir depremden sonra iki yaralı olduğunu düşünelim. Bu yaralılardan biri bileğini burkmuş, diğeri ise bacağını kırmış olsun. Normal olarak ikinci yaralı daha büyük bir acı çekiyor. Bu durumda elimizde sınırlı sayıda olacak şekilde iki doz morfin olması durumunda, menfaatlerin eşit önemsenmesi ilkesi iki doz morfinin ikisinin de bacağı kırılmış yaralıya verilmesi gerektiği sonucuna bizi götürür. Böyle bir çözüm eşit muamele de-

¹³ Singer, *Practical Ethics*..., s. 317.

¹⁴ Peter Singer, *How Are We To Live?*, Oxford: Oxford University Press, 1997, s. 272-273.

ğildir (eğer bunu yapsaydık her iki yaralıya birer doz morfin vermemiz gerekirdi) ama eşitliğe uygundur.¹⁵

Hayvanlar konusunda da örneğin bir domuzun, bir insan gibi eğitim imkânlarından eşit bir şekilde yararlandırılmasına gerek yoktur. Bu durum her ne kadar eşit muamele değilse de menfaatlerin eşit önemsenmesi ilkesine aykırı değildir. Bunun da nedeni domuzun bir insanın aksine eğitimle ilgili bir menfaatinin olmamasıdır. Ancak menfaatlerin eşit önemsenmesi ilkesi eşit muameleyi zorunlu tutmasa da hayvanların menfaatlerine insanlarla eşit derecede verir.

Bu noktada Singer ilkesini billurlaştırmak için insanların çektiği acılar ile hayvanların acılarının nasıl karşılaştırılabileceği konusunda da bir çözümlenme yapar. Singer kabul eder ki insanların öz bilince sahip olmasından ve diğer özelliklerden dolayı insanlar aynı acı kaynağından daha fazla acı çekiyor olabilir. Singer'in ilkesini üstünde şekillendirdiği ölçüt "aynı acı seviyesi"dir. Örneğin bir insan bebeğine bir dayak atılması ile aynı dayağın bir ata atılması aynı acıyı yaratmaz. Ancak o ata, bebeğin yaşadığı acıyı yaratacak kadar kalın bir sopa ile vurulduğu zaman bu durumda aynı acı seviyesi oluşabilir¹⁶. Menfaatlerin eşit önemsenmesi ilkesi her iki durumun (bebeğe dayak atılması ile ata kalın bir sopa ile vurulması) da aynı şekilde kötü olduğu sonucuna bizi götürür.

Son olarak yazar kabul eder ki tarafların acıları arasında kesin bir karşılaştırma ve tartma yapılması imkânsız olabilir. Ancak "kesinlik" ahlaki bir karar için elzem değildir. Etkilenecek tarafların menfaatleri arasında açık bir farklılık olması durumunda böyle bir kesinliğe ihtiyaç olmaz. Kabaca bir karşılaştırma yapma ve bir sonuca ulaşma imkânı birçok durumda mümkündür. Eğer hayvanların çektiği acıları önleyebilsaydık ve bunun karşılığında etkilenecek insanların menfaatleri bu acılara yakın bile değilse o zaman menfa-

¹⁵ Singer, *Practical Ethics...*, s. 21-22.

¹⁶ Singer, *Hayvan Özgürleşmesi...*, s.54.

atlerin eşit önemsenmesi ilkesine göre hayvanların çektiği acıları önlememiz gerekir.¹⁷

Ahlak felsefesinde birçok düşünür kuramlarını inşa ederken ahlak ilkelerinin uygulanması için akıl, ahlaki karar verebilme kapasitesi gibi bazı özellikleri kriter olarak ileri sürmüşlerdir. Singer'a göre eşitliğin *özelliklere* dayandırılması doğru olmaz. Yazar bu tipte bir temellendirmenin günümüzdeki neredeyse tüm ahlak felsefecilerinin kabul ettiği "insanlar arası eşitlik" iddiası için de yetersiz ve tutarsız olduğunu ileri sürer.

Singer'a göre eşitlik ilkesinin belli özelliklerin varlığı olgusuna dayandırılması eşitlik ilkesini sağlam bir zemine oturtmaz çünkü akıl ve ahlaki karar verme kapasitesi gibi *özellikler* insanlarda eşit bir şekilde bulunmamaktadır¹⁸. Örneğin bazı insanların IQ'su 100 iken bazılarınınınki 120 olabilir, bazı insanlar ahlaken çok erdemli iken bazıları kabul edilmez suçlar işlemektedir. Bu durumda *özelliklerin* eşit olarak var olduğunu iddia etmek olgusal olarak mümkün olmaz. "İnsanlar eşittir" önermesi bu nedenle insanların eşit özelliklere sahip olması üzerine inşa edilemez.

Bu sorunu çözmek için belli bir özellik için bir *sınır* belirlenmesi akla gelebilir. Özelliklerin oldukça farklı ve değişken bir şekilde dağılmış olması durumunda bir eşik belirlenmesi ve bu sınırın üstündekilerin eşit kabul edilmesi bu sorunu basitleştirir. Örneğin IQ'su 100, 110, 120, 130 olan dört kişiyi değerlendirirken "IQ'su 90'ın üzerinde olan herkes eşittir" önermesi bu dört kişiye eşit bir değer vermektedir. Yalnız fark edileceği üzere bu çözümün de sorunları vardır.

¹⁷Pekâlâ, hukuk sistemleri de belli kavramları tartarken kesinlikten kaçınılmaz olarak uzak kalırlar. Örneğin mahkemelerin manevi zararı (hatta çoğu zaman maddî zararı) ve buna denk düşen tazminatı hesaplarken hiçbir zaman "tam olarak kesin" bir tespit yapmaları mümkün değildir. Somut bir olayda davalının gördüğü manevi zararın tam karşılığı olan manevi tazminatın bilinip bulunabileceğinin iddia edilmesi zor olsa da, bu kesin sonuca ulaşmadaki belirsizlik nedeniyle mahkemelerin maddî veya manevî tazminata hükmedemeyeceği sonucuna ulaşmak sağduyuya aykırı düşer.

¹⁸Ibid., s. 40.

İlk olarak bu sınır bir eşik olarak, her ne kadar eşğin üstündekilere eşit değer verse de eşğin altında kalanları (Örneğin IQ'su 80 olan bir kişiyi) eşitlikten faydalandıramaz¹⁹. Örneğin bu durumda IQ'su 80'den az olan kişilere ayrımcılık yapan bir düzen bu çözümlere dayanılarak eleştirilemez. İkinci sorun ise bu sınırın keyfi olarak çizilmesidir. Eşitlik ilkesinin uygulanması için gerekli olan özelliğin eşği keyfi olmayacak şekilde tam olarak (örneğin IQ seviyesi olarak 90 değil de 80 veya 70 olması gibi) nerede çizileceği sorunu devam etmektedir. Keyfilik sorununun aynı zaman da *hangi* özelliğin (zekâ, ahlaki karar verme kapasitesi, fiziksel kuvvet, estetik zevk ve kabiliyetler gibi) sınırının bir eşik olarak seçileceği konusunda da mevcut olduğunu söyleyebiliriz. Adalet ve ahlak bir yandan evrensellik iddia ederken diğer yandan keyfilik nedeniyle doğası gereği kişisel bir yargıya dayanan bir özelliğe (veya bir özellik sınırına) vurgu yapması tutarsızlık sorununu doğurur.

Eşitlik ilkesini tüm insanların birbirine tam olarak denk olduğu düşüncesine dayandırmak bir hata olur. Çünkü gerçekte bu denklik tüm kişiler arasında bulunmaz. Singer'a göre olgusal olarak denk olmayan özelliklerin aslında denk olduğu tartışmasına girilmemeli, eşitlik talebinin zekâya, ahlak kapasitesine, fiziksel kuvvete veya bunlara benzer olgusal bir özelliğe bağlı olmadığı ortaya konulmalıdır. İnsanların eşitliği ilkesi, varsayılan fiili bir eşitliğin betimlenmesi değil, insanlara nasıl muamele etmemiz gerektiğini gösteren bir kılavuzdur.²⁰

Yazar, özelliklerin eşitlik ilkesinin temeli olmadığını iddia ettikten sonra eşitlik ilkesini *menfaatlerin varlığı* üzerinden temellendirir. Bu menfaatlerin varlığı için de *acı ve hazzı hissetme kapasitesinin* mevcut olması gerekli ve yeterlidir. Bu noktada Jeremy Bentham'ın doğrudan hayvan haklarına dair olan pasajına yer verir:

---

¹⁹*ibid.*

²⁰*ibid.*, s. 41.

“Belki bir gün hayvanlar dünyasının geri kalanı da kendilerinden ancak zorbalık yoluyla esirgenen haklara sahip olacaktır. Fransızlar bir insanın sırf derisi siyah diye kayıtsız şartsız bir zalimin keyfine terk edilemeyeceğini anladılar. Belki bir gün, bacak sayısının, derideki tüy miktarının ya da sağrı kemiğinin nerede bittiğinin de duyguları olan bir varlığı aynı akibete terk etmek için eşit derecede yetersiz sebepler olduğu anlaşılır. Bu aşılamaz sınırı çizecek başka ne olabilir? Akıl yürütme yetisi mi? Ya da belki konuşma yetisi mi? Ama yetişkin bir at ya da köpek, gerek akıl gerekse iletişim kurma açısından, bir günlük, bir haftalık, hatta bir aylık bir bebekten kat kat üstündür; ama öyle olmasa bile bu neyi gösterirdi ki? Sormamız gereken soru, “Akıl yürütebiliyorlar mı?” ya da “Konuşabiliyorlar mı?” değil, “Acı çekebiliyorlar mı?” olmalıdır”²¹

Bentham’a göre bir varlığın eşit önemsenme talebini tanıyan nitelik acı çekme kapasitesidir. Ancak acı çekme kapasitesi Singer’a göre, rasyonellik veya ahlaki karar verebilme yeteneği gibi bir özellik değildir. Bentham burada diğer filozoflar gibi bir *sınır* çekip yukarısındakileri önemsememiz, aşağısındakileri ise önemsemememiz gerektiğini savunmaz. Yani yeni bir *sınır* çekmez. Acı çekme kapasitesi zaten herhangi bir menfaate sahip olmanın önkoşuludur. Bu koşulun gerçekleşmesi ile varlıkların çıkarlarından anlamlı bir şekilde bahsedebiliriz²².

Menfaatlerin eşit önemsenmesi ilkesi doğrultusunda *her menfaat* önemsenmelidir. Bu menfaatlerin varlığı da doğal olarak acı çekme kapasitesine koşulludur. Örneğin bir çocuk bir taşı tekmelediği zaman ahlaken yanlış bir durum yoktur. Çünkü taşın bir menfaati yoktur. Bunun da nedeni hissetme yetisinin olmamasıdır. Ancak aynı durum bir köpek veya kedi için geçerli değildir, çünkü onların hissetme yetileri vardır²³.

²¹ *Ibid.*, s. 44.

²² *Ibid.*, s. 45.

²³ Peter Singer, *L'Egalite Animale: Expliquée aux Humain-es*, Çev. David Olivier, Tahin Party, 2002, s. 17.

Bu durumda hissetme yeteneği olan canlıların menfaatlerinin eşit olarak önemsenmesi durumunda eşitlik ilkesi tutarlı bir hale gelir. Çünkü menfaat sahibi varlıkların *özellikleri* eşitlik ilkesi için ilgisiz, alakasız olarak addedilir. Tüm menfaatler, bu menfaatler kimin olursa olsun eşit bir şekilde önemsenmelidir. Böyle bir temellendirme olgusal olarak varlıklar arasında eşit olmayan özelliklerin mevcudiyetinden etkilenmez.

Tabii ki hayvanlar ve insanlar arasında veya insanların kendileri aralarındaki özellikler arasındaki farklılıklar farklı menfaatleri doğursa da, bu durum hissetme kapasitesi olan her varlığın menfaatlerinin olduğunu ve onlara yaptığımız muameleler ile menfaatlerinin etkilenmediğini göstermez. Örneğin yüksek zekâ sahibi olmak bir kişinin eğitim görmekten doğan bir menfaatini ortaya çıkarsa da, bu durum başka bir kişinin acı çekme kapasitesinin varlığı nedeniyle fiziksel zarar görmekten menfaatinin olmadığını ve bu varlığa fiziksel zarar verdiğimizde bu muameleden bu varlığın menfaatlerinin etkilenmediğini göstermez.

Sonuç olarak ister akıl, ister ahlaki karar verebilme kapasitesi, ister yüksek fiziksel güç özelliği eşitlik ilkesi için bir temel olamaz. Bunun ilk nedeni olgusal olarak insanlar (ve diğer varlıklarda) bu özelliklerin eşit olarak bulunmamasıdır. Dahası, hangi *özelliğin* hangi *eşikte* (eğer bir eşik belirlenecekse) eşitlik için bir koşul olacağı sorunu keyfilik problemi ile karşı karşıya kalmaktadır. Singer bunun yerine eşitlik ilkesinin koşulu olarak hissetme yeteneğini belirler. Buna göre bu kapasite ile menfaatleri olan *tüm* varlıklar, ister insan ister hayvan olsun etik alanının ve eşitlik ilkesinin kapsamına girer. Bu çözümleme, özelliklerin eşit olmaması durumunda dahi varlıkların menfaatlerinin eşit olarak önemsenmesini öngörür.

1.1.2.3. Eşitlik İlkesinin Hayvanlara Uygulanmaması: Türçülük

Yukarıdaki çözümlenmeler doğrultusunda eşitlik ilkesi, acı çeken varlığın doğasından bağımsız olarak, bu acının – kabaca bir karşılaştırma yapmak mümkün olduğu sürece – herhangi başka bir varlığın çektiği benzer bir acıyla eşit tutulmasını şart koşar. Singer bu noktada hayvanların insana has özelliklere sahip olmadıkları, insan türüne mensup olmadıkları için menfaatlerinin eşit olarak önemsenmemesinin ahlaken kabul edilemez olduğunu iddia eder. Bu durumu “türçülük” olarak niteler. Türçülük kavramını ilk olarak Richard Ryder kullanmıştır. Singer bu kavramı kendi eserlerinde derinlemesine işlemiştir.²⁴

Argümanını güçlendirmek için Singer, hayvanların eşitlik ilkesinden dışlanmasının yani türçülüğün, ırkçılık ve cinsiyetçilik ile denk olduğunu ileri sürer. Ahlak konusunda asgari bir duyarlılığa sahip bir kişi ırkçılık ve cinsiyetçiliğe karşı çıkar. Singer bu haklı karşı çıkışın nedeninin yukarıda anlatılan menfaatlerin eşit önemsenme ilkesi olduğunu iddia eder. Yazar bu şekilde menfaatlerin eşit önemsenmesi ilkesinin ırkçılık ve cinsiyetçiliğe nasıl tutarlı bir şekilde karşı durabildiğini ve yine aynı şekilde türler arası bir ayrımcılığın da bu şekilde meşru olamayacağını gösterir.

Nasıl ırkçılar kendi ırk üyelerinin çıkarları ile başka bir ırkın üyelerinin çıkarları çatıştığında kendi ırklarına öncelik tanıyarak eşitlik ilkesini ihlal ediyorlarsa türçüler de kendi türlerinin çıkarlarının diğer türlerin üyelerinin daha önemli çıkarlarının önüne geçmesine izin verirler²⁵. Her iki durum da ahlaka aykırıdır. Singer’a göre adalet grup mensubiyetine ve bu grupların özelliklerine göre dağıtılamaz. Çünkü böyle bir uygulama eşitliğe aykırı olur. Yazar ırkçılı-

²⁴ Singer, *Hayvan Özgürleşmesi...*, s. 43-44.

²⁵ Singer, *L'Egalite Animale: Expliquée aux Humain-es...*, s. 17-18.

ğın, cinsiyetçiliğin ve türçülüğün ahlaka aykırı olmasını menfaatlerin eşit önemsenmesi ilkesine dayandırır²⁶.

Singer varlıkların türünün ahlaki değerlendirmemizde ilgisiz olduğunu iddia eder. İnsan türü dışındaki varlıkların da menfaatleri vardır. Eğer “ahlaki değerlendirmeye katılmak için sadece insan türüne mensup olmak gerekir ve bu yeterlidir” önermesini onaylarsak, “ahlaki değerlendirmeye katılmak için beyaz ırka mensup olmak gerekir ve bu yeterlidir” önermesini iddia eden bir kişiye karşı makul bir karşılık veremeyiz. Eğer ırk ahlaki değerlendirmemizde ilgisiz bir öge ise aynı şekilde tür de ilgisiz olmalıdır.

Bu noktada ahlaki değerlendirmeye katılmanın aslında insan türüne mensup olmaktan kaynaklanmadığı ama insan türüne has özelliklere dayandığı iddia edilebilir. Yukarıda anlatıldığı üzere bu argüman kusurludur çünkü Singer’a göre özellikler eşitlik ilkesinin temeli olamaz. Bunun da ötesinde bu argüman kendi içerisinde de tutarsızdır. Singer insan türü içerisinde pekâlâ insan türünün niteliklerinden kabul edilen rasyonellik, otonomi, bilinç gibi özelliklerin bazı insan türü mensupları tarafından sahip olunmadığını ileri sürer. Çocukların; rasyonelliği, öz bilinci yoktur ancak eşitlik ilkesinden yararlanıyor gözükmektedirler. Buna karşın çocukların bu özelliklere her ne kadar şu anda aktif olarak sahip olmasalar da gelecekte bu özelliklere potansiyelleri olduğu ve bu nedenle değerlendirmeye katılmaları gerektiği savunması akla gelebilir. Singer bu noktada en son hamlesini yaparak kalıcı zihinsel engelli (hatta akrabası bile olmayan) bir insan türü mensubunun bu testten geçemeyeceğini öne sürer. Pekâlâ, bu kişinin rasyonellik, otonomluk veya bilinç konusunda herhangi bir potansiyeli de yoktur. Ancak buna rağmen bu kişinin (her ne kadar özellik testinden geçemese de) menfaatleri önemsenirken (ki önemsenmelidir de), aynı ve hatta belki daha yüksek bir rasyonellik, otonomi veya öz bilinç düzeyine sahip bir

²⁶ibid., s. 46.

hayvan bundan yararlanamaz. Bunun nedeni türçü yaklaşımdır ve ırka dayalı bir yaklaşımdan akıl yürütme açısından farksızdır.

İrkçılık ve cinsiyetçilik, gruplar arası (yani ırklar ve cinsiyetler arası) özelliklerde denklik olmadığını iddia ettiği ve bu iddiası yanlış olduğu için eşitsizlik talebi haksızdır. Ancak ne var ki bireysel farklılıkların varlığı böyle bir argüman yapısında eşitlik ilkesini savunmasız bırakır. Örneğin IQ'su 100'den yüksek olan kişilerin IQ'su 100'den düşük olan kişileri köle olarak kullandığı bir düzene özelliklerin eşitliğine dayanan argüman yetersiz kalır. İrkçılık ve cinsiyetçiliğe sadece olgusal düzlemdeki hatalarını göstererek verilen cevaplar daha derinlerdeki eşitsizlik taleplerine karşı etkisizdir.²⁷

Kaldı ki eşitlik ilkesinin sadece ırkların ve cinsiyetlerin olgusal olarak denk olduğu fikrine dayanması çok risklidir. Pekâlâ, belli ırk veya cinsiyetler ile belli özelliklerin genetik olarak bağlantılı olduğu da ortaya çıkabilir. Bazı araştırmalar beyaz ırk mensuplarının, siyah ırk mensuplarından, uzak doğuluların da Avrupalılardan zekâ testlerinde daha yüksek puan aldığını göstermektedir. Kadınların erkeklerle göre görsel-uzamsal yeteneklerinin daha zayıf olduğuna dair de bazı bilimsel çalışmalar vardır. Bu senaryoda sözü edilen yaklaşımı benimseyen ırkçılık ve cinsiyetçilik karşıtlarının, ırkçılık ve cinsiyetçiliği bazı açılardan savunulabilir ve haklı olduğunu kabul etmeden başka seçenekleri kalmaz²⁸.

Varlıkların gruplandırılması sonrasında eşitlik ilkesini bu grupların eşit özelliklere sahip olduğu iddiasına dayandırmak zayıf bir temellendirir. Hayvanların insan türüne mensup olmadığı ve insanların özelliklerine sahip olmadığı için eşitlik ilkesinden yararlanmaması gerektiği iddiası güçsüz ve insan türü içindeki eşitlik iddiası ile birlikte ele alındığında tutarsızdır.

Bir kişi, bir yandan ırklar ve cinsiyetler arası eşitliği savunurken (burada eşit muameleden bahsetmiyoruz) diğer taraftan tutarlı bir

²⁷Ibid., s. 40.

²⁸Ibid., s. 41.

şekilde insanlar ile hayvanların menfaatlerini eşit olarak önemsememiz gerektiğini iddia edemez. İnsan ve hayvanlar arasında eşitlik ilkesinin uygulanmamasını savunan bir kişi bu iddiasını temellendirirken “insanlar ile hayvanlar aynı özelliklere sahip değildir” olgusuna başvuracaktır. Yalnız böyle bir temellendirmeye karşı bir ırkçı da “Beyazlar ile siyahlar aynı özelliklere sahip değildir” veya daha sofistike bir elitist “IQ’su 100’den yüksek olanlar ile aşağı olanlar aynı özelliklere sahip değildir” iddiası ile kendi eşitsizlik talebini aynı mantıksal temellendirme ile savunabilir.

Yazara göre türçülük, tıpkı ırkçılık ve cinsiyetçilik gibi keyfi kriterlere dayanarak hayvanları adil olmayacak şekilde eşitlik ilkesinden dışlar. Irkçılık ve cinsiyetçiliğe karşı olan bir kişinin tutarlı bir şekilde hayvanların menfaatlerinin eşit olarak önemsenmesine karşı çıkması mümkün değildir²⁹. Çünkü ırklar ve cinsiyetler arasında ve her ırk ve cinsiyetin kendi grubunun içerisindeki mensupların özellikler konusunda bir eşitlik yoktur. Irkçılık ve cinsiyetçiliğe karşı çıkılmasının temeli yukarıda açıklandığı gibi özelliklerin olgusal olarak eşit olarak dağılımı üzerinde değil menfaatlerin eşit olarak önemsenmesi ilkesine dayandırılmalıdır. Irkçılık ve cinsiyetçilik keyfi olarak kendi ırkları ve cinsiyetleri dışındakilerin menfaatlerini önemsememektedir. Türçüler de hayvanların menfaatlerini önemsememektedirler.

Toparlamak gerekirse, ırkçılık ve cinsiyetçilik genel olarak ahlaka aykırı olarak değerlendirilmektedir. Farklı ırklara veya cinsiyetlere eşitlik ilkesinin uygulanmamasının yanlışlığı bu ırkların ve cinsiyetlerin aslında aynı, denk özelliklere sahip olmasından kaynaklanmaz. Irkçılık ve cinsiyetçilik yanlıştır çünkü yukarıda incelenmiş olan menfaatlerin eşit önemsenmesi ilkesine aykırıdır. Aynı şekilde türçülük de yanlıştır çünkü hayvanların menfaatleri de eşit olarak önemsenmelidir. Ne de olsa hayvanların da menfaatleri vardır. Menfaatlerin eşit önemsenmesi ilkesi olmaksızın ırkçılık ve cinsiyet-

²⁹ Peter Singer, “Prologue: Ethics and the New Animal Liberation Movement”, *In Defence of Animals*, Ed. Peter Singer, Basil Blackwell, 1985, s. 6.

çiliğe karşı çıkmak zor olur. Irkların ve cinsiyetlerin birbirlerine denk olduğu iddiası hem ampirik olarak bazı durumlarda yanlış olabilir, böyle olmasa bile ırk ve cinsiyet gruplarındaki üyeler arasındaki özellik farklılıklarının arasındaki eşitsizlik sorununa karşı savunmasız kalınır.

Bu kuram tüm yaşamların veya her bir menfaatin eşit değerde olduğunu iddia etmez. Ancak bu kurama göre insan ve hayvanların benzer menfaatleri vardır ve bu menfaatler eşit sayılmalıdır. Bir kişinin türü nedeniyle menfaatleri gözden çıkarılıp diğerininki de yine türü nedeniyle kayılamaz.³⁰ Şimdi bu ilkenin hayvanlara yapılan muameleler bağlamındaki çıkarımlarını inceleyeceğiz.

1.1.2.4. Çıkarımlar

Singer eserlerinde esas olarak endüstriyel hayvancılığın ve bilimsel deneylerin hayvanlar üzerindeki etkisini inceler. Bu iki durum tüketici değildir, ama yazara göre en büyük zulmün yaşandığı alanlar bunlardır. Evcil hayvanlar, eğlence aracı olarak kullanılan hayvanlar da adaletsizliğe maruz kalmaktadırlar. Ancak bu alanlar her ne kadar daha popüler olsa da nitelik ve nicelik açısından en büyük adaletsizlik endüstriyel hayvancılık ve bilimsel deneyler konusunda yaşanmaktadır.

Singer'a göre menfaatlerin eşit önemsenmesi ilkesinin en büyük ihlali, insanların hayvanları besin maddesi olarak kullanmasıdır. Besin için kullanılan hayvanların sayısı diğer kötü muameleye maruz bırakılan hayvanların sayısından kat ve kat fazladır. Her yıl milyarlarca hayvan öldürülmektedir. Bu süreç endüstriyel hayvancılık faaliyetleri ile gerçekleşmektedir.

Gelişen kapitalizm ve teknoloji sayesinde, teknik imkânlarla çok kısıtlı kaynağı finansal açıdan en verimli şekilde kullanmak mümkün olmaktadır. Yalnız bu süreçteki kaynak hayvanlardır. Hayvanlar, karlarını maksimize etmek isteyen şirketler nedeniyle

³⁰Ibid., s. 9.

kendi menfaatlerine, refahlarına ve sağlıklarına aykırı olarak kötü muameleye maruz kalmakta ve hayatları vakitsiz olarak sona ermektedir. Hayatları süresince de doğalarına aykırı olarak çok yetersiz, dar alanlara sıkıştırılmakta, huzurlu zaman geçirmeleri mümkün olmamakta, yavrularını arzu ettikleri gibi bakmaları, büyütmeleri engellenmektedir. Ölümlerine giden süreç de oldukça korkutucu ve acı vericidir.

Bunların hiçbiri bilinçli veya özel bir kasıttan kaynaklanmasa da şirketlerin kar motivasyonu sonucunda bu pratikler ortaya çıkmaktadır. Hayvanların bu şekilde kullanılması maksimum karı sağlamaktadır. Tüketiciler de aynı şekilde tüketim kararlarında fiyat ve kişisel faydayı önemsedikleri için bu talep söz konusu süreci yeniden doğurmaktadır. Bu süreç içerisindeki belirleyici etmenler tüketicilerin talebi ve kar elde etmek isteyen üreticilerin arzıdır. Hayvanların menfaatleri ve tercihleri bu süreci etkileyememekte ve toplumsal düzen tarafından değerlendirilmemektedir. Aşağıda bu sektördeki bazı hayvan türlerinin durumu incelenecek ve bu durum karşısında yukarıda açıklanan ahlaki analiz doğrultusunda bu durum karşısında ne yapılmasına dair çıkarımlarda bulunulacaktır.

Tavuklar bu süreçte nicelik olarak en fazla etkilenen türdür. Kümes hayvancılığının verimliliği nedeniyle hayvancılığın en büyük bölümü tavuklara yöneliktir. İkinci dünya savaşının sonunda tavuk eti üretimi hala büyük ölçüde küçük bağımsız çiftçiler tarafından yapılıyordu. Günümüzde ise yalnız Amerika Birleşik Devletleri'nde haftada yaklaşık yüz milyon tavuk eti için kesilmektedir. Bu farklılık artık büyük ölçüde otomatikleşmiş; fabrika benzeri tesislerin ortaya çıkmıştır.

Tavukların ortalama hayat süresi yedi yıldır. Ancak endüstriyel hayvancılık sürecinde yedi haftalık tavuklar kesilmektedirler. Endüstriyel tavukların ırkları özel olarak seçildiği ve geliştirildiği için kısa sürede kilo almaya yatkındırlar. Yoğun bir beslenme sonunda yedi hafta içerisinde ufak bir civciv 2-2.5 kiloluk bir tavuğa dönüşür. Bu da bir tavuğun ulaşabileceği optimum ağırlıktır. Hayvanın

yaşlanıp etinin sertleşmesi de tüketicilerin arzu etmediği bir durum olduğu için kesim ertelenmez. Endüstrinin ana karlılık hedefi daha büyük ve kilolu tavukları yetiştirmektir. Bu süreçte hayvanların refahı, hastalıkları hatta bazılarının yedi haftadan bile erken ölümleri önemszenmez³¹.

Masrafları azaltmak, verimliliği yükseltmek için tavuklar doğal ortamlarında, geniş bir alanda yetiştirilmezler. Bu sayede oldukça fazla sayıda tavuk, ekonomik anlamda verimli bir şekilde oldukça küçük bir arazide yetiştirilmiş olur. Ancak tavuk başına düşen alan 450 santimetre kare civarındadır. Bu alan bir dosya kâğıdından daha ufaktır. Tavuklar genellikle bu sıkışık ortamının yarattığı stres nedeniyle birbirleri ile kavga ederler hatta bazen birbirlerini öldürürler. Bu sorunu çözmek için üreticiler fabrikanın ışıklarını gün boyu loşlaştırarak veya tamamen kapatarak hayvanları uysallaştırmaktadırlar.³²

Endüstriyel hayvancılık, büyük baş hayvanların da kendi doğal yaşantılarını gerçekleştirmesine izin vermez. Doğal olarak büyük baş hayvanların temel besin maddesi lifli bir gıda olan ottur. Ancak böyle bir beslenme büyük bir arazi gerektireceğinden ekonomik açıdan bir işletme için verimli olmaz. Bu nedenle, işletmeler hayvanları belli bir alanda tutarak yoğunlaştırırlar. Bu sayede daha az bir arazide üretim yapılmış olur. Hayvanların beslenmesi de yemlerle sağlanır. Ancak bu yemler büyükbaş hayvanların doğal ihtiyaçlarına ve sindirim sistemlerine tam karşılık gelmez. Tavuklar gibi büyük baş hayvanlar olan sığır ve danalar da yoğun (ve sağlıksız) bir beslenme ile hızlı bir şekilde büyütülür ve doğal yaşam sürelerinden erken bir şekilde hayatlarına son verilir. Mezbahalara hayvanların nakli ve hayvanların öldürülme süreci de hayvanlar için oldukça korku verici ve acıdır.³³

³¹ Peter Singer, Jim Mason, **The Ethics of What We Eat**, Rodale, 2006, s.24-26.

³² Singer, **Hayvan Özgürleşmesi...**, s. 152.

³³ *Ibid.*, s. 202-203.; *Ibid.*, s. 218-219.

Eti için kesilen hayvanların dışında hayvansal diğer gıdaların üretiminde de hayvanların refahı gözden çıkarılmaktadır. Birçok endüstriyel yumurta ve süt üreticisi, üretim süreçlerinde hayvanlara zarar vermektedirler.

Yumurta endüstrisi verimliliği arttırmak amacıyla tavukları çok ufak kafeslerde yetiştirmektedirler. Bu nedenle birçok tavuk kirli, dar, kalabalık kafeslerde bütün hayatlarını geçirmektedirler³⁴. Yumurta tavukçuluğu, tavukların kullanılmasına dayandığı için yeni yavrular arasından erkek civcivler seçilir ve hemen öldürülürler.³⁵ Erkek civcivler etleri için endüstriyel hayvancılıkta yetiştirilmezler çünkü ırkları et üretimi için verimli değildir. Yumurtlama randımanı düşen tavuklar da hayat süresini tamamlaması beklenmeden kesilir. İleride göreceğimiz üzere bazı ülkelerde yumurta endüstrisinin kafes kullanması yasaklanmıştır. Ancak kısıtlı alan, doğal olmayan beslenme, erkek civcivlerin öldürülmesi ve doğurganlığı azalan tavukların öldürülmesi sorunu ortadan kalkmamıştır.

Süt hayvancılığında da hayvanların verimli ve sürekli olarak süt vermeleri için düzenli olarak hayvanlar suni olarak döllenmektedirler. Memeli hayvanlar kendiliğinden süt vermezler, hamile veya doğum yapmaları durumunda süt verirler. Doğumdan sonra yavrular çok kısa bir süre sonra doğalarına aykırı olarak annelerinden ayrılmakta ve yine yumurtacılıkta olduğu gibi türün erkek yavruları ya hemen öldürülür ya da ortak çalışılan et endüstrisine satılır. Buzağılar daha sonra süt tozu karışımı ile beslenir. Anne ineğin sütü ise pompalar ile alınır. Annelerinden ayrılmış olan yavrular ve anne inek uzun bir süre ağlamakta, birbirlerini bağırarak çağırılmaktadırlar. Süt verme randımanı düşen inekler de kesimhaneye gönderilir. Hayvanların menfaatleri ancak şirketlerin karları ile uyduğu sürece korunur, kar getirmeyen bir menfaat hemen gözden çıkarılır.³⁶

³⁴Ibid., s. 166-167.

³⁵Ibid., s. 163.

³⁶Ibid., s. 199-203.

Balıklar da muazzam miktarlarda yetiştirilmektedir (Türkiye İstatistik Kurumu verilerine göre Türkiye’de sadece kültür balıkçılığında 240.334 ton balık üretilmiştir). Bu balıklar yine oldukça ufak alanlarda yetiştirilmekte ve sudan çıkarılıp boğularak öldürülmektedir. Bu nedenle ölümleri muhtemelen çok daha uzun ve eziyetli olmaktadır.

Hayvansal ürünleri tüketmek kültürümüzün parçası haline gelmiştir. Bunun nedeni başka bir canlıyı endüstriyel bir süreçten geçirip öldürmenin veya başka bir memeli canlının sütünü içmenin doğal olmasından ziyade bu sürecin *karlı* olmasıdır. Hayvancılık endüstrisi de diğer endüstriler gibi talebi yükseltmek için büyük reklam kampanyaları düzenlemektedir. Bu kampanyalar kamuya doğru bilgi verme amacından ziyade ürünlerin satışını arttırmaya odaklıdır. Bundan dolayı bir süt fabrikasına ait reklamlarda gerçek görseller yerine animasyonlar ile oluşturulmuş gülen inekler görürüz. Üretim süreçleri de *doğallığı* veya *insan sağlığını* amaçlamaktansa kar oranlarını arttırmaya yönelik düzenlenir. Bundan dolayı her ne kadar yüzlerce tavuğun ufacık kafeslere doldurulması doğal olmamasına rağmen üretim maliyetleri düştüğü için tercih edilir.

Et yemek veya hayvansal ürünler tüketmek (etobur hayvanların aksine) insan sağlığı için zorunlu değildir. Alternatif bitkisel ürünlere dayanan beslenme programları ile insanlar ihtiyaçları olan protein ve diğer mineralleri alabilir³⁷. Üstüne üstlük gerçekçi olarak bakıldığı zaman günümüz insanı hayvansal besinleri aşırı bir şekilde tüketerek sağlıklı olmak bir yana ciddi sağlık sorunları yaşamaktadır. Kalp ve damar hastalıklarının, kanserin ve birçok ciddi hastalığın önemli bir nedeni hayvansal gıdalara dayanan bir diyetdir, *vejetaryen*³⁸ bir diyetle bu risk yoktur³⁹. Günümüz insanın et yemesi asıl olarak keyfe, damak tadına dayanmaktadır.

³⁷Ibid., s. 250-254.

³⁸“Vejetaryen” kelimesi et tüketmeyen manasına gelmektedir. “Ovo-vejetaryen” yumurtayı diyetle dahil ederken süt ürünleri tüketmez. “Lacto-vejetaryen” süt ürünlerini diyetle dahil ederken yumurta tüketmez.

Hayvanların yaşadığı tüm bu acılara ek olarak hayvancılık endüstrisi aslında dolaylı olarak dünyadaki kaynakları verimsiz bir şekilde kullanmaktadır. Bir kilo et üretmek için yaklaşık sekiz kilo tarımsal ürün kullanılmaktadır. Hâlbuki bu kaynaklar et üretmekten önce besine ihtiyaç duyan insanlara yöneltilse çok daha büyük bir fayda elde edilecektir. Bu süreçte tarımsal ürünler kadar su, yakıt, insan emeği gibi kaynaklar da israf edilmektedir. Hayvancılık endüstrisi yarattığı talep ile tarımsal ürünlerin fiyatını yükseltmekte; tarım alanlarını hayvanlara yönelik yem üretmeye teşvik etmekte ve bunun sonucunda besine ihtiyacı olan insan gruplarını zor durumda bırakmaktadır⁴⁰. Hayvancılık endüstrisi yüksek miktarda fosil yakıt tüketir. Hayvanların suni olarak bu kadar fazla sayıda yetiştirilmesi onların yaydığı metan ve diğer yeşil sera gazlarını da artırır. Bu nedenle bu endüstri küresel ısınma ve diğer çevre sorunlarına da neden olmaktadır⁴¹. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde hayvansal ürünlere talebin yükselmesiyle dünya üzerinde sürülebilir olmayan bir süreç başlamıştır. Gelecek yıllarda artan dünya nüfusu bu kadar israfa dayanan bir yöntemle beslenemez. Dünyanın tarım kaynakları bu talebe ya cevap veremeyecek ya da bazı fakir ülkeler temel besin maddelerine ulaşamayacaktır⁴². Faydacı yaklaşım tüm sonuçları ahlaki akıl yürütmeye dâhil ettiği için Singer bu açıdan da endüstriyel hayvancılığın etiğe aykırı olduğunu vurgular. Yani eğer Singer'ın hayvanlar ile ilgili argümanını kabul etmeseniz dahi çev-

---

"Lacto-ovo vejetaryen" ise yumurta ve süt ürünlerini diyetine dahil eder. "Vegan" ise süt ve yumurta dahil olmak üzere hiçbir hayvansal ürünü tüketmez. Singer kendisini "esnek bir vegan" olarak niteler. Singer'a göre vegan bir diyeti günlük hayatımızda istisnasız bir şekilde uygulamak oldukça zor olsa da et dışındaki hayvansal ürünler de mümkün olduğunca tüketilmemelidir. Çünkü bu ürünlerin elde edilmesinde de hayvanların menfaatleri oldukça olumsuz bir şekilde etkilenmektedir.

³⁹ Vejetaryen bir diyetin tek eksikliği B12 vitamindir. Bu da vitamin destekleri ile çok kolay bir şekilde telafi edilebilir. Lacto-ovo vejetaryenler proteini et dışındaki hayvansal kaynaklardan elde edebilir. Veganlar ise bakliyat, tahıl ve kuruyemişleri birlikte tüketerek protein sentezlemek için gerekli tüm temel aminoasitleri beslenmelerine dahil edebilirler.

⁴⁰ Peter Singer, *Writings on an Ethical Life*, New York: The Ecco Press, 2000, s. 71.

⁴¹ *Ibid.*

⁴² Peter Singer, *The Life You Can Save: How To Do Your Part To End World Poverty*, New York: Random House, 2010, s. 121-122.

reci ve insancıl gayelerle yine hayvansal ürünleri tercih etmemeniz gerekir.

Modernizm öncesi tarım toplumundaki insan ile hayvan arasındaki doğal ilişkiler radikal bir şekilde değişmiştir. Tarım toplumundaki hayvansal üretimde hayvanın belli bir refahı mevcuttur ve insanların menfaati için salt bir araç olarak görülmezler. Singer her ne kadar endüstriyelleşme öncesi toplumdaki hayvanların durumunu da etİge uygun bulmasa da en azından bunun ahlaki açıdan ‘makul’ bir pozisyon olduğunu söyler. Ancak günümüzdeki endüstriyel hayvancılık ve tüketim davranışları bundan oldukça farklıdır.

Hayvanların menfaatlerinin zarar gördüğü bir diğer alan ise onlar üzerinde yapılan deneylerdir. Endüstriyel hayvancılıktaki kadar olmasa da yine çok sayıda hayvan büyük acılar çekmektedir.

Kozmetik ve temizlik ürünleri şirketleri yeni ürünlerini hayvanlar üzerinde denemektedirler. Şampuan, makyaj malzemesi, çamaşır suyu, deterjan gibi maddeler tavşanların gözlerine, farelerin ciltlerine dökülerek bu hayvanların dayanılmaz acılar çekmesine, kör olmalarına ve bazı durumlarda ölmelerine neden olmaktadır. Her yeni kozmetik ve temizlik ürünü geliştirildiğinde bu deneyler tekrarlanmaktadır halbuki bu ‘yeni’ kozmetik ve temizlik ürünlerine insanların gerçekten ihtiyacı olup olmadığı şüphelidir. Bu deneylerde kullanılan hayvanlar ise bu firmalar ne zaman yeni bir ürün geliştirse bundan zarar görmektedirler.

İlaç şirketleri her deney aşamasında sayısız fareye ölümcül dozlarda ilaç vermektedirler. Bilimsel araştırma adı altında birçok deney hayvanlarının belli ilaç ve durumlara tepkileri ölçülmektedir. Bu deneylerin önemli bir kısmı gereksiz sonuçlara yöneliktir, belli bir fayda ortaya çıkarmazlar. Örneğin bir ilacın hangi dozda kullanılan farelerin yarısını öldürdüğünün belirlenmesi o ilacın insan sağlığına olan etkisi açısından ilgisiz bir bilgidir. Bununla beraber birçok bilim adamı bu deneylerde insanlara belirli bir faydayı dahi amaçlamadan istatistiksel veya teorik bir sonuç adına birçok deney gerçekleş-

tirmektedir⁴³. Bu keyfi süreci de engelleyen hukuki düzenlemeler de oldukça sınırlıdır. Hayvanları kullanan bu deneyler konusunda 'bilimsellik' sıfatı, bilim adamlarına hayvanlara nasıl muamele etmeleri konusunda onlara çoğu zaman açık bir çek vermektedir. Bilimin toplumdaki saygınlığı ve getirdiği faydalar neticesinde toplum, bilimin bu konudaki etik sınırları aşmasını görmezden gelir⁴⁴.

Bilimsel pratiklerin zarar verdiği hayvan gruplarından bir tanesi olan yüksek primatlara özel olarak değinmek gerekir. Çünkü bu hayvan türü açıkça yüksek zekâya ve gelişmiş sosyal ve iletişim yeteneklerine sahiptir. İnsanların evrimsel olarak akrabası olan bu tür insanların pek çok özelliğini benzer olarak taşımaktadır. Arkadaşlık, aile ilişkileri; korku, endişe, mutluluk tepkileri; keyif aldıkları veya uzak durdukları birçok şey insanlarınkiler ile oldukça benzerdir. Buna rağmen birçok yüksek primat bunca benzerliğe rağmen açıkça türücü bir şekilde sayısız bilimsel deney ve araştırmada kullanılmaktadır. Singer etik ilgi alanımızın şekilde evrimsel olarak en yakın tür konusunda dahi bu kadar keskin bir şekilde sona ermesini hatalı bulur.⁴⁵ Singer'a göre yüksek primatların insanlarla olan benzerliği vurgulanarak türücü yaklaşım hakkında farkındalık yaratılabilir. Gerçekten de birçok devlet kanunlarında bu hayvanlara özel korumalar getirmiştir.⁴⁶

Bilim, pek tabii ki insanların refahını yükseltmektedir. Ancak bu konuda hayvanların da menfaatleri değerlendirmeye alınması gerekir. Birçok deneyin insanlara olan faydası yoktur veya çok azdır. Buna karşılık hayvanlarda yarattığı acı çok yüksektir. Hayvanlar üstünde yapılan birçok deney; yapay doku ve simülasyonlarla daha etkin bir şekilde gerçekleştirilebilir⁴⁷. Ancak bilim dünyasındaki sü-

⁴³Ibid., s. 77-79.

⁴⁴Ibid., s. 116.

⁴⁵ Peter Singer, *Rethinking Life And Death*, New York: St Martin's Griffin, 1994, s. 165; Peter Singer, "Right for Chimps", *The Guardian*, 29 Temmuz 1999.

⁴⁶Paola Cavalieri, Peter Singer, "Great Ape Project – And Beyond", *The Great Ape Project: Equality Beyond Humanity*, Ed. Paola Cavalieri, Peter Singer, New York: St. Martin's Griffin, 1994, s. 308-309.

⁴⁷ Singer, *Hayvan Özgürleşmesi...*, s. 138.

regelmış olan uygulamalar, alışkanlıklar, beklentiler ve hayvanların menfaatlerini görmezden gelen türcü tutum, bu değişimi yavaşlatmakta veya durdurmaktadır. Bilimsel deneyler konusunda ilk adım olarak etik kurulların oluşturulması daha sonra da alternatif yöntemlerin toplum tarafından benimsenmesi ile hayvanlar üzerindeki deneylere son verilmesi gerekir.

Evcil hayvanlar konusunda Singer bir çıkarımda bulunmamıştır. Ancak bu hayvanların da günümüzde büyük acılar çektiğini söyleyebiliriz. Birçok sokak hayvanı yerel yönetimler tarafından eziyetli bir şekilde toplanmakta ve öldürülmektedir. Birçok evcil hayvan sahibi baktıkları hayvanlara eziyet etmekte veya onlara gerekli ilgiyi göstermemektedir. Singer'ın ilkesini bu konuda kullanırsak evcil hayvan bakmanın kural olarak yanlış olmadığı sonucuna varabiliriz. Ancak bu hayvanlara bakanlar onların acılarını arttıracak şekilde muamele etmemelidirler. En büyük faydayı sağlamak ve mümkün olduğunca en fazla acıyı kaldırmak için de bir hayvan mağazasından hayvan almaktan ziyade bir hayvan barınağından hayvan sahiplenmek daha doğru olur. Benzer bir şekilde sokak hayvanları için de toplama, kısırlaştırma gibi belli önlemler alınabilir. Ancak bu toplamda hayvanların daha büyük acı çekmesine neden olacak şekilde gerçekleştirilmemelidir.

Bu yaşanan süreçlerde hayvanların çok önemli menfaatleri, insanların abes, önemsiz menfaatleri için feda edilmektedir. Bu, menfaatlerin eşit önemszenmesi ilkesine aykırıdır. Singer modern toplumların bu işleyişi karşısında kişisel ve toplumsal olarak belli değişimler gerçekleştirmemiz gerektiğini söyler.

Singer, endüstriyel hayvancılık ve beslenme konusunda vejetaryen bir diyetin ahlaken zorunlu olduğunu ileri sürer. Özellikle endüstriyel hayvancılığın ürettiği etleri yani modern bir insanın süpermarketten düzenli olarak satın aldığı etleri tüketmek ahlaka aykırıdır. Vejetaryenlik bir temizlik, saflık, kötülükten arınma eşiği değildir. Singer tutarlı bir faydacı olarak vejetaryenliği sonuçları ile değerlendirir. Vejetaryenlik endüstriyel hayvancılığa boykottur. Bu

sayede belli bir zaman içinde belli sayıda hayvan öldürülmemiş ve endüstriyel hayvancılık karlılığını kaybetmiş olur. Tüketicilerin ürünlerini almadığı bir sektör zamanla kaybolacaktır, bu süre zarfında da küçülüp daha az hayvana acı çektirmiş olacaktır.⁴⁸

Singer'a göre bu şekilde elde edilmiş hayvansal gıdalar tüketilmemelidir. Giyimde deri, yün gibi hayvansal ürünleri tercih edilmemelidir. Kozmetik ürünleri, temizlik maddeleri ve ilaçlar konusunda da hayvanlara zarar verilmeden geliştirilmiş olanlar seçilmelidir.

Bir kişinin bu etik olmayan sektörlerden bir ürün satın alması tabii ki bütün bu adaletsizliğin tek sorumlusunun o olduğu manasına gelmez. Ancak sorumluluğun bir kısmı yine de mevcuttur. Etkinin sınırlı olması adil olmayan bir eylemin olmadığını veya ahlaki sorumluluğun ortadan kalktığını göstermez⁴⁹.

Burada tabii ki kişi, aktivist bir şekilde daha fazla insanı hayvanlara yapılan bu muamelelere katılmaması konusunda harekete geçirmelidir. Ancak bu sayede endüstriyi değiştirebilecek bir etki yaratılabilir⁵⁰. Yalnız şu da bir gerçektir ki, aktivistin ulaşmak istediği kişileri ikna ederken vejetaryenlik seçimi bu konudaki samimiyetini ortaya koyacaktır. Yani kişisel olarak vejetaryen bir beslenmeyi seçmek bu değişim sürecinde kritik bir öneme sahiptir.⁵¹ Singer, eserlerinde ağırlıklı olarak kişilerin ahlaki davranışlarının ne olması üzerinde durur. Bununla beraber devletlerin hayvanların refahı konusunda olumlu yönde adımlar atması gerektiğini de savunur. Ancak insan toplumunun hayvanlara yaptığı muamele tabii ki siyasi ve sosyolojik de bir sorundur. Irkçılık ve cinsiyetçiliğin azalıp sona ermesi nasıl bir süreç içinde gerçekleşti ise türcülük de benzer bir

⁴⁸ Örneğin bu konudaki istatistikleri inceleyen bir çalışmaya göre Amerikalı bir kişi, vejetaryen bir diyet geçerse yılda ortalama 25 kara hayvanını, deniz hayvanlarını da dahil edersek yılda toplam 350 hayvanı endüstriyel hayvancılıktan kurtarmış olur. <http://www.countinganimals.com/how-many-animals-does-a-vegetarian-save/> (21.8.2016).

⁴⁹ Singer, *Writings on an Ethical Life...*, s. 67-68.

⁵⁰ Singer, *Hayvan Özgürleşmesi...*, s. 230.

⁵¹ Peter Singer, "Utilitarianism and Vegetarianism", *Philosophy and Public Affairs*, Volume 9, Issue 4 (Summer 4, 1980), s. 335-336.

süreci geçirmek zorundadır. Çünkü birçok adaletsizlik gibi türcülük de toplumsal, siyasal, dini ve ekonomik dinamiklerle desteklenmektedir. İçinde yaşadığımız toplumlar bu adaletsizliği benimsemiş ve bir hayat tarzı haline getirmiştir. Hayvanlara adaletsizce yapılan muameleler bireylerin çocukluklarından başlayan ailevi ve toplumsal pratiklerle normalleştirilmiştir.⁵² Üretim ve tüketim süreci birbirinden ayırılmış, tüketiciler hayvansal ürünlerin üretim sürecine hiç tanık olmayarak, sorumlulukla yüzleşmeyerek hayvansal ürünleri birer eşya olarak satış noktalarından temin etmektedirler.

Singer hayalperest bir şekilde hayvanları kullanan ve onlara zarar veren endüstrilerin devlet tarafından devrimsel bir şekilde kapatılmasını beklememektedir. Bu ilerleme bir sürece yayılacaktır. Vatanandaşların hayvanlara karşı olan tutum ve yaklaşımı değiştiğçe iktidarların da tutum ve yaklaşımı değişecektir. Bu da hayvanların refahı lehine belli reformları doğuracaktır. Örneğin İsveç, İsviçre ve Birleşik Krallık gibi birçok ülke endüstriyel hayvancılıkta hayvanların yerleşip hareket edebilecekleri asgari mekân koşulların sağlanmasını, hayvanlar kesilirken canlarının acımasını azaltan yöntemlerin uygulanmasını ön gören düzenlemeler yapmışlardır.⁵³ Yalnız yine de bu reformlar gelinmesi gereken son nokta olarak görülmemelidir. Belli ülkeler belli sektörlerde hayvanların refahını sağlamak için düzenlemeler yapmıştır. Ancak bu düzenlemelerin de önemli bir kısmı türcüdür. Hayvanların ancak çok büyük eziyet gördüğü koşullar ortadan kalkmasına rağmen geri kalan adaletsiz muameleler devam etmektedir. Günümüzde hayvan eziyetinin önlenmesine yönelik reformların sınırı endüstrilerin kar etmelerine engelleyecek seviyeye gelmez. Eziyetin tespiti ancak kar kazanımı bittiği zaman başlar. Aksi takdirde yaşanan adaletsizlikler zalimlik olarak görülmemektedir.

---

⁵² Singer, *Hayvan Özgürleşmesi...*, s. 290.

⁵³ *Ibid.*, s. 329.

Bu düzenlemelerin önemli bir kısmı aslında yine insanların menfaatlerine yöneliktir. Hayvan refahına yönelik reformların önemli bir amacı aslında insan sağlığını korumaktır. Ancak yine de Singer böyle reformların savunulması gerektiğini aksi takdirde 'ya hep ya hiç' stratejisinin hayvanlar için daha kötü sonuçlar getireceğini söyler. Belli reformlarda kısa vadede uzlaşmak hem birçok hayvanın acısını azaltır hem de bundan sonra gerçekleşebilecek olan reformlar için bir temel oluşturur⁵⁴. Birçok durumda hayvan özgürleşmesi hareketi bu sektörlerle müzakere etmeli ve sonuç odaklı bir yaklaşımla olumlu yönde reformlar için işbirliği göstermelidir⁵⁵. Belli endüstrilerin tamamen lağvedilmesini talep eden ve genellikle uzlaşmacı olmayan akımlar bugün elde edilebilecek kazanımları engellemektedir⁵⁶.

Singer'ın çıkarımlarının genelinin sonucu, kişisel ve toplumsal olarak etik bir yaklaşımla günümüz toplumsal pratiklerine karşı konulması ve kademeli olarak da olsa bu düzenin radikal bir şekilde değiştirilmesi gerektiğidir. Günümüz modern toplumları sadece kişisel menfaat, verimlilik, karlılık güdümlü bir yaşam tarzı ve toplumsal kurumsallaşma eğilimde şekillenmektedir. Hayvanlar da bu düzende en büyük zarar gören gruptur. Bilim sayesinde artık kendi doğamız gibi hayvanların da doğasını biliyoruz. Hayvanların acılar çekmediğini, toplumsal düzenimizin başka türlü oluşturulamayacağını, insanın hayvanlardan tamamen bağımsız ve ilgisiz olarak üstün ve değerli olduğunu bilimsel olarak iddia edemeyiz. Singer'a göre insanın ahlaki olarak kendi kendine yarattığı izolasyon bilimsel veriler ışığında sona ermiştir⁵⁷. Etik bir yaklaşımla bu adaletsizliklere karşı çıkılmalı ve dünya üzerinde yaşanan bu muazzam acı sona erdirilmelidir. Böyle bir yaklaşım insanların anlamlı ve etik bir ya-

⁵⁴Ibid., s. 20-21.

⁵⁵ Arlene Judith Klotzko, Peter Singer, "Learning From Henry Spira", *Cambridge Quarterly Healthcare Ethics*, Issue 8 (1990), s. 4-5.

⁵⁶ Peter Singer, "Ten Ways to Make a Difference", *The Animal Ethics Reader*, Ed. Susan J. Armstrong, Richard G. Botzler, Londra: Routledge, 2003, s. 577-578.

⁵⁷ Singer, *Rethinking Life And Death...*, s. 182.

şama ulaşmaları için de gereklidir. Etik değerlerin küçümsendiği, salt materyalist menfaat üzerine kurulu hayat modeli insanların kendi hayatlarını da anlamsızlaştırır. Singer'a göre etik bir yaşam, adaleti sağladığı gibi kişilerin ve toplulukların kendi hayatlarından da keyif ve tatmin elde etmesini sağlar.⁵⁸ Sadece kişisel olarak belli şeylere erişilmesi ve bunların tüketilmesi insanda bir doyum yaratmaz. Kişisel hazlar gelip geçicidir. Zenginlikten veya belirli tüketim ürünlerinden (bu bağlamda hayvansal ürünlerden) elde edilebilecek kişisel zevk basit ve sınırlıdır. Singer'a göre anlamlı bir hayat, dünyadaki acıyı azaltmak için gayret göstermekten geçer⁵⁹. Ancak bu şekilde yaşamdan bir doyum elde ederiz. Vejetaryenlik gibi bazı pratikler insanları hazdan uzaklaştırmaz tam tersine hayatlarına daha anlamlı bir boyut kazandırır.

Singer'ın yukarıdaki açıklamalarına göre bir eylem birçok varlık için büyük bir acı ve çok az sayıda varlık için az bir haz yaratıyor ise bu durumda fayda ilkesine göre ahlaki olamaz. Ancak bu hayvanların hiçbir zaman ahlaka uygun olarak zarar verilemeyeceği veya öldürülemeyeceği anlamına gelmez. Veya tüm hayvanların aynı derecede değere sahip olduğunu da söyleyemeyiz.

İstisnai durumlarda hayvanlara zarar verilebilir veya öldürülebilirler. Örneğin farazi olarak bir deney yapılacağını ve bu deneyin ölümcül bir hastalığı tedavi edecek bir ilaç formülü 'gerçekten' ortaya çıkaracağını düşünelim. Böyle bir durumda bir hayvanın deney sırasında kullanılması binlerce insanın hayatını kurtarabilecek olsun. Singer bu farazi deneyi onaylar ancak bu tip hayali senaryoların gerçeklikten uzak olduğunu da vurgular. Günümüzde kesinlikle hayvanlar üzerinde yapılması gereken pek az bilimsel deney insan hayatını kurtarabilir. Sonuç olarak, faydacılık gereği faydanın maksimize edilmesi ve tarafların tercihlerinin en yüksek seviyede memnun edilmesi amacıyla bazı durumlarda hayvanların öldürülebilece-

⁵⁸ Singer, *How Are We To Live?...*, s. 279-280.

⁵⁹ Peter Singer, "Ethics", *Examined Life: Excursions With Contemporary Thinkers*, Ed. Astra Taylor, New York: New Press, 2009, s. 85-86.

ğini savunabiliriz ancak bu çok istisnaidir⁶⁰. Aynı durum bir insan üzerinde de gerçekleşebilir. Pekâlâ, binlerce insanı kurtarmak için bir metroda yerleştirilmiş bombanın yerini bulmak ve etkisiz hale getirmek için işkence yapılması meşru olabilir. Ancak bu çok istisnai bir durumdur. Bu nedenle norm olarak 'işkence yapılması meşrudur' önermesi nasıl kabul edilemez ise aynı şekilde 'hayvanlar insanlar için kullanılabilir, öldürülebilir' normu da kabul edilemez. Yukarıda anlatılanların ışığında 'hayvanları beslemek veya bilimsel ilerleme için kullanmak yanlıştır' önermesinin belli özel durumlarda istisnaları olabilir ancak bu normun kendisinin haklılığını değiştirmez.

Pekâlâ, eğer kaçınılmaz bir şekilde bir köpek veya bir insandan birini feda etmek zorunda kalırsak tabii ki insanı kurtarmak gerekir. Çünkü ortalama bir insanın menfaatleri daha fazladır. Singer, tıpkı insanlar gibi insan olmayan hayvanlar içinde de insanlar gibi kişiliğe sahip hayvanların bulunduğunu da öne sürer. Örneğin yüksek şempanzeler, yunuslar, köpekler, kediler belli bir öz bilince sahiptirler, belli planlar yaparlar, hatta bazıları işaret dili bile öğrenebilir. Bu hayvanların öldürülmesi ile insanların öldürülmesi denk derece de dahi kötü olabilir. Aynı mantıkla, bir maymun ile bir balık arasında kalındığı zaman maymunun kurtarılması ve balığın feda edilmesi ahlaka aykırı değildir. Ancak altını çizmek gerekir ki Singer'a göre günümüzün hayvanlara karşı yaptığı rutin uygulamalar bu istisnaların kat ve kat ötesindedir. Özellikle vurguladığı endüstriyel hayvancılık ve bilimsel deneyler (alternatifleri ile karşılaştırıldığı zaman) pek az fayda ortaya çıkarmakta ancak bunun karşısında büyük acılar doğurmaktadır.

İstisnai bir diğer konu ise kişilik özelliklerine sahip olmayıp sadece acı ve haz hissedebilen hayvanlardır. Bu hayvanlar bilinçlidirler, yani acı ve hazzı hissederler ancak kendi kişiliklerinin bilinçlerinde değillerdir. Yani bunlar, varlıklarını dış dünyadan ayırıp kendi varlıklarını zihinlerinde bir imge olarak geleceğe yansıtamaz. Bu

⁶⁰ Singer, *Hayvan Özgürleşmesi...*, s.134-135.

durumda bu hayvanların yine acı çekmeme tercihleri vardır ancak dış dünyadan bağımsız ve ayrı bir varlık olarak varlığını sürdürmeye dair bir menfaati yoktur. Bazı canlıların yaşamı biyografik bir nitelik sahibi olmaktan ziyade biyolojiktir⁶¹. Bu tip bir duruma balıklarının yaşamlarını örnek verebiliriz. Balıklar her ne kadar acı ve hazzı hissedebiliyor olsa dahi kendi bilinçlerinde değillerdir. Bir nevi her an yeniden doğmaktadırlar. Böyle bir durumda bu varlığın hayatına başka bir hayatı başlatmak kaydıyla son verilebilir mi? Eğer bir balığın öldürülmesi başka bir balığın hayata gelmesine neden olacak ise ve bu durum toplam hazzı olumsuz yönde etkilemeyecekse bu eylem ahlaki olur mu? Böyle bir endüstri sayesinde üretilen hayvanları öldürüp tüketmek meşru olabilir mi? Söz konusu sorunsalın tatmin edici kesin bir cevabı yoktur. Singer böyle bir durumda acıyı veya haz yokluğunu telafi edebilecek bir haz doğumunun faydacılık açısından meşru olabileceğini kabul eder. Bunun yanında bu şekildeki bir uygulamanın hayvanlara olan türcü bakışımızı canlandırabileceğini ve bu nedenle bu tip tercihlerden sakınılması gerektiğini ileri sürer⁶². Kaldı ki günümüzdeki hayvancılık sanayii ürettiği hayvanlara sunduğu koşulların kötü olması nedeniyle ortaya çıkan hayvanların hayatlarında hazdan çok acı vardır⁶³.

1.1.3. Eleştiriler ve Cevaplar

Singer'in analizi birçok yazar tarafından eleştirilmiştir. Bu bölümde bu yapılan eleştirileri ve Singer'in bunlara cevaplarını inceleyeceğim. Bu şekilde Singer'in argümanı daha billur hale gelecektir.

Hayvan refahı ve hayvan hakları tartışmalarında Immanuel Kant insanların sahip olduğu içkin değeri vurgulamış ve hayvanlar bu değere sahip olmadığı için hayvanlarla insanların aynı şekilde önemsenmesine karşı çıkmıştır. Buna göre otonomisi olmayan hay-

---

⁶¹ Peter Singer, "Killing", *The Oxford Companion to Philosophy*, Ed. Ted Honderich, Oxford: Oxford University Press, 1995, s. 445-446.

⁶² Singer, *Hayvan Özgürleşmesi...*, s.309.

⁶³ Singer, *Practical Ethics...*, s. 121.

vanlar kendi içlerinde bir amaç değillerdir ancak insanlık için bir araçlardır. Hayvanlara eziyet edilmemelidir; ancak bunun nedeni böyle bir alışkanlığın daha sonra insanlara da yöneltebileceği riskinden kaynaklanır.⁶⁴

Haysiyet, içkin değer gibi kavramlara dayanan bu eleştiri çizgisi Singer'a göre ilk bakışta insanlar arasındaki eşitliği sağlamak açısından faydalı olmuştur. Gerçekten de Rönesans'tan başlayan hümanizm akımı bu şekilde insanın değerini yüceltmış ve insanlara yapılan sayısız zulme karşı çıkmıştır. Ancak Singer böyle bir temellendirmenin insanı bir yandan yüceltirken diğer yandan insan dışı canlıları küçümseyip aşağılama sorununu ortaya koyar. Bu şekilde yukarıda anlatıldığı üzere ahlaki statü sahibi varlıklar ahlaki değerlendirmemizin dışında kalırlar veya ayrımcılığa uğrarlar. Kaldı ki 'haysiyet', 'içkin değer' gibi kavramlar oldukça soyuttur. Bunların neden sadece insanlara atfedilmesi gerektiği veya insanlar içinde birçok farklı özellik ve erdeme sahip kişilere eşit bir şekilde atfedilmesi gerektiği sorununun tatmin edici bir cevabı yoktur.⁶⁵

Kant'ın hayvanlarla ilgili daha olumlu olan görüşü hayvanlara dolaylı ödevlerimizden dolayı eziyet etmememiz gerektiğidir. Bu ödevin asıl amacı yine insandır. Hayvanlara iyi davranma yükümlülüğümüz vardır çünkü eğer hayvanlara zalim bir şekilde davranırsak bu tutum ileride insanlara da zalim davranışlara evrilebilir.⁶⁶ Yani hayvanlara insanlara olan ödevlerimizi uygun bir şekilde yerine getirmek için zulüm edilmemelidir, hayvanların kendi iyiliği için değil.

Singer'a göre bu argüman yukarıda anlatıldığı üzere eşitlik ilkesinin (veya ödevlerin) özelliklere bağlı olması nedeniyle kusurludur. Ahlak ilkelerini belli özellikler üzerinde inşa etmek keyfilik ve tutar-

⁶⁴ Immanuel Kant, *Lectures on Ethics*, Ed. Peter Heath, J. B. Schneewind, Çev. Peter Heath, Cambridge: Cambridge University Press, 1997, s. 212-213.

⁶⁵ Peter Singer, "All Animals Are Equal", *Applied Ethics*, Ed. Peter Singer, Oxford: Oxford University Press, 1986, s. 226-228.

⁶⁶ Immanuel Kant, "Duties in Regard to Animals", *Animal Rights and Human Obligations*, Ed. Tom Regan, Peter Singer, New Jersey: Prentice Hall, 1989, s. 23-24.

sızlık sonucunu doğuracaktır. Üstüne üstlük bazı insanların kalıcı olarak zihinsel engelli olduğu düşünülürken, bunlar için hayvanlara öngördüğü muameleyi savunmadığı için de Kant'ın tutumu da türçüdür.⁶⁷

Kant'ın hayvanlara iyi davranma önerisinin dayanağı da sağlam değildir. Bir kişi pekâlâ hayvanlara olan davranışları ile diğer varlıklara olan davranışları arasında fark koyabilir. Bu sayede hayvanlara yaptığı muameleden diğer kişiler etkilenmemiş olur. Böyle bir durumda Kant'ın dolaylı olarak korumaya yeltendiği hayvanlar etik alanının dışında kalarak savunmasız kalmış olur.

Bir diğer eleştiri grubu ise hayvanların ödevlere sahip olamayacakları düşüncesinden hareket eder. Michael Fox'a göre ancak otonom varlıkların oluşturduğu ahlaki topluluklarda hak ve ödev kavramlarının belli bir anlamı ve uygulaması olabilir. Bu argüman çizgisine göre haklar ancak buna karşılık gelen ödevlerin de sahip olunmasıyla oluşabilir⁶⁸. Ödevlere sahip olamayan veya bir ödev fikrini benimseyemeyen hayvanların haklara sahip olmasından veya hak sahibi insanların bu hayvanlara karşı belli ödevlerinin olmasından bu nedenle bahsedilemez. Ancak Singer ahlak ve adaletin mütekabiliyete dayanamayacağını, eşitlik ilkesinin de belli özelliklere dayanmasının mevcut ahlaki kabullerimizle çeliştiğini savunur. Kaldı ki zihinsel engelli kişilerin ödevlere sahip olmamalarına rağmen haklara sahip olmaları durumunda hayvanların bu konuda ayrımcılığa uğramaları tutarlı olamaz. Hak kavramı, ahlakın bir yönü olarak ele alınabilir; ancak etik zorunlu olarak hak ölçütünü kullanarak sonuçlara ulaşmak zorunda değildir. Yazar faydacı yaklaşım doğrultusunda hak kavramını zaten genel anlamda reddetmekte ve gereksiz bulmaktadır⁶⁹. Singer bu kavramı güncel tar-

⁶⁷ Singer, *Hayvan Özgürleşmesi...*, s.327.

⁶⁸ Michael Fox, "Animal Liberation: A Critique", *Ethics*, Volume 88, Issue 2 (January, 1978), s.112.; Michael Fox, "Animal Suffering and Rights: A Reply to Singer and Regan", *Ethics*, Volume 88, Issue 2 (January, 1978), s.136.

⁶⁹ Peter Singer, "Fable of the Fox and Unliberated Animals", *Ethics*, Volume 88, Issue 2 (January, 1978), s.122-123.

tışmaların retoriğine uygun düşmek için belli durumlarda kullandığını ancak kuramsal açıdan hak kavramını yanlış bulduğunu belirtir⁷⁰.

Singer hak ve ödev ilişkilerinin toplum sözleşmesi kuramları ile temellendirilmesini de eleştirir. Singer'a göre, etiğin temelini müteakabiliyet olmaması gerekir. Ahlaki akıl yürütmemiz için karşı tarafın da aynı şekilde akıl yürütmesi bir koşul olamaz. Bir kişinin kötü şeyler yapmamasının nedeni başkalarının ona kötü şeyler yapmayacak olması değildir⁷¹.

Etiğin kaynağının açıklaması ile meşrulaştırılması arasında bir fark koymak gerekir. Etiğin kaynağı, kişiler arasında zımni bir anlaşma olarak açıklanabilir ancak bu bize o anlaşmanın doğruluğu ve yanlışlığı hakkında bir şey söylemez. Her ne kadar toplum sözleşmesi kuramı etiğin kaynağı konusunda veya neyden olduğu konusunda değerli bir açıklama getirirse de etiğin ne olması, nereye gitmesi gerektiği konusunda bir açıklama getirmez.⁷²

Etiğin öznesi olan insan akılcı düşünebilir ve akılcı düşünme kişisel çıkarla sınırlı değildir. Etik hakkında muhakeme yaparken kendi menfaatlerimizin ötesinde, kendi grubumuzun ötesinde kavramlar kullanıyoruz. Ancak toplum sözleşmesi kuramları ise etiği sadece kişilerin kendi menfaatlerini koruma amacı ile ortaya çıkan ve var olan bir şey olarak niteler.

Toplum sözleşmesi kuramları kozları olan grupların uzlaşması üzerine bir etik düzen inşa ederler. Ancak böyle bir kurguda "zayıflar" bu sözleşmenin müzakeresinde kozları olmadığı için (veya az ellerindeki kozlar az veya güçsüz olduğu için) bu sözleşme eşit bir şekilde hak ve ödevleri dağıtamaz. Aynı şekilde kurallara karşılık veremeyen, bunları takdir edemeyen varlıklar (örneğin zihinsel engelli insanlar) da bu sözleşmenin dışında kalırlar. Küçük çocuklar

⁷⁰ Peter Singer, "Ethics", *Examined Life: Excursions with Contemporary Thinkers*, Ed. Astra Taylor, New York: New Press, 2009, s. 69-70.

⁷¹ Singer, *Practical Ethics...*, s. 18.

⁷²*Ibid.*, s. 79.

veya gelecek nesiller dahi toplum sözleşmesi mantığına göre etik ilgimizin dışında kalacaktır.

Singer bu çözümler ile toplum sözleşmesinin klasik halinin eşitliğe ve ahlaka uygun bir kurgu olamayacağını iddia eder. Ancak bunun dışında bazı toplum sözleşmelerde daha gevşek bakış açıları da mevcuttur. Örneğin John Rawls'un kuramındaki cehalet peçesi kurgusunda, sözleşmeyi yapanlar kendi menfaat ve kozlarından habersiz olarak için oybirliği ile herkese eşit uygulanacak adalet ilkelerini belirlerler. Böylece Rawls toplum sözleşmeci kuramdaki kaba mütekabiliyet sorunundan sıyrılmaya çalışır. Singer ilk olarak bu durumda dahi kalıcı zihinsel engellere sahip insanların adaletin konusu olamayacağını vurgular çünkü bu kişiler cehalet peçesi arkasında dahi anlamlı bir şekilde sözleşme hakkında bir müzakere gerçekleştiremezler. Rawls da bunun kendi kuramı açısından bir problem teşkil ettiğini kabul etmiş, bu sorunun bir adalet ilkesi meselesinden bir ahlak ilkesi meselesi olduğunu ileri sürmüştür. Ancak bu çözüm Rawls'u dahi tam tatmin etmemiştir. İkinci olarak Singer, klasik toplum sözleşmeciliğine ahlak ilkeleri katarak yumuşatan Rawls gibi felsefecilerin neden hepten sözleşmeci bakış açısını bırakmadığını sorar. Singer'a göre eğer bir kuramın gücü ahlaki analizinin ve erdeminin gücü ile belirlenecekse, sözleşmeci bir kurguyu tamamen bırakmamak için bir neden kalmamaktadır.⁷³

İngiliz düşünür Roger Scruton'a göre de hayvanların haklarından bahsedebilmemiz veya onları doğrudan ahlaki akıl yürütmemizde bir taraf olarak alabilmemiz için hayvanların da aynı şekilde belli ödevlerinin farkında olabilmesi ve benzer bir ahlaki akıl yürütmeyi yapabilmesi gerekir⁷⁴. Scruton hayvanlarla olan ilişkilerimizi doğaya bakarak düzenlememiz gerektiği iddia eder. Hayvanlar diğer hayvanları doğaları gereği yemektedir, zarar vermektedirler. İnsanlar da doğadaki üstün konumu ile aynısını neden yapmasın? İnsanlar belli ahlaki sınırlamalar ile hayvanların refahını asgari öl-

⁷³ibid., s. 81-82.

⁷⁴ Roger Scruton, *Animal Rights and Wrongs*, Demos, 2006, s.59-60.

çüde sağlayarak onları yiyecek, eğlence aracı veya denek olarak kullanabilir.⁷⁵

Singer bu noktada öncelikle hayvanları kullanma şeklimizin doğal olmadığını belirtir: modern insan yemeğini avlamaz, süpermarketten satın alır. Ancak bunun da ötesinde yazar, doğal olan bir pratiğin kendiliğinden ahlaki olduğu sonucunun çıkmaması gerektiğine dikkat çeker. Pekâlâ, insanlar arasında şiddet, savaş da doğal olabilir, ancak bu onları ahlaki yapmaz. Başka bir örnekte kadınların çocuklara bakmasını doğal olabilir ancak böyle bile olsa kadınların çocuklara bakmaya zorlanması ahlaki olmaz. Doğa veya doğal düzen, ahlaki kararlarımız için başlı başına bir kılavuz olamaz. Günümüz adalet kurumlarına ve kurallarına baktığımız zaman da doğada gerçekleşenlerden oldukça farklı bir düzen vardır. Hatta bu düzenin doğanın vahşiliğinden öte ve erdemli olduğuyla da övülmektedir.

Hayvanlar, ahlaki karar alabilecek bir düzeyde olmadıkları ve bazılarının başka seçenekleri olmadığı için diğer hayvanlara zarar verirler. Etobur bir hayvanın et yemeyerek hayatta kalma şansı yoktur, zaten ahlaki karar verme için yeterli soyutlama ve akıl yürütme yeteneğinden de yoksundur.⁷⁶

Hâlbuki insanların hayvanları kullanmak gibi bir zorunlulukları yoktur. Pekâlâ, alternatif yöntemlerle hayatlarını makul şekilde devam ettirebilirler. İnsanların yine hayvanlardan farklı olarak eylemlerini ahlaki olarak tartıp buna göre ahlaka uygun karar verme yetisi de mevcuttur. Bu tip tartışmalarda insanları hayvanlardan üstün tutarların, önce insanın ayrı-üstün bir özellik setine sahip olduğunu iddia ederken, daha sonra ahlaki kararları konusunda kendisinden aşağı gördüğü hayvanlara yeniden dönmesi ve onları kılavuz alması tutarlı değildir.⁷⁷

⁷⁵Ibid., s. 78-79.

⁷⁶Ibid., s. 303.

⁷⁷Ibid., s. 303-304.

Singer'a karşı Micheal Pollan, Fearnley-Whittigstall gibi bazı yazarlar da yine faydacılığı kullanarak karşılık vermiştir. Bu argüman çizgisine göre günümüz hayvancılık sektöründe kullanılan hayvanlar belli bir refah seviyesine sahiptirler. Ancak eğer hayvanlar insanlar tarafından tüketilmese, bu talep var olmasa idi bu hayvanlar hiç olmayacaklardı bile. Bu şekilde toplam fayda hayvanların yetiştirildiği ve tüketildiği düzende daha fazladır. Hayvanlar insanlarla ilişkilerini karşılıklı faydaya uygun şekilde geliştirmiş ve bu şekilde evrim geçirmişlerdir. Bu nedenle aslında faydacı ilkeye göre ahlaka aykırı bir şey gerçekleşmemektedir⁷⁸. Singer bu çözümlemenin faydacı hesabında bir hata olduğunu vurgular. Hayvanlar günümüzde refah sahibi bir hayat sürmemektedirler. Yani toplama bakıldığı zaman endüstriyel hayvancılık daha fazla acı ortaya çıkarmaktadır. Buna ek olarak "insani" bir hayvancılığın dahi yem olarak kullandığı tarımsal ürünlerin israfı ve verimsizliği, çevreye verdiği zarar ve yeni üretim-tüketim düzenininin dahi hayvanlara olan yaklaşımımızı kaçınılmaz olarak "insani olmayan" yönde duyarsızlaştıracağını düşündüğümüzde bu faydacı hesap aslında olumlu olmayacaktır.⁷⁹

Teorik olarak İsviçre Alplerinde rahat rahat otlayan, güzel bakılan ve yavrularından uzaklaştırılmayan bir ineğin sütünü içmek veya doğal yaşam süresinin tamamlanmasına yakın bir kesimden sonra etini yemek faydacı bir hesaptan olumlu yönde geçebilir. Benzer bir şekilde bahçenizde baktığınız tavukların yumurtalarını tüketmek de sorun olmaz. Böyle bir üreticinin ürünlerini satın almak bu üretimi artırır ve bunun sonucunda daha fazla hayvan bu hayatı yaşar (yani daha fazla inek Alplerde gezer vbg.). Hayatlarının geneli mutlu olduğu için bir miktar acının varlığı kabul edilebilir. Ancak gerçek hayatta, köydeki ineklerin çoğu tüm hayatlarını bağlı oldukları bir odanın içinde geçirir, fabrikadaki ineklerin ise memele-

⁷⁸ Singer, Mason, *The Ethics of What We Eat...*, s. 248-250.

⁷⁹*Ibid.*, s. 254-257.

rine sürekli pompalar takılı olur. Bu nedenle teorik bazı ihtimaller pratikteki olguları göz ardı etmemize yol açmamalıdır.

R. G. Frey ise tercih faydacılığı bakış açısından Singer'ı eleştirir. Frey'e göre hayvanlar dil kullanamadıkları için belli düşüncelere ve arzulara sahip değillerdir; bunun sonucu da belli tercihlere sahip olamazlar⁸⁰. Singer ise dil kullanma yeteneğinin kişilerin menfaatlerinin varlığı konusunda gerekli bir ölçüt olmadığını savunur. Dil söz konusu tercihlerin ifade edilmesi veya kişinin akıl yürütmesi sayesinde kendi içinde tercihlerini rafine etmesine yarayabilir ancak tercihin oluşması ve var olması için zorunlu değildir. Kaldı ki araştırmalar da göstermektedir ki birçok hayvan kendi türü içerisinde iletişim kurmaktadır.⁸¹

Yine faydacı kanattan Brian Tomasik doğadaki asıl acının yaban hayatında olduğunu öne sürer. Doğada muazzam sayıda hayvan açlık, hastalık ve avcılar yüzünden acılar içinde hayat geçirmektedir. Tomasik bu nedenden dolayı Singer'ın çıkarımlarının sadece endüstriyel hayvancılık veya bilimsel deneylerle sınırlı kalmaması gerektiğini söyler. İnsanlar ellerinde imkânlar olması durumunda pekâlâ doğaya da müdahale edip bu acıları azaltmalıdır. Örneğin etobur hayvanların popülasyonunun azaltılması sağlanmalıdır. Singer bu konuda yazınında doğaya karışılmaması gerektiğini belirtmiştir çünkü doğaya müdahale etmek uzun vadede daha kötü sonuçlara neden olur. Ancak Tomasik'e göre bu yanlış bir çıkarımdır. Esas sorun doğaya müdahale edilmesinin haklılığından ziyade imkânların kısıtlı olmasındadır. Düşünür gelecekte bu konudaki teknolojik imkânların gelişmesi durumunda bu müdahaleler konusunda açık fikirli olunması gerektiğini düşünür.⁸²

Bu tartışmalarda toplumdaki bir diğer genel kanı da insanlar ile hayvanlar arasında kaldığımız zaman sezgilerimizin bizi insanlara

⁸⁰ R. G. Frey, "Why Animals Lack Beliefs and Desires", *Animal Rights and Human Obligations*, Ed. Tom Regan, Peter Singer, New Jersey: Prentice Hall, 1989, s. 39-41.

⁸¹ Singer, *Hayvan Özgürleşmesi...*, s. 52-53.

⁸² Brian Tomasik, "Importance of Wild Life Suffering", *Relations: Beyond Anthropocentrism*, Vol: 3, No: 2, 2015, ss. 134-152.

öncelik verilmesi ve onların menfaatlerinin üstün tutulması gerektiğidir. Richard Posner, hayvanlara her ne kadar eziyet edilmemesi gerektiğini kabul etse de sezgilerimizin hayvanlar ile insanları bir tutma fikrine karşı çıktığını savunmuştur. Posner'a göre ahlaki ve hukuki değişimler akılcı olarak felsefi veya ideolojikten ziyade maddi nitelikte olmuştur. Irk ve cinsiyet konularındaki eşitsizliklerin ortadan kalkması bu gruplar arasındaki olgusal eşitliğin ortaya çıkması ile gerçekleşmiştir. Aynı durum hayvanlar ile insanlar arasında yoktur veya olsa bile bu gelişim kaçınılmaz ve haklı olarak sınırlı olacaktır⁸³. Bu eleştiriye karşı Singer da birçok senaryoda illa bir canlının ölmesi veya kurtarılması gerekiyorsa 'en fazla menfaati olanın' kurtarılması gerektiğini veya aile gibi kişisel yakınlıklarında aile üyelerine öncelik verilebileceğini kabul eder. Ancak hayvanların insanların basit ve keyfi ihtiyaç ve istekleri için kullanılması ve menfaatlerinin gözden çıkarılması ahlaki değildir. Gözden geçirilmemiş sezgilerimiz yanıltıcı ve hatalı olabilir. Irkçılık, cinsiyetçilik gibi eğilimler de bir zamanlar toplumun sezgileri ile uyumlu idiler; ancak bu onların ahlaki olmaları için yeterli olmaz. Aynı şekilde hayvanlara yapılan türcülük de sadece toplumdaki mevcut sezgilere atıfta bulunarak meşrulaştırılmaz.⁸⁴ Aile, yakın arkadaşlar veya komşular gibi özel durumlardan hareketle farklı ahlaki yaklaşımın türler arasında da olabileceği iddiası; ırk, cinsiyet gibi diğer konularda uygulanması beklenen eşitlik ilkesi ile tutarlı bir şekilde savunulamaz⁸⁵.

Hayvan hakları savunucularından Amerikalı felsefeci Tom Regan ise, Singer'ın temellendirmesini yetersiz bulur ve hayvanların "bir hayatın öznesi" olarak içkin bir değere olduğunu ileri sürer.

⁸³ Richard Posner, "Animal Rights: Legal, Philosophical, and Pragmatic Perspectives", **Animal Rights: Current Debates and New Directions**, Ed. Cass R. Sunstein, Martha C. Nussbaum, Oxford: Oxford University Press, 2004, s. 67-68.

⁸⁴ Peter Singer, "Ethics Beyond Species and Beyond Instincts: A Response To Richard Posner", **Animal Rights: Current Debates and New Directions**, Ed. Cass R. Sunstein, Martha C. Nussbaum, Oxford: Oxford University Press, 2004, s. 87-88.

⁸⁵ Peter Singer, "Introduction", In **Defence of Animals The Second Wave**, Ed. Peter Singer, Blackwell, 2005, s. 3.

Buna göre hayvanların başka bir amaç için araç olarak kullanılması ahlaka aykırıdır. Regan, Singer'ın faydacı temellendirmesinin hayvanları da bir noktada eğer faydacı hesap lehine bir sonuç çıkacak ise feda edilebileceğini ve bunun yetersiz bir temellendirme olacağını ileri sürer⁸⁶. Singer ise içkin değer, otonomi, haysiyet gibi tam olarak çözümlenemeyecek, soyut kavramları kullanmanın bir kuram açısından kusur teşkil ettiğini savunur⁸⁷. Bu nedenle Singer değer kuramı açısından içkin değer kavramını reddeder. Acı ve haz üstünde kurulan bir değer düşüncesinde ise bu kusur yoktur.

Singer bir faydacı olarak sonuçlara vurgu yapar. Bu nedenle hak kavramı konusunda eleştirel bir tutum almakta, bu tartışmayı anlamsız bulmaktadır. Singer'a göre bu siyasi alanda kullanılan yararlı bir kısaltmadır. Hayvanlara olan yaklaşımımız değiştirmek için bu kavrama ihtiyaç yoktur. Hayvanların haklara değil menfaatlerinin zarar görmemesine ihtiyaçları vardır. Hayvanlara belli hakların tanınması onların menfaatlerini koruyabilir ama buradaki ilgi menfaatlere verilmelidir, haklara değil.⁸⁸

Bu nedenle bazı kişilerin hayvanların hak sahibi olup olmayacağına dair itiraz ve şüpheleri Singer'ın yaklaşımı ile ele alınırsa tartışmanın uzamaması ve daha önemli konulara eğilme amacıyla kabul edilebilir. Hayvanların illa belli kanunlarda belli haklara sahip olmasına gerek yoktur, bu teknik bir meseledir. Önemli olan şey hayvanların menfaatlerinin korunmasını sağlamaktır. Pek tabii ki, hukuktaki düzenlemeler belli hakları tanıması buna hizmet edecektir ancak klasik anlamda insanların durumunda olduğu gibi hak sahibinin mahkemeler aracılığıyla öne sürebileceği hakların hayvanlara birebir verilmemesi veya verilememesi hayvanlar açısından önemsiz bir meseledir.

⁸⁶ Tom Regan, "The Case For Animal Rights", *Animal Rights and Human Obligations*, Ed. Tom Regan, Peter Singer, New Jersey: Prentice Hall, 1989, s. 109-110.

⁸⁷ Singer, *Hayvan Özgürleşmesi...*, s. 320-322.

⁸⁸*Ibid.*, s. 46.

Bu eleştirilere, faydacılığın fazla talepkâr olması hususunu da ekleyebiliriz. Muhtemelen bu bölümü okurken Singer'ın taleplerini fazla radikal buldunuz. Eğer ahlaki eşiğimizi bu kadar yukarı çekecek isek diğer konularda da bu denli özgecil olmalı mıyız? Afrika'daki çocukları da kurtarmalı mıyız? Singer'a göre cevap: Evet. Singer hayvan meselesi dışında bölümün başında da belirttiğim gibi küresel yoksulluk üzerine de çalışmıştır. Singer'a göre eğer malvarlığınız ve gelirinize size makul bir yaşam standardı sağlıyor ise geri kalan malvarlığınızı ve gelirinizi lüks tüketim ürünleri, arabalar, tatiller veya ev dekorasyonu yerine gerçekten dünyada olumlu etki yaratan hayır kurumlarına bağışlamanız gerekir. Çünkü basit bir faydacı hesap yaparsak sizin alacağınız yeni arabadan elde edeceğiniz haz, o para ile Afrika'daki insanlara dağıtılabilecek binlerce yatak tülü sonucunda ortadan kaldırılacak acının (yatak tülleri sıtma bulaştırıcı sineklere karşı en etkin koruma yöntemidir) yanında ufaklık kalır. Menfaatlerin eşit önemsenmesi ilkesi gereği Afrika'daki çocukların hayatı sizin araba sevdanızdan pekâlâ üstün olduğuna göre Singer yaşam tarzımızda bu alanda da ciddi bir değişiklik yapıp malvarlığımızın ve gelirimizin önemli bir kısmını hayır kurumlarına bağışlamamız gerektiği sonucuna varır.⁸⁹

Faydacılığın diğerlerine karşı sorumluluklarımız açısından fazla talepkâr olması eleştirisine karşıt bir şekilde faydacılığın diğerlerini çok kolay göz ardı etmesi de iddia edilmiştir. Bu itiraz hayvan meselesinden ziyade bir ahlak felsefesi tartışmasına dairedir. Buna göre faydacılık insanları (veya hayvanları) daha büyük bir fayda için kolayca feda etmeye hazırdır. Bu teorik olarak doğru bir iddiadır. Faydacılığa göre toplam fayda için bir bireyin veya grubun menfaati feda edilebilir. Filmlere bakarsak kötü adamlar genellikle hep faydacı bir söylem benimserler: "Ülkenin menfaati için birkaç yumurta kırılabilir". Ancak burada faydacı hesabın pratikte nasıl işle-

⁸⁹ Bakınız: Peter Singer, *The Life You Can Save: How To Do Your Part To End World Poverty*, New York: Random House, 2010. Örneğin "Against Malaria Foundation"a yapacağınız 3000TL'lik bir bağış ile yaklaşık 400 yatak tülü dağıtılabılır. Bu da yaklaşık 600 insanı sıtmadan koruyacaktır.

diğine dikkat etmek gerekir. Ekonomide sıkça kullanılan azalan marjinal fayda ilkesine göre menfaatler bireyler arasında ne kadar eşit dağıtılırsa o kadar fayda ortaya çıkar. Örneğin üç bardak suyumuz varsa bunu mümkün olduğunca eşit veya susuz olanlara öncelik vererek dağıtmamız gerekir (bu, bir önceki paragraftaki çıkarımla bu uyumludur). Bir kişiyi feda etmemiz (onu öldürmemiz veya hiç su vermememiz) daha fazla fayda ortaya çıkarmaz; tam tersine faydayı azaltır. Felsefe tartışmalarında bu konu ile ilgili farazi örnekler öne sürülmüştür. Örneğin bir check-up için hastaneye gelmiş bir kişiyi uyutup onun organlarını organ yetmezliği olan kişilere dağıtmalı mıyız? Bir kişiyi öldürüp dört kişiyi yaşatmak meşru mudur? Bu ilk başta kafa karıştırıcı olsa da doğru değildir. Çünkü böyle bir eylem sonucunda toplumda genel bir korku oluşur, kimse hastaneye gitmez. Kaldı ki organ bağışını arttırmak için çok daha verimli yöntemler vardır (örneğin organ bağışında gönüllülük sisteminden ziyade itiraz sisteminin oluşturulması gibi). Faydacılık, faydacı hesapta faydayı arttıran *herhangi bir seçeneğin* tercih edilmesini savunmaz; *en çok* faydayı (yani *en az* acı yaratan) çözümünü savunur. Hayvanlar ile ilgili bir örnek verirsek: bir boğa güreşini yüzbinlerce insan izliyor ve bundan keyif alıyorsa, bu meşru mudur? Değildir çünkü boğanın çektiği muazzam acı yüzbinlerin basit keyfinden yine daha fazladır. Kaldı ki yine diğer seçenekleri de dikkate alırsak bu izleyiciler acı doğurmayan başka eğlence araçları ile kendilerini eğlendirebilirler (örneğin aksiyon filmleri, bilgisayar oyunları, tiyatro ve bunun gibi). Faydacı hesap bizi *en fazla* faydayı çıkaran bu seçeneklere yöneltecektir.

Son olarak, Singer'ın (ve muhtemelen tüm hayvan özgürleşmesi hareketlerinin) çözüm önerisine Marksist bir sorgulama getirilebilir. Singer, tüm hayvancılık sanayisinin tüketicilerin tüketim davranışlarının değişmesiyle (yani talebin düşürülmesiyle) ortadan kalabileceğini iddia eder. Bu süreçte de faydacı argümanlar ile insanlar ikna edilerek daha fazla vejetaryen insan olacak ve talep daha da düşecektir. Marksist bir yaklaşım bu iddiayı muhtemelen naif

bulacaktır. Argümanlar ile dünyayı değiştirme iddiası *idealist* bir yaklaşımdır (Bunu “fikirler dünyayı değiştirebilir” olarak özetleyebiliriz). Marksizmin iddiası ise dünyanın değişim dinamiklerinin *materyalist* nitelikte olmasıdır (Bunu da “üretim araçları üzerindeki güç ilişkileri dünyayı belirler” olarak özetleyebiliriz). Ekonomik ilişkiler (altyapı ilişkileri) değişmediği sürece belli argümanlar ile belli sayıda insanın diyetinin değişmesi ciddi bir etki yaratmayacaktır. Üretim araçları ve sermaye gücünü elinde tutan özel şirketler büyük bütçeli reklam kampanyaları ile hayvan özgürleşmesi örgütlerinden çok daha fazla insanı etkileyebilir (Yani “altyapı, üstyapıyı belirler”). Bu nedenle üretim araçları üzerindeki iktidar değişmediği sürece hiçbir tüketici hareketi sistemde ciddi bir etki yaratamaz. Bu sorgulamaya birkaç şekilde cevap verilebilir: Öncelikle hayvan özgürleşmesi hareketinin güçlendiği gelişmiş ülkelerde et tüketimi oranları düşmektedir (ABD ve Birleşik Krallık). Yani tüketicilerin tüketim biçimlerini değiştirmesi belli bir fark yaratır (hatta büyük bir fark yaratır: her sene ortalama 750 hayvan). İkinci olarak, üretim araçlarına sahip olanların tüm iktidara sahip olduğunu söyleyemeyiz. İkinci kısımda da anlatılacağı üzere birçok meclis ve idari yapı hayvanların korunması lehinde birçok düzenleme yapmıştır ve yapmaktadır. Bu gelişimin kaynağı bu diğer iktidar odaklarına karşı vatandaşların baskı grubu oluşturabilmesi veya bu görevlerde olan kişilerin hayvanlara olan bakışının olumlu yönde değişmesidir. Yani her ne kadar sadece sıradan vatandaşların tüm adalet hedeflerine hemen ulaşabileceğini söyleyemesek de kapitalist bir düzende hiçbir gelişimin olamayacağını söylemek de doğru olmaz. Üçüncü olarak, tek değişim yolu da diyet değişikliği değildir. Oldukça etkin hayvan koruma örgütlerinin kampanyaları mevcuttur. Bu örgütlere gönüllü destek vermek veya bağışta bulunmak önemli değişimlere neden olabilir.⁹⁰Son olarak, kapitalist ekonomi, hayvanlar ile ilgili sorunla-

⁹⁰ Hayvan koruma örgütlerini derecelendiren Animal Charity Evaluators sitesine göre Mercy for Animals kuruluşuna yapılan 1000 dolarlık bir bağış ile yaklaşık 14.000 hayvan endüstriyel hayvancılıktan kurtulur. Bakınız: <http://www.animalcharityevaluators.org/recommendations/top-charities/mercy-for-animals/> (29.8.2016)

rın kaynağı *olsa dahi* (yani o değişmeden bir sonuç alınamayacak olsa bile), faydacı bir çözüm olan vejetaryen diyet, bu düzen ile mücadeleyi engelleyen bir edim değildir. Yani Marksist yaklaşımın sistem eleştirisi ile faydacı talep birbiri ile çatışan veya birbirini dışlayan çözümler sunmaz.

1.1.4. Değerlendirmeler ve Yorumlar

Peter Singer, eserleri ile günümüzdeki uygulamalı etik tartışmalarına hayvanları esaslı bir şekilde katmıştır. Hayvanlara olan muameleler çoğu zaman marjinal bir durum olarak görmezden gelinmiş veya sadece insanlara/insanlığa saygı üstünden incelenmiştir. Günümüzde ise artık insanlarla hayvanlar arasındaki ilişki başlı başına bir etik konusudur. Bu gelişim ve değişimde Singer'ın felsefecilere hitap ettiği kadar genel okuyucuya da hitap eden akıcı, yalın ve analitik yazınının merkezi bir rol oynadığını söyleyebiliriz. Hayvanlar hakkındaki herhangi bir ahlaki tartışmada, Singer'ın görüşlerinin ele alınması elzem haline gelmiştir.

Singer'ın bu başarısının ana nedeni, konuyu esastan ele almasıdır. Singer ahlaki analizini ve hayvanlara yapılan muameleye karşı çıkışını, belli soyut bir "kötülüğe" karşı veya belli bir "haktan" güç alarak temellendirmez. Yazar konuyu eşitlik ilkesinin esasta ne olduğu analizi ile ele alır. Buradan ilerlettiği akıl yürütmesi ile analizi bir yandan hayvanlar hakkında ahlaki kararlarımız konusunda önemli çıkarımlar sunarken diğer yandan ise eşitlik ilkesinin hangi temellere dayandığı konusunda önemli tespitlerde bulunur. Bu sayede savunduğu argüman sadece kendi ön kabullerine dayanmamış, diğer ön kabul ve sezgilerimiz ile de uyumlu olmuştur. Analizi sadece hayvan refahı veya hakları açısından değil ama aynı zamanda ahlak, adalet, eşitlik ilkesi ile fakirlik, mülteciler, kürtaj, ötenazi gibi uygulamalı etik sorunları açısından da değer taşımaktadır. Menfaatlerin eşit önemsenmesi ilkesi türler arasında keyfi bir ayrımcılığa karşı çıktığı gibi ırk, cinsiyet, milliyet ve sınıf gibi diğer özelliklere dayalı ayrımcılığa karşı çıkar. Özellikle yoksulluk konusu-

na bu kuramın uygulanması dağıtıcı adalet ve insan hakları tartışmalarına dair de önemli bir görüş getirmektedir.

Kuramının dayandığı ahlaki statü varlıkların özelliklerine değil ama menfaatlerine dayanmasının oldukça önemli sonuçları olmuştur. Bu sayede belli özelliklere dayanan hak kuramlarının kaçınılmaz olarak belli canlıların ve insan gruplarının menfaatlerini değerlendirmeye almama veya kısıtlı olarak alma sorunu ortadan kalkmaktadır. Singer'ın bu yaklaşımı ahlaki olarak bir son savunma hattı olarak görülebilir. Bu kuram sayesinde menfaati olan her canlı ahlaken bir korumaya erişmiş olur. Singer'ın kuramının bir diğer avantajı sonuçlara dayalı bir temellendirme sunmasıdır. Bu şekilde sonuçlara göre değişken çözümler sunarak ahlaki bir esneklik sağlamaktadır. Bir ahlaki ikilemde asimetrik bir sonuç ortaya çıkması durumunda Singer'ın kuramı farklı çözümler öngörerek her durumda kabul edilebilir çıkarımlarda bulunabilir. Bu kuram pratik sonuçlarla iç içe olan, ayağı yere basan bir yaklaşım sağlamaktadır.

Yazarın analizinin etkili olmasının bir diğer nedeni de çok basit ve temel bir 'kötü' üzerine argümanını kurmasıdır: acı. Ahlak felsefesinde birçok yazar sayısız konuda çeşitli kuramlar oluşturmuş ve bunların farklı etkileri olmuştur. Ancak birçok düşünür yazınlarında soyut, karmaşık, anlaşılması zor ön kabuller ve mantık dizileri kullanmıştır. Bu nedenle bu yazınlar bazen farklı anlaşılmış, şiddetle eleştirilmiş veya daha kötüsü, görmezden gelinip kâle alınmamışlardır. Singer ise böyle bir duruma düşmemiş gözükmektedir. Acının bir kötü olduğu ve acı veren eylemlerin ahlaka aykırı olduğu düşüncesi oldukça basit ve bir o kadar da etkilidir. Bu nedenle de sadece ahlak felsefecilerini değil, aynı zamanda genel okuyucu ve kamuoyunda da yazını büyük ilgi görmüştür.

Singer'ın eserleri ve argümanı yakın zamana kadar ahlak felsefecileri, hukukçular ve siyasetçiler tarafından görmezden gelinmiş, ilgilenilmemiş olan bir alan üzerinedir. Bu nedenle analizi günümüzde devam eden – eğer Singer haklı ise – büyük bir adaletsizliğe dairdir. Çünkü milyarlarca hayvan büyük acılar çekmektedir. Hay-

vanların acı çektiği ve öldürüldüğü bu uygulamalar neredeyse her ülkede her insan tarafından yapılmakta ve büyümektedir. Eğer bu durum adaletsizlik olarak nitelendirilecekse günümüz toplumsal düzeninde muazzam bir değişiklik gerçekleşmesi gerektiği fikri ortaya çıkar. Böylesine büyük bir konu Singer'a kadar dikkatli ve kapsamlı bir şekilde incelenmemiştir. Bu nedenle de yazını ahlak felsefesi açısından teorik kapsam ve pratik sonuçlar açısından önemli ve orijinaldir.

Hukuk bağlamında Singer'ın savunduğu faydacılık kuramı ilk bakışta bir hak kuramı sunmadığı için kullanışlı gözükmeyebilir. Ancak zaten günümüz toplumları ve kanun koyucuları hayvanlara insanlarla benzer şekilde haklar tanıma eğilimi göstermediği için bu olumsuz bir durum teşkil etmez. Buna karşın Singer'ın faydacı kuramı hayvanların menfaatlerini korumaya yönelmiş hayvan refahı kuralları için felsefi bir temel sağlamıştır. Günümüzde hayvan hukuku genel olarak bu felsefi temele dayanmakta; yeni reformların önemli bir kısmı da bundan güç almaktadır. Yalnız belirtmek gerekir ki günümüzdeki hayvan hukuku düzenlemeleri Singer'ın menfaatlerin eşit önemsenişini ilkesini birebir uygulamaz. Nitekim her ne kadar hayvanların menfaatleri eşit olarak önemsenişine de *bir miktar* önemsenişine başlanmıştır.

Singer pek çok kanattan eleştiriye maruz kalmıştır. Kanımca verdiği cevaplar genel olarak tatmin edicidir. Ancak Singer'ın kuramında da belli sorunlar mevcuttur. Singer'ın eserlerinde vurgulu olarak açıkça orantısız acı ve haz dengesizlikleri üzerinde durmaktadır. Gerçekten de kuramının çıkarımları hayvanların basit zevkler uğruna büyük acılar çektiği durumlarda oldukça ikna edicidir. Bununla beraber bu kuramın ana gövdesinden uzaklaşıp diğer mantıksal çıkarımlarını düşündüğümüz zaman sağduyuya aykırı sonuçlar ortaya çıkabilir. Bir kişinin veya grubun çok basit menfaatleri için başka bir kişi veya grubun oldukça temel menfaatlerinin gözden çıkarılmasının ahlaken sorunlu olduğu iddiası oldukça makuldür. Ancak *her durumda* menfaatlerin tamamen eşit bir şekilde

önemsenmesi halinde tüm kaynakların azalan marjinal fayda ilkesi gereği eşit veya eşite çok yakın paylaştırılması önermesi makul değildir⁹¹. Bu son önermeyi Singer hayvan refahı tartışmalarında savunmaz ancak kuramının mantıksal bir sonucu olarak düşünüldüğünde bu bir gerilim ortaya çıkarır. Singer çok sonra yazdığı eserinde insanların da robot olmadığını, ahlaki iyiliğin bir spektrum olduğunu öne sürer. Singer bu spektrum da mümkün olduğunca iyiye yönelmemiz gerektiğini ancak insani kusurlarımızı da dikkate alarak kendimizi yıkacak şekilde hırpalamamamız gerektiğini söyler.⁹² Aslına bakılırsa bu da tutarlı bir faydacı görüştür. Çünkü kendimizi faydacı ilkelere kısa vadede tamamıyla verirsek uzun vadede yaratabileceğimiz fayda kaybolabilir.

Singer savunusunu yaptığı menfaatlerin eşit önemsenmesi ilkesi; insani zaaf, erdemler, pratik bilgelik, iyi hayatın nitelikleri gibi ahlaki akıl yürütmemizde dikkat etmemiz gereken birçok unsuru göz ardı etmekte ve sindirmektedir. Menfaatlerin eşit önemsenmesi ilkesi her ne kadar makul bir üst ilke olsa da gündelik sorunlara ve özel problemlere bu ilkenin nasıl uygulanacağı meselesi hala ortadadır.⁹³ Bu nedenle Singer'ın analizlerini felsefenin sonu olarak görmek doğru olmaz. Pek tabii ki Singer'ın tüm felsefi ve gündelik sorunlara cevap verememesi onun kuramını zayıflatmaz.

Bununla beraber Singer'ın kuramı aşağıda inceleyeceğiz Regan'ın da belirttiği üzere belli durumlarda hayvanların adil olma-

⁹¹ Örneğin toplumlar sadece hayvanları kullanmamakla kalmayıp aynı zamanda onlara sosyal devletin imkânlarını da (örneğin sağlık hizmetleri) sağlamalı mıdır? Bireyler bakabilecekleri kadar hayvanı sahiplenip, zaman ve maddi kaynaklarının ağırlıklı bir kısmını bunlara ayırmalı mıdır? Malvarlığımızı diğerleri bizimle eşit haz seviyesine gelinceye kadar paylaşmamız mı gerekir? Kendimiz için yapacağımız bir eylemin sonucunda elde edeceğimiz haz, bir başkası için yapabileceğimiz bir eylem sonucunda o insan veya hayvanda ortaya çıkan hazdan veya azalan acıdan bir miktar bile küçükse yaptığımız eylem ahlaken yanlış mı olur? Singer muhtemelen bu kadar uç özgecil eylemlerin uzun vadede sürdürülebilir olmadığından başka sorunlara yol açacağı için yine faydacı bir şekilde sonuçlara dayanarak gerekli olmadığını söylerdi.

⁹² Singer'ın bu düşünceleri için bakınız: Peter Singer, **The Most Good You Can Do: How Effective Altruism is Changing Ideas About Effective Giving**, New Haven: Yale University Press, 2015.

⁹³ Bu eksiklikler kanaatimce erdem etiği yaklaşımı tarafından dolduruluyor. Üçüncü bölümde bu noktaya tekrar döneceğim.

yacak şekilde muamele görmesine karşı çıkamaz; çünkü faydacı bir hesaplamaya dayalıdır. Bu hesaplama sonucunda hayvanların zarar görmesi daha büyük bir fayda ortaya çıkarıyorsa başka bir değerlendirme yapılmadan bu durumun kabul edilmesi gerekir. Bu nedenle Singer'ın kuramının fazla esnek olmasından dolayı kesin çizgiler çizememesi bir kusur olarak yorumlanabilir.

Ancak tüm bu eleştiri, sorunsal ve gerilimlere rağmen Singer muhtemel büyük bir adaletsizliği gözler önüne sermiş ve yalın, basit bir temellendirme ile modern toplumlarda artık rutin bir şekilde hayvanlara yapılan muamelelerin meşru olmadığını gerekçelendirmişti. Menfaatlerin eşit önemsenmesi ilkesi her ne kadar bütün ahlaki sorunlara tam bir cevap veremese de günümüzde hayvanlara yapılan muamelelerin yarattığı muazzam acı ve kötülükler düşünülünce böylesine basit ve yalın bir ilke bu duruma en uygun düşen cevap olarak kabul edilebilir.

Günümüzde hayvanlar büyük acılar çekmekte ve haz yaşayabilecekleri hayatları kısa bir sürede sona erdirilmektedir. Singer aslında oldukça bariz olan bu ahlaki soruna belki de verilebilecek en billur argümanı ileri sürmüştür. Bu nedenle de bu tartışmadaki katkısı çok kıymetlidir. Hayvan refahı ve hakları konusundaki diğer temellendirmeler ve eleştiriler her ne kadar belli noktalarda daha sofistike gözükse de bunların da soyutluk ve karmaşıklığa dair belli kusurları olacaktır. Acı ve hazzın ahlaki önemine dayanan ve hayvanlar tarafından çekilen büyük acıların ahlaki önemine vurgu yapan Singer'ın kuramında ise bu kusurlar yoktur. Açıklık, yalınlık ve basitlik kuramının en büyük avantajıdır. Faydacı hesaba dayalı analizler muhtemel ikilemlerin çözümünde makul ve esnek bir araç sağlar. Bu nedenlerden dolayı Singer'ın düşünceleri her zaman bu konudaki muhalifleri zorlayan ve hayvan özgürleşmesi savunucularının başvurabilecekleri temel bir kaynak olacaktır.

1.2. Hak Temelli Yaklaşım: Tom Regan

Hayvanların ahlaki statüsü ve insanlar ile olan ahlaki ilişkileri tartışmalarında Tom Regan hak temelli yaklaşımı ile oldukça radikal ve derin bir akım ortaya koymuştur. Regan, deontolojik yaklaşımında hayvanlara hak ithaf edilmesi gerektiğini savunur. Bunu yaparken de diğer ahlaki kuramların kendi içlerindeki ve hayvanlar konusundaki yetersizlik ve uygunsuzluklarını da belirtmektedir. İkinci bölümde hayvan hakları hareketinin felsefi liderlerinden biri olarak görülen bu düşünürün savunusunu inceleyeceğim. Birinci alt başlıkta Regan'ın hayatı, felsefi pozisyonu ve konu için önemi açıklanacak (1.2.1.); ikinci alt başlıkta kuramının dayandığı argüman incelenecek (1.2.2.); üçüncü alt başlıkta Regan'a yöneltilen eleştirilere onun bunlara verdiği cevaplara bakılacak (1.2.3.). Son olarak dördüncü alt başlıkta da yazar ile ilgili değerlendirme ve yorumlarıma yer vereceğim (1.2.4.).

1.2.1. Hayatı, Felsefi Pozisyonu, Konu İçin Önemi

Tom Regan 1938'de Amerika Birleşik Devletleri'nde doğmuştur. Eğitimini Thiel College ve Virginia Üniversitesi'nde tamamlamış; Sweet Briar College'da ders vermiş; North Carolina Eyalet Üniversitesi'nde 1967'den 2001'deki emekliliğine kadar çalışmıştır. North Carolina Eyalet Üniversitesi'ndeki en son unvanı emeritüs profesördür.⁹⁴

Felsefesi genel olarak Immanuel Kant'ın geleneği ile aynı doğrultudadır. Bununla beraber Regan, Kant'ın *sadece akılcı varlıklara* doğrudan saygı duyulması gerektiği ve onlara salt bir araç olarak muamele edilemeyeceği düşüncesini reddeder. Pulitzer ödülüne aday gösterilmiş olan en kapsamlı eseri *The Case For Animal Rights*⁹⁵'ta insanlar gibi hayvanların da bir hayatın özneleri olarak içkin değere sahip olduklarını savunur. Buna göre hayvanların da

⁹⁴<http://tomregan.info/about-tom-regan/> (13.4.2014)

⁹⁵ Tom Regan, *The Case For Animal Rights*, Kaliforniya: University of California Press, 1985.

insanlar gibi eşit saygı görme hakkı vardır ve insanların da hayvanlara saygı gösterme ödevleri mevcuttur. Yazar aynı zamanda hayvan hakları hareketinde de bir önemli bir figür olmuştur.

Regan'ın yazını, hayvan hakları konusunu işlediği gibi dolaylı olarak bir felsefi argümanın ne gibi özelliklere sahip olması ve nasıl değerlendirilmesi gerektiğine dair önemli analizler de içerir ve çeşitli ahlak felsefesi akımlarını derinlemesine inceler. Regan'ın kendi kuramı için temel aldığı "içkin değer" analizi hayvan haklarından öte şekilde insanları ilgilendiren konular için de değerlidir. Bu nedenle hayvan hakları dışındaki konular için de kuramının analizi önem taşımaktadır. Robert Nozick gibi birçok ünlü düşünür kendileri hayvan hakları konusunda kapsamlı bir çalışmada bulunmasalar duymasalar dahi Regan'ın analizine ilgi duymuştur.

Regan, Kantçı geleneğe dayandığı ve hayvan haklarını insan haklarının makul bir uzantısı olarak aldığı için birçok kişiden destek toplamış; hayvan hakları tartışmalarına yeni bir boyut kazandırmıştır. Bir diğer yandan da çıkarımlarındaki radikal sonuçlar ve talepler birçok düşünür tarafından aşırılık olarak görülmüştür. Ancak her durumda Tom Regan konu hakkındaki sayısız eseri ve taviz veremeyen hak kuramı ile bu konudaki tartışmalarda felsefi köşe başlarından birini işgal etmektedir.

1.2.2. Argümanı

Regan hayvan hakları temellendirmesinin ana gövdesini *The Case For Animal Rights* eserinde detaylı bir şekilde açıklamıştır. Yazara göre hayvanlar duyu algıları, düşünce, arzu, itki, hafıza, otonomi gibi birçok özelliğe sahip olarak *bir hayatın öznelidir*. Bir hayatın öznesi olmak, "içkin değere" yani kendi içinde, bağımsız bir değere sahip olmak için gerekli ve yeterli olan ölçüttür. Bu içkin değere sahip varlıklar haklara sahiptir. Adalet gereği hak sahibi kişiler saygı ile muamele görmelidir.

İçkin değer kavramı günümüz insan hakları temellendirmelerinde de hali hazırda kullanılan bir unsurdur. Ancak içkin değer akıl ile ilişkilendirilmekte ve akıl sahibi olma ölçütü aranmaktadır. Regan içkin değer için akıl sahibi olmanın gerekli bir ölçüt olmadığını düşüncesindedir ve insanlara gösterilen saygının hayvanlara da ahlaki olarak gösterilmesi gerektiğini savunur.

Aşağıda ilk olarak Regan'ın argümanındaki hayvan kavramının ve statüsünün neye denk düştüğü açıklanacak (1.2.2.1.); Regan'ın alternatif ahlak kuramlarında gördüğü sorunlar incelenecek (1.2.2.2.); daha sonra Regan'ın kendi ahlak kuramının özelliklerine ve bu kuramın hayvanlara uygulanmasının ahlaki sonuçlarına bakılacak (1.2.2.3.). En sonunda da bu ahlaki analizin sonucunda elde edilen çıkarımlara yer vereceğim (1.2.2.4.).

1.2.2.1. Hayvanların Ahlaki Statüsü

Regan, kuramında savunduğu değer ve adalet analizinden önce olgusal olarak hayvanların özelliklerini inceler. Bu özellikler hayvanların ahlaki statüsünün belirlenmesi için temel olacaktır. Regan'a göre en azından bir yaşında olan veya bir yaşından büyük olan memeliler "bir hayatın öznesi"dirler.

Regan, bir ve bir yaşın üstündeki memeli hayvanlara atfettiği özellikler *The Case For Animal Rights* kitabının ilk üç bölümünde derinlemesine incelemiştir. İlk bölümde Regan en azından memelilerin belli bir farkındalık, öz bilinç ve zihinsel yaşamlarının olduğunu iddia eder. Bu iddiasını temellendirirken karşısına aldığı tarihi düşünür Descartes'tır. Descartes hayvanların mekanik hareketlerde bulunan birer makine gibi hareketlerde bulunduğunu ancak herhangi bir bilince veya zihinsel aktiviteye sahip olmadığını söyler⁹⁶. Regan buna karşı insanların da aynı şekilde yorumlanmasının mümkün olabileceğini ileri sürer. Descartes'ın buna karşılık gelen analizi insanlar ve hayvanlar arasında bir fark yaratan dil kullanma

⁹⁶ Regan, *The Case For Animal Rights...*, s.3-4.

özelliğidir. Ancak Regan bu karşılığın da yetersiz olduğunu belirtir. Pekâlâ, birçok hayvan dil kullanabilmektedir. Buna ek olarak bazı insanlar dil kullanamamaktadır. Çocuklar da belli bir dönem dil bilmemekte, öğrenme süreci yaşamaktadırlar. Dil bilmedikleri dönemden dili öğrendikleri döneme kadar geçen süreçte çocukların bilinçsiz oldukları mantıksal çıkarımı çocukların nasıl dil öğrenebilecekleri sorusunu cevapsız bırakmaktadır. Descartes'ın bilinç analizi-ne karşı Darwin'in evrim kuramı bu konuya açıklama getirmektedir.

- Evrim kuramına göre bilinç evrimsel bir özelliktir; canlıların çevrelerine adapte olmalarını sağlar ve insan türünün dışında başka türlerin üyelerinde de bulunmaktadır. Descartes ise bilinci açıklamak için maddi olan vücut ile etkileşime geçen maddi olmayan bir zihin kurgusu öne sürer. Bu etkileşimin gerçekleşmesi için de Tanrı fikrine atıfta bulunmaktadır. Regan bu iki kuram arasında Darwin'in kuramının basitlik ve sağduyuya uygunluk erdemlerinden dolayı Descartes'ın kuramından üstün tutulması gerektiğini savunur.⁹⁷ Sonuç olarak hayvanların da belli bir farkındalıkları, bilinci ve zihinsel yaşamlarının olduğu kabul edilmelidir.

İkinci bölümde Regan, hayvanların sahip olduğu bu farkındalığın belli bir derinliğinin de olduğunu iddia eder. Yazar, hayvanların çevresindeki olay ve durumlar hakkında düşünce ve arzulara sahip olduğunu ileri sürer. Bununla beraber memelilerin de insanlar gibi düşünce ve arzularının olmadığını savunacaklar aleyhine bir ispat yükünün bulunduğunu da belirtir. Çünkü insanlarla benzer özellikler gösteren bu hayvanların da belli düşünce ve arzulara sahip olduğunu savunmak sağduyu ile uyumludur. Buna karşı R. G. Frey hayvanların düşüncelere sahip olamayacağını çünkü dil kullanmaktan aciz olduklarını iddia eder⁹⁸. Regan buna karşı olarak dil kullanma kabiliyetinin düşünce sahibi olmak için gerekli olmadığını; eğer öyle olsa idi dil kullanamayan insanların düşüncelerinden bahsedemeyeceğimizi ve yine eğer öyle olsa idi düşünceler olmak-

⁹⁷*ibid.*, s. 19-20.

⁹⁸*ibid.*, s. 38-39.

sızın dil öğrenmenin de mümkün olamayacağını belirtir⁹⁹. Bu düşünceler ve arzuların varlığı sonucunda Regan hayvanların kasıtlı bir şekilde hareket ettiklerini (bir bitkinin güneşe yönelmesinden farklı olarak), beklentileri doğrultusunda seçimleri ve arzularının tatmini arasında bir bağlantı kurabildiklerini, düşünceleri olduğuna göre belli nesnelere algılayıp, hatırlayabildikleri söyler. Hayvanların geleceğe dair beklentileri olduğuna, belli hareketleri gelecekteki bazı şeyleri gerçekleştirmek için yaptıklarına göre hayvanların kendilerine ait bir gelecek bilincinin varlığından da söz edebileceğimizi savunur. Buna göre hayvanlar sadece hisli, acı ve hazzı hissedebilen varlıklar değil ama aynı zamanda öz bilince sahip kendi varlığının farkında olan canlılardır.¹⁰⁰

Üçüncü bölümde ise hayvanların refahının nitelikleri incelenir. Regan'a göre yukarıdaki olgusal bulgular ışığında hayvanların bir tür otonomilerinin olduğu kabul edilmelidir. Regan'a göre Kantçı anlamda otonomi kavramı akıl sahibi olmayı ifade eder ancak tek otonomi açıklaması bu olamaz. Otonomi; kişinin başkalarından bağımsız tercihlerinin ve eylemlerinin olması; bu tercih ve eylemlerin engellenmesi veya ortadan kaldırılmasının o kişinin menfaatlerini etkilemesidir¹⁰¹. Hayvanların refahı bu otonomileri kullanabilmelerine bağlıdır. Yazar insanların refahı ile hayvanların refahının birçok durumda oldukça benzer olduğunu söyler. Ölüm, beslenmekten mahrum kalma, fizyolojik acı ve eziyete maruz kalma gibi durumlar insanların olduğu gibi da hayvanların da otonomilerini bozar ve refahlarını etkiler. Hayvanların otonomisi insanlarınkinden derece açısından farklı olarak ele alınsa dahi otonomileri arasında bir çeşit farklılığı mevcut değildir¹⁰².

Bu özelliklerin ne derecede hayvanlarda olduğu, hangi hayvan türlerinin bu özelliklere sahip olduğu gibi tartışmalar bir sınır çizme

⁹⁹*ibid.*, s. 43-44.

¹⁰⁰*ibid.*, s. 80-81.

¹⁰¹*ibid.*, s. 86.

¹⁰²*ibid.*, s. 119-120.

problemidir. Regan bu noktada bu sorunun bir yargıda bulunmamızı zorlaştırdığını kabul etmekle birlikte, bu zorlukların bir yargıda bulunmamızı imkânsız hale getirmediğini ve bir yargıda bulunmaktan hepten vazgeçmememiz gerektiğini savunur. Başka konularda da sınır çekmek her zaman her yönüyle kesinlik taşımayabilir. Örneğin bir kişinin ne zaman “uzun” kabul edilmesi gerektiği sorusunun matematiksel bir cevabı verilemez. Ancak yine de bazı kişilerin uzun ve bazılarının da kısa olduğu yargısına ulaşabiliriz. Özellikle açıkça belli ölçütleri yerine getirenlerin bu sınırı açıkça geçmesi durumunda belli yargılarda bulunmaktan kaçınmamıza gerek kalmaz. Bu nedenle sınır çekme problemi her ne kadar belli bir keyfilik riskini doğursa da; bu riskten kaçınmak için akılcı makul yargılarda bulunmaktan çekinmek yanlış olur.¹⁰³

Sonuç olarak Regan, olgusal açıklamalarında bir yaşında veya bir yaşından büyük olan memelilerin yukarıda anlatılan özelliklere açıkça sahip olduğunu söyler¹⁰⁴. Bu özelliklerin toplamını ifade etmek için de “bir hayatın öznesi” kavramını kullanır. Bu hayvanlar; bilinçlilik, farkındalık, düşünce ve arzulara sahip olma, otonomi gibi özelliklere sahip “bir hayatın özneleri”dir.

Memeliler dışındaki hayvanların bu özelliklere kesin bir şekilde sahip olduklarını söyleyemeyiz. Ancak yine de bu hayvanların bu özelliklere sahip olmadıkları da şüphe götürmez şekilde belli değildir. Bu durumda Regan bir yaşında veya bir yaşından büyük olan memelilerin dışındaki birçok hayvanın da kuşkudan yararlanması gerektiğini ve şüpheli durumlarda “bir hayatın öznesi” olarak değerlendirilmesi gerektiğini savunur.¹⁰⁵ Faydacı yaklaşımın ahlaki statü için aradığı ölçüt olan acı ve haz hissetme kapasitesi Regan tarafından bir hayatın öznesi olma ölçütünün bir parçası olarak alınmıştır. Ancak bir hayatın öznesi olma ölçütünün bundan başka özellikleri de kapsadığı göz önüne alındığında, sadece acı ve haz hissetme

¹⁰³*Ibid.*, s. 30.

¹⁰⁴*Ibid.*, s. 29-30.

¹⁰⁵*Ibid.*, s. 391.

kapasitesinin bir hayatın öznesi olma ölçütünü sağlayamadığını söyleyebiliriz. Yalnız belirtmek gerekir ki Regan'a göre birçok hayvan acı ve haz hissetme kapasitesinin ötesinde birçok diğer özelliğe de sahiptir veya bu özelliklere sahip oldukları kesin olmasa da sahip olabileceklerine dair olumlu yönde bir kuşku mevcuttur.

“Bir hayatın öznesi olma” ahlaki statüsü Regan'ın kendi ahlak kuramı doğrultusunda hak sahibi olmak için gerekli ve yeterli bir ölçüttür. Ancak Regan kendi ahlak kuramının temellendirmesini yapmadan önce alternatif diğer ahlak kuramlarını derinlemesine inceler. Bu inceleme kendi kuramının fark ve erdemlerinin ortaya çıkması için önemlidir. Aşağıda bu analizlere bakacağız.

1.2.2.2. Alternatif Kuramların Sorunları ve Yetersizlikleri

Regan'ın hayvan hakları kuramı aynı zamanda ahlak felsefesi kuramlarının bir değerlendirmesi ve eleştirel bir karşılaştırmasıdır. Regan analizinin önemli bir kısmını kuramsal olarak hangi ahlak kuramının doğru olduğu üzerindeki tartışmalara ayırmıştır. Çeşitli ahlak felsefesi kuramlarını ele alarak bunların özelliklerini inceler. Analizlerinde Regan birçok ahlak kuramının çeşitli sorun ve yetersizliklerini göstermiş ve kendi savunduğu hak temelli deontolojik ahlak kuramının bu sorunlar ve yetersizlikleri taşımadığını savunmuştur. Bunu takiben de bu kuramı hayvanlar konusuna uygulayarak hayvan haklarının adaletin bir gereği olduğuna varmıştır.

Regan bu değerlendirme ve karşılaştırmalarda kullanmak için öncelikle ideal bir ahlaki yargının özellikleri üzerine analiz yapar. Bu konuda tüm ölçütleri tüketme veya kendi kuramının bu özellikleri kusursuz bir şekilde yerine getirdiği iddiasında bulunmaz. Ancak bu ölçütlerin bir ahlaki kuramı değerlendirirken ele alınması gerektiğini savunur¹⁰⁶. Öne sürdüğü ölçütler şunlardır: kavramsal açıklığa sahip olma, ilgili bilgileri kapsama, akılcı olma, tarafsız olma, serinkanlı

---

¹⁰⁶ Tom Regan, "Introduction", *Matters of Life and Death: New Introductory Essays in Moral Philosophy*, Ed. Tom Regan, New York: McGraw-Hill, 1933, s. 8.

olma, geçerli ahlaki ilkeler meydana getirme. Bu ölçütler daha sonra ahlak kuramlarını değerlendirilirken sıkça kullanılacaktır. Şimdi bu ölçütleri kısaca açıklayalım.

İdeal bir ahlaki yargının içerdiği kavramların açıklığa ulaştırılması gerekir. Bu sayede ahlaki yargının kurgusu da ortaya çıkacaktır. Aksi takdirde kavramlar açıklığa kavuşmazsa kuramın kendisinin tam olarak nasıl bir yapıda olduğu da anlaşılamaz. Örneğin bir kimse kürtaja, fetüsün hak sahibi olduğu gerekçesiyle karşı çıkıyorsa; “hak” kavramının tam olarak ne olduğu üzerine analiz sunması gerekir.¹⁰⁷

Ahlaki bir yargı dayandığı noktaları ilgili bilgilerle doğrulamalı, desteklemelidir. Ahlaki yargılar içinde yaşadığımız gerçek dünya hakkındadır ve doğal olarak bu gerçek dünya bağlamında ele alınması gerekir. Örneğin idam cezasının meşruluğu üzerine bir tartışmada bir taraf katillerin idam edilmesi gerektiğini çünkü aksi takdirde bu kişilerin (çoğu zaman daha sonra şartlı salıverildikleri için) başka kişileri öldürdüğünü savunuyor ise gerçekten böyle sonuçların olup olmadığı incelenmeli, analiz edilmelidir. Olgulara erişim ve bilgi sahibi bir şekilde akıl yürütme bu nedenle gerekli bir ölçüttür.¹⁰⁸

Akılcılık, tam olarak tanımlanması zor bir kavramdır. Ancak genel anlamda akılcılığı mantık kurallarına uyulması olarak açıklayabiliriz. Akılcı bir önerme kendini oluşturan öğelerle tutarlı bir bütün oluşturmalı; kendi içerisinde bir nedensellik ilişkisi sağlamalıdır.¹⁰⁹

Akılcı bir yargı tarafsızdır. Tarafsızlık, birine veya bir şeye iltimas göstermemektir. Örneğin bir baba bir çocuğuna karşı tarafgir ise o çocuğuna diğer çocuklara verdiği kadar daha fazla vermeye eğilimli olacaktır. Tarafli olmak bazı durumlarda kabul edilebilir hatta gerekli bile olabilir. Ancak yine de genel anlamda ahlaki yar-

¹⁰⁷*ibid.*, s. 8-9.

¹⁰⁸*ibid.*, s. 9.

¹⁰⁹*ibid.*, s. 9.

gıların bağınazlık ve önyargılardan arınmış bir şekilde tarafsız olması gerekmektedir.¹¹⁰

Serinkanlılık duygusal olarak heyecanlı olmama durumudur; duygusal olarak sakin bir ruh halini ifade eder. İdeal bir ahlak kuramı, duygulara ve içgüdüsel tepkilere doğrudan atıfta bulunmamalı; söylemini bunlarla işgal etmemelidir. Serinkanlı olmayan bir analiz sürecinde çabuk yargılara varıp ilgili olguları gözden kaçırma riski mevcuttur.¹¹¹

Son olarak da ideal bir ahlaki yargının geçerli veya doğru olması gerekmektedir. Bu geçerlilik ve doğruluk ölçütünün değerlendirilmesi konusunda ise yazar yine ölçütler öngörmüştür. Ahlak ilkelerinin geçerliliğinin veya doğruluğunun değerlendirilmesinde de tutarlılık, kapsam alanı yeterliliği, belirlilik, sezgilerimiz ile uygunluk ölçütlerinden yararlanılabilir. En basit ve asgari ölçüt tutarlılıktır. Çelişkili mantık zincirlerinin varlığı söz konusu ahlak ilkesinin doğruluğunu temelden etkileyecektir. Ahlak ilkelerinin onları kullananlara hayatlarında karşılaşılabilecekleri birçok durum karşısında kılavuz olmaları gerekir. Bir ahlaki ilkenin kapsam alanı ne kadar genişse o kadar onu kullanma imkânı doğar; ne kadar dar ise o kadar onu kullanma imkânı azalır. Bir ahlak ilkesinin kullanım alanının makul bir kapsam alanının olması onun geçerliliği veya doğruluğu açısından önemli bir işarettir. Hareketlerimizi düzenlerken ahlaki ilkelere başvurduğumuzda onlardan belirsiz yönlendirmeler değil; açık ve belirli yönlendirmeler bekleriz. Örneğin “zarar verme” gibi bir kılavuz bize birçok durumda doyurucu bir çözüm sunmaz. Hangi durumlarda zarar verilmemesi gerektiğinin; neyin tam olarak zarara karşılık geldiğinin açıklanması gerekir. Yalnız tabii ki bir ahlak ilkesinden tam belirlilik de beklenemez. Etik, geometri gibi çözümlenemez ama yine de makul bir belirlilik sağlanabilir. Son olarak söz konusu ahlak ilkesinin ahlaki sezgilerimiz ile uyumlu olması gerekir. Yazar bu sezgileri üstünde fikir yürütülmüş düşünceler ola-

¹¹⁰ibid., s. 9-10.

¹¹¹ibid., s. 10-11.

rak ele alır; ahlaki sezgilerimizden toplumun sahip olduğu önyargılar veya üstünde fikir yürütülmemiş düşünceler anlaşılmalıdır.¹¹²

Regan işte bu ölçütleri kuramında kullanarak çeşitli alternatif kuramları ve kendi kuramını tartar. Ona göre akılcı bir şekilde ahlaki kuramlar değerlendirilip benimsenebilir. Regan, ahlaki kuramları incelerken hayvanlarla olan ahlaki ilişkimiz bağlamında ahlak felsefesindeki çeşitli pozisyonları ortaya koyar.

En başta, hiçbir makul kuram hayvanlara istediğimiz gibi davranabileceğimizi, işkence edebileceğimizi, hayvanların herhangi bir değerinin olmayacağını iddia etmez. Böyle bir kuram sezgilerimiz ile açıkça çelişecek olacağından baştan elenecektir¹¹³. Bununla beraber hayvanların ne ölçüde ve neye dayanarak belli bir statüye sahip olacakları ve onlara hangi sınırlar içerisinde muamele edeceğimiz konusu oldukça tartışmalıdır ve birçok fikir ayrılığı vardır. Diğer kuramların değerlendirmesi daha detaylı olacaktır.

Regan bu çeşitli görüşleri iki grup altında sınıflandırır. Bunlar “dolaylı ödev” görüşleri ile “doğrudan ödev” görüşleridir. Dolaylı ödev görüşleri altında akılcı egoizm, Rawls’un sözleşmecî kuramı ve Kant’ın “kendi içinde amaç olarak insanlık” görüşünü incelenirken; doğrudan ödev görüşleri altında “iyilik” görüşü ve faydacılık incelenir. Regan tüm bunların bir ahlaki kuramın gereklilikleri bakımından sorunlu ve yetersiz olduğunu savunur.

Regan, tüm eleştirileri boyunca iki kavrama fazlasıyla atıfta bulunur. Bunlar ahlaki fail ve ahlaki edilgen kavramlarıdır¹¹⁴. Ahlaki faillik, Kantçı anlamda otonomiye ifade eder. Bu kişiler akıl sahibi kişilerdir ve ahlaki olarak sorumlu olacak şekilde eylemlerini kontrol edebilirler. Ancak ahlaki edilgenler bunu yapamazlar. Buna rağmen ahlaki edilgenlerin de kendi içlerinde bir otonomileri vardır ve bir hayatın özneleridir. Zihinsel engelli, akıl hastası insanlar, çocuklar

¹¹² Regan, *The Case For Animal Rights...*, s. 130-135.

¹¹³ *Ibid.*, s. 150.

¹¹⁴ İngilizceleri sırasıyla: *moral agent* ve *moral patient*.

ve hayvanlar ahlaki edilgen olarak sınıflandırılabilir.¹¹⁵ Örneğin ahlaki bir fail olan akli yetileri yerinde bir insan karnını doyurmak, arkadaşları ile görüşmek, ailesine bakmak ve iradi dâhilinde belli eserler vermek ister. Benzer bir şekilde ahlaki bir edilgen olan zihinsel engelli bir insan da karnının doymasını, arkadaşlarını görmeyi ve kendi iradesi doğrultusunda aklındakileri gerçekleştirmek ister. Yine benzer bir şekilde ahlaki bir edilgen olan bir köpek de karnını doyurmak, yavrularına bakmak, diğer köpek ve insanlarla etkileşimde bulunmak, bulunduğu alanı araştırıp gözlemlemek ister. Bunların her biri otonomi görünümüdür.

Regan'ın dolaylı ödev görüşleri altında incelediği ilk düşünür olan Jan Narveson, rasyonel egoist bireyler arasındaki bir sözleşme sonucu ahlaki ödevlerin ortaya çıkabileceğini iddia eder. Buna göre herkes kendi faydasını azamileştirmeye çalışan rasyonel kişiler olarak kendi menfaatlerini korumak ve arttırmak amacıyla diğerleri ile bir anlaşmaya girerler. Bu anlaşmadaki sınırlamalar ahlaki oluşturur. Buna göre hayvanların korunması ancak insanların menfaatine olduğu sürece ahlaken zorunlu olabilir.¹¹⁶ Regan bu görüşe "basit sözleşmecilik" kuramı der. Yazara göre böyle bir durumda söz konusu sözleşmenin adalet kavramına ters düştüğü gibi ahlaki sezgilerimiz ile tamamen ters eşitliğe aykırı bir düzen doğuracağını öne sürer. Çünkü eğer ahlak sadece belli insanların kendi menfaatlerini koruması için bir araç ise o zaman belli menfaatler ortaya koyamayan veya karşı tarafa karşı belli kozları öne süremeyen kişiler (mesela engelliler, zayıflar, güçsüzlükler vb.) açısından eşitliğe aykırı bir toplum düzeni ortaya çıkar. Adalet sadece kozların ortaya konulup bundan belli bir kurallar bütünü çıkarıldığı bir düzen olamaz.¹¹⁷ Günümüzde Narveson'un da kabul ettiği insanlar arasındaki eşitliği sağlayan kurallar da ortaya çıkamaz. Regan bu nedenle Narveson'un kuramının kendi başına doyurucu ve tutarlı bir ahlak

¹¹⁵Ibid., s. 152-154.

¹¹⁶ Tom Regan, *Animal Rights Human Wrongs: An Introduction to Moral Philosophy*, Maryland: Rowman&Littlefield Publishers, 2003, s. 39-40.

¹¹⁷Ibid., s. 41-42.

izahatı oluşturmamışını; bundan hareketle de hayvanlar konusunda da uygulamasının doğru olamayacağını söyler.

Regan'ın dolaylı ödev görüşleri altında incelediği ikinci düşünür olan John Rawls, *A Theory of Justice* kitabında oldukça sofistike bir toplum sözleşmesi kuramı ortaya koyar. Rawls söz konusu sözleşmenin oluşturulması sürecinin adalete uygun şekilde tarafsızlığı sağlayarak gerçekleşmesi gerektiğini savunmuştur. Bu nedenle Rawls sözleşmeyi meydana getirecek kişilerin tarafsızlığını bozacak olan kişisel özellik ve çıkar unsurlarını ortadan kaldırmayı amaçlar¹¹⁸. Bunun için sözleşmenin kuruluş aşamasını ifade eden "ilk durum" da taraflar bir "cehalet peçesi"nin arkasındadırlar. Bu peçenin arkasında kişiler kendi kimlikleri hakkındaki olgulardan habersizdirler; bu şekilde kendi çıkarlarını keyfi olarak arttıracak olan ilkeleri seçmekten aciz kalırlar. Doğum piyangolarında başlarına gelecekleri bilmezler. Adalet ilkeleri hakkında müzakere yapanlar güzel veya çirkin, zengin veya fakir, zeki veya moron, atletik veya fiziksel engelli olabilirler. Bu gibi özelliklere sahip olmak veya olmamak için herhangi bir şey yapmadıkları için bunların kendilerinde varlığının veya yokluğunun bilgisi üzerinden adalet ilkelerinin müzakere edilmesi ve belirlenmesi doğru olmaz. Ancak bu noktada Rawls doğrudan ahlaki ödevler konusunda bir istisna koyar. Rawls'a göre ancak akıl sahibi kişilere karşı adalet bağlamında ödevlerimiz olabilir. Çünkü toplum sözleşmesinin oluşturulması sırasında tarafların asgari bir adalet duygusunun olması gerekir. Bunun için de asgari bir akıl kapasitesi lazımdır. Bunun sonucu olarak hayvanlar toplum sözleşmesinin müzakerelerine katılmadıkları gibi bir tarafı da olamazlar. Rawls bundan hareketle hayvanların hakları olabileceği fikrini reddeder. Aynı sorun kalıcı zihinsel engelli insanlar için de geçerlidir. Rawls bu sorunların kuramı açısından bir problem teşkil ettiğini kabul eder. Ancak böyle bir hastalığı olmayan kişiler cehalet peçesi arkasında kendilerinin de böyle bir duruma

düşebilecekleri endişesi ile zihinsel engellileri koruyacak ilkeleri kabul ederler. Böylece zihinsel engelli insanlar dolaylı olarak korunmuş olurlar. Ancak insanların hayvan olmalarına dair bir risk bulunmadığı için böyle bir koruma hayvanlara yönelik genişlemez. Rawls bu durumun kendisi açısından da uygunsuz olduğunu kabul eder. Ancak Rawls'a göre kendi kuramı 'adalete dair' hak ve ödevleri temellendirir; ancak bunun da ötesinde ahlak kaynakları mevcuttur. Hayvanlar adaletin kapsamında olmasa da ahlak ilkeleri ile muamele edilmelidir. Bu nedenle Rawls hayvanlara karşı 'mutlak' adalet ödevimizin olmadığını söyler.¹¹⁹

Regan bu çözümlemeyi yetersiz bulur. Bunun temel nedeni Rawls'un kuramının tarafsızlık ölçütünü sağlayamamasıdır. İlk durumda, cehalet peçesi arkasındaki müzakerecilerin keyfi bir şekilde diğer tüm bilgilerden bihaber olmalarına rağmen hayvan olmadıkları, insan oldukları bilgisine sahip olmaları hayvanlar aleyhine keyfi bir karardır. Bu şekilde insanların lehine belli sonuçlar taraflı bir ölçüt ile gerçekleşmiş olur. İnsanların cehalet peçesi arkasında adalet ilkelerini belirleyip bunlardan faydalanması durumunda hayvanların bu süreçten dışlanması keyfidir. Bu nedenle Rawls'un kuramı da sorunludur ve belli yetersizlikler taşımaktadır.¹²⁰

Bir diğer dolaylı ödev görüşü temsilcisi olan Immanuel Kant, bir varlığın bir ödevin konusu olabilmesi, hak sahibi olabilmesi için kendi içinde bir amaç olması gerektiğini savunur. İnsanlar kendi içlerinde birer amaçlılar. Bunun da nedeni insanların akıl sahibi varlıklar olmasıdır. Akıl sahibi varlıklar olarak ahlaki doğrulara aklımızı kullanarak ulaşabiliriz. Kant'a göre öyle bir ilkeye göre eylemeliyizdir ki "bu ilkeyi oluşturan iradenin evrensel bir kanun olsun". Daha basit ve konvansiyonel ahlaki kelime dağarcığı ile ifade edersek Kant'ın formülünü şu ilke ile bağdaştırabiliriz: "başkalarına, başkalarının size davranmasını istediğiniz gibi davranın". Kendimize salt bir araç olarak davranılmasını istemeyiz. Bize yalan söylenme-

¹¹⁹*ibid.*, s. 43-44.

¹²⁰*ibid.*, s. 46-47.

sini, belli bir menfaat uğruna gözden çıkarılmayı istemeyiz. Çünkü kendimizi otonomi sahibi bir varlık; veya Kant'ın ifadesi ile "kendi içinde bir amaç" olarak görürüz. Kant'a göre kendimize "kendi içinde bir amaç" gibi davranılmasını istiyor; "salt bir araç" olarak davranılmasını istemiyor ise o zaman diğer akıl sahibi varlıklara da böyle davranmamız gerekir. Kant'ın ahlak felsefesinde önemli olan sonuçlar değil, bu ilkelere uygun davranmaktır. Örneğin sonuçları kötü olsa dahi yalan söylememiz gerekir. Veya sırf toplam sonuç daha iyi olacak diye bir bireyin haklarını göz ardı etmemelisiniz. Görüldüğü üzere, Kant'ın deontolojik yaklaşımı faydacılık gibi sonuççu ve toplamacı değildir. Ahlaken yapılması gereken eylemler belli bir sonuç için değildir, diğer insanlara ödevlerimiz gereği yapılmalıdır. Bu yaklaşıma ödev etiği denmesinin nedeni de budur.

Hayvanlar akıl sahibi olmadıkları için kendi içlerinde bir amaç değillerdir; ancak insanlar için bir araç olabilirler. Bununla beraber Kant, hayvanlara zalimce davranmamamız gerektiğini savunur. Ancak bunun nedeni hayvanlara doğrudan bir ödevimizin olması değildir. Eğer bir insan hayvanlara zalimlik yapar ise, bu insan daha sonra dejenere olarak diğer insanlara olan ödevlerini de ihlal edebilir. Yani hayvanlara iyilik yapmanın asıl amacı yine insanı korumaktır.¹²¹

Regan, Kant'ın hayvanlara kötü muamelenin insanlara da kötü muamele etme psikolojisi doğuracağı önermesini spekülasyon olarak görür. Kant bu beklentiye dayanarak aslında sağlam olmayan bir noktaya bel bağlamış olmaktadır. Pekâlâ, bir kişi hayvanlara eziyet etmesine rağmen insanlara oldukça saygılı davranabilir. Bu durumda Kant'ın kuramındaki hiçbir unsur eziyete uğrayan hayvanı korumaya yönelik sağlam bir dayanak sağlayamamaktadır. Bu nedenle Kant'ın kuramı konu ile ilgili bilgileri tam temsil edememektedir ve çıkarımları makul değildir. Benzer bir sorun zihinsel engelli olan insanlar için de geçerlidir. Akıl sahibi olma ölçütünü

¹²¹ Immanuel Kant, "Duties in Regard to Animals", *Animal Rights and Human Obligations*, Ed. Tom Regan, Peter Singer, Second Edition, New Jersey: Prentice Hall, 1989, s. 23-24.

sağlayamayan bu kişiler de Kant'ın kuramına göre bir amaç için salt birer araç olarak değerlendirilmesi gerekir. Ancak Kant bu kişilere hayvanlara attığı konumun aynısını vermemiştir. Bu nedenle Kant'ın kuramı tutarsızlık sorununu da barındırır.¹²²

Regan'a göre tüm dolaylı ödev görüşleri kendi içlerinde birçok çelişki ve yetersizlik taşıdıkları gibi hayvanlar konusunda özel olarak açık bir şekilde ahlaki keyfilik sorunu barındırır. Hayvanlar bu görüşlerde akılcı bir ölçüte dayanmadan keyfi olarak ahlaki değerlendirilmeye alınmazlar veya ayrımcı bir yaklaşımla eşit olmayan bir şekilde muamele edilirler. Tarafsızlık ve tutarsızlık zaafı vardır. Bu nedenle bu kuramların hiçbirisi bir etik kuramda olması gereken özellikleri taşımaz.¹²³

Regan'ın doğrudan ödev görüşleri grubunda incelediği ilk başlık "iyilik görüşü"dür. Bu görüş hayvanlar ile muamelelerde iyilikle hareket edilmesi gerektiğini; zalimlikten, eziyetten kaçınılması gerektiğini savunur. Ancak Regan, bu tartışmalarda öne sürülen iyilik erdeminin hayvanları koruma açısından yetersiz olacağını vurgular. Regan'a göre hayvanların bizden bağımsız hakları vardır ve diğer kişilerin *onlara* karşı ödevleri mevcuttur. Kişilerin kendi içlerinde hissettiği duygular ve sahip oldukları erdemler kişiler arası adalet ilişkileri açısından önemli değildir. "Hayvanlara iyi davranmalıyız" önermesi hayvanlara *karşı* bazı ödevler bağlamında yükümlü olduğumuz gerçeğini kapsamaktan uzaktır. İyilik adalet değildir, bu nedenle de hayvanlara *karşı* adalet ödevlerini temsil etmekte yetersizdir. Bu görüş belirlilik taşımadığı ve serinkanlı olmadığından sorunludur.¹²⁴

Regan, doğrudan ödev görüşleri başlığı altında son olarak faydacılığı inceler. Regan faydacılığın belli bir eşitlik öngördüğünü ve sağladığını kabul eder. Bu nedenle Aristoteles'in veya Ni-

¹²² Regan, *The Case For Animal Rights...*, s. 181-183.

¹²³ *Ibid.*, s. 192-193.

¹²⁴ Tom Regan, "The Case For Animal Rights", *Animal Rights and Human Obligations*, Ed. Tom Regan, Peter Singer, New Jersey: Prentice Hall, 1989, s. 108.

etzsche'ninki gibi özelliklere dayanan mükemmeliyetçi ve bunun sonucunda eşitliğe karşı duran kuramlarla karşılaştırıldığında faydacılık daha eşitlikçi ve tercih edilesi bir ahlak kuramıdır. Bu nedenle faydacılık ortaya çıktığı dönemde devrimsel bir eşitlik dalgası yaratmıştır.¹²⁵

Ancak faydacılığın da kendine has sorunları mevcuttur. Bu kurum ahlakın konusu olan bireylerin *kendilerine* değer atfetmez. Değer sahibi olan şeyler acı ve hazdır. Bireyler acı ve haz fonksiyonlarından dolayı değer analizine alınırlar. Regan bu sorunu resmetmek için bir betimleme sunar. Bu betimlemede karşımızda acı ve tatlı şerbetlerin olduğu kupalar vardır. Bu kupaların içindeki sıvıların acı ve hazı temsil ettiğini kabul edersek; faydacı mantığa göre toplamda en tatlı olacak içeceği oluşturmaya çalışmamız gerekir. Bunun için de bazı kupalardan diğerlerine sıvıları aktarmak veya bazılarını hepten atmamak için hiçbir neden yoktur. Kupalar burada bireyleri temsil ederler ve faydacı yaklaşıma göre sadece bir değer tutacaklarıdır. Faydacılığa göre bireylerin kendi başlarına başkalarından bağımsız bir değeri yoktur¹²⁶. Bu analogiyi gerçek hayatta bir ahlaki soruna yansıttığımız zaman ise yine sezgilerimiz ile çatışan sağduyu karşıtı sonuçlarla karşılaşırız. Regan'a göre faydacı bir mantıkla eğer toplam fayda artacak ise bir kişiyi uykusunda acısız bir şekilde öldürmemek veya onun otonomisini ciddi başka bir şekilde ihlal etmemek için esaslı bir neden yoktur¹²⁷.

Buraya kadar ele alınan faydacılık tipi hedonistlik faydacılıktır. Bir diğer faydacılık türü olan kural faydacılığı da Regan'a göre sorunludur. Kural faydacılığı, en fazla faydayı ortaya çıkaran kuralların ahlak kuralları olarak benimsenmesi gerektiğini savunur. Kural faydacılığı bu şekilde hedonistlik faydacılıkta ortaya çıkan sorunların önüne geçmeye çalışır. Hedonistlik faydacılık basit haliyle en yüksek toplam fayda için bireylerin menfaatlerini gözden çıkarabilir.

¹²⁵ Regan, *The Case For Animal Rights...*, s. 235.

¹²⁶ *Ibid.*, s. 205-206.

¹²⁷ *Ibid.*, s. 203-205.

Kural faydacılığı böyle bir yaklaşımın yan etkilerinden dolayı toplam faydayı etkilediğinden dolayı eylemlerin doğruluğunu kurallara bağlamıştır. Regan'a göre bu çözümleme akıl sahibi kişiler açısından makul görünüyor gözükmemektedir. Kişilerin menfaatleri sistematik bir şekilde toplam fayda için gözden çıkarsa bu kişilerde belli bir kıskançlık, tepki ve korku ortaya çıkacağından toplumdaki düzensizlik ve huzursuzluk artacak ve toplam fayda azalacaktır. Ancak bu çözümleme ahlaki edilgenler açısından geçerli değildir. Ahlaki edilgenler kendilerine yapılan adaletsiz muamelelerin farkına varıp bunlara etkin bir tepki veremezler. Örneğin devletin zihinsel engelli insanlar üzerinde deney yapmasına karşı güçlü bir kural, kural faydacılığı ile oluşturulamaz. Bu noktada ahlaki edilgenlere yapılan muamelelerin ahlaki failerde yaratacağı üzüntü ve tepki akla gelebilir. Ancak Regan'a göre bu bir spekülasyondur. Pekâlâ, ahlaki failer, ahlaki edilgenlere yapılanlardan pek bir rahatsızlık duymuyor olabilirler. Bu nedenle kural faydacılığı ahlaki edilgenleri koruma noktasında sezgilerimizle uyumlu bir çözüm sunamaz. Bunun nedeni kural faydacılığının da kişileri (ahlaki fail veya edilgen) içkin değere sahip varlıklar olarak ele almaması ve onlara karşı doğrudan ödevler belirlememesidir.¹²⁸

Bu nedenlerden dolayı faydacılık makullükten uzak, sezgilerimizle çatışan bir kuramdır. Faydacılık, ahlaki statü sahibi varlıkların başkalarından bağımsız bir değerleri olduğu fikrine ters düştüğü için sezgimizle uyumlu değildir. Regan faydacı kuramın basitlik erdemini olduğunu teslim eder ancak bunun değerlendirilmesi gereken tek erdem olmadığını belirtir¹²⁹. Diğer açılardan bakıldığı zaman faydacılık sorunludur ve basit olması tek başına bu sorunları ortadan kaldırmaz veya önemsizleştirmez.

Sonuç olarak Regan bir ahlak kuramı olarak benimsenebilecek olan alternatif ahlak kuramlarının yukarıda açıklandığı üzere sorunlu ve yetersiz olduklarını savunmaktadır. Bu kuramlar kendi içlerin-

¹²⁸*Ibid.*, s. 252-256.

¹²⁹*Ibid.*, s. 257-258.

de de problemlili olduğu gibi; bu kuramların birçok uygulamalı etik sorununda da kullanılmaları yanlıştır ve hayvanlar konusunda da doğru ahlaki ilkeler bize sunamazlar. Takip eden bölümde Regan'ın kuramını nasıl temellendirdiği, ona göre kendi kuramının alternatif kuramlardaki sorunlardan ve yetersizlerden nasıl uzak olduğunu ve hayvanlar konusuna nasıl uyguladığını inceleyeceğiz.

2.2.2.3. Adalet Olarak Saygı İlkesi ve Hayvan Hakları

Regan, hak temelli kuramının başlangıç noktasında bireylerin faydacı bir hesaba indirgenemeyecek veya belli keyfi erdemlerine dayanan mükemmeliyetçi bir değerlendirmeden etkilenmeyecek bir içkin değere sahip olduğu düşüncesi yer alır. Bu başlangıç noktasından ilerleyerek bireylerin eğit içkin değere sahip olmasından dolayı eğit şekilde saygı görme hakkına sahip oldukları önermesine ulaşacaktır. Bu nedenle kuramı açısından başlangıç kabulünü incelemek önemlidir. Regan argümanını ilk başta genel bir birey ve içkin değer kavramları üstünde kurar, daha sonra hayvanları bu resme yerleştirir.

Regan'a göre içkin değer, bireylerin yaşadıkları deneyimlere (örneğin hissettikleri hazlar veya tatmin edilen tercihleri gibi) bağlı olan araçsal değerden kavramsal olarak ayrık, bu tipteki değerlere indirgenemeyen ve bu tip değerlerle karşılaştırılıp değiştirilemeyen bir değer olarak ele alınmalıdır. Bir bireyin içkin değerine onun yaşadığı deneyimlere bakılarak ulaşılmaz. Daha keyifli veya mutlu bir hayat yaşayan bireylerin böyle bir hayat yaşamayanlara göre daha fazla içkin değerinin olduğu söylenemez. Aynı şekilde daha yüksek estetik değerlere veya mükemmel erdemlere sahip olan insanların da daha yüksek içkin değeri yoktur. Bir bireyin içkin değeri ile bir diğerininki karşılaştırılmaz; birininki ile diğerininki yer değiştirilemez. İçkin değerin “ne kadar” olduğu veya “neye denk”

olduğu düşünülemez. İçkin değer, belli şeylerin bir toplamı veya bir fonksiyonu değildir.¹³⁰

Bu şekilde Regan, faydacı değer analizinden radikal bir şekilde ayrılır. Kupa analojisine geri dönersek; Regan'a göre kupalar (bireyler) sadece değer tutacakları değillerdir. Kupalar belli değerli şeyleri tutabilir ancak kupanın değeri kupanın tuttuğu bir veya birkaç değerli şeyin toplamı değildir. Bireylerin kendi başlarına, başka şeylerden bağımsız olarak değerleri vardır. İşte bu değer de içkin değerdir.

Böyle bir değer anlayışı Kant'ın bireylerin kendi başlarına veya kendi içlerinde bir amaç olduğu düşüncesi ile paraleldir. Ancak Kant içkin değeri bireylere atfederken bu bireyleri akıl sahibi ahlaki failler olarak ele alır. Kant'ın kendi analizinde akıl sahibi olmayan ve bu nedenle ahlaki akıl yürütme gerçekleştiremediği için ahlaki karar veremeyen insan dışındaki hayvanlar birey olamazlar. Bu nedenle hayvanlar kendi içlerinde bir amaç değillerdir ve içkin değerleri yoktur. Regan, Kant'ın bu görüşüne karşı çıkar ve bir kişiye içkin değer atfetmek için aranması gereken ölçüt üzerine analiz yapar.

Regan ilk başta yüksek bir eşik olarak Kant'ın içkin değer için kullandığı akıl sahibi olma ölçütünü ele alır. Yazara göre akıl sahibi olmak ölçütü, ahlaki fail ile ahlaki edilgenler arasındaki farkı göstermek için kullanılabilir. Akıl sahibi bir kişi, tarafsız ve adil bir şekilde ahlaki ilkeleri tatbik edebilir ve bunun sonucu olarak yaptığı eylemlerden dolayı ahlaken sorumlu tutulabilir. Sağlıklı yetişkin insanlar doğal olarak bu gruba girmektedirler. Ancak zihinsel engelli insanlar, hayvanlar gibi ahlaki edilgenler bu kapsamın dışında kalmaktadırlar. Regan'a göre bu dışlama sezgilerimizle çelişmektedir. Akılcılık özelliğine sahip olmayan varlıkların akılcılık özelliğine sahip olanlar için salt bir araç olabileceği fikri bizi oldukça aykırı çıkarımlara götürecektir. Bu mantığa göre ahlaki edilgenlerin (örneğin ağır

¹³⁰Ibid., s. 235-236.

bir akıl hastalığına yakalanmış bir insan) ahlaki failer (sağlıklı yetişkin insanlar) tarafından işkence edilebileceği, organlarının zorla alınabileceği veya öldürülebileceği sonucuna bizi götürür.¹³¹

Bir diğer sorun da bu akıl yürütmenin keyfi olmasıdır. Ahlaki edilgenler de ahlaki failere benzer şekillerde zarar görebilir. Bunların da otonomileri diğerleri gibi ihlal edilebilir. Beslenmelerine engel olmak, eziyette bulunmak veya zamansız bir şekilde öldürmek gibi eylemler ahlaki edilgenlere de ahlaki failerde olduğu gibi zarar verir. Örneğin akıl hastası bir insanın aç bırakılması, işkence edilmesi, zamansız bir şekilde öldürülmesi sıradan bir insanın otonomisine zarar verilmesi gibi sonuç doğurur. Çünkü akıl hastası bir insanın bile kendi otonomisi dahilinde arzuları, düşünceleri, hayat planları vardır. Benzer zararların olduğu durumlarda farklı ahlaki muamele yapılması, ancak haksız bir keyfiyet ile açıklanabilir.¹³²

Regan'a göre içkin değere sahip olmak başka şeylerden bağımsız olarak bir değere sahip olmayı temsil eder. Bundan dolayı "bir hayatın öznesi olma" ölçütünü yerine getirenlerin *mantıksal* olarak başkalarına sağlayabilecekleri fayda veya menfaatlerden bağımsız bir varlıkları mevcuttur.¹³³ Özellikleri itibarıyla bu ölçütü yerine getiren bir kişiye zarar vermek doğrudan bir şekilde o kişinin refahına başkalarından bağımsız olarak zarar verecektir. Kendileri içinde bir iyiye, refaha, otonomiye sahip olan kişiler mantıksal olarak diğerlerine sağlayabilecekleri fayda veya menfaatten bağımsız bir değere sahip olmalıdır. Bu ölçüt ahlaki fail ile ahlaki edilgenler arasındaki ortak özellikleri temsil eder. Her iki grup da özellikleri itibarıyla başkalarından bağımsız bir refahları ve otonomileri vardır. Aynı örneği tekrar edersek ahlaki bir edilgen olan akıl hastası bir insan da her ne kadar ahlaki kararlar veremese de her insan gibi (her hayatın öznesi gibi) onun da kendine has tecrübeleri, arzuları ve hayat planları vardır. Bir hayatın öznelere başkalarından bağımsız kendi

¹³¹*ibid.*, s. 239-240.

¹³²*ibid.*

¹³³*ibid.*, s. 243.

varlıkları ile mantıksal olarak başkalarından bağımsız bir ahlaki statüye erişirler. Böyle bir analizle keyfilik sorunu çözümlür. Bir hayatın öznesi olma ölçütü keyfi bir çizgi çekmez; mantıksal olarak belli özellikler gereği kişilere diğerlerinden bağımsız bir değer atfeder. Bu şekilde yapılan bir çözümleme sezgilerimiz ile de uyumlu sonuçlar verir; ahlaki failerin kendi arasındaki eşitlik veya ahlaki failer ile ahlaki edilgenler arasındaki eşitlik konuları gibi diğer konularda da tutarlı çıkarımlarda bulunmamızı sağlar.

Bir hayatın öznesi olma ölçütünün ahlaki ağırlığı karşısında ahlaki edilgenlere –her ne kadar ahlaki failere atfedilen kadar olmasa da – bir kısım içkin değer verilmesi önerisi düşünülebilir. Ancak böyle bir çözümleme de ister istemez kişilerin karşılaştırmalı tecrübelerine, belli erdemlerine, başkalarına sağladıkları faydalara gibi unsurlara başvuracaktır. Bu karşılaştırmaya başvurulduğu zaman tarafsız, keyfi olmayan ve tutarlı bir şekilde bu sefer ahlaki failer arasında eşit bir içkin değer kurgusu oluşturulamaz. Çünkü benzer farklılıklar bu grubun kendi içerisinde de mevcuttur. Bazı ahlaki failerin daha az içkin değer sahibi olduğu nasıl onların daha az mutlu, daha az faydalı veya daha az estetik olmasına bağlanamaz ise aynı şekilde tutarlı ve keyfi olmayacak şekilde ahlaki edilgenlerin de benzer nedenlere dayanılarak daha az içkin değere sahip olduğu iddia edilemez. Yani nasıl ki bir mühendisin bir kapıcıdan daha fazla bir içkin değere sahip olduğunu söyleyemezsek benzer bir şekilde aynı mühendisin veya kapıcının bir akıl hastasından daha fazla içkin değere sahip olduğunu söyleyemeyiz. İçkin değer bu nedenle kategorik bir kavramdır; kişiler arasında daha az veya daha çok içkin değerden bahsedilemez¹³⁴. Kişilerin diğer özellikleri onların araçsal değerlerini değiştirebilir ancak içkin değerlerine etkide bulunmaz.

Yazar içkin değere sahip olmak için daha düşük bir eşik olarak akla gelebilecek canlı olma ölçütünün yeterli olamayacağını savu-

¹³⁴Ibid., s. 240-241.

nur. Schweitzer gibi bazı çevre etiği düşünürleri yaşama saygı, yaşamın değeri üzerinden böyle bir değer temellendirmesi yapmışlardır¹³⁵. Regan tüm canlıların içkin değere sahip olmaları düşüncesini belirsiz bulur. Sadece yaşıyor olmak yeterli bir ölçüt olamaz. Eğer öyle olsaydı çimlere, patates tarlalarına, kanser hücrelerine doğrudan ödevlerimizin olduğu sonucuna varmamız gerekirdi ki bu da sağduyuya açık bir şekilde aykırıdır¹³⁶.

Bir hayatın öznelere olan bireylerin eşit içkin değere sahip olduğu düşüncesi bize doğrudan bir adalet ilkesi vermez. Ancak yine de buna ulaşmamız için bize bir temel sağlar. Eğer bireylerin eşit içkin değeri var ise o zaman adalet gereği kişilere nasıl muamele edilmesi gerektiğini ilan eden herhangi bir ilkenin kişilerin sahip olduğu eşit içkin değeri değerlendirmeye alması gerekir.

Regan'a göre adalet *herkese payı olanı, hakkı olanı vermektir*¹³⁷. Buna göre adalet gereği eşit içkin değeri olan kişilere eşit saygı göstermemiz gerekir. Bazılarına sanki onların değerinin başkalarının menfaatine indirgenebilecekmişçesine muamele etmek adaletsizliği doğurur. Bu temel adalet gereklilikleri Regan'ın "saygı ilkesi"ni oluşturur.

Bu ilkeye göre ilk olarak içkin değere sahip bireyleri içkin değere sahip değıllermiş gibi, salt birer değerli tecrübeler haznesi olarak veya değerlerinin başkalarına olan faydalarına bağılıymış gibi görmemek gerekir. Bu şekilde içkin değere sahip olanlara en iyi toplam sonuç elde etmek için zarar verirsek onlara saygı göstermemiş ve adalete aykırı davranmış oluruz. Kant'ın formülü ile ifade edersek, onları salt bir araç olarak kullanmış oluruz.

Regan, saygı ilkesini ilk olarak ahlaki failer bağlamında ele alır. Buna göre saygı ilkesi ahlaki failere zarar verilmesine karşı çıkan ahlaki sezgilerimiz ile uyumludur. Buna göre her ne kadar bir ahlaki faile verilen bu zarar, diğerleri için en iyi toplam sonucu ortaya

¹³⁵*Ibid.*, s. 241.

¹³⁶*Ibid.*, s. 242-243.

¹³⁷*Ibid.*, s. 263.

çıkarsa bile yapılan şey adalete aykırıdır. Saygı ilkesi bu sezgimizi aydınlatır ve akılcı düşünce ile birleştirir. Bu ilke açık bir şekilde tutarlıdır: Tüm ahlaki failer için aynı şekilde uygulanır. Tüm ahlaki failere uygulandığı için kapsam alanı açısından yeterlidir. Belirlilik açısından ise saygı ilkesi açık, akılcı gereklilikler ortaya koyar. Buna göre hiçbir ahlaki faile yapılan muamele sadece neticeden etkilenen taraflar açısından ortaya çıkacak sonuçlara atıfta bulunarak meşrulaştırılmayacaktır. Regan bu şekilde analizinin ana gövdesinin önceden sıralamış olduğu tutarlılık, kapsam alanı yeterliliği ve ahlaki sezgilerimizle uygunluk ölçütlerini yerine getirdiğini gösterir. Söz konusu analizler de tarafsız, akılcı, kavramsal olarak açık ve serinkanlı olarak yapılmıştır.

Regan hak bahsinde hukuki haklar ile ahlaki haklar arasında bir fark koyar. Buna göre hukuki haklar toplumdan topluma, yönetimden yönetime değişebilir. Bu nedenle farklılığa açıktır ve eşitliğe bağlı olmayabilir. Ancak ahlaki haklar birçok yönden hukuki haklardan farklıdır. En başta ahlaki haklar evrenseldir. Keyfi özellik veya durumlar kişilerin ahlaki haklara sahip olmasını engellemez. İkinci olarak, hak sahipleri bu ahlaki haklara eşit bir şekilde sahiptirler. Üçüncü olarak, ahlaki haklar herhangi bir bireyin veya bir grubun olumlu edimi sonucu ortaya çıkmaz. Ahlaki haklar, hukuki haklar gibi belli bir mücadele, müzakere veya yasama faaliyetine bağlı değildir.¹³⁸

Hukukta kullanılan birçok hak tanımı ve ölçütü belli durumlarda kullanışlı olsa da çoğu zaman eksik temellendirilmiştir veya belli durumlarda çelişkili sonuçlar vermektedir. Örneğin sadece kişilerin hak sahibi olabileceği fikri hayvanların hak sahibi olamayacağı iddia edilebilir. Ancak buradaki kişi kavramının incelenmesi gerekir. Eğer bir ahlaki edilgen insana, kişi olarak kabul edilerek hak tanınıyor ise tarafsız ve tutarlı bir şekilde hayvanlar bu sınıflandırmanın dışında kalmaz. Menfaat teorisine göre de hakların menfaatleri

¹³⁸*ibid.*, s. 267-268.

koruduğu kabul edilirse, hayvanların menfaatleri olduğu için bu ölçüt de sağlanmış olur. Son olarak hakların talep edilmesi gerektiği ölçütü ileri sürülebilir. Buna göre hak sahibi olabilmek için o hakkı hak sahibinin ileri sürebiliyor olması gerekir. Bu mantık zincirine göre hayvanlar sözde haklarını talep edemiyorlar ise hak sahibi olamamaları gerekir. Ancak bu durumda da ahlaki edilgen insanların belli haklarını talep edemediklerini veya haklarını kendilerinin bizzat kullanmadığını belirtmek gerekir. Sonuç olarak bu ölçütlerin hiçbiri hayvanların hak sahibi olamayacağı iddiasını akılcı bir şekilde temellendiremez.¹³⁹

Ödevler bahsinde de Regan edinilmiş ödevleri ile edinilmemiş ödevler arasında bir fark koyar. Edinilmemiş ödevler, iradi eylemlerimizden ve siyasi kurumsal düzenlemelerden bağımsız olarak bize tatbik edilir. Edinilmiş ödevler ise iradi eylemlerimizden veya içinde bulunduğumuz kurumsal düzenlemelerden doğar. Bir sözü tutmak, bir sözleşmeye bağlı kalmak, vergi ödemek edinilmiş ödevlerdir. Ancak başkalarına adil davranmak edinilmemiş bir ödevdir. Bu ayrım önemlidir çünkü hakların ve adalet ödevinin yorumlanmasında belli sonuçlar doğurmaktadır. Eğer adalet ödevini rasyonel egoistlerin kendi aralarında yapabilecekleri belli bir anlaşmadan ortaya çıkan edinilmiş bir ödev olduğu sonucuna varırsak adalet ilkesinin yorumlanması değişecektir. Yazara göre adalet ödevi onu doğuran tarafların bir anlaşması ile ortaya çıkıyor ise, o zaman bu anlaşmanın müzakere sürecinde ellerindeki kozlar zayıf olanlara karşı adalet ödevimizin olmadığı veya eşitlik ilkesinin rafa kaldırılabileceği sonucuna varırız. Regan burada böyle bir kurgulamanın adalet konusunda sezgilerimizle açıkça çelişen bir sonuca bizi götürdüğünden belli hak ve ödevlerin iradi eylemlerden bağımsız olarak ele alınması gerektiğini savunur.¹⁴⁰

¹³⁹ Tom Regan, "Animals and the Law: The Need for Reform", *All that Dwell Therein: Essays on Animal Rights and Environmental Ethics*, Kaliforniya: University of California Press, 1982, s. 152-156.

¹⁴⁰ Regan, *The Case For Animal Rights...*, s.273-276.

Bu açıklamalardan sonra Regan bireylere saygı ilkesinin birey hakları ve bireylerin geçerli bir saygı görme talebini kapsadığını ileri sürer. Ahlaki failer bu hakka sahiplerdir çünkü için değere sahiptirler. Buna ek olarak ahlaki edilgenler de bu hakka sahiptirler çünkü onların da için değeri mevcuttur ve için değer kategorik niteliği nedeniyle kademeli olarak tanınmaz. Bunun sonucu olarak ahlaki edilgenlere saygısız bir şekilde yapılan muameleler adalete aykırıdır. Ahlaki edilgenlere olan ödevlerimiz bir duyguya, onlarla yaptığımız bir sözleşmeye veya içinde bulunduğumuz kurum veya devletin düzenlemelerinden bağımsızdır. Adil muamele görme hakkı saygı ilkesi çerçevesinde temel bir haktr. Söz konusu hak o kişiye kendiliğinden bir ödev de yükler.¹⁴¹

Regan bu noktada ahlaki edilgenlerin ahlaki ilkeleri tasavvur edemedikleri için ödevlere sahip olmamalarının kendileri açısından hak sahibi olmalarına etki etmeyeceğini savunur. Bu yoksunluk onların edinilmiş hak ve ödevlere sahip olmalarını engeller; ancak temel haklara sahip olmalarını engellemez. Aynı şekilde belli kişilerin belli özelliklere sahip olmamalarından dolayı belli iradi eylemleri yerine getirememeleri bizim o kişilere olan ödevlerimizi ortadan kaldırmaz. Benzer bir şekilde, ahlaki edilgenlerin kendi haklarını talep edemiyor olmaları da bir ölçüt değildir. Söz konusu adil muamele görme hakkı ve adalet ödevi ilgili kişinin kendi haklarını anlayıp ileri sürmesinden bağımsızdır. Hukuk sistemleri çocuklar ve zihinsel engelliler için zaten böyle bir ayırmda bulunmuştur. Aynı mantık çizgisinin tüm ahlaki edilgenler için takip edilmemesi için akılcı hiçbir neden yoktur.¹⁴²

Saygı ilkesine göre için değere sahip olan bireylere başka amaçlar veya faydalar için zarar verilmesi adalete aykırıdır. Bundan *prima facie* zarar vermeme ödevi türer. *Prima facie* bir hakkın olması; ilk olarak bu hakkın değerlendirilmeye alınmasının her zaman konu ile alakalı ve önemli bir ağırlığı olan bir ahlaki değerlendirme

¹⁴¹*ibid.*, s. 276-278.

¹⁴²*ibid.*, s. 279-280.

olduğunu gösterir. Eğer bir zarar verilecek veya bir başkasının zararına izin verilecek ise bu zarar başka geçerli ahlaki ilkelere başvuru olarak ve bu ilkeleri ahlaki olarak somut olaydaki zarar görmeme hakkına üstün geldiğinin gösterilerek yapılması gerektiği anlamına gelir¹⁴³. Buna göre sadece toplam faydanın sağlanması yeterli bir ahlaki meşrulaştırma sağlayamaz.

Ancak tabii ki bazı durumlarda içkin değeri olan bireylere verilen zarar meşrulaştırılabilir. Masum olan bir kişinin meşru müdafaa-sı durumunda saldırana karşı verilen orantılı bir zarar meşrudur. Aynı şekilde suçlu olan kişinin cezalandırılması durumlarında orantılı bir zarar veya mahrumiyetin verilmesi meşrudur. Bunlara ek olarak Regan başkalarına zarar veren bir kişinin çevresindeki masum canlı kalkanlara ve yine aslında masum ve bilinçli olmamasına rağmen başkalarına karşı tehdit oluşturanlara karşı da zarar verilebileceğini belirtir.¹⁴⁴

Yukarıda verilen dört istisnai duruma ek olarak Regan *miniride* ve *worse-off* ilkelerini de açıklar. Bu ilkeler belli bir zarar illa ortaya çıkacak ise bu zararın nasıl dağıtılması konusunda kılavuzluk ederler. Şöyle bir kurguyu ele alalım: Bir maden çökmesinde mahsur kalmış elli bir madenci var ve eğer kısa sürede bir şeyler yapılmazsa hepsi hayatını kaybedecek. Elli madenci paralel bir dehliz açılarak kurtarılabilir ancak bunun için bir patlayıcı kullanılması gerekmekte ve şans eseri diğer kalan tek madenci bu patlayıcının ateşlenmesi sonucu ölecek. Aynı şekilde şans eseri yalnız kalmış tek madenci paralel bir dehliz açılarak kurtarılabilir ancak bunun için diğer elli madenci söz konusu gerekli patlayıcının ateşlenmesi sonucu ölecek. Böyle bir durumda nasıl bir karar verilmeli ve bu neye dayandırılmalıdır? Akla gelen ilk cevap elli madencinin kurtarılması ve tek madencinin ölmesinin kabul edilmesidir. Ancak böyle bir durumda eğer sayılar üzerinden bir çözüme ulaşılabiliyorsa faydacı kuramın üstünlüğünün kabul edilmesi sonucu çıkabilir. Regan böyle bir durumda

¹⁴³*Ibid.*, s. 262-263.

¹⁴⁴*Ibid.*, s. 287-293.

sezgilerimizle uygun olan sonuca *miniride* ilkesini kullanarak saygı ilkesi ile çatışmadan ulaşılabileceğini savunur. Buna göre tüm madencilerin içkin değeri var ise ve eğer bir şey yapılmazsa tümü ölecek ise bu durumda en çok sayıda içkin değeri olan bireyin kurtarılması gerekir. Böyle bir çözümde mümkün olan en az sayıda içkin değer sahibi bireye zarar verilmiş olur. *Miniride* ilkesi maksimum faydayı ulaşmayı değil, mümkün olabilecek en az sayıda içkin değer sahibi bireyin zarar görmesini hedefler. Böyle bir temellendirmede madenciler arasında bir fark gözetilmez; hepsinin içkin değerine saygı gösterilir.¹⁴⁵ *Worse-off* ilkesine göre de kaçınılmaz bir zarar sözü konusu ise bu zararın dağıtılması sonucunda en kötü durumda olanın mümkün olduğunca az zarar görmesi hedeflenmelidir. Örneğin belli bir zarar gerçekleşecek ise (örneğin -1000 birimlik) ve bunun bin kişi arasında (-1) birim ile paylaşılması seçeneği ile bir kişiye (-125) birimlik bir zarar verilmesi imkânı varsa bu durumda ilk seçenek tercih edilmelidir. Yani kaçınılmaz bir zarar gerçekleşecek ise bu zararın sadece azaltılması değil aynı zamanda dağıtımında da bireylerin içkin değerlerine saygı gösterilmesi esas alınmalıdır.¹⁴⁶

Sonuç olarak, “bir hayatın öznesi” ölçütünü yerine getiren kişiler için değere sahiptirler. İçkin değere sahip olanlara saygı ilkesi gereği zarar verilmemesi adaletin gereğidir. Hayvanlar da bir hayatın öznelere olduklarına göre onların da içkin değerleri vardır. Ahlaki edilgenler ahlaki akıl yürütme gerçekleştiremedikleri için ödevlere sahip değillerdir. Ancak bu onların içkin değere ve haklara sahip oldukları gerçeğini değiştirmez. Hayvanlar da ahlaki edilgendirler. Onlar da ahlaki olarak akıl yürütemediklerinden dolayı ödevlere sahip olmasalar da bu onların haklara sahip olmadıklarını göstermez. Bu hakların en başında da *prima facie* zarar görmeme hakkı gelir. Az önce belirtilen istisnaların dışında hayvanlara zarar verilmesi adalete aykırıdır. Bir sonraki bölümde de bu ahlaki analizin çıkarımları inceleyeceğiz.

¹⁴⁵*Ibid.*, s. 305-307.

¹⁴⁶*Ibid.*, s. 307-310.

1.2.2.4. Çıkarımlar

Regan bu kuramsal çözümlerin ardından hak temelli savunusunun gerektirdiği sonuçları inceler. Bu bölümde yukarıda açıklanan saygı ilkesinin kabul edilmesi ve hayvanlara da uygulanması ile günümüz toplumunda izlenen pratiklerin nasıl değerlendirilmesi ve değiştirilmesi gerektiğini inceleyeceğiz.

Regan'ın ilk çıkarımı besin olarak tüketilen hayvanlar üzerindedir. Singer'la paralel bir şekilde Regan hayvancılık endüstrisinin adil olmadığını öne sürer. Ancak Regan'ın temellendirmesi farklıdır. Hayvancılık endüstrisi Singer'ın vurguladığı gibi sadece acı yaratmaz aynı zamanda Regan'ın işaret ettiği gibi bir hayatın öznelere olan bireylere saygısız bir şekilde muamele eder; onların haklarını ihlal eder.

Hayvanları bu şekilde kullanmayı savunmak için belli gerekçeler ileri sürülmüştür. Et, lezzetlidir, pişirmesi keyiflidir, kültürün belli bir parçasıdır, besleyicidir, sağlıklı olmak için gereklidir. Bunlara cevap olarak Regan yeniden söz konusu hayvanların içkin değer sahibi bir hayatın öznelere olarak haklara sahip olduklarını ve bizim onlara karşı ödevlerimizin olduğunu altını çizer. Bu noktadan itibaren hayvanları besin maddesi olarak tüketmemiz için hayvanların bize belli ödevlerinin olup olmadığına bakmak gerekir. Ancak hayvanların bize belli bir lezzet, pişirme keyfi, kültürel zevk veya besin sunma ödevi yoktur. Bu nedenle onları kullanmamamız gerekir. Bir analogi kullanmak gerekirse bir kimse, pekâlâ evsiz insanları da yamyam bir güdü ile yemek istiyor olabilir ancak bu kişinin kendisi ile ilgili ileri sürebileceği tüm kişisel menfaatler karşı tarafın hakları karşısında geçersiz kalır.

Hayvanları besin olarak kullanmak için ikinci bir grup iddia öne sürülebilir: buna göre hayvancılık endüstrisi birçok insana gelir sağlamaktadır, bu gelir sahibi olan kişilere bağlı olan yakınları da bu endüstriden dolaylı olarak önemli menfaatler elde etmektedirler. Regan benzer bir şekilde eğer hayvanların bu menfaatleri diğerleri-

ne sağlama ödevi olmadığına ve söz konusu menfaat sahiplerinin hayvanlar üzerinde hak sahibi olamayacaklarına göre bu iddiaların geçersiz olduğunu savunur. Bu endüstrilere yatırım yapmış olan veya bir işçi olarak bu sektörlerde çalışanlar adaletsiz bir düzenin bir parçası olarak işlev gördükleri için bu endüstrinin küçülmesinden olumsuz etkilenen menfaatleri ahlaki değerlendirmemizde bir ağırlık teşkil etmez. Regan'ın bu temellendirmesi faydacı yaklaşımdan daha keskin bir çıkarıma ulaşmaktadır. Buna göre belli hukuk düzenlemeleri ile veya kişilerin tüketim kararları ile endüstriyel hayvancılığın küçülmesi ve ortadan kaldırılması sürecinde bundan olumsuz etkilenen tarafların menfaatleri dikkate alınmaz. Çünkü hayvanlar üzerinde böyle bir menfaat elde etmek için bir haklar yoktur. Regan'ın hak temelli kuramına göre vejetaryen bir diyet takip etmek veya hayvancılık endüstrisinin lağvedilmesini savunmak faydacı bir hesaba bağlı olmamalıdır. Buna göre toplam fayda değişmeyecek veya hatta azalacak dahi olsa hayvanların kullanımı ve haklarının ihlalinin durdurulması gerekir. Nasıl ki insanları acısız dahi olsa öldürmek salt bir faydacı hesaba dayanamaz ise hayvanların öldürülmesi de başka kişilere sağladıkları faydalardan bağımsız olarak ahlaken yanlıştır¹⁴⁷. Faydacı yaklaşımın özel olarak dikkati çektiği acı da bu yaklaşımda özel bir yere sahip değildir. Pekâlâ, acısız bir ölüm de her ne kadar toplam faydayı olumsuz etkilemese dahi o kişinin otonomisini kullanmasını engellediği için zarar verir ve haklarını ihlal eder. Bu nedenle öldürme eyleminin acısız olması onu daha az kötü yapmasına rağmen bu eylemin yine de oldukça kötü olduğu gerçeğini değiştirmez¹⁴⁸.

Regan, hak temelli yaklaşımın Singer'ın faydacı yaklaşımından daha farklı ve daha doğru bir sonuca bizi götürdüğünü öne sürer. Regan'ın analizine göre faydacılık toplamcı bir kuramdır. Buna göre faydacılık toplam fayda açısından en büyük faydaya ulaşmaya çalı-

¹⁴⁷ Tom Regan, "The Moral Basis of Vegetarianism", *All that Dwell Therein: Essays on Animal Rights and Environmental Ethics*, Kaliforniya: University of California Press, 1982, s. 33.

¹⁴⁸ Tom Regan, "Why Whaling is Wrong", *All that Dwell Therein: Essays on Animal Rights and Environmental Ethics*, Kaliforniya: University of California Press, 1982, s. 109-110.

şır. Bu nedenle bir eylemin yan etkileri de akıl yürütmemize katılmalıdır. Regan bu nedenle faydacı yaklaşımın endüstriyel hayvancılık konusunda kendi kuramı açısından açıklaması gereken ampirik sorular olduğunu ileri sürer. Endüstriyel hayvancılık büyük bir endüstridir. Bu endüstri milyarlarca hayvanı yetiştirmekte; milyonlarca insanı istihdam etmektedir; bu insanlara bağımlı olan bir o kadar daha insan vardır. Endüstriyel hayvancılığın Singer'ın arzu ettiği gibi lağvedilmesi büyük bir hayvan nüfusunun azalmasına, birçok insanın işsiz kalmasına ve türlü acılar çekmesine neden olacaktır.¹⁴⁹ Bu faydacılık açısından hesaba katılması gereken bir unsurdur çünkü faydacı yaklaşım tüm sonuçları ahlaki değerlendirmeye katar. Singer bu yan etki sorunu karşısında başka olumlu bir yan etki ile karşılık vermektedir. Singer'a göre endüstriyel hayvancılık kullandığı hayvanları beslemek için tonlarca tarım ürünü kullanmaktadır; bunun sonucunda elde ettiği hayvansal ürünler besinsel değer ve nicelik açısından kullandığına oranla oldukça verimsizdir (bir kilogram et üretimi için yaklaşık sekiz kilogram tarım ürünü tüketilmektedir). Regan bu açıklamayı doyurucu bulmaz. Ona göre endüstriyel hayvancılık sektörünün yok olması ile aynı tarımsal üretimin devam edip ihtiyaç sahiplerine bu besinlerin ulaşacağı arasında bir nedensellik yoktur. Benzer bir şekilde bir insanın vejeteryen bir diyetle geçmesi ile hayvancılık sektörünün sona ermesi veya küçülmesi de kesin değildir. Regan bu ampirik soruların açıklamalarının Singer veya başka bir faydacı kuram tarafından verilmediğini söyler¹⁵⁰. Bu faydacı bir kuram için büyük bir eksiklikler çünkü söz konusu kuramın kendisi bu sonuçların gerçekten ortaya çıkmasına dayanmaktadır.¹⁵¹

¹⁴⁹ Regan, *The Case For Animal Rights...*, s. 221-222.

¹⁵⁰ Tom Regan, "Utilitarianism, Vegetarianism, and Animal Rights", *All that Dwell Therein: Essays on Animal Rights and Environmental Ethics*, Kaliforniya: University of California Press, 1982, s. 46-47.

¹⁵¹ Daha da ileri gidersek: Statükoda endüstriyel hayvancılığın hazzdan çok acı yarattığını kabul etsek bile belli reformlar sonrası toplam faydayı aşağı çekmeyen ancak yine de hayvanları öldüren veya özgülüğünü kısıtlayan bir endüstriyi kabul etmeli miyiz?

Bilimsel araştırmalar konusunda Regan da Singer'la paralel olarak açık bir şekilde gereksiz veya gerçekleştirilmesi için alternatif yöntemlerin mevcut olduğu deneyleri yanlış bulur. Ancak Regan Singer'dan daha radikal bir duruş sergiler. Singer kendi kuramında her ne kadar istisnai olsa da eğer bazı bilimsel deneyler gerçekten yüksek bir fayda ortaya çıkaracak ise bu deneyin yapılmasının ahlaken yanlış olmayacağını kabul etmektedir.¹⁵² Bunun nedeni de yeni geliştirilebilecek bir ilaç ile daha fazla acıya son verilmesiyle her ne kadar üstünde deney yapılan hayvan acı çekecek olsalar da toplam faydanın daha yüksek olmasıdır. Ancak hak temelli yaklaşım bunun ötesine gider ve daha geniş bir ahlaki korumayı gerekli bulur.¹⁵³ Faydacılık hakları ciddiye almaz ve kişileri sadece bir değer tutacağı olarak görerek onlara bir değer atfetmez. Hak temelli yaklaşım ise tüm bireylere içkin değer atfettiği ve o kişilere karşı doğrudan ödevler öngördüğü için diğer sonuçlar ile ilgilenmez. Bu nedenle hak temelli görüşe göre söz konusu bilimsel deneyler toplam faydayı arttırsa bile gerçekten alternatif yöntemlerle gerçekleştirilemeyecek ve önemli hastalıkların tedavisinde kullanılabilecek ilaçların geliştirilmesi için hayvanlardan üzerinde yapılabilecek deneylere dahi karşı çıkar. Çünkü hayvanların insanların menfaatleri için salt bir araç olarak kullanılması durumunda onların hakları ihlal edilmiş olur.¹⁵⁴

Bir hayvanla bir insanın aynı içkin değerde olduğu fikri ve hayvanların önemli hastalıkların tedavisinde kullanılabilecek ilaç ve

¹⁵² Burada faydacı yaklaşımın bu "faydacı açıdan meşru" deneylerin aslında pek de istisnai bulmaması gerektiği de iddia edilebilir. Çünkü bilimsel gelişme baştan belirlenmiş bir yol haritasını takip etmekten ziyade birçok defa tesadüfi atılımlar gerçekleştirmiştir. Bilim adamlarına hayvanlar üzerinde yapacakları deneyler konusunda açık çek verilmesi de *yüksek bir kredi* sağlanması bilimsel gelişmeleri oldukça hızlandırabilir (veya bunun yapılmaması gelişmeyi oldukça yavaşlatabilir). Bu durumda hayvanlar konusunda duyarlı bir faydacı, hayvanlar üzerinde deney yapılmasına bu kadar kolay izin vermeli midir? Ödev etiği savunucusu ise sonuçlara bağlı olmadığı için bu deneyleri baştan reddetmekte serbesttir çünkü faydacı bir hesaba bağlı değildir.

¹⁵³ David DeGrazia, *Animal Rights: A Very Short Introduction*, Oxford: Oxford Press, 2002, s. 106-107.

¹⁵⁴ Tom Regan, "Animal Experimentation: First Thoughts" *All that Dwell Therein: Essays on Animal Rights and Environmental Ethics*, Kaliforniya: University of California Press, 1982, s. 71.

bilimsel bilgilere ulaşılmasında dahi kullanılmayacağı çıkarımı birçok kişinin sezgilerine ters gelebilir. Regan bu sezgiyi test etmek için farazi bir olay kullanır. Dört insan ve bir köpeğin olduğu bir tekne düşünelim. Bu tekne ancak dört kişiyi taşıyabilecek olsa bu durumda ne yapılmalıdır? Köpek mi denize atılmalı yoksa herkes arasında bir kura mı düzenlenmeli? Regan bu senaryoda köpeğin denize atılmasının doğru olacağını söyler. Çünkü zarar kaçınılmaz ise bu zararın asgariye çekilmesi doğrudur. Bu durumda hiçbir kişinin içkin değeri yokmuş gibi muamele yapılmaz. Herkesin içkin değeri ahlaki akıl yürütmemize eşit bir şekilde katılır ancak bir noktada bu zarar oluşacak ise hayattan daha az menfaati olan kişinin seçilmesi doğru karar olur. Pekâlâ, aynı senaryoda ölüm döşeğinde bir kişi olsa idi diğer insanlar arasından da onun seçilmesi doğru olacaktı. Böyle bir çözüm ahlaki sezgilerimiz ile uyumludur.¹⁵⁵ Regan'ın burada kullandığı ilke yukarıda açıklanan *miniride* ilkesidir.

Ancak Regan bu senaryoyu birçok insanın hali hazırdaki sezgileri ile çatışacak bir şekilde de kullanır. Örneğin yukarıda bahsedilen tekne bu kurguda beş kişiyi tehlike arz etmeyecek şekilde taşıyabilecek kapasiteye ve yeterli mühimmata sahip olsun. Ancak teknedeki insanlardan birinin kötöleyen bir beyin hastalığı var. Bu durumda test edilmemiş bir ilacı, hastayı tehlikeye atmamak için önce teknedeki köpek üzerinde deneyebilir miyiz? Birçok insan bu soruya ahlaki sezgileri doğrultusunda olumlu cevap verecektir. Ancak Regan'a göre sadece sezgilere bakılarak veya sadece çoğu insanın ne düşündüğüne bakılarak ahlaki akıl yürütme yapılamaz. Bu senaryoda zarar, etkilenecek kişilerin tümüne yönelmemiştir. Böyle bir durumda bir kişi (köpek) başka bir kişi için her ne kadar belli bir fayda ortaya çıkarsa da bir araç olarak kullanılmamalıdır. Pekâlâ, aynı senaryodaki insanlardan dördü prestijli profesörler geri kalan bir kişinin de bir dağıtım elemanı olduğu durumda dağıtım elemanı üzerinde deney yapılmasının yanlış olduğu ortadadır. Sezgilerimizi

¹⁵⁵ Regan, *The Case For Animal Rights*....., s.324-325.

yeniden gözden geçirdiğimizde kişiler arasındaki özelliklerin kişilerin eşitliği ilkesini etkilemediğini ve her durumda kişilere (hayvan kişilere dâhil olmak üzere) saygı ilkesine uygun biçimde muamele etmemiz gerektiği sonucuna ulaşırız.¹⁵⁶

Aynı doğrultuda Regan, hayvanlara avcılık gibi spor veya eğlence amaçlı alanlarda zarar verilmesine de karşı çıkar. Bu alanlarda belli kültürel değerler bir savunma olarak akla gelse bile Regan bu pratikleri bir hayatın öznesi olan bireyleri kullandığı için adalete aykırı bulur. Hayvan popülasyonlarının kontrol bahanesi de aynı gerekçeyle ahlaki olarak geçersizdir.¹⁵⁷ Vahşi hayvanların diğer hayvanları avlaması konusunda ise Regan bu hayvanların kendi iyilerine saygı gösterilmesi gerektiğini, diğer hayvanları korumak için müdahale edilmesinin absürt olduğunu belirtir¹⁵⁸.

Türleri tehdit altında olan hayvanlar konusunda birçok insanın endişesi mevcuttur. Regan her ne kadar bu endişenin değerli olduğunu belirtse de asıl adalet yükümlülüğümüzün belli bir türdense bireylere karşı olduğunu vurgular. Tüm bireylerin eşit için değere sahip olduğunu düşünürsek türleri tehdit altında olan hayvanlara gösterilen ilgi ve koruma diğer hayvanlara da genişletilmelidir. Hak temelli görüş türleri tehdit altında olan hayvanların korunması için gösterilen efora karşı çıkmaz ancak bu görüşün altında yatan hayvanları sadece insanın kullanacağı biyosistemin bir parçası olarak gören yaklaşıma karşı çıkar. Bu türlerin bireysel üyelerine yükümlü olduğumuz ödevlerimizden dolayı ilgi göstermemiz gerekmektedir. Türlerin nüfusunu arttırmak için alınan önlemler asla birey olarak belli hayvanlara zarar vermeyecek şekilde olmalıdır. Örneğin belli bir türün popülasyonunu arttırmaya yönelik bilimsel araştırmalar doğrultusunda bazı hayvanlar otonomileri ihlal edilecek şekilde saygı ilkesi gereği denek olarak kullanılamazlar. Buradaki amaç her ne kadar insan olmasa da Regan açısından yine de adaletsiz bir

¹⁵⁶Ibid., s. 385-387.

¹⁵⁷Ibid., s. 354-356.

¹⁵⁸Ibid., s. 357.

yaklaşımıdır. Yazar çevrenin korunması veya ekosistemin geliştirilmesi için hayvanların araç olarak kullanılmasını “çevreci faşizm” olarak niteler.¹⁵⁹

Regan da Singer gibi eserlerinde özel olarak evcil hayvanlar hakkında bir çıkarımda bulunmamıştır. Bunun nedeni bu hayvanların hayvan hakları ihlallerinden daha az zarar görmeleri ve kamuoyunda zaten belli bir ilgiyi çekmeleridir. Regan’ın argümanını evcil hayvanlara uygularsak bu hayvanlara da saygı ilkesi doğrultusunda davranmamız gerektiği sonucuna ulaşırız. Buna göre evcil hayvanları salt bir ekonomik araç olarak alıp satmak veya onlara evde salt bir eğlence aracı olarak muamele etmek; sokak hayvanlarına sadece belli bir estetik veya eğlence değeri atfetmek ahlaken yanlıştır. Evcil hayvanlar ancak kendi otonomilerine saygı gösterilecek şekilde tutulabilir, sahibi değiştirilebilir veya bakılabilir. Evcil hayvanlar üzerinde mülkiyet hakkı kurulmaması gerekir. Sokaktaki hayvanlar estetik kaygılarla toplatılıp öldürülmemelidir; güvenlik riski olduğu zaman da orantılı tedbirler alınmalıdır. Hayvan barınaklarında hijyenik ve güvenli koşullar sağlamalı hayvanların ihtiyaç duyduğu refah seviyesi korunmalıdır. Hayvanların bu barınaklarda öldürülmesi hak temelli yaklaşıma göre kabul edilemez. Ancak Regan sayısız hayvanın bu barınaklara alınması ve yerel yönetimlerin kaynak ayırmaması durumunda bu durumun da bir dilemma yaratabileceğini ve öldürmenin her durumda yanlış olamayabileceğini kabul eder¹⁶⁰. Regan Brezilya’da bir sivil toplum örgütü ile yaptığı röportajda da kısırlaştırma yapmanın günümüz koşulları düşünüldüğünde bir zorunluluk olduğunu belirtmiştir¹⁶¹. Bu gibi tatsız çözümler paternalist ötenazi ve doğum kontrolü şeklinde nitelenebilir.

Regan hak temelli kuramına paralel olarak hayvan hakları hareketinin hayvan hakları ihlalleri karşısında belli ödünler vermeye hazır reformcu bir yaklaşımdan ziyade hayvanları kullanan endüst-

¹⁵⁹*Ibid.*, s. 360-362.

¹⁶⁰ Regan, *The Case For Animal Rights...*, s.115-116.

¹⁶¹<http://tomregan.info/interviews/brazil-ngo-interview/> (15.4.2014)

rilerin lağvedilmesinin talep edilmesi gerektiğini savunur. Ona göre reformcu yaklaşım “daha az acıda” anlaşarak söz konusu hayvanların aslında gözden çıkarılabilecek salt bir değer tutacağı olduğu algısını devam ettirir. Dahası böyle reformlar sanki hayvanlar ve insanların hep birlikte mutlu olabilecekleri bir düzenin kurulduğuna yönelik bir rahavet yaratır¹⁶². Bu şekilde kamuoyunun bu adaletsiz düzene olan bakışı da değişmez. Regan’a göre hayvan hakları hareketi hayvanlar için daha büyük kafesler talep etmemeli, kafeslerin boşaltılmasını talep etmelidir¹⁶³. Hak temelli yaklaşım adil bir düzene geçiş konusunda siyasi anlamda belli anlaşmalara yanaşmadığı için kısa vadede belli bir duraksamaya neden olsa da uzun vadede kamuoyunun hayvanlara olan bakışını “hak sahibi bireyler” olarak değiştirerek bu düzeni temelden ortadan kaldırabilir. Bu yaklaşım kategorik olarak belli konular ve alanlardaki yasakları hedefe yaklaşım için adımlar olarak görür¹⁶⁴; ancak hayvanların refahının düzeltilmesine dair reformlar bu hareket açısından anlamlı bulunmamaktadır. Regan’ın kuramı hayvanların sadece eziyetlerinin azaltılması gerektiğini savunmaz; bu kurama göre hayvanları birer araç olarak kullanan tüm kurumların lağvedilmesi gerekir¹⁶⁵. Nasıl köleciliğe, ırkçılığa ve cinsiyetçiliğe karşı bu düzenlerin reform edilmesinden ziyade lağvedilmesi talebi tek makul duruş ise aynı durum hayvanların haklarını ihlal eden günümüz toplumları için de geçerlidir.

Regan kitabının sonuna doğru bir ve bir yaşın üstünde olan memeliler dışındaki hayvanlar konusunda kuramının çıkarımlarını açıklar. Hatırlarsak Regan kuramında bir hayatın öznesi olan varlıklara içkin değer atfetmekte ve bu kişilere saygı ödevimizin olduğunu öne sürmekteydi. Bir ve bir yaşından büyük memeliler bir hayatın

¹⁶² Tom Regan, “How to Prolong Justice”, <http://tomregan.info/essays/how-to-prolong-justice/> (15.4.2014)

¹⁶³ Tom Regan, “The Animal Rights Position”, <http://tomregan.info/essays/the-animal-rights-position/> (15.4.2014)

¹⁶⁴ Harold D. Guither, **Animal Rights: History and Scope of a Radical Social Movement**, Carbondale: Southern Illinois Press, 1998, s. 194.

¹⁶⁵ Gary L. Francione, **Rain without Thunder: The Ideology of the Animal Rights Movement**, Philadelphia: Temple University Press, 1996, s. 181.

öznesi olma ölçütünü açık bir şekilde sağlamaktadır. Bu şekilde endüstriyel hayvancılık ve bilimsel deneylerde kullanılan maymun, dana, inek, sığır, fare gibi birçok hayvan bu ilkenin açık bir şekilde kapsamı içinde kalmaktadır. Diğer hayvanların bir hayatın öznesi ölçütünü yerine getirip getirmediği kuşkuludur. Örneğin kuş grubundan tavuklar, hindiler; sürüngenlerden yılanlar, kurbağalar; balıkların durumu bu ilke bağlamında ne olmalıdır? Regan kuşkulu olduğumuz ahlaki bir ikilemde temkinli davranıp, içkin bir değere sahip olabileceğini düşündüğümüz bir varlığa sanki içkin değere sahipmiş gibi muamele etmemiz gerektiğini öne sürer. Regan'a göre bir ve bir yaşından büyük memelilerin dışındaki canlıların önemli bir kısmının bir hayatın öznesi olup olmadığından emin olamadığımızdan dolayı bu hayvanların da kuşkudan yararlanması gerekir. Büyük bir ahlaki yanlış yapma riskimiz varsa bu riski almak da ahlaki olmaz. Buna ek olarak bazı "aşağı" hayvanların araç olarak kullanılması diğer hayvanların da kullanılmasına yönelik kültürü destekler ve kökleştirir¹⁶⁶. Bu nedenle memeliler dışındaki hayvanların da bilimsel deneylerde kullanılması veya tavuk ve hindilerin hayvancılık endüstrisinde kesilmeleri yanlıştır.

Sonuç olarak bu çıkarımlar doğrultusunda insanların hayvanları kullandığı birçok endüstri lağvedilmelidir. Bu modern toplumun sosyal, ekonomik, siyasi ve kültürel olarak radikal bir şekilde değişmesini öngörür. Hayvanlar hak özneleri olarak muamele görmeli; ahlaki geçerliliği olan istisnalar dışında hayvanlara zarar verilmemelidir. Bu yaklaşımda hayvanların insanlara veya diğer canlılara sağladığı fayda ve menfaatler dikkate alınmaz. Hayvanlara insanların kullanabileceği bir kaynak olarak bakılmamalı; kendi başlarına kendi içinde bir amaç olarak saygı gösterilmelidir.

¹⁶⁶ Regan, *The Case For Animal Rights...*, s. 365-369.

1.2.3. Eleştiriler ve Cevaplar

Frey'in, Singer'a karşı hayvanların menfaatlere sahip olamayacağı yönündeki eleştirilerini önceki bölümde incelemiştik. Frey Regan'a karşı bu eleştirilere ek olarak başka bir eleştiri çizgisi de öne sürer. Frey bir faydacıdır. Kişilerin kendiliğinden eşit değerde oldukları fikrine karşı çıkar. Buna göre kişilerin yaşamlarının değeri, bu yaşamların kalitelerine göre değişir¹⁶⁷. İnsanlar arasında değerli veya değersiz hayatlar olabileceği gibi türler arasında da değer karşılaştırması yapabiliriz. Kişiler arasında bulunduğumuz yargılar da bununla uyumludur. Bazı insanların hayatının diğerlerininkinden başarı, sağlık, keyif bağlamında daha iyi buluruz. Buna göre akıl gibi birçok özelliği taşımayan hayvanların hayatları yaşadıkları tecrübelerin basitliği açısından insanlarınkinden daha değersizdir¹⁶⁸. Bu nedenle eşit bir muamele beklenmemelidir. Eğer hayvanların kullanılması ile insanların elde edilebileceği faydalar hayvanların mahrum kalacağı faydalardan yüksek ise o zaman hayvanlar insan yararı için kullanılmalıdır¹⁶⁹. Ancak Regan'a göre kişilerin önceki bölümlerde anlatıldığı üzere içkin değeri vardır. Aksi bir kurguda her insanın özelliklerine göre farklı değer ve farklı ahlaki statüde olması gerektiğine ulaşıyoruz. Böyle bir durumda insanlar arasında da ahlaki sezgilerimize oldukça aykırı gelecek şekilde eşitsizlik içeren düzenlemeler yapmamız; zihinsel engelli kişileri de bilimsel araştırmalar, organ nakli gibi birçok konuda kullanabilmemiz gerekirdi. Regan'a göre günümüzde zihinsel engellileri bu tip alanlarda kullanmamamızın nedeni diğer kişilerde yaratacağı korku gibi faydacı hesaplamalardan ziyade doğrudan o kişilere duymamız gereken

¹⁶⁷ R. G. Frey, "Organs for Transplant: Animals, Moral Standing, and One View of the Ethics of Xenotransplantation", *The Animal Ethics Reader*, Ed. Susan J. Armstrong, Richard G. Botzler, Londra: Routledge 2003, s.362-365.

¹⁶⁸ R. G. Frey, "The Case Against Animal Rights", *Animal Rights and Human Obligations*, Ed. Tom Regan, Peter Singer, New Jersey: Prentice Hall, 1989, s. 116-118.

¹⁶⁹ Hugh LaFollette, Niall Shanks, *Brute Science: Dilemmas of Animal Experimentation*, Londra; New York: Routledge, 1996, s. 223-224.

saygı yükümlülüğüne dayanır¹⁷⁰. Aksi takdirde bu kişileri gizli bir şekilde öldüren veya kullanan kişileri ahlaki olarak kınamamız gerekirdi. Halbuki sezgilerimiz bizi bu sonuca götürmemektedir.

Cohen, Regan'a yönelttiği eleştirilerinde ilk olarak bir hayatın öznesi kavramını ele alır. Cohen genel anlamda her varlığın belli bir içkin değere sahip olabileceğini kabul eder. Ancak canlılar arasındaki farklılıklar göz önüne alındığı zaman bu değerlerin aynı seviyede olduğuna kanaat getirilemez. Örneğin bir fare ile insan, acı hissetme kapasitesi açısından eşittirler ancak ahlaki karar verebilme kapasitesi açısından farklıdırlar. Bundan hareketle bir fare ile bir insanı eşit değerde göremeyiz¹⁷¹. Regan'a göre ise bir hayatın öznesi ölçütü ahlaki failer ile ahlaki edilgenler arasındaki temel benzerliği yakalar. İkinin de başkalarından bağımsız bir refahları, iyileri vardır. İçkin değer de zaten söz konusu varlığın diğerlerinden bağımsız kendi başına değeridir. Bu nedenle değer analizinde bir hayatın öznesi ölçütü mantıksal olarak içkin değeri açıklamak ve ölçüt olarak kullanmak için uygundur. Haysiyet veya ahlaki akıl yürütme kapasitesi makul bir ölçüt değildir çünkü bu özelliklere sahip olmayanlar ile sahip olanlar arasındaki esaslı benzerlikleri gözden geçirir. Bu ölçütün kullanılması durumunda, otonomilerinin ciddi bir şekilde ihlal edildiği durumlarda (örneğin öldürme, aç bırakma, eziyet etme) benzer sonuçlara maruz kalan iki farklı kişi (bunlardan biri ahlaki fail diğeri de ahlaki edilgen olabilir) farklı muamele görecektir. Bu durum tutarlığa, tarafsızlığa ve sezgilerimize aykırı olur. İçkin değer kavramının kategorik olarak ele alınması gerekir. Bazılarında daha az bazılarında daha çok olamaz.

Cohen'e göre yapılması gereken bir diğer tespit de hak kavramı üzerinedir. Haklar belli bir ahlaki topluluğa yöneltilmiş talepler şeklinde anlaşılmalıdır. Hayvanlar böyle bir talepte bulunamayacağı ve karşılığında belli ödevleri yerine getiremedikleri için haklara sa-

¹⁷⁰ Regan, *The Case For Animal Rights...*, s. 254-255.

¹⁷¹ Carl Cohen, "Reply to Tom Regan", *The Animal Ethics Reader*, Ed. Susan J. Armstrong, Richard G. Botzler, 2003, Londra: Routledge, s. 26-28.

hip olamazlar¹⁷². Haklar bahsinde Regan, hak sahibi olmak için ödevlere de sahip olunması ve bu hakların illa hak sahibi tarafından ileri sürülmesi gerektiğini söyler. Örneğin çocuklar hak sahibidir ve bu ölçütleri yerine getirmemektedirler.

Fox, Singer'a yönelttiği eleştiriyi Regan'a da yöneltir. Bu düşünür'e göre hayvanların acı ve haz hissetme kapasitesi hak sahibi olmak için tek ölçüt olamaz. Tür ölçütü "genel olarak" belli özellikleri kapsadığı için haklar konusunda gerekli ve makul bir ölçüttür.¹⁷³ Regan öncelikle kendi kuramı açısından acı ve haz hissetme kapasitesinin kendi başına yeterli olmadığını başka unsurların da gerekli olabileceğini belirtir. Regan'ın "bir hayatın öznesi" ölçütü sadece acı ve haz hissetme kapasitesinden ibaret değildir. Bununla beraber Regan, tür ölçütünün tam olarak neye denk geldiğinin açıklığa kavuşturulması gerektiğini söyler. Eğer burada araştırılan unsur otonomi ise insan türünde de bazı üyeler bu özellikten mahrumdur. Tutarlı bir şekilde bu üyelere hak tanınıp hayvanlara ayrımcılık yapılamaz. Zihinsel engelliler konusunda Fox doyurucu bir cevap vermemektedir.¹⁷⁴ Genel olarak bir türde belli özelliğin varlığından dolayı o türe bir hak tanınması; birey, kişi, otonomi gibi kavramlar üzerinde kurulu olan hak kuramının mantığına ve sistematığına aykırıdır.

Scruton, her ne kadar kendi ahlak kuramında haklara yer verse dahi bunları belli bir mütekalibiyet çerçevesi içerisinde ele alır. Ona göre haklara ancak ödevlerini anlayabilecek ve yerine getirebilecek kişiler sahip olabilir. Kalıcı zihinsel engelli insanlar konusunda ise Scruton onların korunmasını sempati duygularına, erdemlere ve Tanrı'ya hürmete dayandırır. Scruton'a göre dünyamızı şeyleri tür-

¹⁷² Carl Cohen, "The Case for the Use of Animals in Biomedical Research", *New England Journal of Medicine*, Issue 315 (October 2, 1986), s. 865-869.

¹⁷³ Michael Fox, "Animal Liberation: A Critique", *Ethics*, Volume 88, Issue 2 (January, 1978), s.112.; Michael Fox, "Animal Suffering and Rights: A Reply to Singer and Regan", *Ethics*, Volume 88, Issue 2 (January, 1978), s. 136.

¹⁷⁴ Tom Regan, "Fox's Critique of Animal Liberation" *Ethics*, Volume 88, Issue 2 (January, 1978), s. 131-132.

lerine göre ayırarak anlamlı kılarız. Bu nedenle insanlarla hayvanları ayrı gruplarda ele almak haklı bir tutumdur¹⁷⁵. Ancak bu yaklaşımda çelişkiler ve eksiklikler vardır. Regan'ın da belirttiği gibi haklar zorunlu olarak belli bir karşılıktan doğmazlar. Dahası Scruton'un öne sürdüğü diğer ölçütler oldukça subjektiftir. Bu nedenle akılcı bir etik yargı olarak değerlendirilemezler. Gerçekten de sempati duygularının, erdemlerin veya Tanrı'ya hürmetin hayvanlara da uygulanmaması için keyfi olmayan bir neden yoktur. Aynı şekilde kişilerin türlere ayrılarak muamele edilmesi de keyfidir; Scruton'un mantığına göre ırklar veya cinsiyetler bazında bu ayrımın yapılmaması için hiçbir akılcı neden yoktur.

Singer ise içkin değer kavramını temelden reddeder. Ona göre böyle bir kavramın temellendirilmesinin keyfi ölçütlere dayandırılması kaçınılmazdır. Söz konusu içkin değer için seçilecek ölçütlerin hangi sınırdan yeterli olacağı da başka bir sorundur. Singer ahlaki akıl yürütmede özelliklerin yerine sadece menfaatlerin değerlendirilmeye alınmasını ve bu sayede keyfiyetten kaçınılabileceğini savunmuştur. Singer'a göre keyfi olarak belirlenen adalet ilkeleri tarafsızlık ve evrenselliğe aykırı olduğu için kusurludurlar. Regan bu eleştirilerin bir ağırlığının olabileceğini kabul eder. Sınır çekmek çoğu zaman zordur. Ancak bu zorluk karşıımızdaki sorunun akılcı bir şekilde çözülmesinin imkânsız olduğu anlamına gelmez. Örneğin bir kişinin hangi durumda 'uzun' olarak kabul edileceği de 'kesin' olarak belirlenemeyebilir. Uzun olmanın tam sınırının ne olduğu kesin olarak belli değildir. Ancak akılcı ve makul bir şekilde bazı insanların uzun bazılarının da uzun olmadığı sonucuna varılabilir. Aynı şekilde bir varlığın bir hayatın öznesi olup olmadığı da tamamen kesin bir şekilde belirlenemese bile bazı hayvanların makul olarak bu grubun içinde oldukları akılcı bir şekilde gösterilebilir.

Singer'ın ikinci eleştiri çizgisi Regan'ın kuramının sonuçlara az önem vermesinden kaynaklı olarak katı bir kuram olmasına dairdir.

¹⁷⁵ Scruton, *Animal Rights and Wrongs...*, s. 42-44.

Singer farazi olarak ölümcül bir hastalığın tedavisinde kullanılabilen bir ilacın geliştirilmesi için bir ya da çok az hayvanın kullanılmasının meşru olup olmayacağını sorar. Bu farazi soruya faydacılık olumlu cevap verecektir. Singer'a göre de sağduyuya uygun cevap budur. Regan'ın kuramı katı bir şekilde oldukça önemli sonuçları gözden çıkartmaktadır¹⁷⁶. Regan bu konuda saygı ilkesi gereği belli sonuçlar uğruna kişilerin kullanılmasının ahlakın sınırlarını ihlal edeceğini kendi kuramına dayanarak savunur.

1. 2. 4. Değerlendirmeler ve Yorumlar

Tom Regan felsefe dünyasında hayvan hakları konusunun entelektüel liderlerinden biri olarak kabul edilmekte; birçok eleştirmen ve düşünür Regan'ın *The Case For Animal Rights* eserini ahlak felsefesinin en önemli yapıtlarından biri olarak görmektedir. Bu dönemde Regan jenerasyonunun ünlü felsefecileri olan John Rawls ve Robert Nozick ile beraber anılmıştır. Regan bu başarısına hayvan hakları konusunda kendi yazınından önce bu konuda bir hâkimiyet sahibi olan Peter Singer'a rağmen ulaşmıştır. Regan, özellikle felsefe çevrelerinde Singer gibi nüfuz sahibi bir düşünüre rakip olabilmıştır.

Kuramındaki bir hayatın öznesi olarak içkin değere sahip olma düşüncesi hayvan hakları temellendirmeleri açısından büyük bir yenilik teşkil eder. Bu sayede hayvanlara, diğerler varlıklara sağladıkları fayda veya işlevden bağımsız bir değer atfedilmiştir. Buna göre hayvanların da insanlar gibi hakları vardır; diğer insanların da hayvanlara doğrudan ödevleri mevcuttur.

Regan'ın kuramının en büyük erdemi ve gücü, adalet ilkesinin kapsamı ve taviz vermez niteliğidir. Analitik bir yöntemle kuramını oluşturan tüm unsurlar incelenmiş, ona tehdit oluşturabilecek diğer kuramlar titiz bir şekilde çürütülmüştür. Yazarın kuramı net bir argüman çizgisi takip etmekte ve bunun sonucu olarak da hayvanları

¹⁷⁶ Peter Singer, *Comment Vivre avec les Animaux*, Çev. Jacqueline Sergent, Les Empecheurs de penser en rond, 2004, s. 81-82.

tıpkı insanlar gibi eşit değerde bireyler olarak ele alarak çıkarımlarda bulunmaktadır.

Deontolojik yaklaşımları faydacı yaklaşımlardan temelden ayıran içkin değer kavramına ilişkin Regan önemli bir analiz sunmaktadır. Kant'taki sadece akıl sahibi kişilere verilen içkin değer Regan'da şekil değiştirir. Regan mantıksal olarak içkin değer ancak kendi içinde başkalarından bağımsız bir refahı mevcut bir hayatın öznesi varlıkların sahip olabileceğini göstermiştir. Analizlerinde içkin değer sadece akıl sahibi ahlaki faille verilmesinin keyfi olduğunu göstermesi oldukça değerli bir analizdir. Bu analiz günümüzde insan haklarının da özellikle ahlaki edilgenler açısından yeniden yorumlanmasında da kullanılabilir açıklamalar sağlamaktadır.

Regan hayvan meselesine gelmeden yaptığı açıklamalarda ahlaki analizin nasıl yapılması ve değerlendirmesi gerektiğine dair önemli tespitlerde bulunmuş ve alternatif adalet kuramlarındaki eksiklik ve kusurları tespit etmiştir. Özellikle faydacılığın kişileri salt bir değer tutacağı olarak gördüğü tespiti ve eleştirisi oldukça güçlüdür. Yazar, faydacılığın belli etik sorunlara uygulanmasının ahlaki sezgilerimize tamamen ters sonuçlar doğuracağını vurgular. Regan'ın metodolojik açıdan gözden geçirilmiş sezgilerimizin ahlaki akıl yürütmemizdeki yerinin vurgulanması da önemlidir.

Regan'ın hayvan hakları temellendirmesi hayvan hakları savunucuları arasında da fikir ayrılıkları ve tartışmaları ortaya çıkarmıştır. Bir önceki bölümde incelenen Peter Singer'ın yaklaşımı her ne kadar hayvanlar açısından olumlu anlamda büyük gelişmeleri talep etse de Regan açısından bu, kusurlu bir yaklaşımdır. Ona göre kuramsal açıdan faydacılık yukarıda belirtildiği gibi kişileri sadece bir değer tutacağı olarak görüp onların haklarını ciddiye almadığı gibi aynı zamanda pratik düzlemde bu kusurlu kuram hayvanlar açısından olumsuz sonuçlara neden olabilir. Singer her ne kadar istisnai olsa dahi hayvanlara yapılabilecek belli muamelelerin daha fazla acıyı önlemesi kaydıyla meşru olabileceğini kabul etmektedir.

Regan'a göre böyle bir tutum kuramsal açıdan yanlış olduğu kadar hayvan hakları hareketi açısından da yanlış bir stratejiyi barındırır. Yazara göre hayvanlar bir hak öznesi, bağımsız kişiler olarak toplum tarafından kabul edilmedikçe hayvanların özgürleşmesi mümkün olamaz. Ahlaki ve siyasi tartışmaların belli bir fayda hesabı ve müzakeresi üzerinden yapılması kaçınılmaz bir şekilde hayvanlara yapılan ayrımcılığın sürüp gitmesine neden olacaktır. Regan hayvan hakları hareketinin radikal bir şekilde düzenin lağvedilmesi taraftarı olması gerektiğini savunur. Bu yaklaşım hayvan hakları hareketine yeni bir hava kazandırmış ve hem hayvan hakları hareketi içerisinde hem de kamuoyundaki siyasi ve ahlaki diskuru zenginleştirmiştir.

Benim kanaatimce Regan'ın kuramının titizce oluşturulmuş, güçlü bir yapısı vardır. Bununla beraber belli noktalarda eksiklikleri veya zayıflıklarının da olduğunu söyleyebiliriz. Öncelikle, içkin değer unsurunun kendisi doğası gereği yalınlıktan uzak bir kavramdır. Bu değer nasıl olduğu neden böyle bir değer atfedilmesi gerektiği ve içeriğinin hangi nitelikler ile belirlenmesi gerektiği sorularının kesin bir cevabı yoktur. Bu eleştiri hayvan haklarına muhalefet edenler kadar Singer tarafından da dillendirilmiştir. Regan bu sorulara ahlaki sezgilerimize atıfta bulunarak karşılık verir. Ona göre kişilerin kendilerinin veya başkalarının hissettiği acı, haz veya sahip oldukları erdemlerin ötesinde kendilerinden gelen bir değerleri vardır. Regan bir ahlaki kuramın oluşturulmasında basitliğin önemli bir özellik olduğunu ancak tek ölçüt olmadığını belirtir. İçkin değer kavramı olmaksızın kişilerin birbirinden bağımsız değeri olduğuna dair sezgimiz açıklanamaz. Ben her ne kadar bu cevabın bir ağırlığı olduğunu kabul etsem de faydacı yaklaşımın acı ve hazza dayalı ahlaki değer analizinin ayağını daha sağlam yere bastığını düşünüyorum.

Kanımcıca Regan, Singer'a yönelttiği birçok eleştiride onun aleyhine ciddi soru işaretleri yaratmaktadır. Ancak Regan sonuçlara neredeyse 'hiç' önem vermemektedir (ki bu deontolojik yaklaşımla-

rın tümünde olan bir durumdur). Bilimsel deneyler gibi sonuçların oldukça önem arz edebileceği konularda Regan kuramının tutarlılığını korumak adına olumsuz sonuçları gözden çıkarmak durumunda kalmaktadır. Bu da günlük hayatta gerçekleşmeyecek olsa dahi asimetrik sonuçların oluşabileceği farazi senaryolarla ilgili Regan'ın kuramının çıkarımları hakkında soru işaretleri doğurmaktadır (Örneğin bir milyon insanı kurtarmak için bir kişi veya hayvan feda edilemez mi?). Sonuçlarla ilgili bu alan belli bir gerilim taşımaktadır. Regan'ın buna karşıt verdiği örnek ise yukarıda açıklanan tekne senaryosudur: Eğer teknedeki bir kişide kötüleyen bir hastalık varsa bunu tedavi edici bir ilaç geliştirmek için diğerleri üzerinde deney yapılabilir miyiz? Regan burada söz konusu zarar (hastalık) sadece bir kişiye yöneldiği için diğerlerinin bu zararı ortadan kaldırmak için bir araç olarak kullanılamayacağını iddia ediyor. Ancak bir önceki örneğinde Regan eğer risk veya zarar herkese yönelmiş ise (örneğin tekne ağırlıktan dolayı batacak ve herkes boğulacak) daha az araçsal değere sahip olan köpeğin (veya belki de niteliksiz bir işçinin¹⁷⁷) *Miniride* ilkesi (yani mümkün olduğunca az hak ihlali yapılması ilkesi) uyarınca feda edilmesini kabul etmişti. Ben bu iki örnek (zararın bir kişiye yöneldiği örnek ile zararın grubun her bir üyesine yöneldiği örnek) arasında ahlaken bir uçurum görmüyorum. Pekâlâ, daha genelden baktığımız zaman tüm riskler ve zararlar, bir şekilde yaşayan tüm canlılara yönelmiştir. Şans eseri bu riskler bazıları üzerinde gerçekleşir, bazıları üzerinde gerçekleşmez. Sadece bazıları bir şanssızlık (başkalarında çıkmamış bir hastalığa yakalanma talihsizliği) yaşadı diye bunların ahlaki değerlendirilmeye alınmaması makul olmaz. Akılcı bir ahlak kuramı “şansa” böylesi bir ağırlık vermemelidir. Eğer o kişinin hayatı söz konusu hastalıktan kurtulduğu zaman pozitif geçecek ise, diğerlerine olan etkisi pozitif olacak ise, köpek üzerinde yapılacak deney çok acılı olmayacak ise (yani faydacı hesap olumlu ise) o zaman bunun yapılması meşru olabilir. Tabii ki üstünde deney yapılacak kişi bir köpek değil de bir dağıtım

¹⁷⁷ Regan bunu açıkça söylemiyor ama *Miniride* ilkesinin mantıksal çıkarımının bu olması gerek.

elemanı ise emin bir şekilde bu faydacı hesabın olumlu çıkacağını söyleyemeyiz. Çünkü her insan gibi bir dağıtım elemanı da bir köpekten çok daha fazla menfaate sahiptir ve hayatta çok daha fazla fayda yaratma imkânına sahiptir. Pekâlâ, dağıtım elemanı, profesörden çok daha güzel bir hayat yaşıyor, ailesi ile daha fazla ilgileniyor ve hatta toplumsal olarak ondan daha faydalı bile oluyor olabilir. Bu belirsizlik durumunda temkinli davranıp toplumsal infial ve korku yaratmayacak seçeneği (deney yapmamayı) tercih etmek daha mantıklı olacaktır.

Regan'ın faydacı yaklaşıma karşı bir diğer eleştirisi de endüstriyel hayvancılığın mevcut pratiklerinin faydacı hesaba göre pekâlâ pozitif olabileceği iddiası idi. Regan endüstriyel hayvancılıktan birçok kişi faydalandığı için bunun mümkün olabileceğini savunmuştu. Ancak bu iddia Regan'ın kriterlerini kullanırsak ilgili bilgileri doğru bir şekilde ifade etmemektedir. Endüstriyel hayvancılık pratiklerinde yaratılan muazzam acıyı dengeleyebilecek faydalar ortada yoktur. Regan'ın da böylesi bir veriyi ortaya koyamamıştır. Bu nedenle faydacı argüman oldukça bariz ve sağlam bir faydacı hesaba dayanmaktadır. Bu da mevcut endüstriyel hayvancılık pratiklerinin, oldukça sınırlı getirisine karşılık hayvanlarda ve dolaylı olarak insanlarda muazzam acılar yarattığıdır.¹⁷⁸

Günümüz hukuku ve değişimi açısından Regan'ın kuramı farklı yorumlara açıktır. Bir açıdan bakıldığında Regan'ın hak temelli yaklaşımı mevcut hukuk sistemlerine uygun şekilde hak-ödev kavramları üstüne oturmaya müsaittir. Zihinsel engelli insanlar gibi ahlaki edilgenlere hukuk sistemleri haklar tanımışlardır. Ancak başka bir açıdan bakıldığında ise Regan'ın kuramının hukuk bağlamında hayata geçirilmesi oldukça zordur. Regan'ın ahlaki çıkarımları oldukça radikaldir. Günümüz hukuk sistemlerinin ve siyasi söylemin

¹⁷⁸ Son olarak, faydacı açıdan "reform edilmiş" yani acıların oldukça azaltıldığı bir endüstrinin nasıl değerlendirmemiz gerektiği akla gelebilir. Hayvan refahının sağlandığı böylesi bir endüstri (İsviçre Alpelerindeki inekler) bile sonuçta çevreye zararlı olacaktır. Kaldı ki böylesi bir ara yolun benimsenmesi daha reform edilmemiş endüstrilerin kınanmasını daha zorlaştıracaktır. Bu nedenle kural olarak "reform edilmiş" bir endüstri dahi olsa faydacı açıdan bu endüstrinin ürünlerini tüketmemek gerekir.

hayvanları koruma ve onlara saygı gösterme konusundaki büyük eksiklikleri düşünülürken eserlerinde ele aldığı birçok endüstrinin lağvedilmesi gibi sayısız büyük değişiklik talepleri muhtemelen kanun koyucular tarafından kabul görmeyecektir. Regan bu itirazın kaçınılmaz olduğunu ancak bir süreç sonunda anlamlı bir değişimin gerçekleşebileceğini savunur. Bununla beraber hak temelli yaklaşımın hukuka geçirilmesi tamamen ihtimal dışı da değildir. Özellikle insan ile büyük benzerlikler taşıyan yüksek primatlar ve kültürel değeri olan diğer hayvanlarla ilgili hayvan refahının sağlanmasından öte kategorik korumalar (ve yasaklar) Regan'ın hak temelli yaklaşımı ile temellendirilebilir ve talep edilebilir. Bundan hareketle diğer hayvanlara da bu kategorik korumalar genişletilebilir.

Tom Regan'ın eserleri ilk başta her ne kadar Peter Singer'inki kadar genel okuyucu tarafından ilgi ile karşılanmasa da bir ahlak felsefesi eseri olarak oldukça derin, açıklayıcı ve kapsamlı bir yazındır. Hayvan hakları açısından Singer'inki kadar yalın olmasa da sağlam ve kapsayıcı bir temellendirme sunmuştur. Kuramı karmaşık birçok kavramı ele almış ve bunlar arasında sağlam bir tutarlılık kurabilmiştir. Alternatif kuramlara yönelttiği eleştiriler ve bunlar hakkındaki tespitleri de kendi kuramının güçlü yanlarını ortaya çıkarmıştır. Sonuç olarak Regan oldukça zor bir yükü kaldırmaya teşebbüs etmiş ve bunu da büyük oranda başarmıştır. Regan'ın hak temelli yaklaşımı; kuramsal, hukuki ve siyasi anlamda büyük bir gelişim ve değişim ortaya koymuştur.

Ben Regan'ın analizlerinin inceliği ve ağırlığına rağmen Singer'ın faydacı kuramını daha güçlü buluyorum. Bunun nedeni de kendi sezgilerimin faydacılığın acı ve hazzı dayalı "başlangıç noktalarına" daha yakın olması. Ancak siz pekâlâ Regan'ın içkin değer ve birey haklarına dayalı "başlangıç noktalarına" daha yakınsanız sizin için de Regan'ın kuramı Singer'inkinden daha güçlü olabilir. Ahlak felsefesi bir bilim değil. İster istemez belli ön kabuller üzerinden ilerliyor ve bunlardan belli kuramlar oluşturuyor. Bu ön kabullerin, "başlangıç noktaları"nın ise kanıtlanması söz konusu

değil. Biz de ister istemez kendi sezgi ve düşüncelerimiz ile bu “başlangıç noktaları” setinden birini seçiyoruz. Ahlak felsefesi, doğa bilimlerinin yaptığı gibi bir takım olguları kanıtlayıp bunları önümüze koyamaz ancak sezgilerimizi akılcı bir düzene sokarak kendi ahlaki yaşantımızı tutarlı bir şekilde yaşamamız için bize kılavuzlar verir. Bu kılavuzlar da felsefi tartışmalar sonucunda oldukça titiz bir şekilde oluşturulur ve önemli bir kısmı elenir. Ahlak felsefesi sayesinde ahlaki kararlarımızı rastgele veya sadece “içimizden geldiği gibi” veremeyeceğimizi görürüz. Bunlar, ahlak felsefesinin analizleri ile belli bir mantık çerçevesi içine yerleştirilir. Mantık süzgecinden geçerek öne çıkan sınır sayıda olan kılavuzlardaki çeşitlilik ise rahatsız olunacak bir durum değildir. Ahlak felsefesinin bu “başlangıç noktaları” açısından kesin bir kanıt sunmaması da ahlaki tartışmaların hepten reddedilmesi veya küçümsenmesi sonucuna bizi götürmemeli. Pekâlâ, yukarıdaki tartışmalarda da belirtildiği gibi bazı şeylerin *kesin bir şekilde* yanlış veya doğru olduğunu kabul ediyoruz (örneğin bir insanın veya hayvanın hiçbir gerekçe olmaksızın öldürülmesi gibi).¹⁷⁹ Ahlakın bir bilim kadar kesin olmadığını söyleyebiliriz ama ahlak felsefesini basit bir oyun olarak görmek bizi özgürleştirmez tam tersine bizi bir boşluğa götürür. Ahlak, hayatımızın önemli bir boyutudur. Kendi hayatımız ile ahlak arasındaki bu

¹⁷⁹ Bu konuda daha derinlere inerek David Hume'un olgu-değer ayırımına varırız. Hume, belli olgulardan belli ahlaki değerler çıkarılmayacağını iddia eder. Bu iddiaya göre, bir şeyin var olması onun belli bir şekilde muamele edilmesi gerektiği sonucunu doğurmaz. Bu iddiayı faydacı argümana yönlertirsek bir canlının acı çekiyor olması onun acı çekmemesi *gerektiği* çıkarımına bizi götürmez. *Olan* bir şeyi ele alıp bunun olması veya olmaması *gerekten* bir değer olduğunu mantıksal olarak söyleyemeyiz. Olgudan değere doğru olan bu *atılma* mantıksal bir çıkarım değildir. Singer, Hume'un bu sorgulamasını kabul eder ancak bu sorgulamanın *her* eyleme karşı uygulanabileceğini söyler. Örneğin ben sizi vejetaryen olmaya ikna etmeye çalışıyorum ve “hayvanlar acı çekiyor ve çekmemeli” diyorum. Siz de bunun karşılığında “hayvanlar sırf acı çekiyor diye onların acısını neden önemsemeliyim ki? Neden ahlaki davranayım ki? Ben kendi çıkarımı önemsemeliyim” der iseniz bu sorulara mantığa dayalı bir cevap veremem (çünkü bir olgudan bir olması gereken değer, mantıksal olarak çıkarılmaz). Ancak ben de size karşı aynı sorgulamaları getirebilirim: “Peki, neden sırf kendi menfaatleriniz var diye kendinizi önemsenmez *gerekir* ki? Neden gayri-ahlaki davranasınız?” Bu soruların da cevabı yoktur. O zaman, bir ahlaki tartışmada her iki taraf da aynı şekilde ahlaki kesinlikten uzak ise ve olgulardan mantıksal olarak çıkamıyor ise o zaman kendi içerisinde en tutarlı ve ahlaki sezgilerimiz ile en uyumlu olan kuramı tercih etmek makul olacaktır. Menfaatlerin eşit önemsenmesi ilkesi burada sayılan birçok uygulamalı etik sorununa tutarlı cevaplar vermektedir ve acının (olgu), kötü (değer) bir şey olması sezgilerimizle oldukça uyumludur.

önemli ilişkiyi bir sonraki bölümde, Rosalind Hursthouse'un erdem etiği yaklaşımında daha açık bir şekilde göstermeye çalışacağım.

1.3. Erdem Etiği Yaklaşımı: Rosalind Hursthouse

Ahlak felsefesinde faydacılık ve deontolojiden sonraki üçüncü ana akım erdem etiğidir. Erdem etiğinin kurucu düşünürleri Platon ve Aristoteles'tir. Bu akım, Aydınlanmaya kadar batı ahlak felsefesinde hâkim görüş olmuş; 19'uncu yüzyıldan itibaren bir düşüş yaşasa da 1950'lerden itibaren özellikle Anglo-Amerikan felsefe çevresinde yeniden yükselmiştir. Bu yaklaşım günümüzde daha gelişim dönemindedir. Bu nedenle birçok etik konusu hakkında derinlikli ve çeşitli eserler ortaya çıkmamıştır. Hayvanlar konusunda da erdem etiği yaklaşımının yazını faydacılık ve deontolojininki kadar hacimli değildir. Ancak Rosalind Hursthouse hem genel anlamda erdem etiği hem de hayvanlar konusunda önemli eserler ortaya koymuştur. Bu nedenle hayvan refahı ve hayvan haklarının felsefi temellendirilmesi bahsinde ahlak felsefesindeki üçüncü büyük akımın önemli bir temsilcisi olan Rosalind Hursthouse'a da yer vereceğim. Birinci alt başlıkta Hursthouse'un hayatı, felsefi pozisyonu ve konu için önemi açıklanacak (1.3.1.); ikinci alt başlıkta kuramının dayandığı argüman incelenecek (1.3.3.); üçüncü alt başlıkta Hursthouse'a yöneltilen eleştirilere onun bunlara verdiği cevaplara bakılacak (1.3.3.). Son olarak da dördüncü alt başlıkta yazar ile ilgili değerlendirme ve yorumlarımıza yer vereceğim (1.3.4.).

1.3.1. Hayatı, Felsefi Pozisyonu, Konu İçin Önemi

Rosalind Hursthouse, 1943'te Yeni Zelanda'da doğmuştur. Felsefe eğitimini Auckland Üniversitesi ve Oxford Üniversitesinde tamamlamış; Auckland Üniversitesi, Open Üniversitesi ve Kaliforniya Üniversitesinde çalışmıştır¹⁸⁰.

¹⁸⁰http://www.fact-index.com/r/ro/rosalind_hursthouse.html (21.4.2014)

Yazını erdem etiği ve onun uygulamalı etikteki yansımaları üzerine dir. Felsefi pozisyon olarak yeni-Aristotelesçiliği benimsemiştir. Erdem etiği üzerine birçok eseri vardır. En kapsamlı olanı *On Virtue Ethics*'te erdem etiğinin ana unsurlarını açıklar ve bu akımın uygulamalı etikte faydacılık ve deontolojiden daha kullanışlı bir eylem kılavuzu sunduğunu iddia eder. Ahlaki sorunlar karşısında erdem kuralları ve karakter özellikleri bağlamında yaklaşılması gerektiğini savunmaktadır.

Hayvan refahı ve hayvan hakları konusunda *Ethics, Humans and Other Animals* kitabında ahlak felsefesindeki çeşitli yaklaşımların görüşlerini analiz eder. Bu eser hayvan refahı ve hayvan hakları tartışmalarındaki ana felsefi görüşleri analiz ederek erdem etiğinin bu konudaki farklı yöntem ve temellendirmesini ortaya koyar.

Yazar, faydacı ve deontolojik yaklaşımların uygulamalı etikteki metotlarını yanlış bulur; belli ahlaki statülere sahip varlıklara belli bir ilke setinin uygulanması fikrini reddeder. Hursthouse, erdem etiğinin bağlamsal ve pratik yönüyle hayvanlar konusunda okuyuculara günlük hayatlarında kullanabilecekleri daha elverişli bir kılavuz sunabileceğini iddia eder. Düşünceleri bu konuda özellikle Singer ve Regan ile karşılaştırılınca oldukça orijinaldir. Yazını hayvan refahı ve hayvan hakları tartışmasına yeni ve farklı bir bakış açısı kazandırdığı için ilgi çekmiştir. Bununla beraber eserlerinin hacmi ve kapsamı diğerlerinkiler kadar büyük değildir. Erdem etiğinin yeni gelişen bir akım olması da diğer yaklaşımlar ile karşılaştırıldığı zaman bir eksiklik olarak görülmüştür. Ancak yine de Rosalind Hursthouse'un eserleri bu konudaki tartışmaları açık bir şekilde zenginleştirmiştir.

1.3.2. Argümanı

Hursthouse hayvanlar hakkındaki tartışmalara Singer ve Regan'dan daha sonra dahil olmuştur. Faydacılık ve deontolojik yaklaşım bu tartışmalarda daha büyük bir yer işgal etmektedir. Er-

dem etiği yaklaşımı ahlak felsefesinde olduğu gibi hayvanlar hakkındaki felsefi tartışmalarda da Hursthouse'un deyimiyile "mahalledeki yeni çocuk" konumundadır. İlk başlarda faydacılık ve deontolojiye ancak yardımcı veya tamamlayıcı gibi algılanan bu yaklaşım zamanla diğerlerinin karşısında ve en az onlar kadar kendine has özellikler ve analizler içeren bir akım haline gelmiştir.

Hursthouse bu tartışmalara erdem etiğinin doğal özelliği doğrultusunda erdemler ve zaafırlar bağlamında dâhil olur. Erdem etiği yaklaşımı eylemlerdeki saik ve gerekçelere dikkat eder. Bu akımda faydacılık ve deontolojideki gibi kesin ve katı formüllerle oluşturulmuş kuralları yoktur; bağlamsal bir yaklaşım mevcuttur. Hursthouse hayvanlara belli bir statü verilmesine gerek duyulmaksızın hayvanlara olan muamelelerimizin erdemli hale getirilmesi gerektiğini savunur. Erdem etiği, diğer ahlak felsefesi akımlarından farklı olarak varlıkların belli özelliklerinden gelen ahlaki statülerine göre bir muamele öngörmez. Bu yaklaşıma göre hayatımızı anlamlı ve güzel yapan bu erdemler hayvanlara karşı davranışlarımızı da pratik bilgelik doğrultusunda şekillendirmelidir. Aşağıda bu çözümlemenin unsurlarını inceleyeceğiz.

Bu bölümde ilk olarak Hursthouse'un hayvanlara ahlaki statü verilmesine karşı çıkışı açıklanacak (1.3.2.1.); erdem etiğinin ana unsurları olan *eudaimonia*, erdemler ve pratik bilgelik kavramları incelenecek (1.3.2.2.); daha sonra erdem etiği yaklaşımının eylem kılavuzluğu ve bunun hayvanlara nasıl uygulanabileceğine bakılacak (1.3.2.3.) En sonunda da bu ahlaki analizin sonucunda elde edilen çıkarımlara yer vereceğim (1.3.2.4.).

1.3.2.1. Hayvanlar İçin Ahlaki Statü Belirlenmesine İtirazı

Bundan önceki hayvan refahı ve hayvan hakları temellendirmelerinde faydacı ve deontolojik yaklaşımlar hayvanlara belli bir statü atfetmiş ve ahlak ilkelerinin bu statüye sahip varlıklara da uygulanması gerektiğini öne sürmüşlerdi. Faydacılık, hayvanları acı

ve haz hisseden canlılar olarak ele alıp menfaatlerin eşit önemsenişmesi ilkesinden yararlandırırken; deontolojik yaklaşım, hayvanları bir hayatın öznesi olarak ele alıp saygı ilkesinden yararlandırmış idi.

Hursthouse bu metodu sorunlu bulur. İlk problem bu statülerin belirlenmesi için kullanılan ölçütlerin kapsamının darlığıdır. Hayvanlara olan ahlaki muamelelerimiz için birçok özellik ve durum belirleyici olabilir. Faydacılık ve deontoloji sadece belli bir veya birkaç özelliğe eğilip diğer tüm özellik ve somut olay koşullarını gözden çıkarmaktadırlar. Hayvanlar aleminin üyeleri sınırsız sayıda farklı özelliklere sahiptir ve insanların da onlar ile olan ilişkileri de sayısız bağlam içerisinde oluşmaktadır. Bu heterojen özellik ve durumları, basit bir veya birkaç özelliğe indirgemek, üstünde ahlaki bir kuram oluşturmamız için bize gerçeğe uygun bir temel sağlamaz. Örneğin bazı hayvanlar vahşi iken bazıları evcilleştirilmiştir; bazıları endüstrilerde kullanılırken bazıları ise evlerde beslenmektedir; bazı hayvanlar bilinç ve hafızadan yoksunken bazılarının psikolojik farkındalıkları diğerlerinin kat ve kat ötesindedir; bazı hayvanların nesli tükenmektedir; bazıları tür olarak insanlara oldukça benzerdir; bazı hayvanların özgürleşmesi için gerekli toplumsal ve siyasi dinamikler diğerlerinden farklıdır ve bunun gibi. Tek bir veya sadece birkaç özelliğe dayanan bir ahlaki statünün belirlenmesi her ne kadar belli bir formülün uygulanması veya uygulanmaması için kalın bir çizgi sağlasa da aslında bu metot içinde yaşadığımız ve hayvanlarla ilişki halinde olduğumuz dünyadaki olguları tam olarak yansıtamamaktadır. Doğada ve toplumsal düzenimizdeki sayısız olgu ve durum belli bir ahlaki statü ile temsil edilemez.¹⁸¹

Hursthouse'a göre varlıklara bu şekilde farklı ahlaki statüler atfetmek sadece ahlaki kararlar alırken kullanılabilen olguları seçmekle kalmaz. Bu şekilde bu özelliklere farklı seviyelerde sahip olan varlıklar ahlaki olarak sıralanmış da olur. Bu şekilde bir akıl yürüt-

¹⁸¹ Rosalind Hursthouse, "Applying Virtue Ethics to Our Treatment of the Other Animals", *The Practice of Virtue: Classic and Contemporary Readings in Virtue Ethics*, Ed. Jennifer Welchman, Indianapolis: Hackett Publishing Company, 2006, s. 137.

mede, daha yüksek bir statüye sahip olan bir varlık ile bu statüye sahip olmayan bir varlık arasındaki bir ahlaki çatışma durumunda her zaman her durumda bu statüye sahip olmayanların gözden çıkarılması gerektiği sonucuna bizi götürür¹⁸². Hursthouse bu eleştirisini doğrudan Kant'a da yöneltir. Kant'ın ahlaki kuramındaki kişiler ve şeyler ayrımı da kusurludur. Çünkü kişiler ve şeyler kendi içlerinde homojen bir yapı arz etmemekte ve bu nedenle bu ayrıştırma ahlaki akıl yürütmemiz için uygun bir başlangıç noktası oluşturmamaktadır. Ahlaki ilgi alanımızın içinde ve dışında kalanlar ayrımı çoğu somut durumda ya kılavuzluk sağlayamaz ya da uygunsuz sonuçlar verir.¹⁸³

Hursthouse ahlaki yaşantımızdaki sayısız somut olaydaki özel durumların ve özelliklerin bizi farklı olması gereken sonuçlara götürebileceğini ancak ahlaki statü metodunun bunları değerlendirmeye imkân vermediğini belirtir¹⁸⁴.

Bu tartışma ve sorunlar çevreci felsefeciler ile hayvan özgürleşmesi taraftarları arasında su yüzüne çıkmıştır. Çevreciler kendi kuramlarında hayvanların dışındaki varlıklara da değer vermektedirler. Bitkiler, his duyusu olmayan hayvanlar, dağlar, kayalar, denizler, göller, ekosistemler gibi varlıklar açık bir şekilde faydacı ve deontolojik yaklaşımlara göre ahlaki ilgi çemberimizin dışında kalırlar. Böyle bir durumda bu varlıkların korunması için sağlam bir temel asla inşa edilemez. Çevreci felsefeciler bu nedenle klasik ahlaki statü kavramlarını kullanmayı bırakmışlardır.¹⁸⁵

Bu ahlaki statü sorununun çözümü için bir yol içkin değer kavramını kullanmaktır. Ancak bu yoruma göre içkin değer, Regan'dan farklı olarak sadece bir hayatın öznesi olan canlılara değil; tüm varlıklara atfedilmelidir. Varlıkların değeri ölçülemez ve birbirleri ile

¹⁸²*Ibid.*, s. 139.

¹⁸³ *Ibid.*, s. 138.

¹⁸⁴ Rosalind Hursthouse, "Virtue Ethics and the Treatment of Animals", *The Oxford Handbook of Animal Ethics*, Ed. Tom L. Beauchamp, R. G. Frey, Oxford: Oxford University Press, 2011, s. 121.

¹⁸⁵*Ibid.*, s. 123.

karşılaştırılmaz olarak kabul edilmelidir¹⁸⁶. Varlıklar farklı nedenlerle farklı bağlamlarda içkin değere sahip olarak görülür. Ancak bu içkin değer kavramı birçok açıdan sorunludur. Çünkü bu değer tipinin ölçütleri ve katmanları ister istemez bir sınır çekme problemi yaratacaktır¹⁸⁷. Hursthouse'un Mary Midgley'in eserlerinden önerdiği bir başka çözüm ise "gerçek ve mühim" özellikleri değerlendirmektir. Akıl, his kabiliyeti, hayatta olma, insan olma gibi birçok özelliği değerlendirmemize katabiliriz. Bu şekilde ahlaki akıl yürütmemizin kapsamı genişler ve kısır bir ahlaki statü ölçütü ile sınırlı kalmamış oluruz.

Hursthouse bu tip alternatif yollarla hayvan meselesi de dahil olmak üzere diğer ahlaki konularda da çoğulcu, bağlama duyarlı, açık uçlu bir yaklaşım benimsememiz gerektiğini savunur. Ahlaki statü kavramı daha herhangi bir düşünür tarafından ortaya konulmadan evvel dahi Hindular, Budistler ve bazı eski Yunan düşünürleri hayvanlara yapılan zulme karşı durmuş ve vejetaryenliği seçmişlerdir. Bunun nedeni hayvanlara belli bir ahlaki statü atfetmeleri değil; ancak bunu merhamet ve sevgi erdemlerinin gereği olarak görmeleridir. Hursthouse günümüzdeki hayvan refahı ve hayvan hakları taraftarlarının, vejetaryenlerin, hayvan bakıcılarının, ilgililerinin pek azının aslında Singer veya Regan'ın kuramlarının dayandığı kavramları ve argüman yapılarını tam olarak anlayıp benimzediklerini vurgular. Kişileri hayvanlara yapılan belli muamelelere karşı üzüntüye ve muhalefete sürükleyen şey hayvanların ahlaki statülerinin tanınır hale gelmesi değil; söz konusu muamelelerin su yüzüne çıkması ile erdemlere ters düşmesidir¹⁸⁸. Hayvanlara yapılan muamelelerin düzelmesi için hayvanlar ile insanlar arasında eşit bir ahlaki statü oluşturulması iddiası ise çoğu zaman kamuoyu tara-

¹⁸⁶*Ibid.*, s. 124.

¹⁸⁷ Rosalind Hursthouse, "Environmental Virtue Ethics", *Working Virtue: Virtue Ethics and Contemporary Moral Problems*, Ed. Rebecca L. Walker, Philip J. Ivanhoe, Oxford: Oxford University Press, 2007, s. 164.

¹⁸⁸Rosalind Hursthouse, "Virtue Ethics and the Treatment of Animals", *The Oxford Handbook of Animal Ethics*, Ed. Tom L. Beauchamp, R. G. Frey, Oxford: Oxford University Press, 2011, s. 119-120.

findan kuşku ve ret ile karşılanmıştır. Hayvan özgürleşmesi taraftarları ile çevreciler arasında da bu ahlaki statü konusundaki fikir farklılıkları belli ayrışmaları da doğurmaktadır. Hayvan özgürleşmesi ve hayvan hakları hareketinin etkinliği ve ortaklığı açısından da ahlaki statü kavramı faydalı değildir.¹⁸⁹

Erdem etiği aşağıda göreceğimiz üzere “merhametli olanı yap, zalimce olanı yapma” gibi erdem ve zaaf kuralları ile ilkelerini oluşturmaktadır. Bundan dolayı bu ilkelerin uygulanması için sınırları belirlenmiş bir ahlak alanına ve hangi varlıkların bu alanın içinde veya dışında olduğunu belirten statülere ihtiyaç duymamaktadır. Pekâlâ, erdem etiği yaklaşımı da varlıklar hakkındaki “bilindik biyolojik olguları” değerlendirmeye alır. Ancak bunun ötesine geçerek bu olgulardan nihai bir sonuç çıkarıp onlara bir statü ithaf etmez¹⁹⁰. Bu yaklaşım herhangi bir dışlama veya basitleştirmede bulunmaksızın bu özelliklerin ahlaki akıl yürütmemize nasıl etkide bulunabileceğini araştırır. Bir sonraki bölümde bu yaklaşımın nasıl ahlaki statü kavramını kullanmadan kendi metodu ile ahlaki akıl yürütme sürecini gerçekleştirdiğini inceleyeceğiz.

1.3.2.2. *Eudaimonia*, Erdemler ve Pratik Bilgelik

Erdem etiği bir ahlak felsefesi kuramı olarak erdemlere ve ahlaki karaktere vurgu yaparak kurallara veya ödevlere vurgu yapan deontolojiden ve eylemlerin sonuçlarına vurgu yapan faydacılıktan ayrılır. Bu yaklaşım etikteki sorunlara *eudaimonia*, erdem ve pratik bilgelik gibi kavramları kullanarak eğilir. Farklı ön kabuller, farklı değer yargıları ve farklı bir akıl yürütme şekli olan bu yaklaşımın özelliklerini Rosalind Hursthouse’un anlatımı ve bakış açısından inceleyeceğim. Bu şekilde yazarın bu akım üzerinden hayvanlarla olan ahlaki ilişkilerimizin değerlendirmesini billur bir şekilde görebilir; diğer akımlar ile olan ayrımının farkına varabiliriz.

¹⁸⁹Ibid., s. 138-139.

¹⁹⁰Rosalind Hursthouse, “Virtue Theory and Abortion”, *Philosophical Problems: An Annotated Anthology*, Ed. Laurence Bonjour, Ann Baker, New York: Pearson Longman, 2008, s. 416-417.

Rosalind Hursthouse, kendi erdem etiği kuramında “yeni Aristotelesçi” bir yaklaşımı benimser. Bu yaklaşım “yeni”dir çünkü öncelikle Aristoteles’in kadınlar ve köleler hakkındaki savları gibi açıkça haksız olduğu birçok iddiayı terk ettiği gibi Aristoteles’in bahsetmediği veya ilgilenmediği konular ve erdemlere de eğilmektedir. Bununla beraber bu yaklaşım “Aristotelesçi”dir çünkü onun kullandığı, analiz ettiği birçok kavrama dayanır ve onları kullanır¹⁹¹. *Eudaimonia*, erdem ve pratik bilgelik bu kavramların başında gelir.

Erdem etiği belli durumlarda nasıl eylemde bulunmalıyız sorusuna cevap aramadan önce daha büyük bir soru sorar. O da ‘nasıl bir hayat yaşamalıyım?’ sorusudur. Aristoteles’in ve onu izleyen erdem etiği savunucularının bu soruya aradıkları cevabı ifade etmek için kullandıkları kavram *eudaimonia*’dır. *Eudaimonia* kavramının tam olarak belirlenmiş bir çevirisi yoktur. Serpilme, mutlu hayat, iyi hayat gibi belli şekillerde çeviriler yapılmıştır ancak hepsinin belli kusurları vardır. ‘Mutluluk’ kelimesinin sorunu oldukça öznel bir çağrışım vermesidir. Farklı insanlar sayısız şekilde mutlu olabilirler ve bu mutluluklarının kaynağının herhangi bir ölçütü yoktur. Halbuki Aristoteles *eudaimonia* kelimesi ile sınırsız veya koşulsuz bir hazzı ifade etmemektedir. ‘Serpilme’ kelimesi bu açıdan daha doğru gibi gözükmemektedir ancak insanlar dışındaki hayvanlar veya bitkiler de ‘serpilebilirler’. Ancak *eudaimonia* ancak akıl sahibi kişiler için mümkündür. “Mutluluk” kelimesini “gerçek mutluluk”, “anamlı mutluluk”, “yaşamaya değer mutluluk” olarak alırsak bu sefer *eudaimonia* kavramına yaklaşmış oluruz. Her ne kadar tek bir çeviri tam bir cevap veremese de belli sözcükler bir arada kullanılarak kavram anlaşılır hale gelebilir.¹⁹²

Erdem etiği yaklaşımına göre iyi, anlamlı, yaşamaya değer bir hayat *eudaimonia*’dır. Erdemler ise insanın biyolojik ve psikolojik doğası gereği *eudaimonia*’ya ulaşmak için ihtiyaç duyduğu karakter

¹⁹¹ Rosalind Hursthouse, *On Virtue Ethics*, Oxford: Oxford University Press, 2001, s. 8.

¹⁹²*Ibid.*, s. 9-10.

özellikleridir¹⁹³. Erdemlere sahip olmayan bir kişi ise gerçek mutluluğa erişemez, serpilemez. Bu yaklaşıma göre erdemler olmadan hissedilen mutluluk içi boş bir mutluluktur; erdemli olmayan iktidar, zenginlik ve hazlar kişiye doyum veremez.¹⁹⁴ Erdemler ise onlara sahip olan kişilerin yararınadır. Her ne kadar bu yarar her zaman maddi anlamda menfaat getirmese de erdemler yaşamaya değer olan bir hayata dair bir doyum verir.

Erdem, iyi ve takdire değer bir karakter özelliğidir. Bunun karşısında zaaf ise, kötü ve değersiz bir karakter özelliği olarak tanımlanabilir. Örneğin; iyi, özgecil, cömert, merhametli, nazik, dürüst, zeki, onurlu, sadık, çalışkan, bilinçli, adil, sorumlu, ilgili, cesur, idealist, halkçı, iyi niyetli, bütünlüğü ve özsaygısı olan kişileri överiz, arkadaş olmaya değer buluruz. Bunlar erdem sahibi insanlardır. Aynı şekilde, bencil, kötü, duyarsız, zalim, kindar, yalancı, aptal, düşüncesiz, adaletsiz, onursuz, sadakatsiz, tembel, sorumsuz, ilgisiz, korkak, maddiyatçı, anti sosyal, açgözlü, kıskanç, kibirli, iyi niyetten ve bütünlükten yoksun, başkalarına yalakalık yapan kişileri ise eleştirir onları arkadaşımız olarak görmeyiz. Bu liste tüketici değildir; sadece erdem etiğinin kullandığı zengin kelime dağarcığını göstermektedir.¹⁹⁵

Erdemler karakter özellikleri olarak kişinin içine derinlemesine işlemiştir. Öyle ki artık o kişi, eylemlerinin tamamında bu özellik doğrultusunda hareket etmek için yönelimde bulunur. Örneğin bir kişiye dürüstlük erdemini atfediyorsak, o kişiden tutarlı ve sürekli biçimde bu erdem ile uyumlu eylemler bekleriz. Erdemin kişinin ruh haline ve eylemlerine yansımaları oldukça giriftir. Dürüst bir kişi, yalan söylemeyeceği, çevresindekileri kandırmayacağı gibi aynı zamanda iletişim kurduğu insanların doğru bilgilenmesi konusunda

¹⁹³ Rosalind Hursthouse, "Virtue Ethics and Human Nature", *Hume Studies*, Volume XXV, Number 1 and 2 (April/November, 1999), s. 68.

¹⁹⁴ Rosalind Hursthouse, "Neo-Aristotelianism", *Philosophy: Basic Readings*, Ed. Nigel Warburton, Londra; New York: Routledge, 1999, s.125-7; s. 132-3.

¹⁹⁵ Rosalind Hursthouse, *Ethics, Humans and Other Animals*, Londra; New York: Routledge, 2000, s. 147.

gayret gösterir; dürüstçe elde edilmemiş kazançlara imrenmez, arkadaşlarını dürüst insanlardan seçer; çocuklarını dürüst bir şekilde yetiştirmeye dikkat eder ve bunun gibi. Bir karakter özelliği kişinin değerlerini, seçimlerini, arzularını, iradesini, duygularını, hislerini, algılarını, menfaatlerini, beklentilerini ve duyarlılıklarını içinde toplar.¹⁹⁶

Erdem etiği diğer ahlak felsefesi akımlarından farklı bir şekilde eylemlerin amaçları ile de ilgilenir¹⁹⁷. Örneğin eğer bir kişi sadece belli bir yaptırımdan kaçınmak için yalan söylemiyor ise bu kişiye dürüst diyemeyiz. Dürüst bir kişi doğru olmayan bir şeyi söyleme durumunda “bu bir yalan olur” düşüncesini kararı için önemli bir unsur olarak ele alır. Yani erdemli eylem sadece dışa yönelik değildir; kişinin iç dünyası ile de uyumlu olmalıdır.

Aristoteles’te erdemın karşılığı *arete*’dir. Bu kelimenin bir diğer karşılığı mükemmeliyettir. Bu karşılık erdem etiğindeki erdem kavramının önemli bir özelliğini açıklar. Günlük dil kullanımında “o fazla cesur” veya “o fazla cömert” olarak bir kişiyi eleştirebiliriz. Ancak “o fazla mükemmel” önermesi mantıksal olarak doğru bir cümle değildir. Hursthouse, Aristoteles’in ölçülülük ilkesine de vurgu yapar. Buna göre erdemli olmak, doğru kişiye doğru zamanda doğru miktarda doğru amaçla ve doğru yöntemle doğru şeyi yapmak ve hissetmektir¹⁹⁸.

Erdemler, doğru şeyin yapılmasını öngördüğünden her erdem *phronesis* veya pratik bilgelik gerektirir. Bu, pratik sorunlar hakkında doğru bir şekilde akıl yürütme kabiliyetidir¹⁹⁹. Örneğin cömertlik; doğru miktarda doğru şeyi doğru amaçlarla doğru kişilere karşı doğru zamanlarda vermeyi ifade eder. Bir arkadaşımıza hangi zamanda ne kadar pahalı bir hediye almanız gerektiğini pratik bilgelik ile çözümleriz. Karar verecek kişi içinde bulunduğu koşulları

¹⁹⁶ Hursthouse, *On Virtue Ethics...*, s. 11-12.

¹⁹⁷ Hursthouse, , *Ethics, Humans and Other Animals...*, s. 150-151.

¹⁹⁸ Rosalind Hursthouse, “A False Doctrine of the Mean”, *Proceedings of the Aristotelian Society, New Series, Volume 81. (1980 - 1981)*, s. 61.

¹⁹⁹ Hursthouse, *On Virtue Ethics...*, s. 12.

değerlendirerek doğru noktayı bulmaya gayret edecektir. Pratik bilgelik eksikliği durumunda erdemlerin karşısındaki belli zaafıya düşülebilir. Örneğin maddi durumu yerinde bir kişi, çok yakın ve hediyelerden mutlu olduğunu bildiği bir arkadaşına onun doğum gününde çok minik bir hediye alırsa veya hiç hediye almazsa cimri; bunun karşısında da kendi maddi durumu sıkıntılı veya ailesi darda bir kişi daha yeni tanıştığı bir kişiye çok pahalı bir hediye verirse savurgan veya yalaka bir kişi olarak atfedilebilir. Veya güzel bir hediye alma konusunda hiçbir tecrübemiz yoksa seçeceğimiz hediye arzu ettiğimiz sonucu doğurmayacaktır.

Pratik bilgelik sadece akıl yürütme ile elde edilemez; zengin bir hayat tecrübesi gerektirir. Bu nedenle örneğin ergin olmayanlar pratik bilgelikten kaçınılmaz olarak yoksunlardır. Aynı şekilde kısıtlı bir sosyal çevrede yetişmiş kişiler de pratik bilgeliğe erişemezler. Sadece iyi niyetli olmak veya erdemleri sadece teorik olarak benimsemek bizi yaşamaya değer bir hayata götürmez. Pratik bilgelik, zaman içerisinde erdemlerin uygulanması, somut sorunlar karşısında doğaçlama yapılması, hatta kimi zaman hatalarda bulunulması ile gelişir. Bu süreçte kişi hayat ve sorunlar üzerine akıl yürüterek veya diğer erdemli ve pratik bilgelik sahibi kişileri örnek alarak da bu özelliğini geliştirir. Bundan dolayı erdem etiği yaklaşımı çocukların ahlaki eğitimi konusunda ilgili olmuştur; diğer ahlak felsefesi akımlarının aksine belli formüllerinin uygulanmasıyla ahlak sorunlarının kolay bir şekilde çözülebileceğini düşünmemektedirler²⁰⁰.

Her insan hayatındaki birçok durumda kolay olmayan sorunlarla karşı karşıya kalır. Erdemli bir kişi böyle bir çatışma durumunda pratik bilgeliğini kullanarak durumun koşullarını değerlendirip doğru olan şeyi yapacaktır. Erdem etiği hayattaki bu tip ahlaki ikilemlerin sayısız ve çeşitli olduğunu vurgulayarak ahlakın sadece birkaç kural ile kodifiye edilemeyeceğini iddia eder²⁰¹. Durumun

²⁰⁰ Rosalind Hursthouse, "Virtue Theory", *Ethics in Practice*, Third Edition, Ed. Hugh LaFollette, Malden: Blackwell, 2007, s. 51-53.

²⁰¹ Hursthouse, *On Virtue Ethics...*, s. 39-42.

şartlarının değerlendirilmesi ve o duruma uygun olan eylemin belirlenmesi, erdemli bir karar için elzemdir; bu da pratik bilgellik ile gerçekleşir.

Erdem kuralları mutlak değildir. Örneğin dürüstlük erdemi her durumda doğruyu söylemeyi, yardımseverlik erdemi her durumda yardım etmeyi öngörmez. Belli durumlarda başka erdemlerin gerektirdiklerini yapmak doğru söylememeyi veya yardımda bulunmayı gerektirebilir. Örneğin duyarlılık gereği bir kişinin gerçekten çok üzüleceği bir gerçeği hemen açıklamamak uygun düşebilir; bu dürüstlük erdemi ile çelişmez. Erdemler bir bütün olarak uygulanır. Erdemlerin birbirleri ile somut olaylar karşısında nasıl tartılacağı da bir pratik bilgellik meselesidir.

Erdem etiği sadece kişinin iç dünyası ile ilgilenmez. Erdem etiği akımının nitelenmesinde çoğu zaman erdem etiğinin sadece insanların nasıl biri olmaları üzerine eğilip nasıl eylemde buldukları ile ilgilenmediği iddia edilmiştir. Hursthouse'a göre bu bir yanılısamadır²⁰². Erdem etiği kişileri ve eylemleri değerlendirmeye tabi tutar. Bir sonraki bölümde erdem etiğinin eylem kılavuzluğunu nasıl oluşturduğu incelenecek.

1.3.2.3. Erdem Etiğinin Eylem Kılavuzluğu ve Hayvanlar

Erdem etiği diğer ahlak felsefesi akımlarından farklı olarak “yapmak” kadar “olmak” ile de ilgilenir. Kişilerin içinde buldukları eylemlerin temelinde sahip oldukları karakter özelliklerinin yatışını savunur. Bu erdem ve zaaf lar bizim yaşantımızı şekillendirir. Ancak buradan erdem etiğinin sadece “olmak” ile ilgilendiği sonucu çıkmamalıdır. Erdem etiği, kişileri ve eylemleri değerlendirir; olmak ve yapmak ile ilgilenir. Erdemli bir kişiyi tanımlarken sadece o kişinin kendi iç dünyasındaki özellikleri değil; ama aynı zamanda karakteristik olarak dış dünyada bulunduğu eylemleri de ele almamız gerekir. Faydacılık ve deontolojinin eylem odaklı olup erdem

²⁰²ibid., s. 17.

etiğinin sadece fail odaklı olduğu fikrine Hursthouse karşı çıkar. Erdem etiği de tıpkı faydacılık ve deontoloji gibi bir eylem kılavuzluğu sunar. Bu kılavuzluğun diğer akımlardan farklı olması veya erdem etiğinin eylemlerin dışındaki şeyler ile ilgilenmesi, onun ele alınmaması için bir neden değildir.

Erdem etiği yaklaşımı, eylemde bulunurken “erdemli bir kişinin karakteristik olarak o durumda yapacağı şekilde” hareket etmemiz gerektiğini söyler²⁰³. Erdemli kişiler, erdemleri sadece içlerinde muhafaza etmezler; söz konusu erdemlerini eylemlerine de yansıtırlar. Karakteristik olarak belli davranış halleri vardır. İyi, cömert, seven, dürüst, adil bir şekilde eylemlerini gerçekleştirirler; bencil, zalim, yalancı bir şekilde hareket etmezler. Erdem etiğindeki bu “erdemli kişi” bir idealdir. Erdem etiği, bizi bu idealin kıstaslarına ulaşmaya yönlendirir.

Bu noktada erdem etiğinin yetersiz veya belirsiz bir kılavuzluk sunduğu eleştirisine karşı açıklama yapmak gerekir. Örneğin belli bir durumda “merhametli davranmanın”, “dürüst davranmanın” hangi eyleme denk geleceği tam belli değildir. Hursthouse bu sorunun ahlaki yaşantımızın karmaşıklığının ve zenginliğinin kaçınılmaz bir sonucu olduğunu öne sürer²⁰⁴. Kişi çeşitli koşulları değerlendirerek pratik bilgelikle bu sahip olduğu erdemlerin nasıl ve hangi şekilde eyleme geçirileceğine karar vermelidir.

Hursthouse farklı ahlak felsefesi akımlarının bu konuya nasıl eğildiğini inceler. Faydacılık (en basit haliyle eylem faydacılığı) mutluluğun azamileştirilmesini bir eylem kılavuzu olarak benimser. Hursthouse’a göre her ne kadar faydacılık ahlak felsefesi akımları arasında en yalın ve bunun sonucunda ahlaki rölativizm eleştirisine karşı en fazla korumalı duruş olsa dahi yine de kendi mantığı içerisinde dahi belli soru işaretleri barındırır. Örneğin mutluluğun tam

²⁰³ Rosalind Hursthouse, “Normative Virtue Ethics”, *Philosophical Problems: An Annotated Anthology*, Ed. Laurence BonJour, Ann Baker, New York: Pearson Longman, 2008, s. 407-408.

²⁰⁴ Hursthouse, *Ethics, Humans and Other Animals...*, s. 156-157.

olarak ne olduğu veya eylemlerimizin sonucunun tam olarak neye denk geleceği bizi birçok ampirik soru ile karşı karşıya bırakır²⁰⁵.

Deontoloji, belli ödevlerin gereği olan ahlak kurallarına uymayı eylem kılavuzu olarak öne sürer. Buna göre kişi bu eylem kılavuzuna uygun olarak “yalan söyleme”, “zarar verme”, “salt bir araç olarak kullanma” gibi kurallara uyarak eylemlerini şekillendirmelidir. Hursthouse aynı sorunların bu yaklaşımda da mevcut olduğunu ileri sürer. Yalanın veya zararın ne olduğu bu kuralların belirtilmesi ile ortaya çıkmazlar. Bununla birlikte deontolojide kuralların çatışması durumunda hangi eylemin yapılması gerektiği de sadece kuralların belirtilmesi ile kendiliğinden çözülemez. Bu nedenle tüm etik akımları bir noktada “değerlendirici”dir. Kullandıkları kavramların değerlendirilmesi ve diğer kavramlar ile bağlantılarının kurulması gerekir. Bu nedenle erdem etiğinin de değerlendirici bir tutumunun olması onun bir zaafı olarak görülmemelidir. Bundan dolayı erdem etiğinin kullandığı erdem kurallarının somut olaylar hakkında veya kuramsal tartışmalar sırasında belli bir değerlendirme ve ilişkilendirme gerektirmesi bu akımı zayıflatmaz.²⁰⁶

Erdem etiği kuralları “yardım sever olanı yap”, “dürüst olanı yap” gibi direktiflerde bulunduğu gibi aynı zamanda zaafılara atıfta bulunarak “bencil olanı yapma”, “dürüslüğe aykırı olanı yapma” gibi yasaklar da içerir. Bu erdem etiği kurallarının eyleme geçirilmesi belli gerekçeler veya saikler ile duyguları da devreye sokacaktır. Erdem etiği sadece eylemler ile ilgilenmez; onların hangi saikler ile hayata geçirildiğine ve bu eylemler sırasında var olan duyguları da değerlendirir. Örneğin bir kişi sadece kendi itibarını korumak ve çıkarlarını güvence altına almak için doğruyu söylüyorsa; bu doğru sözün söylediği tarafta yarattığı üzüntüye karşı kayıtsız ise o zaman o kişinin erdemli davrandığından söz edemeyiz. Erdem eylem, gerekçeler ve duyguların bir bütünü olarak kendini gösterir.²⁰⁷

²⁰⁵ Hursthouse, *On Virtue Ethics...*, s. 32-34.

²⁰⁶ *ibid.*, s. 36-38.

²⁰⁷ Hursthouse, *Ethics, Humans and Other Animals...*, s. 150-151.

Hayvanlarla olan ilişkilerimiz de yaşantımızın bir parçasıdır. Erdemli bir kişi bu konuda da erdemli bir kişinin karakteristik olarak yapacağı şekilde davranmalıdır. Hursthouse hayvanlarla olan ilişkilerimiz bağlamında dürüstlük, sorumluluk, merhamet, ölçülülük, saygılılık, özgecilik, sevgi gibi erdemlerin bu konu ile ilgili olduğunu ve hayvanlarla ilgili eylemlerimizi de dürüst, sorumlu, merhametli, ölçülü, saygılı, özgecil ve sevgi sahibi bir kişinin karakteristik olarak yapacağı şekilde biçimlendirmemiz gerektiğini savunur.

Umut, mütevazilik, çalışkanlık, cesaret, sabır gibi erdemler de hayvan refahı ve hayvan hakları aktivizmi ile toplumu değiştirme yolunda gerekli erdemlerdir. Bunlara da ek olarak hayvanların da ötesinde insanların çevreyle olan ilişkilerinde de Hursthouse açgözlülük, bencillik, sığ görüşlülük zaaflarından kaçınılması; ihtiyatlılık, özgecilik, doğaya saygılı olmak, tevazu, hayretle yaklaşım gibi erdemler doğrultusunda davranılması gerektiğini savunur. Bu erdemler kendi başlarına erdem etiğinin eylem kılavuzluğu doğrultusunda kurallar oluştururlar. Bir sonraki bölümde erdem etiğinin bu eylem kılavuzluğunun hangi sonuçlara bizi götürmesi gerektiği somut olayları ele alarak inceleyeceğim.

1.3.2.4. Çıkarımlar

Erdem etiği faydacılık ve deontolojinin aksine ahlakın kodifiye edilemeyeceğini iddia eder. Bu nedenle bu akım belli formüller ve ilkeler ile doğrudan kesin çıkarımlara ulaşılmamasının mümkün olmadığını savunur. “Duruma bağlılık”, Hursthouse’un çıkarımlarda bulunurken sürekli olarak şerh koyduğu bir husustur. Farklı şartlar çıkarımlarımızı değiştirmemizi gerektirebilir. Ancak bu, bu yaklaşımın belli çıkarımlarda bulunmamasına engel olmaz. Normal şartlarda, günlük hayatımızdaki vermemiz gereken kararlar hakkında erdem etiği kendi eylem kılavuzluğu ile bizi belli çıkarımlara yönlendirebilir.

Hayvanların bir besin olarak tüketilmesi Singer ve Regan gibi Hursthouse'un da incelediği ilk konudur. Ancak Hursthouse belirtir ki vejetaryenlik bir erdem değil; bir pratiktir. Erdemler karakter özellikleridir ve vejetaryenlik kendi başına bir karakter özelliği değildir. Erdem etiği yukarıda açıklandığı üzere yapılan pratiklerin nedenleri, saikları ile ilgilenir. Vejetaryenliğin bir erdemli eylem olabilmesi için bunun ahlaki bir neden ile benimsenmesi gerekir. Örneğin bir kişi sadece moda olduğu için veya kişisel diyeti doğrultusunda vejetaryen ise bu eylem erdem etiği yaklaşımı tarafından (en azından hayvanlar bağlamında) erdemli olarak yorumlanmaz.²⁰⁸

Hayvanlar günümüzde hayvancılık endüstrisinde muazzam acılar çekmekte; doğalarına açıkça aykırı, kötü ve kısa hayatlar yaşamaktadırlar. Hursthouse söz konusu hayvanların çektiği acılara omuz silkip bunlara ilgi duymamanın merhametsizce, zalimce olduğunu söyler. Hursthouse'a göre faydacı yaklaşımın temelinde merhamet erdemi vardır. Singer'ın felsefeci olmayan okurlarını aslında bu erdeme olan yönelim etkilemiştir. Hursthouse'a göre de bu tutum haklı ve erdemlidir. Hayvanların çektiği bu acılara kayıtsız kalmak zalimce olur. Bununla beraber hayvanların kendilerine özgü, kendi içlerinde bir iyileri ve hayat tecrübeleri de vardır. Bunu değerlendirmeye almadan kendi menfaatimiz veya arzumuz için hayvanları kullanmak saygısızca olur. Saygılı olmak da Regan'ın deontolojik yaklaşımının temelindeki erdemdir. Hursthouse'a göre bu çıkarım da doğrudur.²⁰⁹

Ancak Hursthouse'a göre acıya olan tepkimiz doğrultusunda sadece merhamet erdemi veya hayvanların kendi hayatlarına olan bakışımız açısından sadece saygı erdemi ile ahlaki yaşantımızı ve hayvanlara olan yaklaşımımızı sınırlamak eksik ve hayatımızda yaşadığımız tecrübeleri açıklamada yetersiz olur. Başka erdemler de

²⁰⁸ Rosalind Hursthouse, "Applying Virtue Ethics to Our Treatment of the Other Animals", *The Practice of Virtue: Classic and Contemporary Readings in Virtue Ethics*, Ed. Jennifer Welchman, Indianapolis: Hackett Publishing Company, 2006, s. 141.

²⁰⁹ Rosalind Hursthouse, "Virtue Ethics and the Treatment of Animals", *The Oxford Handbook of Animal Ethics*, Ed. Tom L. Beauchamp, R. G. Frey, Oxford: Oxford University Press, 2011, s. 119-120.

ahlaki yaşantımız için önem arz edebilir ve eylemlerimizin şekillenmesinde etkide bulunabilir ve bulunmalıdır da.

Hursthouse hayvanların besin olarak tüketilmesi konusunda dürüstlük ve sorumluluk erdemlerinin sonuçlarına bakar. Hayvancılık endüstrisinde birçok şeyin yanlış ve kötü olduğu açık bir gerçektir. Bunu reddetmek veya bilmezlikten gelmek dürüstlüğe aykırı; yemeğimizi yediğimiz tabaktaki besinin nasıl oraya geldiğini düşünmemek sorumsuzca bir davranış olur. Et yemeyi aslında bir hayatta kalma meselesi olarak öne sürüp yediklerimizi ihtiyacımız olduğu için değil de aslında keyfimiz için yediğimizi reddetmek dürüstçe değildir. Ölçülülük erdemi, kişinin belli hazları ararken söz konusu hazlar dışındaki önem arz eden unsurları değerlendirmeye katabilmektir. Ölçülü bir kişi karakteristik olarak haz arayışında kendi sağlığının da ötesinde diğer erdemler ile uyumlu olmaya dikkat eder. Yemek konusunda da ölçülü bir kişinin et yememesi; bu hazza diğer nedenlerden dolayı yönelmemesi gerekir.²¹⁰

Vejetaryen olma adımını atmak için öncelikle mevcut değer sistemimizin yanlış olduğunu ve değişmemiz gerektiğini kabul etmemiz gerekir. Bu mütevizalık ve açık fikirli olma erdemlerini gerektirir. Bir şeyin yanlışlığını kabul ettikten sonra da pratiklerimizi değiştirmemiz gerekir. Aksi takdirde ikiyüzlü davranmış oluruz.

Diğer akımlarda olduğu gibi erdem etiği yaklaşımı da hiçbir koşulda et yenmemesini önermez. Örneğin gerçekten açlık ile karşı karşıya kalındığında bir hayvanın yenilmesi zalimce veya saygısızca olarak görülemez. Ancak Hursthouse böyle durumlarda (trajedilerde) dahi kişinin doğruyu yapmasından hareketle sanki hiçbir şey olmamış gibi hayatına devam edemeyeceğini iddia eder. Erdemli bir insanın karakteristik olarak erdemli bir kişinin yapmayacağı bir şeyi koşulların zorlamasından dolayı yapmak zorunda kalsa dahi yaptığı şeyden üzüntü ve pişmanlık duyması beklenir²¹¹.

²¹⁰ *Ibid.*, s. 129-130.

²¹¹ Hursthouse, *On Virtue Ethics...*, s. 76-77.

Bu bahiste bir diğ er analiz, kendi eylemlerimizin dışında diğ er insanların eylemlerinin değerlendirilmesi üzerinedir. Hursthouse başkalarının erdemli olup olmadıklarının değerlendirilmesinde o kişilerin içinde buldukları duruma bakılması gerektiğini vurgular. İnsanların bir kısmı hayatlarındaki belirli zorluklar neticesinde normal veya olumlu koşullar altında yapmayacakları eylemlerde bulunurlar. Örneğ in birçok insan beslenme konusunda kendilerini ve çocuklarını doyurmak için kronik bir zorluk ve mücadele içindedirler. Bu zor durumda olan insanlar avlanırken, içinde et olsa dahi önlerindeki en ucuz seçeneğ i seçerken veya sivil toplum kuruluşlarının kendilerine sunduğ u yemekleri alırken ahlaki bir seçim yapma pozisyonunda değ illerdir. Bu nedenle merhamet, saygı ve diğ er erdemleri bu kararlarında uygulamaları mümkün değ ildir. Bu tip baskıcı koşullardan doğ an ahlaki sorunları değ erlendirirken bu kişilerin zaaflarının olduğ undan bahsetmemiz isabetli olmaz²¹². Kişilerin hayatlarındaki zorluklar onların eylemlerinin ahlaki değ erlendirmesinde göz önüne alınmalıdır. Erdem etiğ i olayları değ erlendirirken görüldüğü üzere sadece kişilerin eylemlerini değ il ama aynı zamanda o kişilerin içinde buldukları durumu da ele alır.

Bilimsel deneyler konusunda Hursthouse da diğ er akımlar ile benzer çıkarımlarda bulunur. Örneğ in bir hayvana sadece ne kadar acıya dayanabildiğini veya acıya nasıl tepki vereceğini ölçmek için yapılan deneyler; yeni kozmetik ürünler geliştirmek için hayvanlar üzerindeki yapılan deneyler zalimcedir. Besin olarak tüketilmesi bahsinde olduğ u gibi bilimsel deneyler bahsinde de Hursthouse acıya kayıtsız kalınmasını bir zaaf olarak görür²¹³. Hursthouse belli hastalıkların tedavisinde kullanılmak üzere ilaç geliştirmek için yapılan bilimsel deneyler konusunda kesin bir çıkarımda bulunmaz²¹⁴. Bunun da nedeni erdem etiğ inin bağ lamsal olmasıdır. Erdem etiğ i yaklaşımı da faydacılığ a benzer bir ř ekilde eę er deneyden elde edi-

²¹² Rosalind Hursthouse, "Virtue Ethics and the Treatment of Animals", *The Oxford Handbook of Animal Ethics*, Ed. Tom L. Beauchamp, R. G. Frey, Oxford: Oxford University Press, 2011, s. 131.

²¹³ *Ibid.*, s. 134-135.

²¹⁴ Rosalind Hursthouse, *Beginning Lives*, Oxford; New York: Blackwell, 1987, s. 245-246.

lecek fayda çok büyük olacak ise bunu kabul etmeyi tercih edebilir. Çünkü erdem etiği eylemlerin sonuçlar dışındaki öğeleri değerlendirmeye kattığı gibi eylemlerin sonuçlarını da görmezden gelmez. Ancak dikkat edilmelidir ki; bir hayvan üzerinde büyük bir fayda elde etmek için yapılacak deney, hayvan bu deneyde zarar göreceği için bir trajedi olacaktır. Bu nedenle bu deneyin yapılması son hesapta doğru olsa dahi deneyden dolayı yine de pişmanlık ve üzüntü duyulmalı; bu deneyden sonra da bir daha böyle bir trajedi yaşanmaması için gayret gösterilmelidir.

Hursthouse, Singer ve Regan'ın üzerinde durduğu konuların dışında da çıkarımlarda bulunur. Hursthouse'a göre hayvanlara yaptığımız muamelelerde faydacılık ve deontolojik yaklaşımın temel aldığı özelliklerin dışındaki özellikleri de dikkate almamız gerekir. Erdem etiği yaklaşımı sabitlenmiş bir özelliğe dayanan ahlaki statü metodolojisine bağlı olmadığı için bu konuda esnek bir şekilde çözümler sunabilir. Örneğin vahşi hayvanlar konusunda faydacı ve deontolojik yaklaşımlarının çözümleri en azından ilk bakışta bizi sağduyuya oldukça aykırı çıkarımlara götürebilir. Faydacı formüle göre eğer acıyı asgarileştirmemiz gerekiyor ise o zaman bilinçli bir şekilde vahşi hayvanları doğadan temizlememiz gerekir. Benzer bir şekilde deontolojik formüle göre, her ne kadar vahşi hayvanlar birer ahlaki fail olmasalar dahi diğer ahlaki edilgenlere verdikleri zarar ve tehditten dolayı bu saldırı altında olan hayvanları onlardan bilinçli bir şekilde koruyup bu vahşi hayvanların besin kaynaklarını kesmemiz gerekir. Singer ve Regan her ne kadar böyle bir çözümü reddetse de kendi temellendirdikleri ilke ile en azından ilk bakıştaki bu tutarsızlığı doyurucu bir şekilde çözüme ulaştırmamış; bu konuyu istisnai olarak niteleyip ötelemişlerdir. Hursthouse'a göre erdem etiği bu konunun çözümü için daha makul araçlar sağlar. Doğaya saygı, mütevazılık gibi erdemler ile konuya yaklaştığımız zaman vahşi hayvanların sistematik bir şekilde yok edilmesini onların kendi iyilerine olan bir saygısızlık; doğaya bu kadar temelinden bir müdahalenin de kibirli bir eylem olduğunu görebiliriz. Sadece sınırlı belli

birkaç ilkelerin doğru olduğu düşüncesiyle doğanın dengesini temelinden değiştirmek Tanrı'yı oynamak olur²¹⁵. Vahşi hayvanların besinlerini diğer hayvanlardan karşılıyor olmaları ve bunun doğada belli bir sistemin parçasını oluşturması değerlendirmemize almamız gereken bir özelliktir.

Aynı şekilde evcil hayvanlar ile olan ilişkilerimizde de bağlamsal yaklaşmak gerekir. Bu hayvanlar sahiplerine bağımlıdırlar. Onlarla belli bir duygusal ilişki içindeyizdir. Böyle bir durumda evcil hayvan bakıcılarının hayvanlarına olan yükümlülüklerinin erdemler çerçevesinde artabileceğinden bahsedebiliriz. Bir insan "kendi" evcil hayvanına daha fazla bakım ve koruma sağlaması gerekir. Böyle bir yaklaşım bu özel ilişkinin bağlamsal niteliği üzerine eğilir ve diğer yaklaşımlardan farklı çıkarımlarda bulunur. Örneğin Hursthouse farazi bir senaryo kurgusunda bir evcil hayvan sahibinin eğer başka ciddi sorumlulukları ve yakınları yok ise bir yangın anında tehlike altındaki kedisini kurtarmak için kendisini makul bir riske atmasının cesaretli bir davranış olarak görülebileceğini belirtir²¹⁶. Böyle bir çözümlemede kedinin ve insanın ahlaki statüsü analizi faydacı ve deontolojik yaklaşımda olduğu gibi karşılaştırılıp, sıralanmaktan ziyade söz konusu durumun bağlamsal özellikleri değerlendirmeye alınarak bir çıkarımda bulunulmuştur.

Hursthouse erdem etiği yaklaşımının hayvanlar bağlamında kullanılabileceği erdemlerin çevre etiği çerçevesinde de kullanılabilceğini söyler²¹⁷. Erdem etiği faydacılık ve deontolojik yaklaşımda olduğu gibi bir ahlaki statü temelinden hareket etmediği için Singer'ın temel aldığı acı hissetme veya Regan'ın temel aldığı bir hayatın öznesi olma ölçütlerine ihtiyaç duymamaktadır. Bu sayede erdem

²¹⁵ Rosalind Hursthouse, "Virtue Ethics and the Treatment of Animals", *The Oxford Handbook of Animal Ethics*, Ed. Tom L. Beauchamp, R. G. Frey, Oxford: Oxford University Press, 2011, s. 133.

²¹⁶ Rosalind Hursthouse, "Applying Virtue Ethics to Our Treatment of the Other Animals", *The Practice of Virtue: Classic and Contemporary Readings in Virtue Ethics*, Ed. Jennifer Welchman, Indianapolis: Hackett Publishing Company, 2006, s. 140.

²¹⁷ Rosalind Hursthouse, "Virtue Ethics and the Treatment of Animals", *The Oxford Handbook of Animal Ethics*, Ed. Tom L. Beauchamp, R. G. Frey, Oxford: Oxford University Press, 2011, s.141.

etiği yaklaşımı, sinir sistemi gelişmemiş veya bir hayatın öznesi olmayan hayvanlar, bitkiler, göller, denizler, okyanuslar, buz ve kaya kütleler, ekosistemler gibi başka varlıkları da doğrudan ahlaki yaşantımızın bir nesnesi olarak ele alır. Her ne kadar bu sayılanlar Singer ve Regan'ın temel aldığı şekilde bir ahlaki statüye sahip olmasalar da onlara duyarsızca zarar vermek, canlarını almak veya dengesini bozmak erdem kuralları açısından kınanabilir. Örneğin bir ağacı önemli bir neden olmaksızın kesmek, çevreyi sanayi atıkları ile kirletmek, belli bir doğa şeklini ufak bir ekonomik menfaat için bozmak bencil, kibirli, ihtiyatsız ve zalim olarak görülebilir.

Bu analizleri ile hayvan özgürleşmesi düşünürleri ve taraftarları ile çevreciler felsefi düzlemde birleşebilir. Çevreye olan yaklaşımımız saygılı, şefkatli, özgecil, mütevazı, ihtiyatlı olur ise çevreyi koruyucu eylemleri benimseriz²¹⁸. Buna ek olarak Hursthouse doğadaki varlıklara hayretle yaklaşmanın da bir erdem olduğunu; doğadaki muhteşemliğe ve düzene hayret etmenin, ilgiyle yaklaşmanın ona olan davranışlarımızı doğru yönde şekillendireceğini belirtir²¹⁹. Bu sayede hayvanların yaşam alanları da ahlaki olarak ilgi alanımıza dâhil olur.

Hursthouse, faydacı ve deontolojik yaklaşımların ağırlıklı olarak ne yapmamamız gerektiği konusunda bir eylem kılavuzluğunda bulunduğunu söyler: Etik olmayan şekilde elde edilmiş hayvansal ürünleri tüketmemek, bilimsel deneylere katılmamak gibi²²⁰. Ancak belli pratikleri yapmamak konusundaki ilkeler hem iddia edildiği gibi hayvanların özgürleşmesine bizi götürmeyeceği gibi hem de günlük hayatımızda karşılaştığımız birçok ikilemde bize pek yardımcı olmayacaktır. Hursthouse erdem etiği yaklaşımının pratiklik nite-

²¹⁸ Rosalind Hursthouse, "Environmental Virtue Ethics", *Working Virtue: Virtue Ethics and Contemporary Moral Problems*, Ed. Rebecca L. Walker, Philip J. Ivanhoe, Oxford: Oxford University Press, 2007, s. 157-158.

²¹⁹*Ibid.*, s. 161-162.

²²⁰ Rosalind Hursthouse, "Applying Virtue Ethics to Our Treatment of the Other Animals", *The Practice of Virtue: Classic and Contemporary Readings in Virtue Ethics*, Ed. Jennifer Welchman, Indianapolis: Hackett Publishing Company, 2006, s. 144.

liğini vurgular. Pratik bilgeliğe sahip bir kişi erdemli, doğru olan şeyi doğru zamanda doğru miktarda doğru kişiye yapacaktır. Hayvanlar konusunda içinde yaşadığımız toplumun bir üyesi olarak onu elimizdeki imkânlar çerçevesinde değiştirip dönüştürebiliriz. Sadece bireysel olarak belli pratiklerden kaçınmak toplumsal düzene herhangi bir etkide bulunmayacaktır. Bu nedenle yakın çevremizle olan ilişkilerimiz ve daha genel anlamda toplumla olan etkileşimlerimiz üzerine de düşünmek gerekir. Erdem etiği bu bağlamda ne yapmamız gerektiği konusunda da belli çıkarımlarda bulunmamızı sağlayabilir.

Hursthouse hayvanlara karşı ahlaki yaklaşım konusunda ilgili bir kişinin yakın çevresi ile ilişkileri ve hayvan özgürleşmesi aktivizminde de belli erdemlere sahip olup onlar doğrultusunda eylemde bulunmasını önerir. Et yemek, hayvansal ürünler ile üretilen giysileri tercih etmek, hayvanları eğlence aracı gibi kullanmak gibi toplumun mevcut değer ve pratiklerine katılmamak yakın çevremizden belli bir tepki çekecek, garipseme hatta alay doğuracaktır. Bu gibi tatsızlıkları göze almak cesaret ve özgüven erdemlerini gerektirir. Diğer insanlara hayvanlara dair ahlaki erdem ve eylemlerimizin anlatılması, ikna edilmesi de bir süreçtir. Bu sürecin olumlu sonuçlanması ancak pratik bilgelikle gerçekleşebilir. Hayvanlar konusunda ilk başta ilgisiz veya duyarsız bir kişiyi sürekli ve sert bir şekilde kınamak muhtemelen hiçbir sonuç vermeyecek, hayvan özgürleşmesine bir katkıda bulunmayacaktır. Çevremizdeki kişileri medeni ilişkiler çevresinde bu ahlaki pratiklere çekmemiz gerekir.²²¹ Bir sohbetinde kendimizin ahlaki gerçekleri bildiğini, karşımızdakilerin ise bu konuda cahil olduğunu ima etmek kibirli olur. Aile üyelerimizle olan ilişkilerimizde sofradaki yemeği minnettarlık duymadan reddetmek saygısızlık olur. Bu pratik bilgelik boyutuna dikkat etmeden vejetaryen olmak, insanları hayvan özgürleşmesi düşüncesine çekmekten ziyade onları daha da uzaklaştırabilir de. En başarılı hayvanları koruma kuruluşlarından biri olan Mercy for Animal'ın eğitim

²²¹Ibid., s. 142-143.

direktörü Nick Cooney, çevremizdeki insanlar ile doğrudan bir ahlak tartışmasına girmemezi bunun yerine onlara hayvanlar ile ilgili olguları (mümkünse görsel olguları) ve bu konu ile ilgili bilgi kaynaklarını paylaşmamızı önerir. Diyet değişikliği talebinde de doğrudan bir vegan diyet yerine ilk başta belli günler et yememeyi talep etmek çok daha etkili olmaktadır. Uzun vadede bu kişilerin vegan olma ihtimali daha yüksek olur.²²²

Bilimsel deneyler konusunda pek çoğumuz zaten bu deneyleri bizzat gerçekleştirmemektedir. Hursthouse'a göre bu nedenle asıl sorun ne yapmamamız değil, ne yapmamız gerektiğidir. Hursthouse hayvanlara kötü muamele eden birçok toplumsal düzen ve kurumun kökleşmiş güç ve dinamiklerini kabul eder. Bunların reform edilip önemli bir kısmının lağvedilmesi uzun bir süreç gerektirecektir. Kişiler bu süreçte kendi imkânları çerçevesinde belli aktivizm eylemlerinde bulunabilirler: barışçıl eylemlere, imza kampanyalarına katılabilir, hayvan özgürleşmesi örgütlerine maddi destekte bulunabiliriz. Bazılarımız toplumdaki pozisyonumuz ve mesleğimiz gereği daha da fazlasını yapabilir. Örneğin hukukçular içinde buldukları meslek örgütlerini harekete geçirerek hayvanlar lehine belli kazanımlar için hukuki düzen içerisinde mücadele edebilir²²³. Hursthouse bu sürecin uzunluğu ve zorluğu karşısında da belli erdemlerin önem arz ettiğini söyler. Bu süreçte umut ve sabır erdemleri gereklidir. Bireysel olarak dünyada ve toplumda yaratabileceğimiz etkinin sınırlarını bilincinde, mütevazı bir tutumla eylemlerimizi değerlendirmeliyizdir. Bu sayede her ne kadar bu hareketin gelişim hızı yavaş ve başarı şansı az olsa bile bu erdemler sayesinde hayal kırıklığına düşmeden yola devam edilebilir.²²⁴

²²²"The Science of Animal Advocacy", <https://www.youtube.com/watch?v=UUEGBDpmX0A>

²²³ Rosalind Hursthouse, "Virtue Ethics and the Treatment of Animals", **The Oxford Handbook of Animal Ethics**, Ed. Tom L. Beauchamp, R. G. Frey, Oxford: Oxford University Press, 2011, s. 136.

²²⁴ Rosalind Hursthouse, "Applying Virtue Ethics to Our Treatment of the Other Animals", **The Practice of Virtue: Classic and Contemporary Readings in Virtue Ethics**, Ed. Jennifer Welchman, Indianapolis: Hackett Publishing Company, 2006, s. 150.

Hursthouse, aktivizm sürecinde pratik bilgeliğin önemine de dikkat çeker. Yazar, erdemli olarak kabul edebileceğimiz bir hayvan hakları eylemcisi olan Henry Spira'yı örnek bir kişi olarak gösterir. Spira, Revon gibi kozmetik firmalarının tavşanlar üzerinde yaptığı deneylere karşı mücadele vermiş ve bu mücadelesinde başarılı olmuştur. Bu süreçte Spira belli dönemlerde bu deneyler hakkında eylemler gerçekleştirip kamuoyunu haberdar ederek bu kozmetik şirketleri ile çatışsa dahi daha sonraki evrelerde bu şirketler ile müzakerelere dâhil olmuştur. Spira'nın bu yapıcı yaklaşımı sonucunda bu deneyi yapan kozmetik şirketleri alternatif deney yöntemlerine yönelmişler ve hayvanlar üzerindeki bu pratiğe son vermişlerdir. Hursthouse Spira'nın bu yaklaşımını bir pratik bilgelik örneği olarak gösterir. İkinci Dünya Savaşı sırasında Oscar Schindler'in yaptığı gibi Spira da bazı durumlarda ödün vermeyi bilmiş, makul ve ulaşılabilir bir hedefi gerçekleştirebilmiştir. Spira, "Ya hep ya hiç" yaklaşımında bulunsa idi muhtemelen hiçbir kazanç elde edemeyecekti.²²⁵

Sonuç olarak Hursthouse, erdemler doğrultusunda günümüz toplumu insanların hayvanlarla olan ilişkilerini ciddi bir şekilde değiştirmesi gerektiği çıkarımında bulunur. Bununla beraber hayvan özgürleşmesine katkıda bulunmak için de çevremizdeki diğer insanlar ve toplumsal kurumlarla etkileşimde bulunabiliriz. Bu süreçte erdemli hareket edilmeli, pratik bilgelikle eylemler düzenlenmelidir. Çevre, hayvanlar ve biz insanlar arasındaki ilişkilerin bağlamı ahlaki değerlendirmelerimize katılmalıdır.

1.3.3. Eleştiriler ve Cevaplar

Hursthouse'un hayvan refahı ve hayvan hakları konusundaki yaklaşımı Singer ve Regan'a göre daha güncel olduğu için ona doğrudan yöneltilen eleştiriler hacimli değildir. Ancak gerek Singer

²²⁵*Ibid.*, s. 136-138.

ve Regan'ın yönelttiği eleştirileri gerekse erdem etiğine genel anlamda yöneltilen eleştirileri incelemek mümkündür.

Singer hayvanlara olan yaklaşımımızda merhamet, empati gibi duyguların yetersiz kalacağını söyler. Ona göre bu tip duygular evcil hayvanlar veya kamuoyunun gözünün önünde olan sevimli sokak hayvanları için belli bir ilgi uyandırır da diğer hayvanların menfaatlerinin eşit olarak önemsenmesi için yeterli olmayacaktır. Eziyet gibi zaaf pratiklerinin kınanması da ancak genel menfaatlerimize uygun düştüğü sürece gerçekleşecektir²²⁶. Regan da zalimlik karşıtı bir duruşun yetersiz olduğunu belirtir. Ona göre böyle bir yaklaşım hayvanlara karşı belli yükümlülüklerimizin olduğu gerçeğini kaçırmır²²⁷. Regan doğru bir etik kuramın öncelikle söz konusu ahlaki özneleri belirleyip onlara olan ödevleri ortaya koyması gerektiği kanısındadır. Erdem etiği ise bireyden başlayarak diğerlerine belli bir yaklaşımı ön görür. Regan'a göre bizim kendi içimizde yaşadığımız veya hissettiklerimizden bağımsız olarak kişilerin hakları vardır. Regan da Singer gibi duyguların ahlaki kararlarımız konusunda belirleyici bir önemde olmadığını; belli eylemlerin (örneğin bir fareye acı veren bir deney yapmak gibi) onu gerçekleştirenlerde zalimce duygular çıkarmasa da yanlış olduğunu söyler.

Hursthouse bunlara karşılık olarak erdem etiği yaklaşımının sadece duygulardan ibaret olmadığını belirtir. Bu yaklaşım eylemlerle beraber bu eylemlerin gerekçeleri, saikleri ve bu eylemlerle birlikte yaşanan duyguları beraber değerlendirir²²⁸. Kişinin belli eylemlerde bulunurken yaşadığı duygular önemlidir; ancak tek önemli olan şey bu değildir. Söz konusu deneylerde kişilerin amacının yanlış olması halinde o kişilerin duygularına bakmadan o eylemin erdemli olma-

²²⁶ Singer, *Hayvan Özgürleşmesi...*, s. 209.

²²⁷ Regan, *The Case For Animal Rights...*, s. 198-199.

²²⁸ Rosalind Hursthouse, "Acting and Feeling in Character: Nicomachean Ethics 3.i.", *Phronesis*, Volume 29, (No 3, 1984), s. 252.

dığı sonucuna varabiliriz²²⁹. Bir kişi yanlış bir eylemi yaparken belli bir üzüntü duyması; ancak bu eylemi yapmaya devam etmesi erdem etiği açısından da erdemli bir davranış olarak görülemez. Duyguların eylemler ile tutarlı olması gerekir.

Ancak bununla beraber Hursthouse duyguların ahlaki yaşamımızda önemli bir yer işgal ettiğini de belirtir. Bizi ahlaki olarak motive eden ve yönlendiren bir şey de duygularımızdır. Hursthouse bu bahiste Singer'ın *Hayvan Özgürleşmesi* kitabının yakaladığı başarı ve ilginin aslında temelinde insanların bu kitabı okuduklarında hayvanların yaşadığı acılar karşısındaki hissettiği duyguların olduğunu söyler. Duygular tek başlarına tabii ki yetersizdir ve yanıltıcı olabilirler; duygularımızı akıl ile uyumlu hale getirmemiz gerekir. Ancak bu, duyguları gözden çıkarmamız gerektiği sonucunu doğurmaz.

Regan'ın eleştirisi göz önüne alınırsa erdem etiğinin "insan-merkezli" bir akım olduğu sonucuna varılabilir. Ancak Hursthouse buna karşı erdem etiğinin kişisel bir menfaat amacıyla olmadığını bir insanın kaçınılmaz olarak kendi hayatı hakkında karar vermesi gerektiği için kendisine dair olan erdemlerin değerlendirilmesi gerektiğini söyler²³⁰. Erdem etiğinin amaçladığı *eudaimonia* kişisel çıkara dayalı bir hayatı temsil etmez; tam tersine özgecilik, cömertlik, merhamet, adalet gibi erdemlerin doğrultusunda bireyin çevresindeki diğer varlıklara karşı yaklaşımını düzenler. Erdem etiği ben-cil bir şekilde kişisel hazları yüceltip diğer varlıklara aşağı bir statü veya değer atfetmez.

Brian Tomasik ise tüm çevreci felsefeye karşı bir tutum takınır. Düşünüre göre doğada muazzam oranda acı vardır ve mümkünse bunlar azaltılmalıdır. Çevreye özel bir değer atfetmek ve bu acıları doğanın "iç meselesi" olarak görmek mantıksızdır. Bu nedenle

²²⁹ Rosalind Hursthouse, "Applying Virtue Ethics to Our Treatment of the Other Animals", *The Practice of Virtue: Classic and Contemporary Readings in Virtue Ethics*, Ed. Jennifer Welchman, Indianapolis: Hackett Publishing Company, 2006, s. 143-144.

²³⁰ *Ibid.*, s. 153.

Tomasik “doğaya dair saygı göstermeliyiz” veya “Tanrı’yı oynamamalıyız” önermelerini yanlış bulur. İnsanoğlu kendisi ile ilgili birçok konuda doğaya müdahale etmekte ve başarılı olmaktadır (örneğin: antibiyotikler, hayvan nüfusu kontrolleri, çevre mühendisliği ve bunun gibi). Teknolojinin gelişmesi durumunda doğadaki var olan acının azaltılması amacıyla müdahalesi konusunda açık fikirli olmak gerekir.²³¹

Hayvanların ahlaki durumu tartışmalarının ötesinde erdem etiğinin genel yapısına da yöneltilen eleştiriler de vardır. Hursthouse bunları sınıflayıp kendi savunmasını sunar. Bu eleştirilerin başında erdem etiğinin kullandığı *eudaimonia*, erdem, pratik bilgelik gibi kavramların tam olarak tanımlanamaması ve bu nedenle kuramın sorunlu olduğu iddiası gelir. Hursthouse aynı sorunun faydacılık ve deontolojide de olduğunu; mutluluk ve ödev kavramlarının da tanımlamanın tam olarak mümkün olamayacağını belirtir. Bu kavramlar kaçınılmaz olarak belli bir esneklikle ele alınmalıdır; katı bir tanım verilemez.²³²

Bir diğer muhtemel eleştiri bu kuramın dairesel bir akıl yürütme olduğu iddiasıdır. Buna göre bu kuram erdemli kişiyi doğru eylemle, doğru eylemi de erdemli kişi bağlamında açıklamaktadır Hursthouse bunun bir yanılsama olduğunu söyler. Doğru eylemler erdemli kişinin karakterinden gelir. Bu karakter özellikleri de *eudaimonia* için gereklidir.²³³

Erdem etiğinin ahlaki kuşkuculuğa ve kültürel göreceliliğe de açık olduğu akla gelebilir. Hursthouse aynı sorunun diğer ahlak felsefesi akımlarında da mevcut olduğunu belirtir. Deontolojik yaklaşımdaki kurallar da bu kuşkuculuğa ve kültürel göreceliliğe açıktır.

²³¹ Bu tartışma pekâlâ batılı devletlerin bazı baskıcı devletlere müdahale etmesi tartışmasına benzetilebilir. Bir taraf baskıcı devlette yaşanan drama vurgu yaparken diğer taraf müdahaleci devletin bencil çıkarları ve müdahalenin düşük başarı şansına vurgu yapar. Her iki tarafın uç pozisyonları makullükten uzaktır.

²³² Rosalind Hursthouse, “Virtue Theory and Abortion”, , *Ethics in Practice*, Ed. Hugh LaFollette, Third Edition, Malden: Blackwell, 2007, s. 159-160.

²³³ *Ibid.*

Farklı kişiler farklı değerlere dayanıp farklı ödev ahlakı ilkeleri ileri sürebilir. Faydacılığın formülleri her ne kadar ilk bakışta bu sorunu taşıyor gibi gözükse de, kullandığı formülün içerdiği kavramlar olan acı ve hazzın doğası hakkında da benzer sorunlar mevcuttur. Bu nedenle erdem etiğinin diğer ahlak felsefesi akımlarından ayrı olarak bir zayıflığı yoktur.²³⁴

Bir diğer eleştiri erdemlerin çatışması durumunda farklı koşullarda nasıl eylemde bulunulacağına dair erdem etiğinin tam olarak net bir cevap verememesidir. Hursthouse bu yaklaşımın hatalı olduğunu söyler. Etik kolay bir şey değildir. Ahlaki kararlar çoğu zaman hızlı ve kuşkuya yer bırakmaksızın verilemez. Bu tartışmalarda kaçınılmaz olarak fikir ayrılıkları oluşacaktır, sadece akılcı çözümlerle herkesin kabul edeceği bir çözüme ulaşılması imkânsızdır²³⁵. Erdem etiği ahlaki sorunlara erdemler ışığında belli çözümler sunar ama her durumda kesin çözümler sunma iddiasında değildir; bu da erdem etiğinin bir sorunundan ziyade aslında gerçek hayata yakınlığıdır.

1.3.4. Değerlendirmeler ve Yorumlar

Rosalind Hursthouse her ne kadar Peter Singer ve Tom Regan gibi hayvan refahı ve hayvan hakları tartışmasının esas oyuncularından bir olarak görülmesi de bu felsefi tartışmaya ahlak felsefesinin üçüncü büyük akımı olan erdem etiği açısından önemli bir katkıda bulunmuştur. Erdem etiğinin kullandığı farklı metod ve analiz alanı, ahlaki yaşantımızdaki hayvanlara olan bakışımızı değiştirecek niteliktedir.

Hursthouse'un getirdiği en önemli yenilik hayvanlara özel bir ahlaki statü atfetmemesidir. Böyle bir yaklaşım ahlaki analize büyük bir esneklik ve bağlamsallık imkânı sağlamaktadır. Farklı sayısız durum ve özelliğin hepsinin ahlaki değerlendirmemize katmamız

²³⁴Ibid.

²³⁵ Hursthouse, *Ethics, Humans and Other Animals...*, s. 156-157.

gerektiği fikri oldukça değerlidir. Bu sayede ahlaki analizin kapsamı ve derinlik alanı da genişlemiştir. Hayvanların tür ve birey olarak farklı özellikleri, insanların hangi bağlamda onlarla ilişkide oldukları, insanların tür ve bireysel olarak farklı durum ve özelliklerde olması gibi günlük hayatımızda ve toplumsal düzenimizde bulunan sayısız bağlam bu akımın yaklaşımında dikkate alınır. Böyle bir yaklaşım, kendisini belli bir ahlaki statü ölçütlerinin sınırları ile kısıtlamaz; bu sayede de bu sözde statü ölçütlerinin ötesindeki ahlaki değer taşıyabilecek unsurları değerlendirmeye katabilir. Faydacı ve deontolojik yaklaşımlara kıyasla bu sayede analiz kapsamı çok daha genişler. Farklı türlerin farklı özelliklere sahip hayvanların farklı insan ve farklı toplumlarla olan orijinal ilişkilerine özel çıkarımlara ulaşabilir. Bu nedenle evcil hayvanlar ve yaban hayvanları ile ilgili ahlaki ve hukuki çözümlerde bu hayvanların özelliklerini ele alan bu akım oldukça faydalıdır. Aynı zamanda, farklı türdeki çiftlik ve laboratuvar hayvanlarının tür özelliklerine uygun hukuk düzenlemelerinin gerekliliği de ortaya çıkmaktadır. Bu hayvan gruplarının korunması ile ilgili hukuk düzenlemeleri incelenirken ve reform önerileri geliştirilirken bu yaklaşımın araçları kullanışlı olacaktır.

Erdem etiğinin sorduğu daha derin sorular ve ele aldığı farklı alanlar da ilgi çekicidir. İyi, anlamlı bir yaşamın gereği olarak erdemlere sahip olunması gerektiği düşüncesi ahlak felsefesinin sadece belli ilkelerin bulunup uygulanmasına odaklanması eğilimine karşı zenginleştirici bir alternatiftir. Eylemlerin karakter özellikleri bağlamında belli erdemli gerekçeler ve duygular ile beraber ele alınması da önemli bir analizdir.

Hursthouse'un erdem etiğinin araçları olarak belli erdemleri ve pratik bilgelik kavramını hayvan özgürleşmesi hareketi bağlamı açısından kullanması da başarılıdır. Singer ve Regan kendi çıkarımları doğrultusunda hayvan özgürleşmesi ve hayvan hakları gruplarının taleplerde bulunmasını önermiş ancak nasıl bu hareketin süreç içerisinde tam olarak başarıya ulaşabileceği veya en azından belli kazanımlar elde edebileceği konusunda tam bir açıklama getirme-

mişlerdir. Hursthouse, erdemler ve pratik bilgelik ile bir kişinin günlük hayatında kendi yakın çevresi ve toplumsal açıdan nasıl hayvanlar için bir şeyleri olumlu anlamda değiştirebileceği üzerine fikirler verir; felsefe ile günlük hayat arasında bağlantılar kurar. Bu akıl yürütme biçiminden kendi konumuzla ilgili olarak da hukukçuların neleri nasıl yapabilecekleri konusunda da faydalanabiliriz. Hukukçuların geliştirecekleri ve kanun koyuculara önerecekleri reform taslaklarının özellikleri durumun koşullarına uygun düşmelidir. Toplumun, siyasilerin ve ekonomik grupların bu konudaki özellikleri ve verebilecekleri tepkiler öngörülerek çalışmalar yapılmalıdır. Aksi takdirde kanun koyucular bu teklifleri ciddiye almaz ve reddedebilir veya toplum bu reformlara mevcut değerleri hiç uyuşmadığı için tepki duyabilir. Bu durumda her ne kadar amaç iyi olsa dahi bu reformlar anlamlı ve kalıcı bir etki yaratamaz. Bu nedenle önerilecek reformların uygulanacağı yer ve zamanı ile kapsamı bağlamsal olarak ele alınması pratik bir gerekliliktir.

Hursthouse'un hayvanlar bağlamındaki erdem etiği yaklaşımı çevre etiğini de kapsamı açısından önemlidir. Yukarıda anlatıldığı üzere faydacılık ve deontolojinin ön kabulleri ve argümantasyonları gereği doğadaki birçok varlık doğrudan ahlaki değerlendirmemize dâhil olamazlar. Ancak erdem etiği yaklaşımı sayesinde diğer düşünürler açısından iki farklı alanda çalışma yapan; birbirleri ile çatışan veya en azından ilgisiz gibi görünebilen hayvan refahı ve hayvan hakları savunucuları ile çevreci düşünürlerinin buluşabileceği felsefi bir platform oluşturulabilmiştir. Bu sayede aslında birbiri ile oldukça ilgili olan bu iki alan felsefi düzeyde de yaklaşabilmiştir. Doğanın düzeni ve temizliği ile hayvanların refahı ve varlığı oldukça ilişkili hallerdir. Hukuk bağlamında da çevre hukuku ile hayvan hukukunun bu yaklaşımın değeri ile birlikte ele alınması hayvan hukukunun alanının gelişmesi ve derinleşmesi açısından kullanışlı olabilir.

Erdem etiği her ne kadar felsefi düşünce tarihinde Aydınlanma sonrasında bir düşünüş yaşasa da günümüzde tekrar bir yükselme aşamasındadır. Bununla beraber hala faydacılık veya deontoloji

kadar ön planda olduğu söylenemez. Ancak düşünce ve felsefe çevrelerindeki bu tutum ile genel nüfusun ahlaki konulara olan bakışı tam olarak uyuşmaz. Birçok insan aslında ahlaki meselelerde erdem etiğinin kelime dağarcığını kullanmakta ve erdemler açısından belli pratikleri benimsemektedir. Bu nedenle felsefenin içinde olmayan birçok kişi hayvanlara günümüzde yapılanlara zalimce, kötü veya duyarsız bulur ve bunları kınar. Hursthouse'un analizi bu şekilde aslında kamuoyunda var olan ahlaki reaksiyonlara kuramsal bir taban sağlamıştır. Bundan hareketle toplumun önemli bir kesimindeki hisler temellendirilebileceği gibi aynı zaman da toplumdaki hayvanlara dair farkındalık ve ilgiyi erdemler ve zaafı önüne sürerek daha da genişletmek mümkün olabilir. Toplumun önemli bir kısmı mutluluğun maksimizasyonu, menfaatlerin eşit önemsenmesi, bir hayatın öznesi, saygı ilkesi gibi derin felsefi soyutlamalara (belki de haklı olarak) yaklaşmasa da erdem etiğinin kullandığı kavram ve önermeler gündelik hayatımızdaki ahlaki tutumumuz ile oldukça tutarlıdır. Bu yakınlık, hayvan hukukunun reform süreci içerisinde kamuoyunu bilinçlendirme ve ikna etme aşaması ile hukuk metinlerinin giriş, amaç kısmının yazılması sırasında kullanışlı olabilir.

Bunlarla beraber kanımca Hursthouse'un kuramında da belli zayıflık ve sorunlar da mevcuttur. Öncelikle hangi erdemlerin hangi durumlarda hangi sonuçları vermesi gerektiği fazlasıyla sezgilere dayanmaktadır. Erdem etiği, faydacılık ve deontolojinin ahlaki statüye dayanan basitleştirme ve sadeleştirmesini eleştirmiş ve somut olaydaki bütün öğelerin ahlaki değerlendirmeye alınması gerektiğini savunmuştur. Ancak böylesine ucu açık bir yaklaşımın somut olaylar özelinde tartılıp akılcı bir şekilde eleştirip bir sonuca varılması imkânsız görülmektedir. Hursthouse bunun ahlaki yaşantımızın kaçınılmaz bir ögesi olduğunu ve belli tartışmaların sadece akılcı tartışmalar ile çözüme kavuşturulamayacağını söyler ve somut olayda pratik bilgeliğin kullanılması gerektiğini savunur. Ancak bu sürecin akılcı bir şekilde nasıl gerçekleşebileceği sezgilerimiz dışında hangi elle tutulur araçlara başvurabileceğimiz konusunda erdem

etiği bence doyurucu bir cevap vermemekte. Faydacılık ve deontoloji de kaçınılmaz bir şekilde bazı noktalarda sezgilerimize dayalı analizler ortaya koyar ancak bunun da ötesinde ahlaki akıl yürütme ve tartışma ile doğrulanma ve yanlışlanmaya açık belli akılcı ilkeleri de sunarlar. Erdem etiği yaklaşımı ise bu açıdan belli boşluklar içermektedir.

Hayvanların ahlaki konumu bağlamında akla gelebilecek bir diğer problem erdem etiği yaklaşımının hayvanları belli muamelelerden koruyacak sağlam bir ahlaki statü belirlememesidir. Özellikle hukuksal düzenlemeler açısından erdem etiğinin belli eylemlerin etkide bulunduğu varlıkların statülerinden değil de eylemi gerçekleştiren kişilerin erdem ve zaaflarından analiz yapması hukuktaki hak-ödev ikiliğine veya meşru menfaatlerin korunması formülüne tam olarak denk düşmemektedir. Hukukun bu şekli özelliği ile de erdem etiğinin tamamen esnek yapısı tam bağdaşmamaktadır. Bu açıdan erdem etiğinin *tek başına* (en azından günümüzdeki mevcut hukuk anlayışı düzeninde) bir hayvan hukukuna temel olamayacağı düşüncesindeyim. Ancak hukukun da ahlak ile ilişkisi ve ahlakın da erdem ile ilişkisi benimsedikçe; hukukun şekilden öte içeriğinin önemi arttıkça erdem etiğinin de hukuk bağlamındaki katkısının değerli olduğu ortaya çıkabilir. Özel olarak ceza hukukundaki manevi unsurdaki saike verilen önem erdem etiğinin yaklaşımı ile uyumludur. Nitekim hayvan hukukunda ileriki bölümlerde göreceğimiz üzere oldukça kullanılan bir yasaklama olan “eziyet etme yasağı” da aslında erdem etiğinin incelediği zaaf pratiklerinden biridir.

Hursthouse’un pek vurgulamadığı bir erdem olan bütünlük erdemi de ahlaki olduğu kadar hukuk açısından da etkili olabilir. Bütünlük erdemi, kişinin değer ve eylemleri arasındaki uyum ve tamlıktır. Ahlaken bütünlük sahibi bir kişi, hayatındaki tüm alanlarda değerlerini ve eylemlerini erdemli bir şekilde yönetir. Örneğin bütünlük sahibi bir kişi sadece belli bir dezavantajlı kesime karşı duyarlılık hissetmez; tüm dezavantajlı ve baskı gören gruplara karşı

duyarlı davranır. Halkçı veya feminist bir kişi hayvanları gözden çıkarırsa bütünlükten uzaklaşır. Aynı şekilde bir hayvan özgürleşmesi taraftarı da insan haklarına ilgisiz olursa onun bütünlük sahibi olmasından bahsedemeyiz. Benzer bir şekilde bir hukuk sisteminin de bütünlük taşıyarak genel ilke ve değerlerini hayvanlar konusunda da ortaya çıkarması gerektiği fikri düşünülebilir²³⁶.

Son olarak, erdem etiğinin kullandığı erdemleri tanımlayan oldukça zengin kelime dağarcığının diğer akımlar tarafından da kullanılıp sentezlerin yapılabileceği kanısındayım. Zaten Singer ve Regan da kendi kuramlarının tüketici olmadığını; asgari düzeyde ilkeler ortaya koyduklarını söylemektedirler. Erdem etiğinin daha kapsamlı ve geniş yaklaşımı, bu ilkelerin istisnalarının ne olabileceği veya bu ilkelerin ötesindeki ahlaki sorunların nasıl farklı ilkelerle çözülebileceği konularında kullanışlı olabilir. Erdem etiğinin ahlaki sezgilerimize fazlasıyla yer verip katı ilkeler ve kurallarla kısıtlı olmaması yeni ahlaki akıl yürütmelere imkân sağlamak için bir avantaj olarak yorumlanabilir. Hursthouse'un analizleri kendi başına belli bir ağırlığa sahip olduğu gibi diğer akımların da kullanabileceği ufuk açıcı diğer analiz alanlarını da gösterir. Günlük hayatımızda karşımıza çıkan somut problemler, hayvan türlerinin kendilerine has özellikleri, hayvanların insanlarla olan ilişkileri, doğada bulunan diğer varlıkların durumu, hayvan özgürleşmesi ve hayvan hakları hareketinin stratejisi gibi konusunda faydacı ve deontolojik yaklaşımlar, erdem etiğinin araçlarından yardım alarak Singer ve Regan'ın çözümlendiğinden fazlasını getirilebilir. Erdem etiği yaklaşımının bu gibi konulardaki ufuk açıcı etkisi bu gibi farklı sorunlara yeni ve etkili cevaplar getirebilir.

Önceki bölümde faydacı yaklaşımı hak temelli yaklaşıma kıyasla daha çok benimsediğimi belirtmiştim. Yine aynı şekilde faydacılı-

²³⁶ Bütünlüğün bir erdem olarak ahlak felsefesinde erdem etiği tarafından kullanılmasıyla Ronald Dworkin'in hukuk felsefesindeki hukukun bütünlüğü düşüncesi arasında paralellikler kurulabilir. Dworkin'de bütünlük olarak hukuk kavramı için bakınız: Ahmet Ulvi Türkbay, **Kanıtlanamayan Kanıtlamak: Ronald Dworkin'in Hukuk Kuramı**, İstanbul: Derin, 2010, s. 139-157.

ğın erdem etiğinden genel olarak daha üstün bir kuram olduğunu düşünüyorum. Bunun nedeni de faydacılığın nihai bir ilke belirleyerek doğrulanabilir ve yanlışlanabilir bir ölçüt (mutluluğun maksimizasyonu) öne sürebilmesidir. Erdem etiği, faydacılığın kendi “mutluluk” kavramını tam olarak tanımlayamadığını, bunu ancak erdem etiğinin eudaimonia kavramı ile yapabileceğini iddia eder. Ben bunun birçok durumda (ağırlıklı bir çoğunlukla) doğru olmadığını düşünüyorum. Hayvanların kafeste olmaktan memnun olmadıklarını, insanların sıtmaya yakalanmayı istemeyeceklerini ve bu durumlarda ciddi acılar yaşayacaklarını erdem etiğinin kavramlarına başvurmadan da biliriz. Gündelik hayatımızda da birçok durum böyledir. Her ne kadar bazı ara durumlarda neyin mutluluk teşkil ettiğinden emin olamasak da bu ihtimal acı ve haz kavramlarının içini boşaltmaz.

Faydacılık, sonuçlara erdem etiğinin yaptığı vurgunun da ötesinde bir şekilde odaklanmaktadır. Kendi açımdan, “erdemli ol”dan daha vurgulu bir şekilde “kafanı dağıtma, sonuçlara odaklan”, “eylemlerinin ve eylemlerinin etkilecek (veya etkilenebilecek) kişilerin durumlarına dikkat et”, “hesap yap ve olumlu sonuçları bul” veya “mümkün olduğunca acıyı azalt mutluluğu arttır” diyen bir yaklaşım benim mizacıma daha yakın geliyor (Önceki bölümde belirttiğim üzere bu da bir tercih meselesi). Erdem etiği veya ödev etiği yaklaşımı, daha çok niyete veya erdemlere vurgu yapıyor. Bu da “kötü bir niyetim yok”, “ben aslında iyi bir insanım” “benim vicdanım rahat, ruhum temiz” gibi²³⁷yavan tepkilere bizi götürebilir. Ahlaki hayatımızın çok kritik bir boyutu yarattığımız sonuçlar ve etkilediğimiz (veya etkileyebileceğimiz) kişilerin durumudur. İyi bir insan olmak için eylemlerimizin sonuçları ve eylemlerimizle etkilenecek kişilerin durumlarına dikkat etmemiz gerekir. Sallanan sandalyemizde felsefe yaparak veya sadece vicdanımızın sesini dinleyerek iyi biri olamayız. Endüstriyel hayvancılıktaki şartları, küresel fakirliğin boyutlarını öğrenmemiz gerektiği gibi kendi eylemlerimizin bunlara

²³⁷Veya komedyen Cem Yılmaz'ın deyişiyle “sevgi içimizde” gibi.

olan etkilerini de göz ardı etmememiz gerekir. Dış dünyada yarattığımız veya yaratabileceğimiz sonuçların farkında olmalıyız.²³⁸ Faydacılık bizi, ahlaki hayatımızla ilgili bu gerçekle yüzleşmeye davet eder. Bu nedenle faydacılık, ahlak felsefesinin asıl işlevini yerine getirerek bizim iyi biri olmak için ihtiyacını duyduğumuz bir kılavuz sağlar. Bu sonuçlara odaklı kılavuz olmaksızın ahlaki yanlışlara düşmek daha muhtemeldir.²³⁹

Diğer yandan, sonuçlara odaklanmak her ne kadar çok önemli olsa da ahlakın sonu değildir. İster istemez gündelik hayatımızda kararlar vermeli, insanlarla etkileşime geçmeliyiz. Bunları yaparken erdem etiğinin pratik bilgelik unsurunu aklımızda tutmak bence çok *faydalı*. Her ne kadar bariz kötülükleri engellemek için faydacı hesap yeterli olsa da daha gölgeli meselelerde bize neyin mutluluk vereceğini de bir noktada düşünmemiz gerekir. Hayvan meselesi bu konuya dahil olmasa da “birinci dünya sorunları” mız hakkında kafa yorarken sadece faydacı hesap ile çözüm geliştiremeyiz; bunun ötesine geçip neyin iyi bir hayat olduğu üzerine eğilmemiz gerekir. Yaptığımız eylemlerin tekil kalmaması için erdemlerin karakterimize işlenmesini sağlamalıyız. Ancak bu sayede uzun vadeli bir ahlaki tutuma sahip olabiliriz. Son olarak icra ettiğimiz eylemlerden doyum almak için eylemlerimizin kendi hayatımızı da anlamlandırdı-

²³⁸ İkinci Dünya Savaşında birçok yüksek rütbeli general ve yüksek kademedeki birçok yargıç, kendilerinin yaşananlardan habersiz olduklarını (ve bunları asla tasvip etmediklerini), sadece ülkelerine hizmet ettiklerini iddia etmiştir. Bu insanların, ortadan kaybolan onca masum insana ne olduğunu ve Nazi rejiminin ülke içinde veya işgal ettiği ülkelerde güçlenmesinin sonuçlarını ne olabileceğini sorgulamaları ahlaken yanlış bir tutumdur. Niyetlerinin iyi olması (veya ülkelerine duydukları sevgi ve sadakat) bu gerçeği değiştirmez. Günümüz insanları da pekala endüstriyel hayvancılıkta neler olduğu konusunda kesin bir bilgiye sahip olmadığını ve aslında hayvanlara yapılan eziyeti tasvip etmediğini söyleyecektir. Ancak burada düşütkleri ahlaki yanlış, ulaşabilecekleri bilgilere ulaşmayı tercih etmemeleri (veya bildiklerini de göz ardı etmeleri) ve kendi iç dünyalarındaki sözde ahlaki tutarlılık ile yetinmeleridir. Tabii ki et yiyenler ile Nazi generalleri aynı kötülükte değildir. Ancak düşütkleri ahlaki hatanın türü benzerdir.

²³⁹ Örneğin Platon ve Aristoteles her ne kadar dünya üzerinde yaşamış en akıllı ve ahlak felsefesi alanındaki en yetkin insanlardan olsalar dahi aslında kendi hayatlarında birçok yönden “iyi insanlar” değillerdi. Bunun nedeni köleler ve kadınlar ile ilgili doğru verilere ulaşmaya yetlenmedikleri veya gördüklerini çarpıttıkları için bu insanlara kötü muamele etmeleri ve faydacı şekilde ifade edersek büyük bir acı yaratmış olmaları idi. Platon ve Aristoteles muhtemelen kendilerini “zorba” veya “yobaz” olarak görmüyordü; tam tersine muhtemelen kendilerini bilge olarak görüyorlardı. Ancak olgular ve sonuçlara dair hataları onları ahlaki yanlışlara düşmeye itmiş oldu.

ğını göz ardı etmemeliyiz. Bu sayede hem kendimiz hayatımızdan keyif alırsız hem de mutlu olduğumuz için yaptığımız eylemleri (et yememek, hayır kurumlarına bağışta bulunmak gibi) sanki birer yüklermiş gibi görmeyiz. Bu, ahlaki hedeflerimize ulaşmamızı da kolaylaştırır. Tüm bu öğeler, erdem etiğinin zengin kelime dağarcığı ve geniş yelpazeli düşünce yapısı sayesinde sağlanabilir. Bu nedenle her ne kadar genel anlamda faydacı düşünceyi benimsesem de gündelik hayatta akıl yürütürken erdem etiğinin kavramlarını da kullanmayı doğru buluyorum.²⁴⁰

---

²⁴⁰ Emre Kaplan arkadaşım bu düşünceyi "genelde faydacılığa, yerelde erdem etiğine oyumu veririm" diye ifade etmişti.

İKİNCİ KISIM

HUKUKTA HAYVANLAR

Birinci bölümde incelediğimiz yazarların düşünceleri sadece kuramsal bir düzlemde sınırlı değildir. Günümüzde Türkiye de dahil olmak üzere birçok ülke hayvanlara dair hukuk düzenlemeleri oluşturmuştur. Bu düzenlemelerin incelenmesi bize hayvan hukukunun dünyada ve Türkiye’de geldiği ve gelebileceği yer ile ilgili bilgi sağlayacaktır. Bundan sonra da elde edilen veriler ve değerlendirmeler sonunda reform önerileri oluşturulabilir.

Bu başlıkta ilk olarak karşılaştırmalı hukuktaki hayvan hukukuna bakılacak (2.1.). Daha sonra Türkiye’deki hayvan hukuku incelenecek (2. 2.). En sonunda da bunların değerlendirmeleri ve reform önerileri sunulacak (2. 3.).

2.1. Karşılaştırmalı Hukukta Hayvan Hukuku

Hayvanları ilgilendiren hukuki düzenlemeler tüm dünyada ülkeler tarafından yavaş da olsa benimsenmektedir. Özellikle gelişmiş olan ülkelerdeki bilinçlenme ile siyasi ve hukuki tartışmaların zenginliği bu ilerlemeyi mümkün kılmıştır. Ancak gelişmekte olan ülkeler de kendi hukuk sistemlerinde belli hukuki düzenlemeleri öngörmüşlerdir. Farklı ülkelerin farklı koşulları ve bu ülkelerde yaşanan farklı süreçler farklı hayvan hukuku düzenlemeleri ortaya çıkarmıştır.

Karşılaştırmalı hayvan hukuku bize günümüzdeki hayvan hukukun geldiği durumu resmini gösterecek, hangi koşulların ne gibi düzenlemeleri doğurduğuna dair fikir verecektir. Hukuki düzenlemelerin incelenmesi, kuramsal düzlemdeki etik argümanların nasıl pratik olarak gerçek hayata geçirildiği konusunda da bir analiz imkânı sağlayacaktır. Dünya'daki hayvan hukukundaki düzenlemeler ülkemizdeki hayvan hukuku konusunda da bize yol gösterecektir.

Bu bölümde Dünya üzerindeki her bir ülkede yer alan hayvan hukuku incelenmemiştir. Ele alınan ülkelerdeki hayvan hukukunun incelemesi de detaylı değildir. Bu metot seçiminin belli nedenleri vardı. Öncelikle bazı ülkeler ya hiç hayvan hukukuna dair düzenlemede bulunmamış veya yapılan düzenlemelere erişim imkânı hale getirilmemiştir. Konu hakkındaki kaynaklar da sınırlıdır. Bununla beraber zaten tüm ülkelerdeki her bir düzenlemenin incelenmesi bu çalışmanın kapsamı ve hedefleri açısından uygunsuz düşecekti. Hayvan hukukuna dair tarihsel öneme sahip belli başlı düzenlemeler alt başlıklarda belirtilecek. Ancak her ülkenin hayvan hukukunun tarihsel gelişimi ele almayacağım.

Bu bölümde metot olarak ülkelerdeki hayvan hukuku düzenlemeleri kıtalara ayrılarak incelenecek. Sırasıyla; Avrupa (2. 1. 1.), Amerika (2. 1. 2.), Okyanusya (2. 1. 3.), ve Asya'daki (2. 1. 4.) hayvan hukukuna bakacağım. Afrika kıtasında hayvan hukukuna dair kapsamlı düzenlemelerde bulunmuş bir ülke yer almadığı için bu kıta incelenmeye alınmayacak. Bu bölümlerin alt başlıklarında bu kıtalarda yer alan ülkelerin çeşitli alanlarda yasalılaştırdığı hayvan hukuku düzenlemeleri incelenecek. En son bölümde de uluslararası hukukta (2. 1. 5.) hayvan hukukuna bakacağız.

2.1.1. Avrupa

Bu bölümde ilk başta bu kıtadaki en büyük hayvan hukuku kaynağı olan Avrupa Birliği (2. 1. 1. 1.) hukukuna bakılacak, daha sonra da Avrupa Birliği'ne üye olan ancak Avrupa Birliği hukuku-

nun ötesinde düzenlemeler getirmiş olan bazı ülkeler incelenecektir. Bunlar sırasıyla Birleşik Krallık (2. 1. 1. 2.), Almanya (2.1.1.3.), Fransa (2. 1. 1. 4.) ve İsveç (2. 1. 1. 5.) olacak. Daha sonra da Avrupa Birliği üyesi olmayan İsviçre'deki (2. 1. 1. 6.) durum incelenecektir.

2.1.1.1. Avrupa Birliği

Bu bahisteki düzenlemeleri incelemeden önce Avrupa Birliği hukukunun özelliklerine bakmak gerekir. Avrupa Birliği yirmi yedi üye ülkenin oluşturduğu siyasi ve ekonomik bir topluluktur. Üye devletler egemenliklerinin bir kısmını Avrupa Birliği'ne devredeler ve Avrupa Birliği hukukunun kendi ülkelerinde uygularlar. Avrupa Birliği hukukunun kaynakları birincil ve ikincil kaynaklar olarak ayrılır. Birincil kaynaklar arasında kurucu antlaşmalar ile ekler ve protokoller yer alır. İkincil kaynaklar ise tüzükler, direktifler, kararlar ve görüşlerdir. "İkincil hukuk" olarak ifade edebileceğimiz tüzükler, direktifler, kararlar ve görüşler birincil kaynaklardan yetki alan ve bu antlaşmaların amaçlarına uygun olmak üzere Avrupa Birliği temel organlarının aldıkları kararlarla oluşur. Avrupa Birliği Hukukunun yardımcı kaynakları ise Avrupa Birliği Adalet Divanı içtihatları, uluslararası hukuk ve Avrupa Birliği Hukukunun genel ilkeleridir.¹

Üye devletlerin iç hukuklarını Avrupa Birliği hukuku ile uyumlu hale getirme yükümlülükleri vardır. Aksi takdirde mahkemeler devletlerin belli hakları tanımadığı durumlarda dahi Avrupa Birliği hukukunu uygulayabilirler. Avrupa Komisyonu da üye devletlerin Avrupa Birliği Hukukunun iç hukuka dâhil edilmediği durumlarda üye devletlere karşı Avrupa Topluluğu antlaşması çerçevesinde Avrupa Birliği Adalet Divanında dava açabilir.²

¹ Mehmet Sabir Aydın, **Siyasi ve Hukuki Olarak Avrupa Birliği**, Ankara: Asil Yayın, 2008, s. 211-212.
² *Ibid.*, s. 222-224.

Avrupa Birliği üyeleri ortak, standartlaştırmış düzenlemeleri hukuk sistemlerine dâhil ederler. Bu kanunların içinde konumuz ile ilgili olarak Avrupa Birliğinin hayvan refahı ve hayvanları eziyetten korumaya dair düzenlemeleri de vardır.

Hayvan hukukuna dair en genel nitelikli hüküm 2007’de Avrupa Birliğine üye devleti tarafından imzalanan ve 2009’da yürürlüğe giren Lizbon antlaşması ile ortaya çıkmıştır. Lizbon Antlaşması, “Tadil Antlaşması” olarak da adlandırılır. Bu antlaşma Maastricht Antlaşması olarak da bilinen Avrupa Birliği Antlaşması ve Roma Antlaşması olarak da bilinen Avrupa Ekonomik Topluluğunu Oluşturan Antlaşma üzerinde değişiklik yapmıştır. Roma Antlaşması’nın ismi bu değişiklikle Avrupa Birliği’nin İşleyişi Hakkında Antlaşma olarak değiştirilmiştir. Lizbon Antlaşmasının değişiklik hükümleri ile Avrupa Birliği’nin İşleyişine Dair Antlaşma’nın 13. maddesi şu şekilde düzenlenmiştir: “Birlik ve üye devletler, Birliğin tarım, balıkçılık, nakliyatçılık, iç pazar, araştırma ve teknolojik gelişme ile uzay alanlarındaki politikalarının belirlenmesinde ve uygulanmasında, hayvanlar hissedebilen varlıklar olduklarından onların refahı ile ilgili gerekleri azami ölçüde dikkate alırlar. Bunu gerçekteştirirken Birlik ve üye devletler, dini ayinler, kültürel gelenekler ve bölgesel miras konusundaki adetler ile ilgili olanlar başta olmak üzere üye devletlerin kanun ve ikincil düzenlemelerine saygı gösterirler.”³

Bu düzenleme ile birlikte hayvanların hissedebilen varlıklar olarak tanındığını görüyoruz. Bu madde doğrultusunda Avrupa Komisyonunun benimsediği 2012-2015 hayvanların refahı ve korunması için benimsediği yeni stratejinin genel hedefi hayvanların önlenebilir acı ve eziyet çekmesini engellemektir⁴. Bu doğrultuda çiftlik hayvanlarının kötü muamele, suiistimal, acı ve eziyete tabi kılan koşulların değiştirilmesi hedeflenmektedir⁵.

³<http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=OJ:C:2016:202:FULL&from=EN> (20.8.2016)

⁴http://ec.europa.eu/food/animal/welfare/index_en.htm (20.8.2016)

⁵http://ec.europa.eu/dqs/health_consumer/information_sources/docs/ahw/milestones_aw_en.pdf (20.8.2016)

Hayvan refahı mevzuatının yeknesak bir şekilde Avrupa Birliği'nde uygulanmasını sağlamak amacıyla Avrupa Komisyonu 2006'dan beri Avrupa Birliği'nde çeşitli eğitim inisiyatifi ve atölyeleri finanse etmiştir. Bu şekilde iki bine yakın veteriner hayvan refahı konusunda Avrupa Komisyonu Programı çerçevesinde eğitim almıştır⁶.

1976 yılında kabul edilen Çiftçilik Amaçlı Yetiştirilen Hayvanların Korunması Hakkında Avrupa Konvansiyonu⁷ çiftlik hayvanlarına dair genel koruma ilkelerini belirlemektedir. Konvansiyonun hükümleri yiyecek, yün, deri, kürk ve diğer çiftçilik amaçları ile yetiştirilen hayvanlar içindir. Özellikle yoğun hayvancılık sistemlerini düzenlemeyi hedeflemektedir. Yem, su, hareket alanı, havalandırma gibi hayvan refahını ilgilendiren konuları düzenler. Ancak burada somut bir denetime imkân veren özel hükümler mevcut değildir. Konvansiyonun uygulanmasının denetlenmesi için daimi bir kurul oluşturulmuştur. Bu kurul konvansiyona taraf olan ülkelere tavsiyelerde bulunabilir.

Avrupa Konseyi'nin 1998'deki 98/58/EC direktifi⁸ bir önceki paragrafta belirtilen Konvansiyondaki hükümleri bir miktar somutlaştırmıştır. Direktif özellikle hayvanların bakımı ve denetimini gerçekleştirecek kişilerin sayısının ve eğitiminin yeterli olmasını öngörür. Hayvanlar eğer bağlı veya zincirli ise bunların hareket edebilmeleri için yeterli alan sağlanmalı; hayvanların barındıkları binaların ihtiyaçlarına uygun şekilde ısıtılmalıdır. Hayvanlar sürekli bir şekilde karanlığa veya suni ışığa maruz bırakılmamalıdır. Çiftçilikte hayvanların refahı için önemli olan ekipmanlar günde en az bir kere kontrol edilmeli; eğer havalandırma suni bir şekilde sağlanıyorsa kesinti anında devreye girecek bir yedek sistem oluşturulmalıdır. Hayvanların türlerine uygun ve bütüncül bir diyet uygulanmalı

⁶http://ec.europa.eu/dgs/health_consumer/information_sources/docs/ahw/milestones_aw_en.pdf (20.8.2016)

⁷<http://conventions.coe.int/Treaty/en/Treaties/Html/087.htm> (20.8.2016)

⁸<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:1998:221:0023:0027:EN:PDF> (20.8.2016)

ve düzenli aralıklarla yem verilmelidir. Diğer maddeler hayvanın mevcut bir hastalığının tedavisi amacı dışında kullanılamaz. Yem ve su sistemlerinin salgın hastalık yayması ihtimaline karşı önlem alınmalıdır. Bu mevzuat, geri kalan düzenlemeleri üye devletlere bırakmıştır. Ancak ölçüm ve denetime imkân verebilecek somut kısıtlar fazla değildir.

Temmuz 1999'da Avrupa Birliği, yumurtacılık endüstrisinde kullanılan tavukları ilgilendiren 1999/74/EC direktifini⁹ çıkartmıştır. 2012'de yürürlüğe giren bu direktifle konvansiyonel batarya kafeslerin kullanımı yasaklanmıştır. Bu batarya kafesleri tavukların rahat bir şekilde hareket edebilecekleri, tüneyebilecekleri ve yuva yapabilecekleri alan sağlamamaktadır. Tavuklar ayaklarını kafesin tabanındaki demi çubuklara basmak zorundadırlar. Bu hayvanların grup yaşantısı belli bir hiyerarşi içerisinde olduğu için çok fazla tavuğun aynı kafese sıkıştırılması tavuklar arasında kavgalara ve yaralanmalara yol açmaktadır. Yeni düzenlemede her ne kadar tavukların serbest dolaşımı zorunlu olmasa da üreticilerin ya daha geniş kafesler kullanmalarını ya da kapalı alanda da olsa hayvanları kafes dışında tutan alternatif sistemleri kullanmalarını öngörmüştür. Bu şekilde her tavuk için en az 750 cm² karelik bir kafes alanı veya 1 m²'ye en fazla dokuz tavuk sınırlaması getirilmiştir. Zenginleştirilmiş kafes sisteminde her kafeste yuva, tüneme ve eşme için çerçöp yeri mevcut olmalıdır. Tavukların yem kabına olan erişimi de sınırlandırılmamalıdır. Bu direktif aynı zamanda tavuk üretim birimlerinin yetkili otoritelere kayıtlı olmasını ve yumurtaların çıkış çiftliğine kadar takip etmek için numaralı olmalarını öngörür. Bu regülasyon tavukçuluk sektöründe rutin bir işlem olan gaga ve ayak parmaklarını kesmeyi kural olarak yasaklar. Ancak yaralanmaları önleme amaçlı on günlük olmayan tavukların gagalarının yetkin kişiler tarafından kesiminin düzenlenmesi için üye devletlerin düzenleme yapmasına

⁹<http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:31999L0074> (20.8.2016)

izin verir¹⁰. Avrupa Komisyonunun tespitine göre bu uygulamalar hayvanların davranışsal ihtiyaçlarını karşılayarak refahlarını arttırdığı gibi üretimin de kalitesini arttırmıştır¹¹.

Eti için yetiştirilen tavuklar için 2007'de Konsey 2007/43/EC direktifini¹² hazırlamıştır. Bu direktif beş yüzden fazla tavuk yetiştirilen çiftlikler için uygulanır. Direktife göre üreticiler tavukların tünemeleri ve oynamaları için çerçöpe, suya ve yeme erişimlerini uygun şekilde sağlamalıdır. Binaların uygun ışıklandırma ve havalandırması olmalı ve bu günde iki kere denetlenmelidir. Tüm hayvanlar gün içinde denetlenmeli hasta veya ölmüş olanlar diğer hayvanlardan ayrılmalıdır. Uzuvarın kesilmesine dair birçok müdahale yasaklanmıştır. Ancak gaga kesimine ve hadımına belli koşullarda izin verilmektedir. Bunların dışında üreticinin yetiştirdiği tavukların detaylı bir kaydını tutması zorunlu hale getirilmiştir. Tavukların yetiştirilme koşulları, sağlık durumları, ölüm oranları ve gördükleri tıbbi tedaviler kayda geçirilmelidir. Ölmüş tavuklar üzerindeki araştırma eğer kötü koşullara işaret ediyor ise yetkili makamlar gerekli yaptırımları uygulamalıdır. Tavukların yoğunluğu 33kg/ m²'yi geçmemelidir. Ancak eğer üretici yeterli süre boyunca mevcut şartlara uyar ve tavukların ölüm oranı düşük olur ise yoğunluk oranı 42 kg/ m² 'ye çıkması için yetkili makamlar izin verebilir. Çiftçiler hayvan psikolojisi, acil durumlar ve önleyici biyogüvenlik konuları hakkında eğitim programlarını takip etmek zorundadırlar.

Domuzların yetiştirilmesi konusunda Avrupa Birliği 1991'den itibaren çeşitli düzenlemeler getirmiştir. Direktif 91/630/EEC¹³ domuzlara sunulan ısınma, havalandırma, ışıklandırma, yem, su ve veteriner bakımı gibi hizmetleri düzenler. Buna göre çiftlik sahiple-

¹⁰ Bruce A. Wagman, Matthew Liebman, *A Worldview of Animal Law*, North Carolina: Carolina Academic Press, 2011, s. 69.

¹¹http://ec.europa.eu/research/quality-of-life/animal-welfare/seminars/pdf/animal-welfare_en.pdf (20.8.2016)

¹²<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2007:182:0019:0028:EN:PDF> (20.8.2016)

¹³<http://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/ALL/?uri=CELEX:31991L0630> (20.8.2016)

rinin domuzlara uzanma, dinlenme ve kalkma hareketlerini rahat bir şekilde yapabilecekleri ve diğer domuzları görebilecekleri temiz bölümler sağlamaları gerekir. Bu direktif aynı zamanda hayvanların sürekli bağlı tutulmasını 2006'dan itibaren yürürlüğe girecek şekilde yasaklamıştır. 2001'de Komisyon 2001/88/EC direktifi¹⁴ ile 1991 direktifinde değişiklikler yapmıştır. Bununla domuz yetiştirme pratiklerinde kullanılan gebelik kafeslerinin bu tarihten itibaren imalatı yasaklanmıştır. 2013'e kadar da mevcut kafeslerin kaldırılması öngörülmüştür. Bu direktifte domuzların diğer domuzlar ile sosyal etkileşime girme tercihlerinden dolayı belli bir hareket özgürlüklerinin olması gerektiği belirtilmiştir. Bu değişiklikle aynı zamanda gebelik dönemindeki domuzların beslenmeleri ve hareket alanları ile ilgili olumlu düzenlemeler de getirilmiştir. Kuyruk kesme, diş çekme ve yontma, hadım etme gibi pratikler de bu düzenleme ile sınırlandırılmıştır. Üretici ancak söz konusu pratiklerin yapılmaması durumunda diğer domuzlara zararı kanıtlandığı ve alternatif yöntemlerin mümkün olmadığı durumlarda bunları yapabilir. Konsey en son 2008'de 2008/120/EC direktifi¹⁵ ile tüm bu değişiklikleri tek bir mevzuatta toplamıştır.

2008/1199/EEC sayılı Konsey direktifi¹⁶, buzağuların korunmasına dair asgari standartları belirler. Bu direktife göre yeni doğan buzağuların doğumdan hemen sonra veya en geç ilk altı saat içerisinde kolostrium almaları gerekir. Tüm buzağular günde en az iki kere beslenir. Buzağuların gıdaları yeterli ölçüde demir ihtiva eden ve iki haftadan büyük her buzağı için, yaşları sekiz ila yirminci haftalar arasında iken, günlük miktarı en az 50 gramdan 250 grama arttırılacak şekilde, lifli gıdadan oluşan bir günlük rasyon verilir. Buzağulara ağızlık takılmaz. Sekiz haftalıktan büyük olan buzağular, sağlığı ya da davranışları nedeniyle tedavi görmesinin gerekli oldu-

¹⁴<http://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/ALL/?uri=CELEX:32001L0088> (20.8.2016)

¹⁵<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2009:047:0005:0013:EN:PDF> (20.8.2016)

¹⁶<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2009:010:0007:0013:EN:PDF> (20.8.2016)

ğu bir veteriner hekim tarafından onaylanmadıkça, bireysel bölme-lerde barındırılmaz. Gruplar halinde barındırılan buzağılarda, her buzağı için ayrılan kullanım alanı, canlı ağırlığı 150 kilogramdan düşük olan her buzağı için en az 1,5 m²'ye, canlı ağırlığı 150 – 220 kilogram olan buzağılar için en az 1,7 m²'ye ve canlı ağırlığı 220 kilogram ve daha fazla olan buzağılar için en az 1,8 m²'ye eşit olmalıdır.

Regülasyon EC 1/2005¹⁷, hayvanların nakliyatı ve ilgili işlemler sırasında korunmasına dair düzenlemeler getirir. Bu regülasyon; hayvanların yaralanması, gereksiz eziyetin engellenmesi ile hayvanların ihtiyaçlarına cevap veren şartların nakliyat sürecinde sağlanmasını amaçlar. Hukuki sorumluluk nakliyat operasyonunun öncesi ve sonrasındaki taraflara da genişletilmiştir. Konvansiyon bu regülasyon ile nakliyatı gerçekleştiren tarafların hayvan refahı konusunda belirli eğitim süreçlerinden geçmelerini ve yetkili makamlar tarafından sertifikalandırılmalarını öngörmüştür. Regülasyon uyarınca 65 kilometreyi aşan yolculuklarda taşıyıcılar yetkili makamlardan izin almalıdır. Bu izni almak için de başvuruda bulunanların yeterli ve yetkin iş gücü, donanım ve işletim usullerinin olduğunu göstermeleri gerekir. Sekiz saati aşan daha uzun yolculuklar için ise özel belgeler gerekir. Bu belgeler, nakliyat aracının detaylarını, aracın güzergâhını, aracın uydu navigasyon sistemi kullandığını ve acil durum planını göstermelidir. Regülasyona göre yetkili makamlar düzenli aralıklarla taşıyıcıları denetleyecek; bu belgeleri kontrol edeceklerdir. Ayrıca resmi veteriner de taşınan hayvanların durumunu kontrol edecektir. Regülasyon sekiz saatten uzun süren yolculuklar için özel sınırlamalar getirmiştir. Nakliyat araçlarının sıcaklık izleme ve havalandırma sistemlerine sahip olması gerekir. Hayvanların sürekli suya erişimi sağlanmalıdır. Bazı hayvanların nakliyatı yasaklanmıştır. On günlükten küçük sığırlar, üç haftalıktan küçük domuzlar, bir haftalıktan küçük kuzular yüz kilometreden uzak bir yere

¹⁷<http://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/ALL/?uri=CELEX:32005R0001> (20.8.2016)

taşınamaz. Yasak aynı zamanda hamileliğin son dönemlerindeki ve doğumdan sonraki ilk haftadaki dişi hayvanlar için de geçerlidir.

Bu regülasyon, eski mevzuattaki 64/432/EEC¹⁸ ve 93/119/EC¹⁹ direktifleri ile EC 1255/97 sayılı regülasyonundaki²⁰ nakliyat süresi ile ilgili üst sınırları değiştirmemiştir. Bu mevzuatta farklı hayvan türleri farklı şekilde düzenlenmiştir. Emzirme dönemindeki hayvanlar en fazla dokuz saat yolculuktan sonra bir saat dinlendirilip su ve süt içmelerine izin verildikten sonra bir defa daha dokuz saat taşınabilirler. Domuzlar taşıt içerisinde suya erişimleri olduğu takdirde yirmi dört saat taşınabilirler. Atlar her sekiz saat içerisinde suya erişimleri sağlandığı takdirde yirmi dört saat taşınabilirler. Sığır, koyun ve keçiler en fazla on dört saat yolculuktan sonra bir saat su içmelerine imkân sağlandıktan sonra bir defa daha on dört saat taşınabilirler. Bu kesitlerde hayvanlar araçtan indirilip, su ve yem verilip bir kontrol noktasında en az yirmi dört saat dinlendirildikten sonra tekrarlanabilir. Bu kontrol noktalarının özellikleri Konsey'in EC no: 1255/97 regülasyonunda²¹ belirlenmiştir.

Hayvanların Uluslararası Nakliyat Sırasında Korunması Hakkında Avrupa Sözleşmesi²² de ülkeler arasındaki nakliyat sırasında hayvanların refah koşullarını düzenler. Bu sözleşmede regülasyondaki koşulların uluslararası nakliyatlarda da sağlanması hükümlere bağlanmıştır.

Hayvanların kesimhanelerdeki durumunun düzenlenmesi ile ilgili 1988 tarihinde Komisyon Kesim Zamanında Hayvanların Korunması Hakkında Avrupa Konvansiyonunu²³ kabul etmiştir. Bu konvansiyon evcil büyük ve küçükbaş hayvanlar, domuzlar, tavuklar ve tavşanların kesimi konularında uygulanır. Konvansiyonun

¹⁸<http://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/ALL/?uri=CELEX:31964L0432> (20.8.2016)

¹⁹http://ec.europa.eu/food/fs/aw/aw_legislation/slaughter/93-119-ec_en.pdf (20.8.2016)

²⁰http://ec.europa.eu/food/fs/aw/aw_legislation/transport/1255-97_en.pdf (20.8.2016)

²¹http://ec.europa.eu/food/fs/aw/aw_legislation/transport/1255-97_en.pdf (20.8.2016)

²²http://www.uhdigim.adalet.gov.tr/sozlesmeler/coktarafliisoz/ak/turkce/065_tur.pdf (20.8.2016)

²³<https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=0900001680077d98> (20.8.2016)

amacı mümkün olduğunca hayvanların eziyetini ve yaşadıkları stresi azaltmaktır. Bu doğrultuda, konvansiyonu onaylayan devletler, hayvanların kesimhaneye nakliyatı, kesimden önceki bakımları ve kesim metotlarına dair belli kurallara uymalıdır. Kesimhanelerin inşası ve dizaynı ile işletimi Konvansiyonun öngördüğü kuralların takip edilmesine uygun şekilde olması gerekir. Konvansiyonun hükümlerine göre hayvanlar kesimhanelere özenle nakliye edilmeli; araçlardan indirilirken rampalar, köprüler gibi uygun ekipman kullanılmalı; bu ekipmanın tabanı hayvanların ayaklarına uygun olmalı, gerekirse yanlarına koruyucu bölümler eklenmelidir. Hayvanlar indirilirken ve kesimden önce mümkün olduğunca korkutulmamalıdır. Yönlendirme için kullanılan aletler hayvanların duyarlı bölgelerinde kullanılmamalı ve sadece kısa bir süre için kullanılmalıdır. Hayvanlara yumruk, tekme atılmamalı; kafesle taşınan hayvanların indirilmesine özellikle özen gösterilmelidir, kafesler yere atılmamalı, devrilmemelidir. Kural olarak hayvanlar kesimhaneye getirildikleri zaman derhal kesim yapılmalıdır. Ancak böyle bir durum mümkün değilse hayvanlar ağıla alınmalıdır. Burada hayvanlara su ve yem verilmeli, uygun havalandırma ve dinlenme alanı sağlanmalıdır. Kesim sırasında kural olarak hayvanların dizginlenip şok verilmesi öngörülmüştür. Bu şekilde kesim sırasındaki acı asgari düzeye indirilmiş olur. Şok metodu hayvanı belli bir hissizlik seviyesine getirmelidir. Ancak konvansiyona taraf devletler belli istisnaları düzenleyebilir. Dini ritüeller, acil durum kesimi, tavuk ve tavşanların ani ölümünü sağlayan metotları ve sağlık kontrolü amacı ile öldürülmesi durumları için Konvansiyonun tarafları istisnalar düzenleyerek, şok metodunun kullanılmasının zorunluluğunu kaldırabilir. Ancak yine de taraflar bu düzenledikleri istisnaların dışında önlenebilecek acı ve eziyeti engellemelidir. Hayvanlar yine kural olarak ayaklarından yukarı asılamaz. Dini ritüellerde de hayvan kanın akmasından önce asılamaz. Ancak tavuk ve tavşanlar asılmadan derhal sonra şoklanacaklar ise asılabilirler.

Avrupa Konseyi aynı zamanda 2009'da Hayvanların Kesim Zamanında Korunması hakkında 1099/2009 sayılı regülasyonu²⁴ kabul etmiştir. Bu regülasyonun amacı kesim anında hayvanların korunması, personelin eğitilmesi, standart işletme süreçlerinin oluşturulmasıdır. Bunlarla beraber Konsey piyasadaki üreticilerin tabi olacağı eşit şartları oluşturmayı hedeflemiştir. Bu regülasyon eti, yürü, derisi ve kürkü için kesilen hayvanlara uygulanır; bilimsel deneyler, avlanma, kültürel ve sportif etkinlikler veya kişisel tüketim için kesilen tavuk ve tavşanlar bu regülasyonun kapsamı dışındadır. Bu regülasyon ile hayvan refahına dair birçok düzenleme hayata geçmiştir. Hayvanların kesimden önce dizginlenmesi ve şoklaması gerekir. Bu dizginleme ve şoklama ekipmanını üreten imalatçılar kesimhane işletmecilerine bu ekipmanların nasıl kullanılacağına dair detaylı bilgi vermelidir. En önemlisi, her kesimhaneye bir hayvan refahı zabıtası atanacaktır. Bu kişi regülasyonun kurallarına uyulup uyulmadığını denetleyecektir. Küçük kesimhaneler bundan muaftır. Kesimhane personeli hayvan refahı konusunda yetkinliğini temsil eden bir sertifikaya sahip olmalıdır. Regülasyon da aynı zamanda şoklama ve dizginleme teknikleri ile ilgili ayrıntılı açıklamalar da mevcuttur. Buna karşın dini gerekçeler nedeniyle devletler şoklamaya istisna getirebilir; şoklama yapılmadan kesime izin verebilir. Bununla beraber İzlanda, Norveç, İsveç ve İsviçre bu istisnayı getirmemiş, kesimden önce şoklamayı zorunlu kılmıştır.²⁵

1986 yılında imzaya açılan 123 sayılı Deney ve Diğer Bilimsel Amaçlarla Kullanılan Omurgalıların Korunmasına Dair Avrupa Sözleşmesine²⁶ 17 üye devlet ile Avrupa Birliği taraftır. Sözleşmenin imzalamasına rağmen henüz taraf olmamış Avrupa Birliği üyesi ülkeler ise Estonya, Macaristan, İrlanda, Polonya ve Portekiz'dir. Bu konvansiyonun giriş kısmında imzalayan devletlerin insanların

²⁴<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2009:303:0001:0030:EN:PDF> (20.8.2016)

²⁵ Egbert Aulsems, "The Council of Europe and Animal Welfare", *Animal Welfare*, Ed. Council of Europe Publishing, Council of Europe Publishing, 2006, s. 244-245.

²⁶<http://conventions.coe.int/treaty/en/treaties/html/123.htm> (20.8.2016)

tüm hayvanlara saygı yükümlülüğü olduğu belirtilir. Sözleşmeye göre ahlaki yükümlülük hayvanların acı çekme ve hafıza kapasiteleri ile ilişkilidir. Ancak bu saygı yükümlülüğe rağmen insanların bilgi, sağlık ve güvenlik gerekçeleri ile hayvanların deneylerde kullanılabilceği de kabul edilir.

Konvansiyon, hayvanların bilimsel deneylerde kullanılmasında izlenen Üç R ilkesini zımni olarak benimser. İkame ilkesi (replacement principle), deney yapılmadan önce hayvanlar kullanılmadan söz konusu deneyin alternatif yöntemlerle yapılıp yapılmayacağını araştırılmasını öngörür; bu ilke 6. Maddede belirtilmiştir. Azaltma ilkesi (reduction principle), deneylerin makul olarak sonuç vermesi için gerekli en az sayıda hayvanı kullanacak prosedür ve tekniklerin kullanılmasını öngörür; bu ilke 7. Maddede belirtilmiştir. Son olarak iyileştirme ilkesi (refinement principle), deneyi gerçekleştirenlerin deneklerde en az acı, eziyet, stres ve kalıcı zarar veren yöntemleri kullanmalarını öngörür; bu ilke de 7. Maddede belirtilmiştir. Sözleşme aynı zamanda acı önleyici yöntemlerin de deneyler sırasında kullanılmasını şart koşar. Ancak tüm bu kurallar deneyin sonuç vermesini engellemesi durumunda istisnalar gereğince izlenmeyebilir.²⁷

Bilimsel deneyler konusunda Avrupa Birliği gelecekte hayvanlar üzerinde yapılan deneyleri alternatif metotlarla değiştirmeyi hedeflemektedir. Ancak mevcut durumda da Komisyon, hayvanların refahını sağlamak amacıyla hayvanlar üzerinde yapılan deneyleri sınırlandıracak ve belli koşullara bağlayacak önlemler almaktadır. Avrupa Parlamentosunun ve Avrupa Komisyonunun ortak hazırladığı 2010/63/EU direktifi²⁸ laboratuvar hayvanlarının korunması hakkındadır. Bu direktifin kapsamında bilimsel araştırma, eğitim ve öğrenimde kullanılan hayvanlar vardır. Omurgalı hayvanlar ve hissetme kapasitesine sahip bazı omurgasız hayvanlar (mürekkap balığı, ahtapot vb.) ele alınır. İnsan olmayan primatlar ve özellikle

²⁷ Wagman, Liebman, *A Worldview of Animal Law...*, s. 215-216.

²⁸<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ.L:2010:276:0033:0079:en:PDF> (20.8.2016)

büyük insansı maymunlar üzerinde yapılacak deneyler ancak sakat bırakıcı hastalıkların tedavisinde kullanılabilir. Bunun da yapılabilmesi için diğer türlerin ve alternatif yöntemlerin araştırma için imkan vermediğinin gösterilmesi gerekir. Deney amacıyla hayvanların kullanılması için üye devletlerin belirleyeceği yetkili makamdan izin alınması gerekir. Hayvanları deneylerde kullanmak isteyen kurumlar yapılacak deneyden elde edilecek avantajın hayvanlara verilen zararı aştığını göstermelidir. Deneylerde kullanılan hayvanlara gerekli özen gösterilmeli ve tedavileri yapılmalıdır. Türlerine uygun olacak şekilde büyük kafeslerde barınmaları sağlanmalıdır. Öldürülme ve deney metotları mümkün olduğunca acı ve eziyeti azaltacak şekilde belirlenmelidir. Deney sırasında anestezi veya başka bir hissiyetlendirme metodu uygulanmalı, mümkün olduğunca hayvanın yaşamı sona erdirilmemeye çalışılmalıdır. Deney sonunda veteriner hayvanın hayatta kalabileceğine karar verdikten sonra uygun tedaviye başlanmalıdır. Deney yapan kurumlar deney yaptıkları hayvanların kayıtlarını tutmalıdırlar. Köpek, kedi ve insan olmayan primatlarla ilgili her hayvan için ayrı dosya oluşturulmalıdır. Yetkili makamlar; deney hayvanları yetiştiricilerin, tedarikçilerin, kullanıcıların ve kurumların direktifin gereklerine uyduklarını takip etmek amacıyla düzenli olarak denetimlerde bulunmalıdırlar. Bu denetimler, laboratuvar hayvanı kullanan kurumların en az üçte birine senede bir kez yapılmalıdır. İnsan olmayan primatların yetiştiricileri, tedarikçileri ve kullanıcıları da senede en az bir kez denetlenir. Bu direktif 2013'ten itibaren eski 86/609/EC direktifinin²⁹ yerine geçmiştir.

Avrupa Parlamentosu'nun hazırladığı 1223/2009 sayılı regülasyonu³⁰ da kozmetik ürünler hakkındadır. Bunun 18'inci maddesi hayvanların kozmetik ürünler geliştirilirken veya bitmiş ürünlerde denek olarak kullanılmasını yasaklar. Ancak özel durumlarda üye devlet, Komisyondan bir derogasyon talep edebilir. Bu izin ancak

²⁹http://ec.europa.eu/food/fs/aw/aw_legislation/scientific/86-609-ec_en.pdf (20.8.2016)

³⁰<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2009:342:0059:0209:en:PDF> (20.8.2016)

yaygın olarak kullanılan bir üründeki madde hakkında ciddi sağlık endişelerinin ortaya çıktığı durumlarda verilir.

Evcil Hayvanların Korunması Hakkında Avrupa Konvansiyonu³¹ evcil hayvanların refahına yönelik Avrupa Birliğindeki en önemli hukuki mevzuattır. Bu sözleşmeye on altı Avrupa Birliği üye devleti taraf olmuş, İtalya ve Hollanda ise sözleşmeyi imzalamakla birlikte henüz onay sürecini tamamlamamıştır. Sözleşme; taraf olan devletlere sokak hayvanlarına ilişkin olarak da bir takım yükümlülükler doğurmuştur.

Konvansiyonda, insanoğlunun yaşayan bütün canlılara karşı ahlaki bir sorumluluk taşıdığı, evcil hayvanların topluma önemli bir değer kattığı ve evcil hayvanlara yönelik muamelelerde ortak bir standart oluşturarak sorumluluk geliştirmenin temel hedef olduğu belirtilmektedir. Taraflar kimsenin evcil bir hayvanda gereksiz acı, eziyet veya sıkıntıya yol açacak şekilde davranmaması gerektiğini, hayvan refahına ilişkin temel bir ilke olarak benimsemişlerdir. Bu metinde insanların tüm yaşayan varlıklara saygı duyma ahlaki yükümlülüğünün olduğu ve evcil hayvanların bu bağlamda daha özel bir ilişkisinin olduğu belirtilir. Bu antlaşma ile evcil hayvanların kulak ve kuyruklarının kesilmesi, tırnak ve patilerinin koparılması, tedavi edici olmayan tıbbi operasyonlar tamamen yasaklanmıştır. Hayvanların terk edilmesi de özel hükümlerle yasaklanmıştır. Bunların yanı sıra, evcil hayvan sahibi olmak için getirilen yaş sınırı, çeşitli yarışma, reklam ve bunun gibi aktivitelerde evcil hayvanların kullanılması, evcil hayvanların eğitimi, ameliyatı, itlaf edilmesi gibi birçok alanda konvansiyon, belirli kurallar koyma ve bunların uygulamalarını denetleme yönünde tarafları yükümlü kılmaktadır.

Konvansiyonda sokak hayvanlarına ilişkin olarak ek tedbirler sıralanmıştır. Buna istinaden taraflar, sokak hayvanlarının sayısının sorun teşkil ettiğine kanaat getirdiklerinde önlenemez acı, eziyet veya sıkıntıya neden olmayacak şekilde gerekli yasal ve idari tedbir-

³¹<http://conventions.coe.int/Treaty/en/Treaties/Html/125.htm> (20.8.2016)

lere başvurulmalıdır. Bununla beraber, hayvanın yakalanmasını gerektiren durumlarda bu işlem, hayvanda ortaya çıkabilecek fiziksel ve ruhsal acının mümkün olan en düşük düzeyde olacak şekilde gerçekleştirilmelidir. Tarafların, hayvanlarda ortaya çıkabilecek acı eziyet veya sıkıntının en az olacağı bir yöntemle onları tanımlamaları (kimliklendirmeleri) gerekmektedir. Taraflar, plansız bir şekilde üremelerini kontrol altına almak amacıyla kedi ve köpekleri kısırlaştırmalıdır. Taraflar, sokak köpekleri ya da kedilerinin, bulunmaları durumunda bulan kişi tarafından yetkili makama bildirilmesini teşvik etmelidir.

Konvansiyona taraf olan devletler, ulusal hastalık kontrol programları çerçevesinde zorunlu kaldıkları durumlarda evcil hayvanların yakalanmasında, bakımında ve itlaf edilmesinde belirli kurallar getiren hükümlere istisnai uygulamalar gerçekleştirebilmektedir.³²

Avrupa Parlamentosunun 2007'de kabul edilen ve 2009'dan itibaren yürürlüğe giren 1523/2007 sayılı regülasyonu³³ ile kedi ve köpek kürklerinin ithalatı ve ihracatı yasaklanmıştır.

Avrupa Konseyinin 1983'te kabul ettiği 83/129/EEC direktifi³⁴ ile Avrupa parlamentosu ile Avrupa Konseyinin birlikte kabul ettiği 1007/2009 sayılı regülasyonu³⁵ fok balıklarından elde edilen ürünlerin ticaretini yasaklamıştır. Ancak bu mevzuat Eskimo ve diğer yerli halkların ürettiği ürünlere uygulanmaz. Hukuka uygun olarak deniz ürünlerinin sürdürülebilir düzenlenmesi amacıyla elde edilen ürünler de kar amaçlı olmaksızın piyasaya sunulabilir.

Hayvanat bahçeleri konusunda 1999'da Konsey 1999/22/EC direktifini³⁶ hazırlamıştır. Buna göre yeni hayvanat bahçelerinin lisansı için şartlar aranmaktadır. Hayvanat bahçelerinin işletim lisansı alabilmesi için; hayvan türlerinin korunmasına ve çoğalması

³² Egbert Ausems, "The Council of Europe and Animal Welfare", *Animal Welfare*, Ed. Council of Europe Publishing, Council of Europe Publishing, 2006, s. 250-252.

³³<http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32007R1523> (20.8.2016)

³⁴<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:31983L0129:EN:HTML> (20.8.2016)

³⁵http://trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2009/november/tradoc_145264.pdf (20.8.2016)

³⁶<http://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/ALL/?uri=CELEX:31999L0022> (20.8.2016)

hakkında bilimsel araştırmada bulunmaları; kamuoyunun biyolojik çeşitlilik hakkında bilgilendirmeli ve bilinç yaratmaları; farklı türlerin özel biyolojik ihtiyaçlarına uygun şekilde bakım sağlamaları; belli hayvanların kaçmasının ve dışardan gelebilecek haşereleri önlemleri; kurumda tutulan hayvanların günlük kayıtlarını tutmaları gerekmektedir. Bu şartları gerçekteştirmeyen hayvanat bahçelerinin kapatılması durumunda buradaki hayvanlar üye devletlerin takdir edeceği şekilde uygun şartlarla başka bir yere gönderilecektir.

2.1.1.2. Birleşik Krallık

Birleşik Krallık hayvan koruması alanında olduğu hızlı ilerleme gösteren ülkelerin başında gelir. Özellikle hayvan refahı ve hayvan hakları için sürdürölen halk tabanlı kampanyaların ve bilinçlenmenin başarısı ve değeri için de önemli bir örnektir.

Eski tarihli hayvanların korunmasına dair kanunların en önemlisi 1822'de kabul edilen *Cruel Treatment of Cattle Act*'tir. Bu kanunname her ne kadar hayvanlara belli bir koruma getirme ve eziyeti önleme amacı taşısa da; temellendirmesini hayvanların sahibinin bir malı olmasından alıyordu. Hayvanlara zarar veren kişiler mala, hayvan sahibi kişinin haklarına zarar verdiğinden bu menfaatin daha özel bir şekilde korunması gerekiyordu. Bu doğrultuda kanunname kapsamındaki hayvanlar o dönemde ekonomik bir değeri olan hayvan türleri için geçerli idi.

Günümüzde ise çiftlik hayvanları ve evcil hayvanlar dahil olmak üzere insanın kontrolünde olan tüm hayvanlar için koruma sağlayan esas kaynak 2006 yılında kabul edilen *The Animal Welfare Act*'tir³⁷. Buna göre hayvan sahipleri hayvanlarına gereksiz acı çektirmemeli, onlara zarar vermemeli; ihtiyaç duydukları barınma, yiyecek, su ve tıbbi tedavileri sağlamalıdır. Bu kurallara uymayanlara en fazla 20000 Pound para cezası veya 51 hafta hapis cezasına kadar yaptırımlar uygulanabilir.

³⁷http://www.legislation.gov.uk/ukpga/2006/45/pdfs/ukpga_20060045_en.pdf (20.8.2016)

Çiftlik hayvanlarının asgari koşulları ile ilgili Çevre, Besin ve Köy İşleri Departmanı her türe özel kılavuzlar yayınlamıştır. Kılavuzlar oldukça detaylıdır; hayvanların ihtiyaç duydukları beslenme, hareket alanı, aydınlatma, havalandırma, sosyal etkileşim, üreme ve tıbbi tedavi ihtiyaçları hakkında bilgi verir. Bu genelgelerdeki koşullara uymamak doğrudan hukuka aykırılık oluşturmaz. Ancak bunlara uyulmamasının tespiti kanuna uyulmadığına dair kanıt olarak kullanılabilir. Sığırlar³⁸, domuzlar³⁹, yumurtacı tavuklar⁴⁰, eti için yetiştirilen tavuklar⁴¹, geyikler⁴², koyunlar⁴³ ve keçiler⁴⁴ için kılavuzlar mevcuttur.

Evcil hayvanların asgari koşulları ile ilgili de Çevre, Besin ve Köy İşleri Departmanı her türe özel kılavuzlar yayınlamıştır. Kediler⁴⁵, köpekler⁴⁶, at ve eşekler⁴⁷ ile primatlar⁴⁸ için kılavuzlar mevcuttur.

1990'da Birleşik Krallık inek kasası sistemini yasaklamıştır. Bu sistem sığırların hareket etmesini engelleyerek etlerini daha yumuşak ve beyaz kalmasını sağlar. Danaların refahlarına tamamen ters olan bu yöntemin yasaklanmasından sonra üreticiler Birleşik Krallık dışından bu yöntemle üretilen sığırları satın alma yoluna gitmişler-

³⁸https://www.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/69368/pb7949-cattle-code-030407.pdf (20.8.2016)

³⁹https://www.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/69369/pb7950-pig-code-030228.pdf (20.8.2016)

⁴⁰https://www.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/69367/pb7274-laying-hens-020717.pdf (20.8.2016)

⁴¹https://www.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/69372/pb7275meat-chickens-020717.pdf (20.8.2016)

⁴²<http://adlib.eversite.co.uk/adlib/defra/content.aspx?doc=12757&id=12758> (20.8.2016)

⁴³https://www.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/69365/pb5162-sheep-041028.pdf (20.8.2016)

⁴⁴<http://adlib.eversite.co.uk/adlib/defra/content.aspx?id=000IL3890W.16NTBXIX24U1AJ> (20.8.2016)

⁴⁵https://www.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/69392/pb13332-cop-cats-091204.pdf (20.8.2016)

⁴⁶https://www.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/69390/pb13333-cop-dogs-091204.pdf (20.8.2016)

⁴⁷https://www.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/69389/pb13334-cop-horse-091204.pdf (20.8.2016)

⁴⁸https://www.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/218679/primate-cop.pdf (20.8.2016)

dir. Bu nedenle bölgesel bir çözüm bulunması ihtiyacı doğmuş ve Avrupa Birliği de bu yöntemi yasaklayan bir direktif kabul etmiştir.⁴⁹

On beş yıllık bir kampanyanın sonunda İngiltere ve Galler'de Kürk çiftçiliği genel ahlaka aykırılık temeliyle yasaklanmıştır. Benzer bir yasak İskoçya'da da bir süre sonra gerçekleşmiştir. Bu kanunname tamamen bir sektörü yasakladığı için hak temellidir; diğer düzenlemeler gibi hayvan refahı temelli değildir.⁵⁰

Bilimsel deneyler için hayvanların canlı olarak kesimi 1800'lerde Büyük Britanya'da bilim adamları tarafından yaygın olarak kullanılmakta idi. Bu uygulama karşıtlarının eleştirilerini azaltmak amacıyla Britanya bilim topluluğu 1871'de araştırmalarda hayvanların eziyetini asgari seviyeye çekmeyi hedefleyen bir dizi kurallar oluşturdu. 1876'da ise Britanya parlamentosu dünyada ilk defa hayvanların bilimsel deneylerdeki durumunu düzenleyen *The Cruelty to Animals Act* kanunnamesini kabul etti. Ancak dirikesime karşı muhalifler bu kanunnamedeki istisnaları çok fazla bulup destek vermemeyi tercih etmişlerdir. Yine de bu kanunname dünyada daha sonra yasalaştırılacak olan hayvan koruma kanunları için model olmuştur. Lisans ve denetim hükümleri, acının azaltılması ilkesi bundan sonraki kanunlar için bir ölçüt olmuştur. Bu kanunname aynı zamanda hayvanların deney süresince anestezi altında olmalarını ve yapılan deneyin insan hayatını uzatma ve geliştirmeye yönelik olmasını şart koşar.

The Cruelty to Animals Act 1986'ya kadar yürürlükte kalmıştır. Bu tarihte parlamento bu kanunnameyi *Animals (Scientific Procedures) Act*⁵¹ ile değiştirmiştir. 2012'ye kadar da Avrupa Birliği hukukuna uygun hale getirilmek için çeşitli değişiklikler yapılmıştır. Bu kanunname omurgalı tüm hayvanlar ve ahtapotlar üzerinde

⁴⁹ Wagman, Liebman, *A Worldview of Animal Law...*, s. 42.

⁵⁰ *Ibid.*, s. 81-82.

⁵¹ https://www.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/265691/Animals_Scientific_Procedures_Act_1986.pdf (20.8.2016)

yapılan bilimsel deneyler için geçerlidir. Mevzuata göre, Birleşik Krallık içerisinde içişleri bakanlığından gerekli izinleri almayan hiçbir kurum ve kişi hayvanlar üzerinde deney yapamaz. Kanunname iki tip lisans öngörür: biri araştırmacının yetkin ve gerekli ekipmana sahip olup olmadığını belgeler; diğer lisans için ise içişleri bakanlığı yapılacak deney ile elde edilecek faydanın kullanılacak hayvanların çekeceği acı ve eziyetle kıyaslandığında meşru olup olmadığını değerlendirir. Lisans vermeden önce içişleri bakanlığı deneyin başka bir yöntemle yapılamayacağı, deneyin mümkün olduğunca az hayvan denek ile gerçekleştirileceği ve deneklerin mümkün olduğunca az acı ve eziyet çekeceği konusunda kanaat sahibi olması gerekir. Kurallara uymayanlara iki yıla kadar hapis cezası veya buna denk gelen para cezaları öngörülmüştür.

1997'de Birleşik Krallık büyük insansı maymunların bilimsel deneylerde kullanılmasına karşı bir politika oluşturan ilk ülke olmuştur. Bu konuda açık bir yasaklama getirmese de, büyük insansı maymunların kullanıldığı deneylere lisans vermemeyi tercih etmiştir. Birleşik Krallık hukuku tüm bilimsel deneylerin içişleri bakanlığı tarafından onaylanmasını şart koştuğu için böyle bir uygulama pratikte bu deneyleri büyük oranda sona erdirmiştir.⁵²

2.1.1.3. Almanya

Almanya 2002'de anayasasında değişiklik yaparak devletin "sonraki nesillere olan ödev duygusu ile doğal yaşam koşullarını ve hayvanları anayasal kurallar çerçevesinde yasama, yürütme gücü ve adaletin idaresi ile koruduğunu" ilan etmiştir⁵³. Bu hüküm sembolik olarak oldukça önemlidir çünkü Almanya gibi sert bir anayasaya sahip büyük bir ülkede hayvanların korunması ile ilgili bir hükmün bulunması değerlidir. Ancak bununla beraber hükmün amacı hayvanlara doğrudan koruma sağlamaktansa sonraki nesille-

⁵² Wagman, Liebman, *A Worldview of Animal Law...*, s. 189.

⁵³*ibid.*, s. 43.

rin menfaatlerine yöneliktir. Bu nedenle hayvan refahı veya hayvan hakları için çok sağlam ve dokunulmaz bir temel olduğunu da söylemek güçtür.⁵⁴

Almanya geniş ve detaylı bir hayvanları koruma kanunu olan *Tierschutzgesetz*'u⁵⁵ ilk olarak 1972'de kabul etmiş; 2013'e kadar üstünde çeşitli değişiklikler yapmıştır. Kanun, hayvan refahını hedeflemekte; hayvanların makul bir neden olmaksızın acı ve eziyet çekmelerini yasaklamaktadır.

Çiftlik hayvanlarının hareket etme, beslenme, barınma, tür özelliklerine uygun davranış gösterebilme gibi hayvan refahına ilişkin birçok menfaatin korunması hakkında hayvan sahiplerine yükümlülükler getirilir. Ancak endüstride üretkenliği artırıcı uzuv kesme ve yontma gibi bazı işlemlere izin verilmiştir. Hayvanlar kesimleri sırasında şoklanmalı veya başka bir yöntemle uyuşturulmalıdır. Ancak dini gerekçelerle yetkili makamdan izin alınıp şoklanmadan da hayvan kesilebilir.

Deney hayvanları konusunda kanun 3R ilkelerini benimsemiştir. Buna göre öncelikle alternatif yöntemler araştırılmalı; eğer bu sonuç vermemiş ise deney prosedürü mümkün olduğunca az hayvan kullanılacak şekilde geliştirilmeli ve prosedür sırasında hayvanların mümkün olduğunca az acı çekmesi sağlanmalıdır. Hayvanlar üzerinde araştırma yapan kurumlar, hayvan refahı görevlileri istihdam etmek zorundadırlar. Bu kişiler özel olarak kurumdaki hayvanların refahlarını ve hukuka uygunluğu denetlerler.

Besi hayvancılığında hayvanların zorla beslenmesi, kozmetik ürünlerin hayvanlar üzerinde denenmesi, yükseköğrenimden önce hayvanların canlı kesilmesi, Almanya'da yasaktır. Yukarıda belirtilen kurallara uymayanlara 3 yıl hapis veya 25000 Avroya kadar para cezası verilebilir.

⁵⁴*ibid.*, s. 266-269.

⁵⁵<http://www.gesetze-im-internet.de/tierschg/BJNR012770972.html> (20.8.2016)

2.1.1.4. Fransa

Fransa, 1850'de *Loi Grammont* – Grammont Kanunu ile kamusal alanda hayvanlara eziyet edilmesini yasaklamıştır⁵⁶. Bu kanundaki asıl hedef vahşi görüntülerin oluşmasını engelleyerek insan haysiyetini korumaktır. 1960'lardan itibaren ise Avrupa Birliği hukukunun da gelişmesi ile beraber hayvanların menfaatlerinin doğrudan korunması amaçlanmıştır.

Fransa özel bir hayvanları koruma kanunu oluşturmamıştır. Bunun yerine kanunlarında belli bölümler oluşturarak, tüzük ve yönetmeliklerle Avrupa Birliği hukukuna atıfta bulunarak hayvan refahını sağlamayı çalışmıştır.

Köy İşleri ve Balıkçılık Kanunu çiftliklerdeki hayvanların kendi türlerinin özelliklerine uygun şekilde yetiştirilmelerini öngörür.⁵⁷ Hayvanlara karşı eziyet bir suç olarak Fransız Ceza Kanunu'nda 521. maddede⁵⁸ düzenlenmiştir. 521-1. madde gereksiz eziyet verici eylemleri yasaklar. Bu hüküm cinsel kötü muameleleri de kapsar. Hükmün koruması evcil veya kapalı tutulan hayvanlar ile sınırlıdır. Bu maddeyi ihlal edenler iki yıl hapis cezası ve 30000 Avro para cezası ile cezalandırılırlar. Bununla beraber hâkim hayvanın mal sahibinden süreli veya süresiz olarak alınmasına da karar verebilir. Bu hüküm süregelen bir gelenek olarak boğa ve köpek dövüşlerine uygulanmaz. Hayvanların terk edilmesi de bu hüküm kapsamına dâhildir.

521-2. maddede Danıştay (*Conseil d'Etat*)'nın kararnamesinde konulan şartları yerine getirmeden hayvanlar üstünde yapılan deney ve bilimsel araştırmaları yapanların on yıl hapis ve 150000 avro para cezası ile cezalandırılacağı düzenlenmiştir.

⁵⁶ Nathalie Melik, "France and Animal Rights Issues", *Animal Welfare*, Ed. Council of Europe Publishing, Council of Europe Publishing, 2006, s. 222.

⁵⁷http://codes.droit.org/cod/rural_peche_maritime.pdf (20.8.2016)

⁵⁸<http://www.legifrance.gouv.fr/affichCode.do?sessionId=452F4C2F107FA1ACF4A278F9B6D5ADCF.tp&idArticle=LEGIART1000006418952&idSectionTA=LEGISCTA000006149860&cidTexte=LEGI TEXT000006070719&dateTexte=20100128> (20.8.2016)

Fransa diğer Avrupa ülkelerinden farklı olarak kendi mutfak kültürü doğrultusunda yağlı ördek ciğeri üretimi amacıyla ördeklerin zorla beslenmesi uygulamasını (*foie gras*) yasaklamamıştır. Çiftlik Amacıyla Yetiştirilen Hayvanların Korunması Hakkında Avrupa Sözleşmesi'nin oluşturduğu daimi kurul bu uygulamanın daha uygulanmadığı ülkelerde buna başlanmamasını; Fransa gibi bu uygulamaya izin vermiş ülkelerin de hayvanların refahı ve alternatif yöntemler hakkında araştırmada bulunmalarını tavsiye etmiştir. Fransa'nın da dâhil olduğu otuz ülke bu tavsiyeyi onaylamıştır.⁵⁹

Fransa, hayvan refahını koruma amacıyla Tarım Bakanlığı'nın altında Hayvan Koruma Bürosunu oluşturmuştur. Bu kurumun görevi özel olarak ve doğrudan hayvan refahını korumaktır. Bu kurum çiftlikleri, laboratuvarları denetler; çeşitli kılavuzlar yayınlar ve diğer hayvan koruma sivil toplum kuruluşları ile koordinasyonu sağlar.⁶⁰

2.1.1.5. İsveç

İsveç birçok toplumsal konuda refah sahibi ve gelişmiş bir ülke olduğu gibi hayvanların korunmasında da önemli bir noktadadır. Hayvan hukukunun temel kaynakları Hayvan Refahı Kanunu⁶¹ ve bu kanundaki hususları somutlaştıran Hayvan Refahı Yönetmeliğidir.⁶²

Çiftlik hayvanları konusunda kanun, hayvan sahiplerine hayvanların doğal davranışlarda bulunmalarını sağlayacak koşulların sağlanması yükümlülüğünü getirir. Özel olarak sığırların refahı konusunda İsveç en önde gelen ülke konumundadır. İsveç hukukuna göre sığırların yazın iki ila dört ay arasında en az günde altı saat çayırlarda dolaşmasına izin verilmelidir. Ancak domuzların anestezi

⁵⁹ Wagman, Liebman, *A Worldview of Animal Law...*, s. 74.

⁶⁰ Nathalie Melik, "France and Animal Rights Issues", *Animal Welfare*, Ed. Council of Europe Publishing, Council of Europe Publishing, 2006, s. 220-221.

⁶¹ <http://faolex.fao.org/docs/pdf/swe19544E.pdf> (20.8.2016)

⁶² <http://faolex.fao.org/docs/pdf/swe19545E.pdf> (20.8.2016)

kullanılmadan iğdiş edilmesi konusunda İsveç istisna koyarak çiftçilere bu uygulamayı yapmalarına izin vermiştir.

Laboratuvar hayvanları konusunda İsveç de 3R ilkelerini benimsemiştir. Bununla birlikte etik kurullar Birleşik Krallıkta olduğu gibi merkezi niteliktedir. Buna ek olarak deneyleri değerlendirirken elde edilecek bilginin önemi ile hayvanın çektiği acı karşılaştırılacağı belirtilmiştir.

Söz konusu kurallara uymayanlara iki yıla kadar hapis cezası veya bu cezaya denk düşecek şekilde para cezası öngörülmüştür.

Bu düzenlemelerin uygulanması ve denetlenmesi Ulusal Hayvan Refahı Kurumu tarafından gerçekleştirilir. Bu kurum ülkedeki her bölgeye görevi itibariyle özelleşmiş hayvan refahı uzmanları atar. Bu kurum aynı zamanda bütün veterinerlere de düzenli olarak eğitim verir.⁶³

2.1.1.6. İsviçre

İsviçre, hayvan hukuku konusunda Avrupa Birliği'nin kendi reformlarını gerçekleştirirken model aldığı bir ülkedir. İsviçre anayasasının 80. maddesi, konfederasyonun hayvanları koruma alanında yasama faaliyetinde bulunacağını belirtir⁶⁴.

İsviçre'de hayvan hukukunun en önemli belgesi 1977'de kabul edilen ve 1981'de yürürlüğe giren Hayvanların Korunması Hakkında İsviçre Federal Kanunu'dur⁶⁵. Bu kanun ilke olarak hayvanların refahını korumayı amaçlar ve gereksiz acı ve eziyeti yasaklar. Buna göre hayvancılıkta kesim sırasında hayvanlar şoklanmalı, eğer bilimsel deney veya araştırmalarda hayvanlar kullanılacak ise bu kantonların ilgili kamu otoritelerinden izin alınmalı, hayvanlar eğer alternatif bir deney ve araştırma yöntemi varsa kullanılmamalı,

⁶³ Ingvar Ekesbo, "The Swedish Approach", *Animal Welfare*, Ed. Council of Europe Publishing, Council of Europe Publishing, 2006, s. 191-196.

⁶⁴<http://www.admin.ch/ch/e/rs/1/101.en.pdf> (20.8.2016)

⁶⁵http://www.unil.ch/webdav/site/resal/shared/SwissLaw_and_OPAn/LPA_eng_06-FEB-2012.pdf (20.8.2016)

deney ve araştırma sırasında hayvanlara mümkün olduğunca az acı ve eziyet veren yöntemler izlenmeli, evcil hayvanların uzuvları kesilmemeli ve kantonlar hayvan refahı ile ilgili alternatif yöntemlerin araştırılmasını desteklemelidir. Hayvan refahı hakkında kararname ile de bu kanundaki kurallar somutlaştırılmıştır⁶⁶. Belirtilen kurallara uymayanlara 180 gün hapis veya 20000 Frank para cezasına kadar yaptırımlar öngörülmüştür.

Bununla birlikte İsviçre hukukunda diğer ülkelerdeki düzenlemelere paralel olarak birçok istisna hükmü de mevcuttur. Hayvanlar “meşru” durumlarda öldürülebilir veya hayvanlara acı verici uygulamalar yapılabilir. Örneğin endüstriyel hayvancılıkta yapılan anestezi kullanmadan kuyruk, gaga kesme, hadım etme gibi birçok uygulamaya yönetmelik izin verilmektedir⁶⁷. Ancak yine de bu istisnalar konusunda da İsviçre reformlara gitmiş, 2010’dan itibaren domuzların anestezi kullanılmadan iğdiş edilmesini yasaklamıştır⁶⁸.

İsviçre 1981’den başlayacak şekilde tavukların refahına dair şartları öngörmüştür. Çoğunluğu 1991’de yürürlüğe giren bu düzenlemelere göre kırktan fazla yumurta tavuğunun olduğu tesislerde üreticiler tavuklara çerçöp ve yuva kutuları sağlama ve her tavuğa asgari bir hareket alanı sağlama yükümlülüğü ortaya çıkmıştır. Bu politika uygulamada batarya tipi tavukçuluğu İsviçre’de sona erdirmiştir⁶⁹.

2.1.2. Amerika

Bu bölümde ilk başta bu kıtadaki (ve dünyadaki) siyasi ve ekonomik bağlamda en önemli devlet olan Amerika Birleşik Devletleri (2. 1. 2. 1.) ve kıtanın güney bölümünden Brezilya’daki (2. 1. 2. 2.) durum incelenecektir.

⁶⁶http://www.unil.ch/webdav/site/resal/shared/LoisuisseetOPAn/OPAn_eng06-FEB-2012.pdf (20.8.2016)

⁶⁷ Wagman, Liebman, *A Worldview of Animal Law...*, s. 167.

⁶⁸<http://www.djurensratt.se/sites/default/files/best-animal-welfare-in-the-world.pdf> (20.8.2016)

⁶⁹ Wagman, Liebman, *A Worldview of Animal Law...*, s. 69.

2.1.2.1. Amerika Birleşik Devletleri

Amerika Birleşik Devletleri dünyanın en büyük ekonomisi olması ve siyasi açıdan uluslararası ilişkilerde her zaman ön planda olması açısından karşılaştırmalı hukuk bağlamında hemen hemen her konuda incelenmesi gereken bir ülkedir. Hayvan refahı ve hayvan hakları açısından da Amerika Birleşik Devletleri akademik ve siyasi-sosyal tartışma seviyesi açısından zengin bir ülkedir. Hayvan refahı ve haklarının temellendirilmesi bölümünde incelediğimiz Tom Regan, Amerika Birleşik Devletleri vatandaşıdır, Peter Singer da şu anda bu ülkede ikamet etmekte ve çalışmaktadır. Birçok hayvan hakları aktivisti ve örgütü Amerika Birleşik Devletleri'nde kurulmuş ve kampanyalar düzenlemişlerdir. Bununla beraber Amerika Birleşik Devletleri dünya üzerinde en fazla hayvan tüketen ülkedir. Endüstriyel hayvancılık ve hayvanların bilimsel deneylerde kullanımını astronomik düzeydedir. Bu nedenle hayvan refahı ve hakları tartışmaları canlı olduğu kadar bunlara karşı oluşturulan muhalefet de bu menfaat gruplarının desteğiyle beraber güçlüdür. Hayvan hukuku bu grupların güçlü muhalefeti nedeniyle Avrupa ile karşılaştırıldığında çok daha az gelişmiştir.

Hayvan hukuku ile ilgili Amerika Birleşik Devletleri'nde birçok kanun yasallaşmıştır. Bunların büyük bir çoğunluğu soyu tükenmekte olan hayvanların korunması ve doğal dengenin muhafaza edilmesi üzerinedir. Nesli Tehlikede olan Türler Kanunnamesi⁷⁰, Su Memelileri Koruma Kanunnamesi⁷¹ ve Vahşi Egzotik Kuşları Koruma Kanunnamesini⁷²bu tipteki düzenlemelere örnek olarak verebiliriz.

Hayvan refahına ilişkin mevzuat sınırlı olsa da bir miktar mevcuttur. *Humane Methods of Slaughter Act*⁷³ - İnsani Kesim Yöntemler Kanunnamesi, hayvanların kesim sırasında gereksiz acı ve eziye-

⁷⁰<http://www.fws.gov/international/pdf/esa.pdf> (20.8.2016)

⁷¹<http://www.fws.gov/international/pdf/legislation-marine-mammal-protection-act.pdf> (20.8.2016)

⁷²<http://www.fws.gov/le/USStatutes/WBCA.pdf> (20.8.2016)

⁷³<http://www.gpo.gov/fdsys/pkg/STATUTE-92/pdf/STATUTE-92-Pg1069.pdf> (20.8.2016)

tini ortadan kaldırmayı hedefler. Kesim sırasında hayvanın şoklanması ve bayılması öngörülmüştür. İstisna olarak Yahudi veya başka bir dini gereklilik doğrultusunda hayvanlar tutulup bonyuna tek bir kesik ile de baygın hale getirilmeden kesilebilir. Ancak bununla beraber asıl amaç kesimhane personeli ve tüketici menfaatinin korunması olduğu da kanunun metninden anlaşılmaktadır. Kanunname kapsamına tavuklar, hindiler ve diğer kuş türleri girmez. Bu türler Amerika Birleşik Devletleri'ndeki kesilen hayvanların yaklaşık yüzde doksanını oluşturmaktadır. Bu kanunname yürürlüğe konulmadan önce kesimhanelerde hayvanlar bacaklarından kopçalar ile yukarı kaldırılmakta ve sırayla kesilmekte idiler. Bu süreç sırasında hayvanların bir kısmının kalçaları yerinden çıkmakta, sallanmakta, diğer hayvanların öldürüldüğünü gördüklerinden korkmakta ve kesim sırasında acı çekmekte idiler. Hayvan hakları savunucuları bu reformla dahi bile hayvanların hala büyük eziyet çektiğini savunmaktadırlar.⁷⁴Bir diğer düzenleme olan *Twenty Eight Hour Law*⁷⁵ hayvanların eyaletler arasında yirmi sekiz saatten fazla süre taşınmasını yasaklar. Ancak bu süre de oldukça uzundur ve söz konusu düzenleme nakliyatı en çok yapılan hayvan olan tavuklara uygulanmaz. Ayrıca bir eyaletin kendi içerisindeki nakliyata dair bir sınırlama da getirmez.

İngiltere'de yürürlüğe giren hayvanları koruma kanununu model alan bir tasarı olan *Animal Welfare Act* - Hayvan Refahı Kanunnamesi bilimsel deneylerde ve araştırmalarda kullanılan hayvanlar hakkındadır. 1880'de Birleşik Devletler Kongresine sunulmuş ancak reddedilmiştir. Amerikan bilim topluluğu bu tasarıya karşı çıkmış ve etkili olmuştur. Dirikesim karşıtı dernekleri birçok sefer daha reform taleplerinde bulunmuşlar ancak uzun bir süre sonuç alamamışlardır.⁷⁶

⁷⁴ Wagman, Liebman, *A Worldview of Animal Law...*, s. 85-86.

⁷⁵<http://www.gpo.gov/fdsys/pkg/USCODE-2011-title49/pdf/USCODE-2011-title49-subtitleX-chap805-sec80502.pdf> (20.8.2016)

⁷⁶*ibid.*, s. 195-196.

Ancak 1966'da (İngiltere'den doksan altı yıl sonra) kanunname Kongrede kabul edilmiştir. Kanunnamenin oluşmasından önce toplumsal tepki ve reform talebini oluşturan bir olay gerçekleşmiştir. 1965'te bir köpek taciri, Lackavage ailesinin Pennsylvania'daki çiftliğinden Pepper isimli bir köpeği çalıp New York City'deki bir araştırma hastanesine satmıştır. Köpeğin sahipleri uzun uğraşlardan sonra köpeğin nerede olduğunu öğrenmişler ancak onu bulduklarında köpeğin yapılan bilimsel deney sırasında öldüğü ortaya çıkmıştır. Medya bu hikâyeyi kamuoyu ile paylaşmış ve büyük ilgi çekmiştir. Birkaç ay sonra da Kongre *Laboratory Animal Welfare Act*⁷⁷ – Laboratuvar Hayvan Refahı Kanunnamesini kabul etmiş; dönemin başkanı Lyndon Johnson da kanunu imzalamıştır. Kongre bu kanunda 1970, 1976, 1985, 1990, 2002 ve 2007'de değişiklikler yapmıştır.

Bu kanunname ile ilk olarak bu olaydaki soruna eğilip bilimsel deney ve araştırmalarda kullanılacak köpek ve kedilerin alım ve satımı için Tarım Bakanlığı'ndan lisans alınması zorunluluğu getirmiştir. Bilimsel deney ve araştırma tesislerinin lisans sahibi olmayan tacirlerden denek satın almaları yasaklanmıştır. Denek olarak kullanılacak olan hayvanların kimlik ve kayıt tutma zorunluluğu da getirilmiştir. İkinci olarak kanun deneylerde kullanılacak hayvanların insanca muamele görmesi için Tarım Bakanlığının belli standartlar belirlemesini şart koşmuştur. Bu kanunun kapsamında kediler, köpekler, maymunlar, domuzlar, hamsterlar ve tavşanlar vardır; ama en çok kullanılan hayvan olan fareler yoktur. Bu ölçütlere göre deneyi yapan tesisler denek hayvanlarına barınmak için yer, düzenli yemek, su, temizlik, havalandırma, veteriner bakımı sağlamalıdır. Ancak Kongre kanunda açık bir şekilde Tarım Bakanlığının deney sırasında uyulmak üzere belli standartlar koyması konusunda yetkilendirilmediğini belirtmiştir. Yani söz konusu düzenleme, deney öncesindeki süreç için etki yaratmaktadır; deney sırasında yaşanan-

⁷⁷http://www.aphis.usda.gov/animal_welfare/downloads/Animal%20Care%20Blue%20Book%20-%202013%20-%20FINAL.pdf (20.8.2016)

lar için değil. Mevzuata göre, Birleşik Devletler Tarım Departmanı deney tesislerinin yeterli koşullara sahip olup olmadığını inceleyerek lisans verir. Ancak daha sonra deney protokollerine müdahale ve inceleme yetkisi yoktur. Her ne kadar kanunun kendisi deneylerde hayvanların kullanılmadığı alternatif yöntemlerin kullanılmasının değerlendirilmesi ve hayvanların mümkün olduğunca az acı verecek yöntemlerin tercih edilmesine dair hükümler içerse de; bu hükümlerin istisnaları da eğer bilimsel bir gereklilik mevcut ise hukuka uygun olarak kabul edilmiştir. Bu nedenle hiçbir deney veya deney yöntemi kategorik olarak yasaklanmamış; deneyi yürütenlerin imtiyaz alanı değişmemiştir.⁷⁸

Deney yöntemlerinin incelenmesi bir iç mesele olarak kabul edilmiştir. Birleşik Krallık'taki içişleri bakanlığının dıştan denetiminin aksine Amerika Birleşik Devletleri deney projeleri için lisans vermez. Deneyi gerçekleştiren kurumları kendi içlerinde oluşturacakları *Institutional Animal Care and Use Committess* (IACUC) – Kurumsal Hayvan Bakımı ve Kullanımı Komiteleri ile kendi içlerinde bir denetim sağlarlar. Bu kurulda zorunlu olarak bir kişi hayvanların bakım ve korunmasına ilişkin toplum çıkarlarını temsil eder. Ancak bu kişi bile söz konusu kurumun yönetim kurulu başkanı tarafından atanacaktır. Bu kompozisyonun sonucunda hayvan savunucuları bu kurulların ilgili kurumların “lastik mühür” işlevi görerek, denetim fonksiyonlarını yerine getirmediklerini ileri sürmüşlerdir. Nitekim Başmüfettişlik Dairesi, yaptığı denetimlerde bu kurulların görevlerini uygun bir şekilde yerine getirmediği şekilde rapor hazırlamıştır.⁷⁹

Bunlarla beraber Hayvan ve Bitki Sağlığı Denetim İdaresi, deney ve araştırma tesislerinin koşullarını senede bir defa denetler. Bu koşulların yerine getirilmemesinin tespit edilmesi durumunda para cezası verilir. Ancak yine Başmüfettişlik Dairesinin raporuna göre bu kurum da denetim işlevini olması gerektiği gibi ifa etmemektedir. Çoğu zaman para cezalarında indirim yapılmakta ve gerekli

⁷⁸*Ibid.*, s. 198-201.

⁷⁹*Ibid.*, s. 202-203.

düzeltilmeler için baskıdan kaçınılmaktadır. Bu durum endüstrinin söz konusu cezaları bir caydırıcı etkendense sıradan bir iş maliyeti olarak kabul etmesine ve iş modelinde değişiklikler yapmamasına neden olmaktadır.⁸⁰

Bir diğer regülasyon mevzuatı 1985'te kabul edilen *The Health Research Extension Act*⁸¹ – Sağlık Araştırması Ek Kanunudur. Bu kanun federal bütçeden destek alan deney ve araştırma programları için uygulanır. Kapsamında Laboratuvar Hayvan Refahı Kanunnamesindeki hayvanlara ek olarak fareler ve sıçanlar da mevcuttur. Buna göre deney ve araştırma yapan kurumlar *Guide for the Care and Use of Laboratory Animals*⁸² – Laboratuvar Hayvanlarının Bakımı ve Kullanımı İçin Kılavuzdaki tavsiye ve genel ilkeleri izlemelidirler. Ancak bu kanunda etkin bir denetim yöntemi belirlenmemiştir. Milli Sağlık Kurumları Başkanlığı'nın kurduğu Laboratuvar Hayvan Refahı Kurumu bu denetimle görevlidir. Ancak denetim esas olarak deney ve araştırmayı yapan kurumun raporlarının incelenmesi ile olur ve ancak söz konusu tesislerde hukuka aykırı işlemin olduğuna dair güçlü bir şüphe olduğu zaman tesiste inceleme yapılır.

Amerika Birleşik Devletleri'nde federal düzenlemelerin dışında sınırlı da olsa eyaletlerin kendi düzenlemeleri de mevcuttur. Ülkenin en büyük eyaleti Kaliforniya da yeterli imza toplanarak bir referandum inisiyatifi oluşturulmuştur. 2008'de kabul edilen kanuna göre tüm çiftlik hayvanlarına hareket edebilecekleri kadar yer verilmesi yasalaştırılmış, kafes yumurtacılığı yasaklanmıştır. Referandum yüzde 63'lük yüksek bir oy ile kabul edilmiştir.⁸³

⁸⁰*Ibid.*, s. 204.

⁸¹<http://history.nih.gov/research/downloads/PL99-158.pdf> (20.8.2016)

⁸²<http://grants.nih.gov/grants/olaw/Guide-for-the-care-and-use-of-laboratory-animals.pdf> (20.8.2016)

⁸³ "A California Ballot Measure Offers Rights for Farm Animals", *the New York Times*, 23 Ekim 2008.

2.1.2.2. Brezilya

Brezilya anayasası⁸⁴ açık bir şekilde devletin hayvan türlerinin soyunun tükenmesine engel olacağını ve hayvanları eziyete tabi kılan uygulamaları yasaklayacağını hükme bağlamıştır. Buna binaen Brezilya Yüksek Mahkemesi horoz dövüşü ve geleneksel öküz festivalini (bu etkinlikte tüm kasaba önceden belirlenen bir öküzü taş ve sopalarla öldüresiye döver) yasaklamıştır⁸⁵.

Hayvanların insani koşullarda kesilmesini düzenleyen 30.69/1952 sayılı kanun hükmünde kararname hayvanların kesimleri sırasında mümkün olduğunca az acı çekmesini hükme bağlar. 03/2000 sayılı genelge⁸⁶ hayvanların kesimleri sırasında şoklanmasını zorunlu hale getirir ve kesimhanelerde bulunması gereken koşulları sıralar. 56/2008 sayılı genelge⁸⁷ de hayvanların refahının sağlanması konusunda tavsiyelerde bulunur. Brezilya büyük bir endüstriyel hayvancılık sektörüne sahiptir. Devlet politikaları hayvan refahı ile üretkenliğin ve kalitenin artmasını hedeflemektedir.

Hayvanların bilimsel amaçlı kullanılması ile ilgili federal kanun 2008'de kabul edilmiştir⁸⁸. Bu kanunla beraber Hayvan Deneylerinin Denetimi Hakkında Ulusal Konsey kurulmuş ve hayvanlar üzerinde deneyler tatbik eden kurumların etik kurullar kurması zorunlu kılınmıştır. 2009'da yürürlüğe giren kararname ile de hayvanlar üzerinde deney yapacak olan kuruluşların Hayvan Deneylerinin Denetimi Hakkında Ulusal Konseyden izin ve lisans alması zorunluluğunu getirmiştir.

---

⁸⁴http://www.planalto.gov.br/ccivil_03/constituicao/constituicao.htm (20.8.2016)

⁸⁵ Wagnan, Liebman, **A Worldview of Animal Law...**, s. 39-40.

⁸⁶<http://extranet.agricultura.gov.br/sislegis-consulta/servlet/VisualizarAnexo?id=12869> (20.8.2016)

⁸⁷<http://extranet.agricultura.gov.br/sislegis-consulta/consultarLegislacao.do?operacao=visualizar&id=19205> (20.8.2016)

⁸⁸http://www.planalto.gov.br/ccivil_03/ato2007-2010/2008/lei/11794.htm (20.8.2016)

2.1.3. Okyanusya

Bu bölümde kıtadaki iki büyük devlet olan Avustralya (2. 1. 3. 1.) ve Yeni Zelanda'daki (2. 1. 3. 2.) durum incelenecektir.

2.1.3.1. Avustralya

Avustralya federal bir ülkedir ve her eyalet hayvan hukuku ile ilgili kendi düzenlemesini geliştirmiştir. Ulusal düzeyde hayvan hukuku açısından mevzuat oldukça sınırlıdır.

Avustralya'daki ilk hayvan koruma kanunnamesi Van Dieman's Land bölgesinde 1837'de kabul edilmiş ve bu tarihten itibaren ülkeye hayvan koruma kanunları yayılmıştır. Her eyaletin bir hayvan istismarı kanunu olsa dahi eyaletlerdeki "hayvan" ve "istismar" kavramlarının tanımlanması değişkendir. Bu kanunların yanında hükümetin atadığı resmi kurumlar, ilgili endüstrilerle inceleme ve fikir alış verişini ile "uygulama esasları" çıkartır. Bu uygulama esasları hukuken bağlayıcı değildir; ancak uyuşmazlıklarda kanunların yorumlanmasında kullanılırlar. Genel olarak hayvan istismarı kanunları hayvanlara yapılacak makul olmayan gereksiz veya meşru olmayan kötü muameleleri yasaklar.⁸⁹

Diğer ülkelerden bir farklılık olarak Avustralya'da devlet destekli bir sivil toplum kuruluşu olan *Royal Society for the Prevention of Cruelty to Animals* (RSPCA) Kraliyet Hayvan İstismarının Önlenmesi Derneği yerel hukukun uygulanmasında rol oynar ve uyuşmazlıklarda taraf olabilir.⁹⁰

Çiftlik hayvanları konusunda merkezi yönetim belli davranış ve uygulama ilkeleri yayınlar ancak bu konuda asıl yetki eyaletlere aittir. Ancak bununla beraber belli korumalar da düzenlenmiştir. Örneğin birçok eyalette batarya tavuklarının kafeslerinin alanı için asgari koşullar belirlenmiş; New South Wales'te domuzların kazığa

⁸⁹ Wagman, Liebman, *A Worldview of Animal Law...*, s. 173-174.

⁹⁰*Ibid.*, s. 174-175.

bağlanması ve hayvanların yanarı demirle etiketlenmesi yasaklanmış; Queensland'de sığırların kuyruklarının kesim ancak veteriner kontrolünde yapılması şartı getirilmiş; Güney Avustralya eyaletinde tüm büyük baş hayvanların kuyruklarının kesimi için bunun sağlık açısından gerekli olduğunun bir veteriner tarafından tescillenmesi şartı getirilmiştir.⁹¹

Hayvanların bilimsel deney ve araştırmalarda kullanılmasına ilişkin *Code of Practice for the Care and Use of Animals for Scientific Purposes*⁹²- Hayvanların Bilimsel Amaçlarla Bakımı ve Kullanılması Hakkında Uygulama Esasları, 2013 Ulusal Sağlık ve Tıbbi Araştırma Konseyi tarafından ilk olarak 1979'da olmak üzere düzenlenmiş son halini 2013'te almıştır. Bu belge daha sonra tüm eyaletler tarafından benimsenmiş ve ona uygun olarak mevzuat düzenlenmiştir. Bu belge de hayvanların bilimsel deney ve araştırmalarda kullanılması ve bakımı süresinde 3R ilkelerini benimser. Ancak yorumcular bu belgenin ağırlıklı olarak iyileştirmeye önem verdiğini, azaltmaya az değindiğini ve ikameye ise neredeyse hiç eğilmediğini söylemişlerdir.⁹³

2.1.3.2. Yeni Zelanda

1960'ta kabul edilen *New Zealand Animals Protection Act* - Yeni Zelanda Hayvanları Koruma Kanunnamesi hayvan istismarını hayvanlara ve insanlara yapılan bir kötülük olarak ele almıştır. Kapsamı esas olarak evcil hayvanlar ve sokak hayvanlarıdır. Bu hayvanlara yapılacak kasıtlı ve kötücül istismarı yasaklar. Ancak bu kanunun istisna hükümlerinde çiftlik ve denek hayvanları kapsamdan çıkartılmıştır.⁹⁴

⁹¹https://www.parliament.qld.gov.au/documents/explore/ResearchPublications/ResearchBriefs/2011/RB_R201114.pdf (20.8.2016)

⁹²<https://www.nhmrc.gov.au/guidelines/publications/ea28> (20.8.2016)

⁹³ Wagman, Liebman, *A Worldview of Animal Law...*, s. 211-212.

⁹⁴*Ibid.*, s. 168.

Ocak 2000'de yürürlüğe giren *New Zealand Animal Welfare Act*⁹⁵ - Yeni Zelanda Hayvan Refahı Kanunnamesi eski kanunu birçok açıdan modern ölçütlerle yenilemiştir. Kanunname, ev ve sokak hayvanlarının yanı sıra çiftlik ve laboratuvar hayvanlarını da kapsamına alır. Kanunun amacının hayvanların fiziksel, sağlık ve davranışsal ihtiyaçlarının korunması olduğu belirtilmiştir. Bu ihtiyaçlar da hayvan refahı konusunda uluslararası bildirimlerde kabul edilmiş olan beş özgürlük çerçevesinde tanımlanmıştır. Bunlar kanunda, uygun ve yeterli su ve besin, uygun barınak, normal davranış kalıplarını göstermesi için imkan; makul olmayan veya gereksiz acı veya eziyet ihtimalini asgari düzeye indirecek şekilde fiziksel muamele, her türlü ciddi yaralanma ve hastalıktan korunma veya bunların oluşması halinde çabuk tedavi sağlanması olarak tanımlanmıştır.

Yeni Zelanda hayvan hukukundaki bir diğer farklılık iddia makamına tanıdığı ispat kolaylığıdır. Birçok ülkenin hayvan istismarı veya hayvanları koruma kanunda hukuka aykırılığın ispatı için genel veya özel kastın ispatı gerekmektedir. Bu durum birçok davada iddia tarafını zor durumda bırakmaktadır. Yeni Zelanda hukuku ise hayvan istismarını objektif sorumluluğa bağlamıştır. Buna göre yukarıda belirtilen gereklilikleri sağlayamadığı ispat edilen bir kişi kasit veya taksir aranmaksızın kanunu ihlal etmiş olur.⁹⁶

Çiftlik ve evcil hayvanlar için yukarıda belirtilen beş refah şartının daha belirli hale getirilmesi için Tarım Bakanlığının oluşturduğu Ulusal Hayvan Refahı Danışma Kurulu kılavuzlar yayınlamıştır. Bu kılavuzlar asgari standartlara uymamak kendi başına hukuka aykırılık oluşturmaz ancak soruşturma açısından temel alınabilir.⁹⁷

Laboratuvar hayvanlarına ilişkin 3R ilkesi benimsenmiştir. Ancak kanunnamenin bilimsel deneyler açısından getirdiği en büyük yenilik insansı maymunların bilimsel deneylerde kullanılmasını ya-

⁹⁵<http://www.legislation.govt.nz/act/public/1999/0142/latest/whole.html#DLM49664> (20.8.2016)

⁹⁶ Wagman, Liebman, *A Worldview of Animal Law...*, s. 170-171.

⁹⁷*Ibid.*, s. 87-88.

saklamasıdır. Bu düzenleme hayvan refahından öte belli tipte eylemlerin kategorik olarak yasakladığı için hayvan refahından ziyade hayvan hakları düzeyinde bir düzenlemedir.⁹⁸

Bu kanunnameye göre deney veya araştırma yapacak kurumlar kendi bünyelerinde hayvan etiği kurulları oluşturmalıdır. Bunların en az bir üyesi Yeni Zelanda Veterinerler Birliğinden, bir üye onaylanmış hayvan refahı örgütlerinden, bir üye de yerel yönetimden seçilmelidir. Bu kurul da en az beş senede bir dışardan teftiş edilmelidir. Bu sayede belli bir şeffaflık ve denetime açıklık sağlamak amaçlanmıştır.⁹⁹

2.1.4. Asya

Bu bölümde öncelikle dünyada ekonomik ve siyasi anlamda yükselen bir devlet olan Çin Halk Cumhuriyeti (2. 1. 4. 1.), aynı nitelikte diğer büyük bir devlet olan Hindistan (2. 1. 4. 2.), dünyanın üçüncü büyük ekonomisi olan Japonya (2. 1. 4. 3.) ve İslam Hukuku (2. 1. 4. 4.) incelenecektir. İslamiyet'in çıkış coğrafyası olan Arabistan yarımadasının ve Müslümanların önemli bir çoğunluğunun Asya kıtasında yer almasından dolayı İslam hukuku bu bölüme alınmıştır.

2.1.4.1. Çin Halk Cumhuriyeti

Dünyanın en büyük nüfusuna ve dünyanın en büyük ikinci ekonomisine sahip olan Çin Halk Cumhuriyeti hayvan refahı konusundaki hukuki düzenlemeler konusunda fazla ilerleme kaydetmemiştir. Halen hayvan istismarı konusunda bir kanun yoktur. 2009'da yasama meclisine sunulan bir kanun taslağı her ne kadar belli korumalar ve yasaklamalar getirse dahi bu kanun yasallaşmamıştır.¹⁰⁰

⁹⁸*Ibid.*, s. 21.

⁹⁹<http://www.legislation.govt.nz/act/public/1999/0142/latest/whole.html#DLM49664> (20.8.2016)

¹⁰⁰ Wagman, Liebman, *A Worldview of Animal Law...*, s. 30.

Hayvanların deneylerde kullanılmasına ilişkin olarak Bilim ve Teknoloji Bakanlığı, Laboratuvar Hayvanlarının İnsani Muamelesi Hakkında Yönlendirici Mütalaayı yayınlamıştır. Çin hukukunda bu mütalaalar bakanlıkların genelgesi olarak hukuk gücüne sahiptirler. Bu düzenleme ile Çin Halk Cumhuriyeti, karşılaştırmalı hukuktaki birçok düzenlemeyi kendi hukukuna almıştır. Metinde açık bir şekilde 3R ilkeleri benimsenmektedir. Hayvanlar üzerinde deney gerçekleştirecek olan kurumların bakanlıktan lisans alması ve kendi bünyelerinde etik kurullar kurması şartı getirilmiştir. Denek hayvanların kendi doğal davranış kalıplarını gösterebilecekleri şartlar, yeterli ve uygun besin, su ve barınak sağlanmalıdır. Mütalaada ayrıca deneylerde hayvanların çekeceği acının “insani bir son noktası” olması gerektiği ve bu noktada deney sürecinin sonlandırılması gerektiği belirtilmektedir. Hayvanların deney sırasında anestezi ile uyuşturulmaları ve eğer deney sonunda hayvanın yaşama ihtimali yoksa da acısı dindirilecek şekilde ötenazi yapılması önerilmektedir.¹⁰¹

Bu düzenleme denek hayvanlarının refahı açısından önemli bir gelişme olmakla beraber bu ülkedeki hayvan fiyatlarının ve diğer maliyetlerin düşük olması ile diğer ülkelerdeki hayvan refahı düzenlemelerinin ve uygulanmasının kısıtlayıcılığı nedeniyle büyük ilaç firmaları artan bir oranda Çin Halk Cumhuriyeti’ndeki deney merkezlerini kullanmaya yönelmektedir. Bu nedenle günümüzde ve gelecekte Çin Halk Cumhuriyeti’ndeki hayvan deneylerinin ve kullanılan hayvanların giderek artacağını öngörülmektedir.¹⁰²

2.1.4.2. Hindistan

Hindistan anayasasında hayvanlara dair hükümler oluşturan nadir ülkelerden biridir. Hindistan anayasasının vatandaşların ödevlerini düzenleyen 51. maddesi Hindistan’ın her vatandaşının

¹⁰¹*ibid.*, s. 207-208.

¹⁰²*ibid.*, s. 209.

ormanlar, göller, akarsular ve vahşi yaşam dâhil olmak üzere doğal çevreyi koruma ve iyileştirmek ile canlı varlıklara şefkat gösterme temel ödevine sahip olduğunu söyler¹⁰³. Yine anayasanın 48. maddesi¹⁰⁴, devletin tarım ve hayvancılığı modern ve bilimsel bir şekilde düzenleyeceğini ve özellikle inek, buzağı ve diğer süt veren, yük taşıyan büyükbaş hayvanların korunmasını, durumlarının iyileştirilmesini sağlayacağını ve kesimlerinin engelleyeceğini belirtir. Yine aynı maddede devletin çevrenin korunması ve iyileştirilmesi ile ülkenin ormanları ve doğal yaşamının muhafazasını sağlamaya çaba göstereceği hükme bağlanır.

Hindistan'daki hayvan hukukunun ana hukuk düzenlemesi 1960 yılında çıkarılan *Prevention of Cruelty to Animals Act*¹⁰⁵–Hayvan İstismarının Önlenmesi Kanunnamesidir. Bu kanunun ilk çıkışı ile beraber Hindistan'ın yavaş yavaş süreci nedeniyle sorunlara cevap verememiş, iki sene sonra bu kanunun uygulanması ve etkinliğini arttırmak amacıyla Hindistan Hayvan Refahı Kurulu oluşturulmuştur.¹⁰⁶

Bu kanunname hayvanların çiftliklerde yetiştirilmesi, nakliye edilmesi ve kesilmesi ile ilgili de ayrıntılı düzenlemeler getirmiştir. Hayvanlar türlerine göre ihtiyaç duydukları hareket alanı, su ve yiyecek düzenlenmiştir. Nakliyat sırasında hayvanların türlerine göre kafes ve vagonlarının asgari genişlikleri belirtilmiştir. Kesim sırasında hayvanların gebe olmaması, üç aylıktan ufak yavrularının olmaması ve en az üç aylık olmaları gibi sınırlamalar getirilmiş; kesim sırasında şoklanma şartı öngörülmüş; bir kesimhanede olması gereken bölümler kanunda sıralanmıştır.

Hayvan İstismarının Önlenmesi Kanunnamesi ayı, maymun, kaplan, panter ve aslanların eğitilmelerini ve gösterimlerde kulla-

¹⁰³[http://lawmin.nic.in/olwing/coi/coi-english/Const.Pock%20Pg.Rom8Fsss\(8\).pdf](http://lawmin.nic.in/olwing/coi/coi-english/Const.Pock%20Pg.Rom8Fsss(8).pdf) (20.8.2016)

¹⁰⁴[http://lawmin.nic.in/olwing/coi/coi-english/Const.Pock%20Pg.Rom8Fsss\(7\).pdf](http://lawmin.nic.in/olwing/coi/coi-english/Const.Pock%20Pg.Rom8Fsss(7).pdf) (20.8.2016)

¹⁰⁵<http://www.envfor.nic.in/legis/awbi/awbi01.pdf> (20.8.2016)

¹⁰⁶ Wagman, Liebman, *A Worldview of Animal Law...*, s. 34.

nılmalarını özel olarak yasaklar. Diğer tüm hayvanların da eğlence amaçlı kullanımı için kayıt altına alınmaları şartı getirilmiştir.

Hayvan İstismarının Önlenmesi Kanunnamesi, merkezi hükümetin hayvanlar üzerinde yapılan deney ve araştırmaları düzenlemek için bir komite kurmakla yetkilendirmiştir. Bu komitenin görevi deney ve araştırmalar sırasında hayvanların çektiği gerekli olmayan acı ve eziyeti önlemektir. Komite, 1968 ve 1998'de belli kurallar koyarak hayvanlar üzerinde yapılan deney ve araştırmaları düzenlemiştir. Hindistan hayvan hukuku İngiliz ve Amerikan sistemlerinin karması şeklindedir. Bir araştırma kurumu ya merkezi komiteden ya da kendi kuracağı Kurumsal Hayvan Etik Komitesinden izin almalıdır. Kurumsal Etik Komitesinde en bir kişi kurum dışından merkezi hükümetin göstereceği adaylardan, en az bir kişi de "bilim adamı olmayıp toplumsal olarak duyarlı" adaylar arasından seçilmelidir. Hindistan hayvan hukuku yapılacak deneyler için belli ilkeler belirlemiştir. Buna göre yapılacak deney hak bir gerekçe olmaksızın zaten bilinen bir sonucun yeniden tekrarı olmamalıdır. Hayvanlar deneyin öncesi ve sonrasında uygun koşullarda bakım ve tedavi görmeli; deney sırasında beklenmedik ve olağanüstü bir acı çektiklerinde deney sona erdirilmeli veya başka imkân kalmadı ise acısız bir şekilde hayvan öldürülmelidir.¹⁰⁷

Ancak birçok araştırmacı bu düzenlemelerin gerçekte pek bir etki doğurmadığını ileri sürmektedir. Bilimsel deneyler çoğu zaman kapalı kapılar ardında gerçekleştirildiği ve devletin denetim araçları ve kurumlarının çok etkin olmadığı için bilimsel deneylerde kullanılan hayvanlar hukuktaki korumalardan yararlanamıyor gözükmektedir.¹⁰⁸

Kanunun en büyük eksikliği yaptırımların oldukça zayıf olarak düzenlenmesidir. Para cezaları 10 Rupi ile 1000 Rupi¹⁰⁹ arasında-

¹⁰⁷*Ibid.*, s. 209-210.

¹⁰⁸*Ibid.*, s. 211.

¹⁰⁹ 1000 Rupi yaklaşık 35 Türk Lirası değerindedir.

dır, bazı ciddi ihlaller için üç aylık hapis cezası düzenlenmiştir ancak bu da para cezasına çevrilebilir.

Hindistan'ın ineklerle olan kültürel, dini ve manevi ilişkisi oldukça karmaşıktır. Hinduizm ve Hindistan'ın kültürel altyapısı hukuka da yansımıştır. Anayasanın 48. maddesi devletin tarım ve hayvancılığı modern ve bilimsel bir şekilde idare edeceğini belirtirken aynı zamanda özel olarak devletin hayvan soylarını korumak ve geliştirmek; inek, buzağı ve diğer büyükbaş hayvanların kesimini önlemek için adımlar atacağını söyler. Gerçekten de Kerala ve Batı Bengal dışındaki eyaletlerde inek kesimi yasaktır. Eti için beslenmeyen ineklerin de bakımı için daha yüksek refah seviyeleri öngörülmüştür.¹¹⁰

2.1.4.3. Japonya

Japonya hayvan refahı ile ilgili Hayvanların Korunması ve Denetimi Hakkında Kanunu¹¹¹ 1973'te Kraliçe Elizabeth'in ülkeye ziyaretine denk gelecek şekilde çıkartmıştır. Bu kanunun amacı esas olarak insanların menfaatlerinin hayvanların menfaatlerinin de bir parça dikkate alınarak dolaylı bir şekilde korunmasıdır. Ancak yine de hayvanlara eziyeti bir yaptırıma bağlayarak ilerleme gerçekleştirmiştir. Bununla beraber bu kanun nadiren etkin olmuş ve uygulanmıştır. Bu sorunların doğrultusunda 1999'da Japonya kanununda belli değişiklikler yapmıştır. Kanunun ismi Hayvanların İnsani Muamelesi ve İdaresi Hakkında Kanun¹¹² olarak değiştirilmiştir. Cezalar arttırılmış, idareye soruşturma açısından görevler verilmiş ve kanunun retoriği daha çok hayvanların doğrudan korunmasına yönelmiştir. 2005 yılında da kanunun bir kısmı daha değişikliğe uğramıştır. Mevcut kanun amaç bölümünde bu kanunun "vatan-daşlar arasında hayvan refahı ruhunun geliştirilmesi ve yaşam,

¹¹⁰Ibid., s. 83-84.

¹¹¹http://www.env.go.jp/en/laws/nature/act_wm_animals.pdf (20.8.2016)

¹¹²<http://www.alive-net.net/english/en-law/L2-full-text.html> (20.8.2016)

barış ve arkadaşlık duygularının gelişmesine katkıda bulunmayı” amaçladığı belirtilmektedir.

Kanunun genel yaklaşımı hayvanlara verilen gereksiz zararları engellemektir. Kanun, özellikle çiftlik ve laboratuvar hayvanların dışındaki hayvanları üreten işletmelere özel sorumluluklar getirmiştir. Buna göre bu işletmeler bağlı olacakları yerel idari birim tarafından tescil edilmeli ve Çevre Bakanlığının hayvanların sağlığı ve güvenliği hakkında çıkardığı tüzükteki standartlara uymalıdır.

Hayvanların bilimsel deney ve araştırmalarda kullanılmasına ilişkin 3R ilkeleri açıkça benimsenmiştir. Bu kanunda özel olarak acının azaltılması unsuru güçlendirilmiş; bu konuda Çevre Bakanlığı'nın öngöreceği standartlara uyulmasına dair bir hüküm daha vardır. Çevre Bakanlığı da 2006'da Laboratuvar Hayvanlarına ve Acının Giderilmesine Dair Özen ve İdare Standartları başlıklı regülasyonu yürürlüğe koymuştur.¹¹³ Diğer iki ilke ile ilgili özel bir düzenleme ve yaptırım öngörülmemiştir. Bu konuda öz-denetim yaklaşımı benimsenmiş; kurumların kendi içlerinde bu ölçütleri belirlemesi kabul edilmiştir. Yani bu hükümler bir nevi tavsiye niteliğindedir. Bu konular ile ilgili Japonya Bilim Konseyi de belli ana esaslar belirlemiştir. Ancak bu esaslara uyma zorunluluğu yoktur; Konseyin de zorlayıcı bir gücü de mevcut değildir. Etik komitelerin kurulması da zorunlu değildir ve merkezi bir kurum tarafından düzenli denetim öngörülmemiştir. Bununla beraber hayvanlar üzerinde deney yapan birçok kurum Japon Bilim Konseyinin öngördüğü esaslar doğrultusunda etik kurullar oluşturmuştur. Ancak bu etik kurulların yapısı ve kompozisyonu da doğaları gereği hayvan refahının korunması açısından zayıftır.¹¹⁴

Kanuna göre hayvanlarla ilgili tüm durumlarda hayvanların nedensiz yere öldürülmesi veya yaralanması yasaktır. Bunun yaptırı-

¹¹³<http://altweb.jhsph.edu/wc6/paper179.pdf> (20.8.2016)

¹¹⁴ Wagman, Liebman, *A Worldview of Animal Law...*, s. 205-6.

rımı bir yıla kadar hapis ve zorla çalıştırma veya bir milyon Yene kadar para cezası öngörülmüştür.

2.1.4.4. İslam Hukuku

İslam hukukunun dört kaynağı vardır. Bunlar Kur'an-ı Kerim, sünnet, icmâ ve kıyastır. Hayvanlarla ilgili kurallar Kur'an-ı Kerim ve sünnet kaynaklarında mevcuttur.

Kur'an-ı Kerim'de insanın ve hayvanın sudan yaratıldığı bildirilerek, tüm canlı varlıklar arasında başlangıçtan gelen bir bağlantıdan söz edilmektedir. Ancak kutsal metinlerin genelinde asıl hitap edilen kitleye uygun olarak insan merkezci bir yapı vardır. Allah, tüm hayvanları kendisine en yakın varlık olarak bildirdiği insanın faydası, menfaatleri için yaratmıştır. Ancak hayvanların nedensiz öldürülmeleri ve hayvanlara eziyet etmek yasaktır. Eti, sütü ve gücünden yararlanan hayvanlara karşı merhamet duyulması ve onlara acı çektilmemesi Kur'an-ı Kerim'de çeşitli hükümlerle ortaya konulmuştur. Kur'an'ı Kerim'de hayvanlar; insana yardımcılık dışında, av, kurban ve dolayısıyla besin materyali, iyilik ve kötülük simgesi; Allah tarafından verilen ceza ya da ödül aracı; sosyal kurum, askeri ve ekonomik güç göstergesi; ama tüm bunların ötesinde Allah'ın yaratıcılığının çok renkli örnekleri ve insana verilen değerlerin bir sonucunu sembolize etmektedirler.¹¹⁵

Tüm bunlara ek olarak, İslâm peygamberinin hayvan sevgisi ve hayvan refahına yönelik sözleri (hadis) ve yaşama biçimi, Kur'an da bildirilen hükümlere oranla çok daha güçlü ve canlıdır. Oldukça dindar bir kişi bir kediyi beslemediği için peygamber tarafından kınanmıştır. Başka bir kişi ise bir köpeğin susuzluğunu gidermek

---

¹¹⁵ Altan Armutak, "İslam Dini Kutsal Kitabında Hayvan Hakları", **İstanbul Üniversitesi Veterinerlik Fakültesi Dergisi**, Sayı 34 (1), 2008, s. 63-64.

için kuyudan su taşıdığı için önceki günahlarına rağmen cennetle ödüllendirileceği vaat edilmiştir.¹¹⁶

Hayvanların kullanılması ve öldürülmesi genel olarak insanlara bir hak olarak verilse de Kur'an-ı Kerim'de ideal düzeni ifade eden cennet tasvirlerinde insanların hayvanları kullandığı görülmemektedir.

Özel bir konu olarak eti için kesilen hayvanların Müslümanların yemesi için uygun olması için belli şartlar öngörülmüştür. Buna göre hayvan kesilmeden önce rahat ettirilmeli, iyi bakılmalı, korkutulmamalıdır. Hayvanı kesecek kişi Müslüman olmalı, hayvanı kibleye döndürmeli ve kesim anında "Bismillah Allah-u Ekber" demeli ve boynundaki iki atar damarı kesmeli ve kanı akıtılmalıdır. Bu süreçte hayvanın mümkün olduğunca az acı çekmesi sağlanmalıdır. Bu kesim tekniği o dönemki şartlar düşünüldüğü zaman hayvan refahı açısından önemli bir gelişme olarak kabul edilebilir.

Günümüzde hayvanların kesimden önce şoklanması teknolojik olarak mümkündür ancak helal kesim tekniği açısından şüpheli olduğu için Müslüman ülkelerde kullanılmamaktadır. Şoklanma sırasında hayvanın ölmesinden veya kanının az akmasından çekilmemektedir. Diyanet işleri başkanlığı hayvanların bayılmasını sağlayacak yöntemleri caiz olarak kabul etmekte; ancak beyin ölümünü yaratma riski olan şoklamayı caiz olarak kabul etmemektedir.

Kurban bayramı da hayvanlar açısından olumsuz bir durum olarak yorumlanabilir. Ancak bu durum diğer ülkelerdeki rutin tüketimden çok farklı değildir. Bununla beraber kurban bayramında hayvan kesmenin bir ibadet olarak görülmesi de tartışmalıdır. Prof. Dr. Hüseyin Hatemi hayvan kesmenin kurban bayramında bir gereklilik olmadığını; bunun yerine sadaka verilmesinin yeterli olduğunu belirtmiştir. Kurban kesmek ancak bir toplumsal yardım ves-

¹¹⁶ Raoutsi Hadj Eddine Sari Ali, "Islam", *Animal Welfare*, Ed. Council of Europe Publishing, Council of Europe Publishing, 2006, s. 148.

lesi olarak görülmelidir. Bunun dışında kutlama, ödüllendirme, şölen şeklinde kurban kesilmesi doğru değildir.¹¹⁷

Günümüzde İslam hukukunu benimsemiş olan devletlerin hayvan refahı ve haklarını koruma amacıyla kapsamlı düzenleme ve idari hamleler yaptığı görülmemektedir. Bu olumsuz tabloda bu ülkelerin ekonomik ve siyasi istikrarsızlıkların asıl etken olduğu düşünülebilir.

2.1.5. Uluslararası Hukuk

İnsanların hayvanlar ile olan ilişkisinin aynı zamanda küresel bir boyutu da mevcuttur. Belli hayvan türlerinin nesli tükenme tehlikesi altındadır. Bunların dünyadan yok olması tüm ekosistemi etkileme riskini doğurur. Küresel ısınma genel anlamda çevresel kirlilik ve zarar doğurduğu gibi hayvan türlerine de zarar vermektedir. Endüstriyel hayvancılıkta, bilimsel deneylerde kullanılan birçok hayvan ülkeler arasında alınıp satılmaktadır. Nesli tükenmekte olan hayvanların da ticareti yapılmakta, bir ülkede ortaya çıkan talep diğer bir ülkede o hayvanın avlanması ve popülasyonunun azalmasına neden olabilmektedir. Evcil hayvanlardan egzotik olanlara kadar birçok hayvan türü de hayvan ticaretinin konusudur. Birçok deniz canlısı ve kuş birçok ülkenin sınırları ve karasuları arasında hareket eder ve bunların avlanmaları birden fazla ülkeyi ilgilendirir. Tüm bu sorunların ilgilileri ve zarar görenleri tek bir devlet olmadığı için hayvan hukukunun uluslararası boyutu da ortaya çıkmaktadır.

Bu bölümde *Convention on the International Trade in Endangered Species of Wild Flora and Fauna* (CITES) - Nesli Tehlike Altında Olan Yabani Hayvan ve Bitki Türlerinin Uluslararası Ticaretine İlişkin Sözleşme (2. 1. 5. 1.), Dünya Ticaret Örgütü (2. 1. 5. 2.) ve Uluslararası Balina Avcılığı Komisyonundaki (2. 1. 5. 3.) durum incelenecek.

¹¹⁷ İsmet Sungurbey, *Hayvan Hakları: Bir İnsanlık Kitabı, Novella Anılarıyla*, İstanbul:Kent Baskı, 1999, s. 1089-1090.

Hayvan hukuku konusundaki tartışmalarda “Hayvan Hakları Evrensel Beyannamesi” (1978) sıkça dile getirilmektedir. Ancak dikkat edilmelidir ki bu belge, uluslararası hukuk bakımından *hukuk* niteliği taşımamaktadır. Bu nedenle bu bölümde bu beyanname incelenmeyecek. Uluslararası hukukun beş kaynağı vardır. Bunlar; uluslararası antlaşmalar, uluslararası teamül, uluslararası hukukun genel ilkeleri ve bilimsel görüşler ile uluslararası mahkemelerin içtihatlarıdır. Bu beyanname hiçbir kaynağın koşullarını sağlamamaktadır. Ancak amaçlandığı üzere Birleşmiş Milletler Genel Kurulunda kabul edilmesi durumunda bile bir antlaşma olmayacağından ancak bağlayıcı olmayan bir uluslararası belge olacaktır. Ancak bu belgeye uyulması doğrultusunda devletler uygulamaları ile uluslararası teamülün şartlarını gerçekleştirdiği takdirde bir hukuk kaynağı olarak görülebilir. Ancak böyle bir durumdan bahsetmek günümüzde mümkün değildir. Bir diğer husus ise belgenin bir *tasarı* olmasıdır. Çeşitli sivil toplum ve düşünce kuruluşları farklı yorum ve görüşlerle kendi tasarılarında yer vermiş, değişiklikler yapmıştır. Son olarak, bu beyannamenin başlığının İngilizceden Türkçeye yanlış bir şekilde çevrildiğini de belirtmek gerekir. Beyannamenin orijinal başlığı *Universal Declaration of Animal Welfare* olduğundan, Türkçeye “Hayvan Refahı Evrensel Beyannamesi” olarak çevrilmesi gerekir. İçeriği itibarıyla bu beyanname bir hayvan hakları savunusu değil; bir hayvan refahı savunusudur. Hayvanların dokunulmaz haklarının olmasını ileri sürmekten ziyade temel menfaatlerinin korunması ve çektikleri eziyetin önlenmesini hedeflemektedir. *Universal Declaration of Animal Rights* başka bir beyanname; Birleşmiş Milletler düzeyinde hakkında herhangi bir girişim olmamıştır. Yeknesak bir metin olmaktan ziyade birçok grup kendi beyannamesini ilan etmiştir. Bu metinler hayvanlara haklar atfetmekte ve daha radikal bir dil kullanmaktadır. Ancak bu metinler muhtemelen taleplerinin fazla radikal olmasından dolayı hayvan hukuku tartışmalarında (özellikle Türkiye’de) pek ileri sürülmemektedir.

2.1.5.1. CITES

Convention on the International Trade in Endangered Species of Wild Flora and Fauna (CITES)¹¹⁸ - Nesli Tehlike Altında Olan Yabani Hayvan ve Bitki Türlerinin Uluslararası Ticaretine İlişkin Sözleşme, nesli tehlike altında olan hayvan ve bitki türlerinin korunmasını amaçlayan bir uluslararası antlaşmadır. CITES'in kapsamında otuz üç binden fazla bitki ve hayvan türü vardır. 179 ülke antlaşmaya taraftır. Koruması altında olan 33000'den fazla hayvan ve bitki türü vardır. Antlaşma esas olarak türü tükenme tehlikesi altında olduğu belirlenmiş hayvan ve bitki türlerinin uluslararası ticaretini düzenler.

CITES'in ilk olarak kabulü 1973'de Washington'da olmuştur. Bu antlaşma ile ilk defa uluslararası anlamda hayvan ve çevre hukuku açısından bir kaynak ortaya çıkmıştır. Uluslararası topluluk ilk defa hayvanların yaşamlarının korunmasına dair kolektif bir endişe ve ilgi ifade etmişlerdir.

Görülmelidir ki, hayvanların avlanması ve kullanılması sadece yerel düzlemde gerçekleşmez. Birçok hayvan bir ülkede avlanıp ele geçirilerek başka bir ülkedeki talebe cevap vererek ihraç edilir. Bu nedenle bu arz ve talebin kolektif olarak düzenlenmesi ve kontrol altına alınması gerekir. Aksi takdirde tek bir ülkede konulacak kurallar diğer ülkelerin işbirliği olmaksızın pratikte bir sonuç vermeyecektir. Örneğin fildişi, kaplan ayağı gibi egzotik ürünler veya şempanze, leopar, panda gibi ilgi çeken hayvanlara özellikle gelişmiş ülkelerde büyük talep mevcuttur. Bu nedenle bu hayvanların neslinin tükenme riskine karşın büyük bir ekonomik teşvik mevcuttur. Bu ekonomik çıkar çatışmalarının önünü ancak uluslararası işbirliği alabilir. Bu temel yaklaşım CITES tarafından benimsenmiştir.¹¹⁹

CITES çeşitli hayvan ve bitki türlerini üç adet ekte listeler. Birinci ekte türü tükenmekte olduğundan katı düzenlemelere tabi olan

¹¹⁸<http://www.cites.org/sites/default/files/eng/disc/E-Text.pdf> (20.8.2016)

¹¹⁹ Wagman, Liebman, *A Worldview of Animal Law...*, s. 284-285.

hayvan türleri vardır. Bunların ticaretine ancak olağanüstü koşullarda izin verilmelidir. Birinci ekteki hayvanlara şempanze, panda ve kaplanı örnek gösterebiliriz. İkinci ekte “hayatta kalmalarına aykırı uygulamaları önleyici katı düzenlemeler uygulanmaz ise türü tehdit altına girebilecek” türler vardır. Bunlara hipopotam, Amerikan timsahı ve yeşil papağanı örnek verebiliriz. Üçüncü ekte ise türü tehdit altında olmasa dahi ticaretinin sınırlanmasından fayda görecektür türler vardır. Bunlara denizaygırı, kral akbaba ve kuzey Afrika ceylanını gösterebiliriz. Üçüncü eke bir devlet tek taraflı olarak belli türleri koyarak diğer devletlerin işbirliğini talep edebilir.

Ek I'deki hayvanların ticareti için koşullar oldukça sıkıdır. İhracat ve ithalat izni gereklidir; söz konusu ticaretin asıl amacı kar olmamalıdır. Nakliyat süresi içerisinde hayvanların sağlığı ve güvenliğinin sağlanması gerekir. Ek II'deki koşullar daha az katıdır. İhracat izni gereklidir ancak ithalat izni aranmaz. İhracat izni veren devlet; hayvanın ticaretinin türün neslinin devamını olumsuz etkilemeyeceğini, yasal yollardan elde edildiğini ve nakliyat zarar riskinin asgari düzeyde olup olmadığını araştıracaktır. İthalat izni öngörülmediği için ithal edilen ülke hayvanın ticari amaçla ithal edilip edilmediğini araştırır. Ancak giriş yapılan ülkenin bilim makamları hayvan ticaretinin hayvanın neslini tehlikeye atıp atmadığını; idari makamlar da hayvanın nakliyat sırasında sağlığı ve güvenliğinin sağlanıp sağlanmadığını araştırarak bir lisans verir. Ek III'teki ticaret koşullarında ihracat izni için söz konusu hayvan ticaretinin hayvan neslini tehlikeye sokup sokmayacağı araştırılmaz; sadece hayvanın hukuka uygun şekilde elde edilip edilmediği ile nakliyat sırasında sağlık ve güvenliğinin sağlanıp sağlanmayacağı araştırılır. İthal edilen ülke de sadece ihracat izni ile menşe belgesini arar.

Antlaşmada değişiklikler yapılması ve antlaşmanın uygulanması hakkında görüşmek için her iki ya da üç senede bir Taraflar Toplantısı düzenlenir. Antlaşmada değişiklik yapılması için üçte ikilik bir çoğunluk aranır. Ek I ve Ek II'ye yeni hayvan türlerinin eklenmesi veya çıkarılması için de nitelikli çoğunluk aranmaktadır.

CITES'in yönetim kurulu düzenli olarak raporlar hazırlar. Taraflar düzenli olarak eklerde listelenmiş olan hayvanların durumu ve yürütülen projelerle ilgili belgeleri sunmakla yükümlüdür. Yönetim kurulu bu bilgiler ışığında belli yaptırımlar uygulayabilir. Sözleşmeye uygun hareket etmeyen devletler ile ticaret yapılmamasını tavsiye edebilir.

CITES, hayvanları korumaya yönelik uluslararası boyutta bir hukuk kaynağı olması bakımından oldukça orijinal ve önemlidir. Neredeyse dünyadaki tüm ülkelerin işbirliği ve koordinasyonu ile yürütüldüğü için de farklıdır. Hayvanların refahı için de belli bir seviyede endişe ve ilgiyi de içerir.

Diğer bir yandan CITES'in ekolojik çeşitliği koruma hedefi nedeniyle asıl hedefinin hayvanların refahı veya hayvan hakları olduğu da tam olarak söylenemez. Bir diğer sorun CITES'in uygulanmasında yaşanan zorluklardır. Bu antlaşmaya uygun davranmaya tarafları zorlayacak bir üst kurum yoktur. Yönetim kurulu yaptırım olarak genellikle sadece ticaret yapmama tavsiyesinde bulunur. Bir diğer problem ise türü tehlikede olan hayvanların önemli bir kısmının ekonomik ve siyasi anlamda zayıf ülkelerde olmasından kaynaklanır. Bu ülkeler her ne kadar CITES'a uygun davranma iradesinde olsalar dahi ellerindeki kaynaklar buna imkan vermediği ve CITES'in bu devletlere yardım ve destek enstrümanları oldukça sınırlı olduğu için arzulanan hedeflere ulaşmak kolay olmamaktadır.¹²⁰

2.1.5.2. Dünya Ticaret Örgütü

İkinci Dünya Savaşından sonra serbest ticaret ve ticarin adil, karlı ve belli kurallara bağlanması konusunda uluslararası ekonomik işbirliği oluşturma amacıyla 1948'in Ocak ayında yirmi üç devlet Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşmasını kabul etmişlerdir. Bu anlaşma, küresel ekonominin temel kurallarını ortaya koymuş-

¹²⁰*ibid.*, s. 287-290.

tur. Dünya Ticaret Örgütü de daha geniş kapsamlı bir katılım ve daha ayrıntılı kurallar ile 1995'in Ocak ayında kurulmuş ve Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşmasının halefi olmuştur. 157 ülkenin taraf olduğu bu organizasyon kendi iddiasına göre dünyadaki uluslararası ticaretin yüzde doksan yedisini kendi kuralları ile düzenlemektedir.

Hem Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması hem de Dünya Ticaret Örgütü üç ana ilke üzerinde kurulmuştur. Bunlardan birincisi “En Çok Kayırılan Ülke Yükümlülüğü”dür. Buna göre taraf devletler farklı ülkelerin ticaretini yaptığı benzer mallar arasında ayrımcılık yapamazlar. Başka bir deyişle, taraf bir devlet başka bir devletin bir malına tanıdığı belli bir avantajı derhal ve koşulsuz olarak diğer devletlere de tanımak zorundadır. İkinci ana kural “Ulusal Muamele Yükümlülüğü”dür. Buna göre taraf devletler ulusal ürünlerini korumacı bir politika gütmemeli; yabancı ürünlere karşı ayrımcı davranmamalıdır. Üçünü ana kural “Nicel Sınırlama Yasası”dır. Buna göre taraf devletler ticareti düzenlerken ithalat ve ihracata dair yasaklar, kotalar veya lisans uygulamalarından kaçınılmalıdır. Tüm bu üç ilke ülkeler arasındaki serbest ticaretin genişlemesini ve derinleşmesini hedeflemektedir.¹²¹

Hayvanlar neredeyse tüm ülkelerde hukuken bir mal olarak tanımlandığı veya muamele gördüğü için Dünya Ticaret Örgütünün hükümlerine tabiidir. Bu durum hayvanlar açısından belli olumsuz sonuçlar doğurmaktadır.

Hayvanların refahının korunduğu veya eziyet verilmediği endüstrilerin sonuç ürünü ile bu korumaların sağlanmadığı endüstrilerin sonuç ürünleri arasında bir fark yoktur veya çok azdır. Bu nedenle her iki durumda da “benzer” bir ürün elde edilmektedir. Bunun sonucunda da eğer bir devlet hayvan refahına aykırı bir ürün aleyhine bir ticaret sınırlaması getirmesi durumunda Dünya Ticaret Örgütü'nün kurallarına aykırı sonuçlar doğabilir. Örneğin serbest-

¹²¹ Wagman, Liebman, *A Worldview of Animal Law...*, s. 298-299.

dolaşım yumurtası ile batarya tavuğu yumurtası arasında ürün açısından bir fark yoktur. Bir devlet kendi insani yöntemlerle üretim yapan endüstrisini korumak veya hayvan refahına aykırı olan bir endüstriye izin vermemek için ticarete müdahale etmesi Dünya Ticaret Örgütü'nün kuralları ile ters düşer.¹²²

Aynı durum hayvanlar üzerinde denenmiş kozmetik ürünler için de geçerlidir. Örneğin Avrupa Birliği içerisinde hayvanlar üzerinde denenmiş kozmetik ürünlerin üretilmesi yasak olmasına rağmen bu ürünlerin ithal edilmesi tamamen yasaklanamamıştır. Hayvan kürkleri ile ilgili olarak da Avrupa Birliği hayvanların avlanması sırasında büyük acı ve eziyet veren kapanların Avrupa Birliği sınırları içerisinde kullanılmasını ve bu yöntemle avlanan hayvanların ithalatını yasaklamıştır. Ancak Kanada ve Amerika Birleşik Devletleri bu sınırlamaya itiraz etmiştir. Uyuşmazlık kurulu bir karar almamıştır çünkü taraflar kendi aralarında çözüme ulaşmıştır. Avrupa Birliği geri adım atarak ticaret sınırlamalarının önemli bir kısmını kaldırmıştır.¹²³

Bu sorunlar Dünya Ticaret Örgütü'nün uyuşmazlık çözümü kurulunda Tuna-Dolphin I ve II ile Shrimp-Turtle I ve II uyuşmazlığında ortaya çıkmıştır. Tuna-Dolphin davasında Amerika Birleşik Devletleri, Deniz Memelilerini Koruma Kanunnamesi ile kendi egemenlik alanındaki balıkçıların orkinos balığı avlamak için geniş ağlar kullanmasını yasakladığı gibi bu yöntemle avlanan orkinosların ithalatını da yasaklamıştır. Bu yöntemle orkinos balıklarının avlanması sırasında memeli bir deniz canlısı olan birçok yunus da ölmektedir. Meksika (Tuna-Dolphin I davası) ve Avrupa Ekonomik Topluluğu ile Hollanda (Tuna-Dolphin II davası) Dünya Ticaret Örgütünde Amerika Birleşik Devletlerine karşı uyuşmazlık yoluna başvurmuşlardır. Uyuşmazlık kurulu her iki davada da Amerika Birleşik

---

¹²²*Ibid.*, s. 307-309.

¹²³*Ibid.*, s. 304-305.

Devletleri'nin getirdiği bu ticaret sınırlamalarını Dünya Ticaret Örgütünün kurallarına aykırı bulmuştur.¹²⁴

Shrimp-Turtle I ve Shrimp-Turtle II uyuşmazlıklarında Amerika Birleşik Devletleri bu sefer karides avlanması sırasında ağlarda ölen kaplumbağaları korumak için özel bir ağ tipinin kullanılmasını zorunlu hale getirmiş ve ithal edilen karideslerin bu teknoloji ile avlandığının kanıtlanmasını şart koşmuştur. Bu sınırlama konusunda da Dünya Ticaret Örgütü, Amerika Birleşik Devletlerinin antlaşma yükümlülüklerine aykırı davrandığı sonucuna ulaşmıştır.¹²⁵

2.1.5.3. Uluslararası Balina Avcılığı Komisyonu

Balina, eti ve yağı nedeniyle ekonomik anlamda oldukça değerli bir hayvandır. Bu nedenle özellikle 19. yüzyıldan itibaren balinalar dünyanın birçok yerinde düzenli ve ölçekli bir şekilde avlanmıştır. Yalnız yirminci yüzyıldan itibaren balinaların sınırlı bir doğal kaynak olabileceği fikri ortaya çıkmış ve balina avcılığına dair düzenlemeler yapılması ihtiyacı doğmuştur.

*Convention for the Regulation of Whaling*¹²⁶ – Balina Avcılığının Düzenlenmesi Hakkında Anlaşma, 1931'de yapılmıştır ve bu alandaki ilk uluslararası hukuk kaynağıdır. Bu anlaşmanın amacı balina avcılığının sürdürülebilir ve uzun vadede karlı ve etkin bir endüstri olarak kalması ve gelişmesidir. Bu anlaşma yavru ve anne balinaların avlanması ile türü tükenme tehlikesi olan balinaların avlanmasını yasaklamıştır. Ancak bu anlaşma yeterli balinaların aşırı avlanması ve azalmasının önüne geçememiştir.

*International Agreement for the Regulation of Whaling*¹²⁷ – Balina Avcılığının Düzenlenmesi Hakkında Uluslararası Anlaşma

¹²⁴http://www.wto.org/english/tratop_e/envir_e/edis04_e.htm (20.8.2016)

¹²⁵http://www.wto.org/english/tratop_e/envir_e/edis08_e.htm (20.8.2016)

¹²⁶http://iea.uoregon.edu/pages/view_treaty.php?t=1931-Whaling_EN.txt&par=view_treaty.html (20.8.2016)

¹²⁷http://iea.uoregon.edu/page.php?query=coded_all_lines&where=start&FilenameEQ=1937-Whaling (20.8.2016)

1937'de kabul edilmiştir. Bu anlaşma koruma altına alındıktan nesli tehdit altında olan türlerin sayısını arttırmış ve sene içerisinde belli dönemlerde av yasağı getirmiştir. Bunlara rağmen balina nüfusunda olumlu bir artış gerçekleşmemiştir.

Bunun ardından günümüzde de yürürlükte olan *International Convention for the Regulation of Whaling*¹²⁸ – Balina Avcılığı Hakkında Uluslararası Antlaşma 1946'da kabul edilmiştir. Öncekiler gibi bu antlaşma da balina nüfusunun ekonomik ve diğer insan ihtiyaçları bağlamında sürdürülebilir bir seviyeye çıkartmak ve bunu korumak amacını taşır. Bu antlaşma *International Whaling Commission (IWC)* –Uluslararası Balina Avcılığı Komisyonu adı ile uluslararası bir örgüt kurmuş ve ona belli yetkiler tanımıştır. Bu komisyonun, hangi balina türlerinin avlanabileceğine, her türden kaç adet balinanın avlanabileceğine, hangi yöntemlerle avcılık yapılabileceğine, hangi zaman ve bölgelerde avcılığın gerçekleştirileceğine karar verme yetkisi vardır. Komisyonun düzenlemelerinin bilimsel bulgulara dayanması ve balina avcılığı endüstrisi ile tüketicilerin menfaatlerini gözetmesi gerekmektedir.

Bu komisyonun aldığı en önemli karar uzun süren müzakere ve tartışmalar sonucunda 1982'de aldığı ticari avlanma moratoryumudur. Buna göre taraf devletler üç yıl içerisinde büyük balina avcılığını azaltacaklar, 1986'dan itibaren de buna son vereceklerdir. Bu moratoryum hala devam etmektedir. Ancak bu endüstrinin önemli temsilcileri olan Norveç, İzlanda ve Japonya bu antlaşmadaki belli istisna hükümlerini ileri sürerek balina avcılığına devam etmektedir. Norveç antlaşmada öngörülen resmi itiraz usulüne göre haklı bir itirazda bulunduğunu iddia etmektedir. İzlanda, moratoryuma itirazı ile kendi avlanmasının hukuka uygun olduğunu iddia etmekte ve balina avlanma kotalarını yavaş bir şekilde azaltmaktadır.¹²⁹ Japonya ise avladığı balinalar üzerinde bilimsel araştırmalar yaptığı iddia-

¹²⁸<http://library.arcticportal.org/1863/1/1946%20IC%20for%20the%20Regulation%20of%20Whaling-pdf.pdf> (20.8.2016)

¹²⁹ Wagman, Liebman, *A Worldview of Animal Law...*, s. 316-319.

sı ile balina avcılığını sürdürmekte ve antlaşma hükümlerine uygun olarak üstüne deney ve araştırması sona erdikten sonra hayvanların bedenlerini ticari olarak kullanıma sokmaktadır. Ancak Uluslararası Adalet Divanı 31 Mart 2014'te verdiği kararla Japonya'nın balina avcılığını uluslararası hukuka aykırı bulmuştur¹³⁰.

2.2. Türkiye'de Hayvan Hukuku

Türkiye'de hayvan hukuku aşağıda inceleneceği üzere belli bir seviyeye ulaşmıştır. Mevzuat birçok hayvan grubu ve türüne dair düzenlemeler getirmiştir. Bu bölümün amacı Türkiye'deki hayvan hukukuna genel bir bakış sağlamak olduğu için mevzuatın her bir maddesi incelenmeyecek; bunun yerine mevzuatın önemli noktaları belli bağlantıları ve işleyişleri gösterilerek sunulacak.¹³¹ Çalışmamız kamu hukuku alanında olduğu için hayvanların özel hukuktaki durumunu da değinilmeyecek. Yapısal olarak bu alt başlıkta önce çiftlik hayvanlarına dair düzenlemeler (2. 2. 1.); sonra laboratuvar hayvanlarına dair düzenlemeler (2. 2. 2.); sonra ev ve süs hayvanları ile sahipsiz hayvanlara dair düzenlemeler (2. 2. 3.); ve en sonunda av ve yaban hayvanlarına dair düzenlemeler (2. 2. 4.) incelenecek.

2.2.1. Çiftlik Hayvanlarına Dair Düzenlemeler

Çiftlik hayvanlarının refahı ile ilgili ana düzenleme, 5996 sayılı Veteriner Hizmetleri, Bitki Sağlığı, Gıda ve Yem Kanunudur. Kanunun amacı gereksiz acının engellenmesidir. Yeterli personel, alan ve imkanlar hayvanların refahı için sağlanması kurala bağlanmıştır.

Yumurtacı tavukların korunması ile ilgili hükümlere göre üç sistem tipi öngörmüştür. Bunlar; zenginleştirilmemiş kafes sistemleri, zenginleştirilmiş kafes sistemleri ve alternatif sistemlerdir. Hayvan

¹³⁰<http://www.icj-cij.org/docket/files/148/18136.pdf> (20.8.2016)

¹³¹ Türkiye'deki hayvan hukuku mevzuatı ile ilgili çok daha detaylı bilgiyi tezimde inceledim. İlgilenen hukukçulara bunu gönderebilirim. İletişim için: arikan@tau.edu.tr

refahına en aykırı olanı zenginleştirilmemiş kafes sistemler; en uygun olanı da tavukların serbest dolaşım imkanına sahip olduğu alternatif sistemlerdir. Zenginleştirilmiş kafes sistemleri, zenginleştirilmemiş kafes sistemlerinin niteliklerinin hayvan refahı lehine arttırıldığı sistemlerdir. Her bir sistem tipi için gerekli standartlar öngörülmüştür. Bu standartlar kafes genişliği, üst üste olan kafes sayısı, kafeste tutulan tavuk sayısı, sulama ve yemleme imkanları, tünek ve tırnak aşındırıcı gibi tavukların ihtiyaç duyduğu imkanlar hakkındadır. Zenginleştirilmemiş kafes sistemleri bu yönetmeliğin geçici 1. maddesine göre 1/1/2015 tarihinden itibaren yasaklanır.

Bu kanunla, buzağılar için asgari hareket alanlarını ve düzenlemekte ve sekiz haftadan itibaren yalnız tutulmalarını yasaklamaktadır¹³². Yönetmeliğin eklerinde bu asgari koşullarla ilgili niceliksel sınırlar düzenlenmiştir.

Hayvan Nakilleri Sırasında Refahı ve Korunması Yönetmeliğine göre hayvanlar gereksiz yere yaralanacak ya da acı hissedecek biçimde nakledilmez, naklettirilmez.

Hayvansal Gıdalar İçin Özel Hijyen Kuralları Yönetmeliğine göre ise gıda işletmecisi, hayvanların kesildiği kesimhanedeki hayvan bekleme yerlerinin büyüklüğü ve bölümleri hayvan refahını sağlayacak şekilde oluşturmalıdır. Bu yerler hayvanların tanımlanması ve ölüm öncesi muayenesine imkân verecek şekilde yapılmalıdır. Hayvanlar kesimhaneye getirildikten sonra gereksiz yere bekletilmeden kesilmelidir. Ancak, hayvan refahını sağlamak amacıyla gerektiğinde kesimden önce bir dinlenme süresi verilmelidir.

Kurban Hizmetlerinin Diyanet İşleri Başkanlığınca Yürütülmesine Dair Yönetmelik hükümlerine göre hayvanların kesimi, kurban kesim yerlerinde kurbanını kendisi kesmek isteyen ehil kişilerce veya kasaplığı meslek edinmiş ya da Kurban Kesim Elemanı Yetiştirme ve Geliştirme Kursu Bitirme Belgesine sahip kişiler tarafından,

¹³² Buzağılar enfeksiyon riski nedeniyle doğumdan sonra sekiz hafta boyunca diğer ineklerden ayrı tutulurlar.

dini kuralların gerektirdiği özel koşullar dikkate alınarak, korkutmadan, ürkütmeden, en az acı verecek şekilde, temizlik kurallarına uyularak ve usulüne uygun olarak bir anda yapılır.

Organik Tarım Kanunu ise Organik hayvancılık faaliyetlerini düzenler. Buna göre endüstriyel hayvancılıkta uygulanabilen uzuv kesme, yolma, bağlama gibi yöntemler yasaklanır. Hayvanların açık alanda serbest alanlarda zaman geçirmesine izin verilir. Havalandırma ve ışıklandırma doğal yöntemlerle sağlanır. Tesislerdeki barınaklar hayvanların türünün gerektirdiği ihtiyaçlara cevap vermeli- dir. Hayvan grupları türlerinin davranış kalıplarına aykırı şekilde kalabalık olamaz veya hayvanlar yalnız şekilde yetiştirilemez. Tavukçulukta kafes sistemi uygulanamaz. Hayvanların kesilmesi için asgari süreler öngörülmüştür. Hayvanlar bu yaşam sürelerinden erken bir şekilde kesilemezler. Organik hayvanların nakliyesi hayvanların stressiz ve kısa zamanda gerçekleştirilecek şekilde yapılır. Yükleme ve boşaltma işlemlerinde elektriksel uyarıcı alet kullanılmaz.

Su hayvanlarının refahlarını da koruyan hükümler mevcuttur. Buna göre su hayvanlarının yetiştiricilik ünitelerinin tasarımı ve yapısı, su hayvanlarının türlere özgü ihtiyaçları ile uyumlu, sağlık ve refahını güvence altına alan, suyun fiziksel ve kimyasal parametreleri ile yeterli akış oranlarını sağlamalı ve doğal ihtiyaçlarına cevap vermelidir. Buna göre hayvanlar, yaşamlarını rahat sürdürebilecekleri yeterli alana sahip olmalı; yeterli oksijen düzeyine sahip iyi kalitede suda yetiştirilmeli; türlerine uygun olan doğal çevrelerine uyumlu ortamlarda yetiştirilmelidir.

5996 sayılı Veteriner Hizmetleri, Bitki Sağlığı, Gıda ve Yem Kanununda hayvan refahı ile ilgili yaptırımlar düzenlenmiştir. Buna göre sorumlu oldukları hayvanların barınma, bakım, beslenme, sağlık ve diğer ihtiyaçlarını karşılamayan, sorumluluklarındaki hayvanların insan, hayvan ve çevre sağlığı üzerinde oluşturabilecekleri olumsuz etkilere karşı gerekli önlemleri almayanlara hayvan başına yüz Türk Lirası; dördüncü fıkrası gereği Gıda, Tarım ve Hayvancılık

Bakanlığınca belirlenen barınma yerlerine ilişkin esaslara aykırı hareket edenlere hayvan başına yüz Türk Lirası; nakillerle ilgili esaslara aykırı hareket edenlere bin Türk Lirası; kesim öncesi ve kesim sırasındaki esaslara aykırı hareket edenlere iki bin Türk Lirası idari para cezası; Bakanlıktan onaylı kesim yerleri dışında kesim yapanlara beş bin Türk Lirası idari para cezası verilir. İlgili kanunlar gerekli tedbirleri almayan gıda üreticilerinin lisanslarını iptal etme yaptırımını da içermektedir.

Kontroller, Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığınca kontrol yetkisi verilen personel tarafından gerçekleştirilir. İl/ilçe Tarım, Gıda ve Hayvancılık Müdürlüğü, Çiftlik Hayvanlarının Refahına İlişkin Yönetmelik hükümlerine uyulmasını sağlamak için denetim yapmaya ve yaptırmaya yetkilidir. Söz konusu denetimler, farklı amaçlar için yapılan kontroller sırasında da yürütülebilir. Her yıl yetkili otorite tarafından toplanan bilgiler yıllık rapor haline getirilerek Bakanlığa gönderilir.

2.2.2. Laboratuvar Hayvanlarına Dair Düzenlemeler

5199 sayılı Hayvanları Koruma Kanununa göre hayvanlar, bilimsel olmayan teşhis, tedavi ve deneylerde kullanılamaz; ancak belli koşullarda bilimsel teşhis, tedavi ve deneylerde kullanılabilir. Tıbbî ve bilimsel deneylerin uygulanması ve deneylerin hayvanları koruyacak şekilde yapılması ve deneylerde kullanılacak hayvanların uygun biçimde bakılması ve barındırılması esastır. Ancak başkaca bir seçenek olmaması halinde, hayvanlar bilimsel çalışmalarda deney hayvanı olarak kullanılabilir. Hayvan deneyi yapan kurum ve kuruluşlarda bu deneylerin yapılmasına kendi bünyelerinde kurulmuş ve kurulacak etik kurullar yoluyla izin verilir. Bu hususlarla ilgili esaslar Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığınca çıkarılacak yönetmelikle belirlenir.

DeneySEL ve Diğer Bilimsel Amaçlar İçin Kullanılan Hayvanların Refah ve Korunmasına Dair Yönetmelik yukarıda anlatılan ka-

nunlara dayanılarak Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı tarafından çıkartılmıştır.

Her üretici, tedarikçi, kullanıcı ve araştırmaya yetkili kuruluştaki bir hayvan refahı birimi kurulması gerekmektedir. Bu hayvan refahı birimi kuruluştaki görevlilere hayvan refahı konusunda bilgi verir. Kuruluştaki hayvan refahı ilgili olarak izleme, raporlama ve takipte bulunur. Prosedürlerde hayvanların refahına yönelik ikame, azaltma ve iyileştirme önerilerinde bulunur.

Denek hayvanları üzerinde yapılacak olan prosedürler ancak yönetmelikle sınırlanmış amaçlar doğrultusunda gerçekleştirilebilir. Bunlar, hastalıkların tedavisine, hayvan refahını geliştirilmesine, fizyolojik şartların araştırılmasına veya bunlara dair ilaç, aşı, gıda, yem ve diğer maddelerin geliştirilmesi, imalatı veya kontrol edilmesine; doğal çevrenin ve türlerin korunmasına; yükseköğretim veya eğitimde mesleki becerilerin oluşturulması ve adli tıp araştırmalarına yönelik olabilir.

Prosedürler 3R ilkesine uygun şekilde gerçekleştirilir. Buna göre söz konusu prosedürün canlı hayvan gerektirmeyen bir yöntem ile gerçekleştirilmesi esastır; ancak bunun mümkün olmaması durumunda hayvanlar üzerinde prosedür uygulanır (ikame). Prosedür uygulanırken en az sayıda hayvan gerektiren (azaltma) ve kullanılan hayvanlara en az derecede ağrı, eziyet, sıkıntı ve kalıcı hasar verecek (iyileştirme) yöntemler seçilir. Prosedür açısından bir gereklilik yoksa söz konusu prosedür sırasında denek hayvanına anestezi verilir.

Tüm prosedürler yönetmelikteki eklerindeki kriterlere göre prosedürde ortaya çıkacak acı, eziyet, hasar ve ölüm sonuç ve riskleri belirtilerek sınıflandırılır. Yerel etik kurullar uzun süreli ve iyileştirelemeyen şiddetli ağrı, eziyet ve sıkıntı söz konusu olduğu zaman prosedürün uygulanmasını engelleyebilir. Ancak belli bir bilimsel gereğin varlığı durumunda buna da izin verilebilir.

Hayvan Nakilleri Sırasında Refahı ve Korunması Yönetmeliğindeki kurallar canlı omurgalı olan tüm laboratuvar hayvanlarının nakliyatı sırasında da uygulanır.

Deneysel ve Diğer Bilimsel Amaçlar İçin Kullanılan Hayvanların Refah ve Korunmasına Dair Yönetmeliğin hayvanların korunması ve idari yaptırımları düzenleyen 39. maddesine göre çalışma izni bulunmayan üretici ve tedarikçi kuruluşlar valilik oluru ile faaliyetten men edilir. Denetim sonucunda bu yönetmeliğin şartlarının karşılanmadığı tespit edilirse çalışma izninin iptaline karar verilir. Çalışma izni almamış veya çalışma izni alma niteliklerini kaybetmesinden dolayı çalışma izni belgesi iptal edilen ve kuruluşlarında Bakanlıkça istenilen kayıtları tutmayan üretici ve tedarikçi kuruluş yetkililerine beş bin Türk Lirası idari para cezası verilir.

Bu yönetmelik çerçevesinde hayvan refahının sağlanması amacıyla, hayvanların barınma, bakım, beslenme, sağlık ve diğer ihtiyaçlarını karşılamayan, sorumluluklarındaki hayvanların insan, hayvan ve çevre sağlığı üzerinde oluşturabilecekleri olumsuz etkilere karşı gerekli önlemleri almayan kuruluşların sahipleri veya bakımından sorumlu kişiler ile nakillerle ilgili esaslara aykırı hareket edenlere 5996 sayılı Veteriner Hizmetleri, Bitki Sağlığı, Gıda ve Yem Kanununun 36'ncı maddesi birinci fıkrası (g) bendinde belirtilen miktarda (hayvan başına yüz Türk Lirası) idari para cezaları verilir.

Canlı hayvanların sevklerinde, nakil ile ilgili şartlara ve bunlara ilişkin işlemlere aykırı hareket edenler hakkında bin Türk Lirası idari para cezası verilir. Kuruluşlarındaki hayvanların ve kuruluşlarının kayıtlarını yaptırmayan veya kuruluşlarındaki hayvanları kimliklendirmeyenler hakkında beş yüz Türk Lirası idari para cezası verilir.

Deneysel ve Diğer Bilimsel Amaçlar İçin Kullanılan Hayvanların Refah ve Korunmasına Dair Yönetmeliğine göre Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı, enstitü müdürlüğü veya il müdürlüğü mevzuat hükümlerine uyulduğunu doğrulamak için tüm üretici, tedarikçi

çi, kullanıcı ve araştırmaya yetkili kuruluşları düzenli aralıklarla denetler.

Hayvan Deneyleri Etik Kurullarının Çalışma Usul ve Esaslarına Dair Yönetmelik, etik standartların belirlenmesine; deney yapacak yetkili kurumların hayvan refahı açısından iç denetiminin sağlanması açısından Hayvan Deneyleri Yerel Etik Kurullarının (bundan sonra HADYEK) kuruluşu ve işleyişine; bu hususların merkezi denetiminin sağlanması amacıyla Hayvan Deneyleri Merkezi Etik Kurullarının (bundan sonra HADMEK) kuruluşu ve işleyişine dair esas ve usulleri düzenler.

HADYEK'ler ile deney yapan yetkili kuruluşlar otokontrollerini de gerçekleştirmiş olur ve daha sonra süreç de merkezi bir şekilde HADMEK vasıtasıyla denetlenir.

HADMEK'in önemli olan görevleri arasında şunlar vardır: Deney hayvanlarının kullanılmasına dair etik ilkeleri belirlemek; HADYEK yönergelerini onaylamak; HADYEK'lerin yönetmelik hükümlerine göre çalışıp çalışmadığını denetlemek, yıllık raporlarını değerlendirmek; HADMEK tarafından onaylanan yönergeye ve bu Yönetmeliğe aykırı hareket eden HADYEK'lerin çalışmalarını durdurmak; HADYEK'lerin hizmet verdiği üretici ve kullanıcı kurum ve kuruluşlardaki deney şartlarını ve laboratuvarları bu Yönetmelik hükümleri çerçevesinde denetlemek; Ülke çapında deney hayvanlarının deneylerde kullanılmasına dair yıllık istatistik bilgileri toplamak ve yayınlamak.

HADYEK'in görevleri ise: yönetmelik hükümleri ile HADMEK'in belirlediği etik ilkeler ve iyi laboratuvar uygulamaları çerçevesinde kendi çalışma usul ve esasları hakkında yönerge hazırlamak; deney hayvanları üzerinde yapılacak tüm işlemlerin etik yönden kabul edilebilir sınırlarını belirleyerek yapılacak işlemlere ilişkin protokolleri onaylamak veya gerekçeli olarak reddetmek; kurum içinde deney hayvanı kullanılması sürecinin 3R ilkelerine ve etik kurallara uygun olarak sürdürülmesini denetlemek, bu amaçla gerekli düzenlemeleri yapmak; deney hayvanı kullanılarak elde

edilenlerle aynı veya daha yüksek düzeyde bilgi sağlayabilecek ancak hayvan kullanılmayan veya en az sayıda hayvan kullanılan ya da daha az acı verilen prosedürler içeren alternatif yöntemlerin geliştirilmesine ve doğrulanmasına katkıda bulunacak ve bu alanda araştırmayı teşvik edecek uygulamalar yapmak; deney hayvanları üzerinde yapılacak işlemlerin onaylanmış protokole uygun olarak yapılmasını sağlamak, gerektiğinde sonlandırmasına karar vermek; deney hayvanlarıyla çalışacak personelin gerekli eğitimi almasını sağlamak ve deney hayvanı kullanım sertifikası bulunması şartıyla hayvan deneyleri yapılmasına izin vermek. Bu amaçla gerektiğinde sertifika programları düzenlemek; deney hayvanlarının üretim, yetiştirme, barındırma ve nakil şartları ile deneylerin yapıldığı laboratuvar şartlarının ve ekipmanının etik yönden uygun olup olmadığını denetlemek; Deney hayvanı kullanımı ile ilgili olarak istatistiki veri tabloları ile yıllık faaliyet raporunu hazırlayarak HADMEK'e sunmaktır.

2.2.3. Ev ve Süs Hayvanları ile Sahipsiz Hayvanlara Dair Düzenlemeler

5199 sayılı Hayvanları Koruma Kanununa göre ev ve süs hayvanlarını sahiplenen veya ona bakan kişi hayvanının ihtiyaçlarına uygun koşulları sağlamakla yükümlüdür. Aynı zamanda hayvan sahipleri ve satıcıları hayvanlarının çevreye ve insanlara verebileceği zararlardan sorumludur ve önleyici önlemleri almalıdır. Hayvanlar sahiplerinin borcundan dolayı haczedilemezler ve terk edilemezler.

Sahipsiz veya güçten düşmüş hayvanların 5996 sayılı Veteriner Hizmetleri, Bitki Sağlığı, Gıda ve Yem Kanununda öngörülen durumlar dışında öldürülmesi yasaklanmıştır. Güçten düşmüş hayvanlar ticari veya gösteri amaçlı olarak binicilik veya taşımacılık amacıyla çalıştırılmaz. Sahipsiz veya güçten düşmüş hayvanların hayvan bakımevlerine götürülmesi zorunludur.

KontROLSÜZ ÜREMENİN ÖNLENMESİ İÇİN, hayvanlara acı vermeden kısırlaştırma müdahaleleri yapılabilir. Belli müdahaleler yasaklanmıştır. Buna göre tedavi edici olmayan amaçlarla yapılan kuyruk ve kulak kesme, ses tellerini alma, tırnak ve diş çekme gibi cerrahi müdahaleler yasaktır. Ev ve süs hayvanlarının üretimi ve ticaretini yapanlar anne ve yavruların sağlığını tehlikeye atmamak için gerekli önlemleri almalıdır. Ticari amaçla film ve reklam çekimi için hayvan kullanılması izne tabidir.

Hayvanlar doğal kapasite ve güçlerini aşacak şekilde veya yaranmasına, gereksiz acı çekmesine veya kötü alışkanlıklar kazandırılmasına neden olacak şekilde eğitilemez. Hayvanların dövüştürülmesi yasaktır. Ancak folklorik amaçla şiddet içermeyecek gösteriler için İl Hayvanları Koruma Kurullarından izin alınabilir. Hayvanların öldürülmesi konusunda bir yasaklama mevcuttur. Buna göre yavrulama, gebelik ve sütanneliği döneminde olan hayvanlar istisnalar hariç öldürülemezler.

Hayvanlarla ilgili yasaklar düzenlenmiştir. Bunların ev ve süs hayvanları ile sahipsiz hayvanlar ile ilgili olanları şunlardır: Hayvanlara kasıtlı olarak kötü davranmak, acımasız ve zalimce işlem yapmak, dövmek, aç ve susuz bırakmak, aşırı soğuğa ve sığağa maruz bırakmak, bakımlarını ihmal etmek, fiziksel ve psikolojik acı çektirmek; Hayvanları, gücünü aştığı açıkça görülen fiillere zorlamak; Hayvan bakımı eğitimi almamış kişilerce ev ve süs hayvanı satmak ; Ev ve süs hayvanlarını on altı yaşından küçüklere satmak ; Hayvanlarla cinsel ilişkide bulunmak, işkence yapmak ; Sağlık nedenleri ile gerekli olmadıkça bir hayvana zor kullanarak yem yedirmek, acı, ıstırap ya da zarar veren yiyecekler ile alkollü içki, sigara, uyuşturucu ve bunun gibi bağımlılık yapan yiyecek veya içecekler vermek; Pitbull Terrier, Japanese Tosa gibi tehlike arz eden hayvanları üretmek; sahiplendirilmesini, ülkemize girişini, satışını veya reklamını yapmak; takas etmek, sergilemek ve hediye etmek yasaktır.

Kanuna göre il müdürlükleri ve belediyeler gerek personel gerek geçici bakım evi gerekse diğer tedbirleri sokak hayvanlarının refahı ve popülasyonlarını kontrol altında tutmak için almalıdır.

Trafik kazalarında bir hayvana çarpan ve ona zarar veren sürücü, onu en yakın veteriner hekim ya da tedavi ünitesine götürmek veya götürülmesini sağlamak zorundadır. Hayvanat bahçelerini işletenler sergiledikleri hayvanlara doğalarına en uygun yaşama ortamları tanzim etmekle yükümlüdür. Bu husustaki çalışma usul ve esasları Bakanlığın çıkartacağı yönetmelikle belirlenir. Kanundaki hükümlere aykırı hareket eden ve bulundurdukları hayvanların bakımını ciddi şekilde ihmal eden veya onlara acı çektiren kişilerin hayvan bulundurmaları yasaklanır ve hayvanlarına el konulur.

Hayvan sahiplerinin görev ve sorumlulukları düzenlenmiştir. Buna göre ev ve süs hayvanı veya kontrollü hayvan bulunduranlar ile yeni hayvan sahiplenecekler hayvanını veteriner hekimler tarafından mikroçip uygulaması ile kimliklendirip kayıt altına almakla; mikroçip uygulaması yapılamadığı durumlarda hayvanına ve kendisine ait bilgileri Sahipli Hayvan Kayıt Defteri'ne kayıt yaptırmakla; hayvanın türünün etolojik ve sağlık ihtiyaçlarını karşılamakla; toplu yaşanan yerlerde kedi ve köpeklerin kısırlaştırılmasıyla, hayvanını yavrutmak istemesi halinde doğacak yavrulara bakmak veya dağıtmakla; sahipli hayvanın ölmesi halinde hayvana ait bilgi ve belgeleri yedi gün içinde Belediye'ye teslim etmekle; hayvanı kaybolduğunda yedi gün içinde belediyeye bildirmekle; hayvanların bağlanması sırasında hayvanın zarar görmemesini ve yeterli hareket özgürlüğü vermesini sağlamakla; hayvanların bulunduğu ortamın türlerinin ihtiyaçlarına uygun şartlarda olmasına dikkat etmekle; hayvanın ses düzeyini Çevresel Gürültünün Değerlendirilmesi ve Yönetimi Yönetmeliği'ndeki değerler seviyesinde tutmakla; mesken dışında dolaştırılan hayvanların dışkılarını temizlemekle; hayvanı halka açık yerlerde tasma ile kontrol altında dolaştırmakla; bu yönetmelik yürürlüğe girmeden önce sahiplendirilmiş tehlikeli hayvan-

ların halka açık yerlerde dolaştırılması sırasında mutlaka ağızlığını takmak ve tasma ile dolaştırmakla görevli ve sorumludur.

Yerel hayvan koruma görevlilerinin yetki ve sorumlulukları düzenlenmiştir. Buna göre yerel hayvan koruma görevlileri bölge ve mahallelerindeki sahipsiz hayvanların bakım, aşı, işaretlenme, kısırlaştırma ve geçici bakım evlerine gönderilmesi gibi faaliyetlerde yerel yönetimlerle eşgüdüm sağlamakla; bölgelerindeki lokanta, işyeri ve fabrika gibi kuruluşlardaki besin maddelerinden sahipsiz hayvanların faydalanmasını ilgili belediye ile işbirliği içinde gerçekleştirmekle; görevleri kapsamında tespit ettikleri olumsuzlukları il müdürlüğüne bildirmekle; bir yıl boyunca yaptıkları çalışmalarını bir rapor halinde İl Müdürlüğü'ne vermekle; geçici bakımevleri yararına sosyal etkinlikler düzenlenmesine yardım etmekle; hayvanların korunması ile ilgili eğitici yayınların çıkartılmasında yerel yönetimlere yardımcı olmakla görevli ve sorumludur.

Ev ve süs hayvanı ile kontrollü hayvan bulundurma ve sahiplenilmesi için aranan şartlar düzenlenmiştir. Buna göre, ev ve süs hayvanı sahiplenecek kişinin en az on altı yaşında olması; hayvanın pitbull terrier ve Japanese Tosa gibi tehlikeli bir türden olmaması; hayvanın kısırlaştırılması veya yavrulatmak istenmesi halinde doğacak yavruları kayıt altına almak suretiyle bakılması veya dağıtılması; sahiplenilen hayvanın belediyeye en geç otuz gün içerisinde kayıt edilmesi; hayvanın terk edilmemesi veya bırakılmak isteniyorsa yeniden sahiplendirilmesi veya geçici hayvan bakımevlerine teslim edilmesi gerekmektedir.

Sahipsiz ve güçten düşmüş hayvanların toplatılmasının esaslarına göre, belediyelerde sahipsiz ve güçten düşmüş hayvanların toplatılması için ihtiyacı karşılayacak bir toplama ekibi kurulur; bu ekiplerin ehil kişilerden kurulması ve dönemsel olarak sorumlu veteriner hekimlerce eğitime tutulmaları sağlanır; hayvanlar eziyet edilmeden toplanır, kısırlaştırılır, aşılanır ve tekrar eski yerlerine bırakılır; bu süreçte hayvanların eziyet ve zarar görmemesi için her

türlü önlem alınır; gönüllü kuruluşlar belediye ile işbirliği yaparak bu yönetmelik hükümlerine uygun olarak sahipsiz hayvanları toplayabilir; sahipsiz hayvanlar öncelikle kafes ve ağ ile yakalanır; bu mümkün olmaz ise yakalama sopası kullanılabilir; en son çare olarak veteriner hekim kontrolü altında uyuşturucu tüfek kullanılabilir.

Bunlardan ev ve süs hayvanları ile ilgili olan yaptırımlar şu şekildedir: Toplu yaşanan yerlerde kedi ve köpeklerini kısırlaştırmayıp yavruları kayıt altına aldırarak bakmayan veya dağıtımını gerçekleştirmeyen kişilere hayvan başına üç yüz Türk Lirası idari para cezası; Sahiplendiği hayvanlara gerekli bakımı göstermeyen, etolojik ihtiyaçlarını karşılamayan, hayvanlardan kaynaklanabilecek diğer insanlara veya çevreye verilebilecek zararları önlemek için gerekli önlemleri almayanlar; ev ve süs hayvanı satmakta olup yerel yönetimlerin düzenlediği eğitim programları sonucu sertifika almayan veya hayvan üretilen anne hayvanın ve yavrularının ihtiyaçlarını karşılamak adına önlemleri almayanlar bu husustaki hayvan başına altmış Türk Lirası; hayvanını terk edenlere ise hayvan başına iki yüz Türk Lirası idari para cezası; Sahipsiz veya güçten düşmüş bir hayvanı kanunda belirtilen istisnalar dışındaki hallerde öldüren kişi hayvan başına altı yüz Türk Lirası idari para cezası; Hayvanlara tıbbi ve cerrahi müdahalenin veteriner hekim dışında bir kişi tarafından gerçekleştirilmesi durumunda hayvan başına iki yüz Türk Lirası idari para cezası; Yasak müdahalelerden bir hayvan neslini yok edecek türdeki müdahalelere hayvan başına on bin Türk Lirası; maddenin diğer fıkralarında belirtilen tıbbi amaçlar dışındaki müdahaleler, dış görünüşü değiştirmeye yönelik cerrahi müdahaleler, hayvanın türüne ve etolojik özelliklerine aykırı şekilde yapılan müdahalelerde hayvan başına bin iki yüz Türk Lirası idari para cezası; Hayvan ticareti izni almayanlara ve bu konudaki yasaklara ve yönetmelik hükümlerine aykırı davrananlara bin Türk Lirası idari para cezası; Hayvanların eğitimleri sırasında doğal kapasitelerini, gücünü aşacak şekilde veya yaralanmalarına, gereksiz acı çekmelerine, kötü alışkanlıklara özendirilmesine neden olan yöntemleri kullananlara

bin beş yüz Türk Lirası; canlı hayvan dövüşü yaptırılanlar ise hayvan başına bin beş yüz Türk Lirası idari para cezası; Trafik kazalarında bir hayvana çarpan ve hayvanı en yakın veteriner hekim ya da tedavi ünitesine götürmeyen veya götürülmesini sağlamayanlara hayvan başına üç yüz Türk Lirası idari para cezası; Ev ve süs hayvanlarının ithalat ve ihracatıyla ilgili şartları yerine getirmeyenlere hayvan başına üç bin Türk Lirası para cezası uygulanır.

Bu maddenin ev ve süs hayvanlarının sahiplenilmesi ve ticareti ile ilgili fiillerin dışında kalan hukuka aykırı fiilleri veteriner hekim, veteriner sağlık teknisyeni, hayvan koruma gönüllüsü, hayvan koruma derneği üyeleri, hayvan koruma vakfı üyeleri, hayvan toplama, gözetim altına alma, bakma, koruma ile görevlendirilmiş olan kişilerce işlenmesi halinde verilecek ceza iki kat arttırılarak uygulanır. Ayrıca, bu fiillerin tekrarı halinde cezalar bir kat, daha fazla tekrarı halinde üç kat arttırılarak verilir.

Hayvanları Koruma Kanununun üçüncü kısımda hayvan koruma yönetimi düzenlenmektedir. Bu kısmın birinci bölümünde mahalli hayvan koruma kurulları teşkilat, görev ve sorumluluklar düzenlenir. Buna göre her ilde valinin başkanlığında il hayvanları koruma kurulu oluşturulur.

Bu kurul o ildeki hayvanların yasal temsilcisi konumundadır. Kurul kanundaki hükümlerin doğrultusunda hayvanların korunması amacıyla proje ve raporlar hazırlar, gerekli önlemleri alır. Hayvan bakımevleri, hastaneleri geliştirir ve destekler; yerel hayvan koruma gönüllülerinin müracaatlarını değerlendirir; hayvan sevgisini artırıcı eğitici faaliyetler düzenler.

Belediyelerin alacağı tedbirler de kanunda açıklanmıştır. Buna göre belediyeler sahipsiz ve güçten düşmüş hayvanların toplatılması, kısırlaştırılması, aşılması, gerekli tıbbi bakımlarının yapılması ve işaretlenmesi, alındığı ortama geri bırakılması, sahiplendirilenlerin kayıt altına alınmasıyla; gerekli işlemleri için yerel hayvan koruma görevlileri ve gönüllü kuruluşlar ile işbirliği yapmakla; geçici bakımevlerindeki hayvanların bulaşıcı, tedavi edilemez veya tedavi

sonrası iyileşme ihtimali olmayan bir hastalığa sahip olduğuna, alındığı ortama bırakıldığında insan ve çevre sağlığını önlenemez derecede tehdit edeceğine veteriner hekimce karar verilerek rapor tutulan hayvanların en az acı verecek ve en hızlı olacak şekilde öldürülmesiyle; geçici bakımevlerinden kedi ve köpek almak isteyenler için gerekli form ve sağlık karnesi hazırlanarak sahiplendirme yapılmasıyla ilgili gerekli tedbirleri alır.

Hayvanları Koruma Kanunu ve Hayvanların Korunmasına Dair Yönetmelik hükümlerine uyulup uyulmadığını denetleme yetkisi Çevre ve Şehircilik Bakanlığı'na aittir. Bakanlık bu yetkisini mahallin en büyük mülki amirine devredebilir. Bu durumda mahallin en büyük mülki amiri il bünyesinde veya mevcut değilse başka illerden hayvanların korunması konusunda uzman personeli de denetim ile görevlendirebilir. Bakanlık merkez teşkilatı ilgili birim personelini de denetim ile görevlendirebilir.

Kanununa aykırı hareket eden ve bulundurduğu hayvanları ihmal eden veya onlara ağrı, acı veya zarar veren kişilerin hayvanların el konulur. Bu hayvanların yeniden sahiplendirilir veya koruma altına alınır.

2.2.4. Av ve Yaban Hayvanlarına Dair Düzenlenmeler

4915 sayılı Kara Avcılığı Kanununa göre yaban hayvanı türleri içinde yer alan ve Orman ve Su İşleri Bakanlığınca belirlenen av hayvanlarından, korunması gerekenler Merkez Av Komisyonunca, av hayvanlarının dışında kalan yaban hayvanları ile diğer türler gerektiğinde ilgili kuruluşları uygun görüşleri alınarak Bakanlıkça koruma altına alınır. Koruma altına alınan yaban hayvanları avlanamaz. Yaban hayvanları üreme, tüy değiştirme ve göç dönemlerinde rahatsız edilemez, yavru ve yumurtaları toplanamaz, yuvaları dağıtılamaz ve memeliler kış uykusunda rahatsız edilemez. Av ve yaban hayvanlarının beslenmesine, barınmasına, üremesine ve korunmasına imkân veren doğal yaşama ortamları zehirlenemez,

sulak alanlar kirletilemez, kurutulamaz ve bunların doğal yapıları değiştirilemez.

Merkez Av Komisyonu ve Orman ve Su İşleri Bakanlığı; sürün-gen, kuş ve memeli av hayvanlarının sınıf ve türlerine göre eş tutma, üreme, yavru büyütme, erginleşme gibi yaşam evrelerini dikka-te alarak avlanma sürelerinin başlama ve bitiş tarihleri ile popülas-yon durumuna göre avlanma günleri ve av miktarlarını tespit eder. Orman ve Su İşleri Bakanlığı nesli tehlike altında olan, nadir, hassas ve benzeri statülerde yer alan türler ile endemik ve göçmen türlerin korunması amacıyla gerekli koruma tedbirlerini almaya, bu türler için koruma alanlarını oluşturmaya ve bu alanları ekolojik ihtiyaçla-rına göre yönetmeye, doğal türlerin azalması veya nesillerinin tehli-ke altına girmesi durumunda yeniden yerleştirme çalışmalarının ekolojik prensiplere göre yapılmasını sağlamaya, av yasağına ilişkin esas ve usulleri tespit etmeye, avcılığın denetlenmesi ve izlenmesi çalışmalarını yapmaya ve uygulamada gerekli tedbirleri almaya yetkilidir. Tespit edilen av miktarları ve avlanma süreleri dışında avlanılamaz.

Avlanma, avcılık belgesi ve avlanma izni almak şartıyla, yasa-larla izin verilen silâh, araç ve eğitilmiş hayvanlarla, avlanma plân-larına veya Merkez Av Komisyonu kararlarına göre yapılır. Zehirle avlanmak yasaktır. Haznesi iki fişek alacak şekilde sınırlandırılma-mış otomatik, yarı otomatik, pompalı ve benzeri yivsiz av tüfekleri ile havalı tüfek ve tabancalar avda kullanılamaz. Eğitilmiş hayvan-larla ve mücadele kapsamında kullanım yeri, şekli ve özellikleri Merkez Av Komisyonunca belirlenecekler dışında kara, hava araçla-rı ve yüzer araçlarla, ses, manyetik dalga, ışık yayan araç ve gereç-ler, canlı mühre, tuzak, kapan ve diğer benzeri araç, gereç ve usul-lerle avlanılamaz. Avcılık belgesi alacak olanlar, eğitime ve yeterlik sınavına tâbi tutulur.

Taraf olunan uluslararası sözleşmelerle (esas olarak Nesli Teh-like Altında Olan Yabancı Hayvan ve Bitki Türlerinin Uluslararası Ticaretine İlişkin Sözleşmesiyle) ticareti yasaklanan yerli ve yabancı

yaban hayvanları ve kanununun 6'ncı maddesi çerçevesinde belirlenen avlanma esas ve usullerine aykırı olarak avlanan yaban hayvanları canlı veya cansız olarak veya bunların et, yumurta, deri, post, boynuz ve benzeri parçaları ile bunların türevleri satılamaz, satın alınamaz, nakledilemez ve bunların ithalatı ve ihracatı yapılamaz.

Hayvanat Bahçelerinin Kuruluşu ile Çalışma Usul ve Esasları Hakkında Yönetmelik, 5199 sayılı Hayvanları Koruma Kanununa dayanılarak çıkarılmıştır. Hayvanat bahçesi kurmak isteyen gerçek veya tüzel kurum ve kuruluşlar hayvanat bahçesi ruhsatı almak için, yeterli donanım ve tesislere sahip olduklarını belgelemeli ve yerli veya yabancı hayvan türlerinin yasal yollarla temin edildiğine dair; proforma fatura, fatura, üretici satış belgeleri, tür sözleşme ek listelerinde yer alıyor ise CITES belgeleri, doğadan toplama ve yakalama izinleri ve benzeri belgeleri, çalışacak veterinerlerin ve görevli personelin sözleşmeleri veya görevlendirme belgeleri çevre ve orman il müdürlüğüne sunulmalıdırlar.

Hayvanat Bahçelerinde çalışan veteriner hekim gözetimi altındaki hayvanların sağlık, refah ve güvenliklerini sağlamakla ve kontroller için gerekli dokümantasyonu gerçekleştirmekle sorumludur.

Hayvanat bahçelerinde; hayvanların diğer hayvanlara ve çevreye zarar vermelerini engelleyecek şekilde güvenlik önlemleri alınır; ziyaretçilere hayvan sevgisi ve koruma bilinci verecek eğitim programları düzenlenir; nesli tehlike altında olan hayvanların sayılarının artırılması amacıyla gerekli çalışmalar veteriner hekim kontrolünde yapılır; personele hayvan davranışı, refahı ve tıbbi bilgiler ile ilgili düzenli eğitimler verilir.

Hayvanat bahçelerinde, hayvanların barındırıldığı yerlerin hijyenin sağlanmasına uygun maddelerden oluşturulmasına dikkat edilir; etolojik özelliklerine uygun olarak kafeslerin genişliği, yüksekliği ve içerisinde bulunacak hayvan sayısı belirlenir; hayvanların diğer hayvanlardan korunması ve onlardan korkmamaları için kafeslerinin konumu uygun şekilde düzenlenir.

4915 sayılı Kara Avcılığı Kanununa göre koruma altına alınan yaban hayvanlarını avlayan; yaban hayvanları üreme, tüy değiştirme ve göç dönemlerinde rahatsız eden, yavru ve yumurtaları toplayan, yuvaları dağıtan ve kış uykusundaki memelileri rahatsız edenlere iki yüz Türk Lirası idari para cezası verilir. Bakanlıkça tespit edilen av miktarları ve avlanma süreleri dışında avlananlara iki yüz Türk Lirası para cezası verilir. Av ve yaban hayvanlarının beslendikleri ve barındıkları ortamı zehirleyenler, iki yıldan beş yıla kadar hapis cezası ile cezalandırılır. Ayrıca, failerin avcılık belgesi iptal edilir ve kendilerine bir daha belge verilmez. Devletin hüküm ve tasarrufu altında olan yerlerdeki yaban hayatı koruma ve geliştirme sahalarına izinsiz olarak kurulan yapı ve tesisler, masrafi yapı ve tesisi kurana ait olmak üzere, ilgili idare tarafından yıktırılır. Avlanmak suretiyle, bir canlı türünün yok olması tehlikesine ya da ekolojik dengenin bozulması tehlikesine neden olunması halinde, failer hakkında iki yıldan beş yıla kadar hapis cezasına hükmolunur.

Avlamlarda izin almadan avlananlara ve Merkez Av Komisyonunca avlanmanın yasaklandığı avlamlarda avlananlara iki yüz Türk Lirası idari para cezası verilir. Alınması gereken avcılık belgesini almadan avlananlara üç yüz Türk Lirası; avlanma izni olmadan avlananlara ise yüz elli Türk Lirası idarî para cezası verilir. Avcılık belgesini ve avlanma izin belgesini yanında taşımadan avlananlara yirmi Türk Lirası idarî para cezası verilir. Bu Kanunla yasak edilen fiilleri işleyenler derhal avdan men edilir. Bu Kanuna göre verilecek idarî para cezaları İl Çevre ve Orman Müdürü veya yetki verdiği elemanlar ile orman işletme şefi tarafından verilir.

Hayvanat Bahçeleri ile ilgili yaptırımlar Hayvanat Bahçelerinin Kuruluşu ile Çalışma Usul ve Esasları Hakkında Yönetmelikte düzenlenmiştir. Tesis kurma izni ve ruhsat almış olan hayvanat bahçelerinin denetlenmesi sırasında eksiklik veya usulsüzlük tespit edilmesi durumunda, hayvanat bahçesinin bir kısmı veya tamamı, bu durumun giderilmesi için valilik oluru ile üç aya kadar halkın ziyaretine kapatılabilir. Denetimler sonunda geçici olarak kapatılan

ve üç aya kadar bildirilen eksiklik veya usulsüzlükleri gidermeyen hayvanat bahçelerinin ruhsatı iptal edilir ve bu durum sorumlu yöneticiye veya hayvanat bahçesi sahibine yazılı olarak bildirilir. Hayvanat bahçelerinde kötü şartlarda barındırılan hayvanlar için hayvanat bahçesi sahipleri, hayvan başına yedi yüz Türk Lirası idarî para cezasına çarptırılırlar.

Hayvanat Bahçelerinin Kuruluşu ile Çalışma Usul ve Esasları Hakkında Yönetmeliğine göre hayvanat bahçeleri, bu yönetmelikte belirtilen usul ve esaslara uygunluk bakımından olağan dışı denetimler hariç her yıl en az bir defa rutin olarak Orman ve Su İşleri Bakanlığının denetim elemanlarınca denetlenir.

2.3. Değerlendirmeler ve Reform Önerileri

Bu bölümde önceki bölümde sunumu yapılan hayvan hukuku mevzuatlarının değerlendirilmesi yapılacak ve çalışmamızın en son ve nihai amacı olan Türkiye'deki hayvan hukuku için reform önerileri verilecek. Öncelikle bu reform önerilerine altyapı sağlamak amacıyla önceki bölümlerde incelenen karşılaştırmalı hukuktaki ve Türkiye'deki hayvan hukukunun değerlendirilmesi (2. 3. 1. ve 2. 3. 2.) yapılacak. Daha sonra, somut reform önerilerimizin arkasındaki benimsediğimiz ilkelere (2.3.3.) bakılacak. En sonunda da bunlardan elde edilen sonuçlar kullanılarak reform önerileri (2. 3. 4.) şekillenecek.

2.3.1. Karşılaştırmalı Hukukta Hayvan Hukukunun Değerlendirmesi

Karşılaştırmalı hukuka baktığımız zaman yapabileceğimiz ilk ve en basit çıkarım, hayvan hukukunun dünyada az ya da çok, yeterli veya yetersiz, bir şekilde var olduğu ve zaman içerisinde geliştiğidir. Hayvan hukuku bir ütopya veya ülkelerin hiç ilgilenmediği bir hukuk alanı değildir. Birçok ülke kapsamlı ve detaylı hayvan hukuku normları yasalaştırmıştır. Toplumların ekonomik-kültürel alanda ve

ahlaki düzlemde sürekli olarak ilişki içerisinde oldukları hayvanlarla olan ilişkileri, hukukun bir konusu haline gelmiş durumdadır.

Ancak bununla beraber içerik açısından günümüz hayvan hukuku, çalışmamızın birinci bölümünde incelediğimiz ve haklı bulduğumuz felsefi çıkarımlardan oldukça uzaktır. Getirilen korumalar hayvanların belli menfaatlerini korusa dahi hayvanların çektiği birçok acı ve eziyete izin verilmektedir. Kategorik olarak getirilen yasaklar oldukça sınırlı kapsamlıdır. Hayvan hukukundaki yaptırımlar ve denetim mekanizmaları, insanların yaşayabilecekleri benzer hak ihlalleri ve devletlerin bunlara verdiği reaksiyon ile karşılaştırıldığında oldukça zayıftır. Hayvanlara yapılan ahlaki olmayan muamelelere karşı günümüz hukuku yeterli bir koruma getirmemektedir. Hayvan hukuku, insan merkezci ve türcü bir niteliktedir. Hayvanların menfaatleri genellikle insanların menfaatine uygun düşecek şekilde korunmakta; çatıştığı durumlarda gözden çıkarılmaktadır.

Mevcut hayvan hukuku ağırlıklı olarak faydacı bir temellendirmeye sahiptir. Hayvanların gereksiz veya büyük acılar çekmesinin önüne geçme gayesi vardır. Ancak bununla beraber, her ne kadar hayvanların menfaatlerinin bir yere kadar önemsendiğini görsek dahi; Peter Singer'ın kuramındaki menfaatlerin eşit önemsenmesi ilkesine uygun bir düzenleme yoktur. Hayvan hukukunun en gelişmiş örnekleri dahi, insanların basit, banal veya önemsiz menfaatleri için bile hayvanların bunlarla karşılaştırılamayacak ölçüde acılar çekmesine izin vermektedir. Tom Regan'ın argümanı doğrultusunda hayvanlara başka varlıklardan bağımsız olarak bir hak süjesi, bir kişi olarak kabul etme eğilimi yoktur. Bu yönde ele alınabilecek bir istisna yüksek primatlara tanınan daha geniş korumalar ve bazı ülkelerin bu hayvanların belli alanlarda (özellikle bilimsel araştırmalarda) kullanılmasını yasaklamasıdır. Erdem etiği kavramları da karşılaştırmalı hayvan hukukunda karşımıza çıkmaktadır. Ancak hukuk metinleri belli noktalarda canlılara karşı merhameti, çevreye saygıyı övse ve desteklese de somut kurallar bağlamında bu erdem kurallarına uygun olacak kurallar ortaya çıkmamaktadır.

Beklenileceği üzere dünyada hiçbir ülke hayvanların rutin olarak kullanıldığı ve kendi ekonomileri için önem arz ettiği hiçbir sektöre kategorik bir yasak getirmemiştir. Sanayileşme ve teknolojinin gelişmesi ile beraber endüstriyel metotlar hayvancılık sektöründe de kendini göstermiş ve bu sektörün de hacmini büyük oranda arttırmıştır. Günümüzde endüstriyel hayvancılıkta kullanılan senelik hayvan sayısının yüz milyarlarca olduğu düşünülmektedir. Hayvanlarının bilimsel amaçlı olarak kullanılması da yasaklanmamıştır. Günümüzde bilimsel amaçlı deneylerde kullanılan laboratuvar hayvanı sayısının yüz milyonlarca olduğu düşünülmektedir. Ancak bunlar karlı ve birçok kişinin menfaat sahibi olduğu sektörlerdir. Pek tabii ki böylesine büyük bir ekonomik çıkar gruplarının kanun koyucular tarafından ortadan kaldırılması beklenemez. Bu konuda devletler hayvan refahını koruma yönünde adımlar atmışlardır.

Her ne kadar ahlaki olarak yetersiz olsa da endüstriyel hayvancılıkta belli başlı ülkelerin hayvanların belli menfaatlerini koruma doğrultusunda hayvan refahı reformları değerlidir. Çiftlik hayvanlarının hareket etme imkanlarının artırılması, barınma ve beslenmelerinin iyileştirilmesi, kendi türleri ile sosyal ilişkiler kurmalarına imkan verilmesi, nakilleri ve kesimleri sırasında mümkün olduğunca az acı çekmelerinin sağlanması olumlu gelişmelerdir. Aynı şekilde laboratuvar hayvanları üzerinde gerçekleştirilen deneylerin 3R ilkelere ile sınırlandırılması sayesinde bu hayvanların çektiği eziyetin azaltılması olumlu bir adımdır.

Devletler hayvan hukuku alanında düzenlemeler yaparken ev ve süs hayvanları ile sokak hayvanları konusunda daha ilgili olmuşlardır. Birçok ülkedeki hayvan koruma kanunları doğrudan bu hayvanlara yöneliktir. Bu hayvanların şiddet görmesi veya eziyete maruz kalması birçok hukuk sistemi tarafından belli yaptırımlarla cezalandırılır. Bu durum diğer hayvanların durumu ile kıyaslandığında oldukça olumlu bir noktadadır. Çünkü pekala çiftlik ve laboratuvar hayvanları çok daha büyük acılar ve eziyet içinde olmasına rağmen hukuk sistemleri bunlara aynı korumayı sağlamamaktadır. Bunun

nedeni insanların günlük yaşamlarında evcil hayvanları görmeleri ve onlarla bir empati süreci yaşamalarıdır. Bu hayvanların belli bir acı yaşamaları insanlarda tepki doğurmakta ve hukuk sistemleri de bu toplumsal tepkiyi düzenlemelerine yansıtılmaktadır. Ancak çiftlik ve laboratuvar hayvanları toplumsal hayatın görünür aktörlerinden değildirler. İnsanların tükettiği hayvansal gıdaların ve kullandıkları ilaçların tüketim süreci ile bunların üretim süreçleri birbirinden ayrıktır. İnsanlar bir hayvansal ürünü satın alırken onu yaşayan, acı çekebilen, belli bir kişiliği olan bir varlık olarak değil; kendi ihtiyacı için “onaylanmış” bir üretim sürecinden çıkan bir eşya olarak görür. Bilim dünyası da büyük ekonomik kaynakları kullanmaktadır ve toplumda yüksek bir prestij sahibidir. Bilim dünyasının pratikleri her zaman doğru bir amaç doğrultusunda gerçekleştiği algısı laboratuvar hayvanlarının kullanılması konusunda bu gruba çoğu durumda açık çek vermekte veya laboratuvar hayvanlarının menfaatleri gerektiği gibi değerlendirmeye alınmamaktadır. Bu nedenle ev, süt ve sokak hayvanları ile çiftlik, laboratuvar hayvanlarının hukuk bağlamındaki statüsü de bir asimetri yaratmaktadır.

Av ve yaban hayvanları konusunda da devletler genellikle daha korumacıdır. Birçok devlet av ve yaban hayatını korumaya yönelik düzenlemeler getirmiş; özellikle nesli tehdit altında olan türlerin korunması noktasında efor göstermiştir. Bu durum birçok şekilde yorumlanabilir. İlk olarak bu tutum insan merkezlikle açıklanabilir. Doğanın dengesi insanların menfaatleri açısından önemlidir. Av ve yaban hayvanlarının popülasyonlarının belli bir seviyenin altına düşmesi başka zararlı türlerin popülasyonunun artmasına veya düzenli olarak ekonomik bir getiri sağlayan türlerin hepten yok olmasına neden olabilir. İkinci olarak, bu hayvan türünü kendi istekleri için kullanan gruplar sosyoekonomik olarak kritik derecede bir güç sahibi değildirler. Avcılık, çok az ülkede nüfus genelinde yapılan bir pratiktir. Avcılık veya yaban hayvanların yakalanması ülke geneline bir ekonomik etki yaratmaz. Bunlar siyasi kurumlara etkide bulunabilecek bir sermaye grubu değildirler. Bu nedenle

yapılan korumacı düzenlemelere karşı toplumda bir direnç ortaya çıkmaz. Son olarak, kültürel anlamda av ve yaban hayvanlarına ve çevreye karşı hemen hemen her toplumda genel bir saygı ve ilgi mevcuttur. Özellikle belli türlerin neslinin tükenmesi riskinin kendi başına kabul edilemez bir kötü olduğu genel bir uzlaşmadır. Bu nedenle bu değerlerin korunması doğrultusundaki eğilimin hukuk düzenlemelerine de yansıtıldığını söyleyebiliriz.

Hayvan hukukunun geliştiği ülkelerin niteliklerine baktığımız zaman ilk olumlu bağıntı ülkelerin gelişmişlik seviyesi ile ilgilidir. Hayvan hukuku gelişmiş ülkelerde daha iyi bir noktada iken gelişmekte olan ülkelerde ya hiç yoktur ya da oldukça sınırlı bir kapsama sahiptir. Ülkeler genellikle diğer sosyoekonomik sorunlarını çözdükten sonra hayvan hukukuna dair düzenlemeler getiriyor gözükmektedirler. Gelişmekte olan ülkeler için hayvan hukuku bir lüks olarak görülmektedir. Çin, Brezilya gibi ülkelerde hayvan hukukunun ekonomik gelişim ve diğer hukuk reformlarından önce veya onlarla eş zamanlı olarak gelişimi pek görülmemektedir. Rusya, İran, Pakistan, Afrika ve Latin Amerika ülkeleri neredeyse hiçbir etkili hayvan hukuku düzenlemesi getirmemiştir.

Avrupa Birliği bir topluluk olarak ekonomik, sosyal ve kültürel olarak dünyanın en gelişmiş bölgesidir. Bununla orantılı olarak hayvan hukukunda en yüksek noktadadır ve hayvan hukukunun gelişmesi için en ilerlemeci reformları gerçekleştirmiştir. Çalışmamızda incelediğimiz Avrupa ülkeleri olan Birleşik Krallık, Fransa, Almanya, İsveç ve İsviçre de hayvan hukuku açısından ideal olmasa da olumlu bir görüntü vermektedir. Japonya, Avustralya ve Yeni Zelanda da her ne kadar Avrupa ülkeleri kadar olmasa da yine de geri kalan ülkelerle karşılaştırılınca iyi bir noktadadır. Bu ülkeler genel anlamda hayvan hukuku mevzuatlarını zenginleştirmişler ve düzenledikleri kurallara paralel olarak etkin ve güçlü yaptırımlar öngörmüşlerdir. Birçoğunda denetimi güçlendirmek ve etkin kılmak için özel birimler mevcuttur. Özellikle Avrupa Birliği başta olmak üzere birçok gelişmiş ülke, hayvan refahının geliştirilmesini bir he-

def olarak benimsemiş ve devlet politikalarında bu konuya önem vermiştir. Buna bağlantılı olarak hukuk düzenlemeleri, ilgili meslek gruplarının eğitimi ve ilgili ekonomik grupların işbirliği ve adaptasyonu eş güdümlü olarak ilerletilmeye çalışılmaktadır.

Hayvan hukuku ile bağlantılı olan başka bir dinamik de ekonomik düzendir. Ekonomik anlamda kullanılan hayvanların refahlarının ve haklarının diğer hayvanlara göre daha az korunduğuna dair açıklamaları daha önce vermiştim. Buna ek olarak, bir ülkenin ekonomisi önemli ölçüde endüstriyel hayvancılığa dayanıyor veya o ülkedeki hayvanları kullanan endüstriler ekonomik anlamda ve bu etkilerinden hareketle siyasi bir baskı grubu olarak kritik bir güç oluşturmaları durumunda hayvan hukuku bundan olumsuz etkilenmektedir. Amerika Birleşik Devletleri'ndeki hayvan hukuku bu durumdadır. Amerika Birleşik Devletleri her ne kadar gelişmiş bir ülke olsa da yukarıda belirtilen diğer gelişmiş ülkelerin aksine hayvan hukuku açısından oldukça geridir. Bunun nedeni Amerika Birleşik Devletleri'nde endüstriyel hayvancılığın ve bilim çevrelerinin çok büyük ve güçlü olmasıdır. Bu ülkenin siyasi sisteminin imkanları çerçevesinde bu gruplar siyaseti de etkileyecek şekilde baskı grupları oluşturmuşlar ve ilerlemeci yasama faaliyetlerine imkan vermemişlerdir. Benzer şekilde, Avustralya ve Yeni Zelanda da birer hayvancılık ülkesi olarak hayvan refahı bakımından görece olarak diğer gelişmiş ülkelere göre daha geri bir noktadadır.

Toplumların kültürel değerleri de ülkelerin hayvan hukuku düzenlemeleri ile bağlantılıdır. Hindistan, Budizm inancı ve kültürel değerleri doğrultusunda hayvanlara karşı şiddet ve sömürüyü engellemek için geniş kapsamlı düzenlemeler yapmıştır. Bu düzenlemelerin özellikle çiftlik hayvanlarına dair olanları gelişmiş ülkelerdekilerin dahi ötesindedir. Bununla beraber Hindistan bu kuralların uygulanması konusunda ne yazık ki gelişmiş bir ülke seviyesinde performans gösterememektedir. Birleşik Krallık, faydacılık kuramının beşiği olarak hayvan hukuku düzenlemelerinde hayvan refahı açısından en yüksek noktadadır. Gerek çiftlik hayvanlarına sağla-

nan refah seviyesi gerek laboratuvar hayvanlarının korunması noktasında merkezi bir denetim ve değerlendirme sisteminin oluşturulması bakımından bu ülke hayvan hukuku için bir örnek teşkil etmektedir. Amerikan kültüründeki özel mülkiyetin korunması, devletin bireylere müdahalelerine karşı genel karşıtlık, ekonomik teşebbüs özgürlüğü gibi öğeler ise hayvan refahına ilişkin ilerlemeleri olumsuz yönde etkilemiş diyebiliriz¹³³. Ancak yine de bu konunun siyasilerden ziyade halkın iradesine bırakılması durumunda en azından asgari hayvan refahı şartlarının sağlanması yönünde bir sonuç çıkabileceği de düşünülebilir. Kaliforniya'daki hayvan refahı üzerine yapılan referandum bunun bir örneğidir.

Hayvan hukuku ülkelerin sadece kendi ülkelerindeki dinamiklerden etkilenmez. Bu konunun uluslararası bir boyutu da vardır. Nesli Tehlike Altında Olan Yabani Hayvan ve Bitki Türlerinin Uluslararası Ticaretine İlişkin Sözleşme ve Uluslararası Balina Avcılığı Komisyonu bunun en açık örnekleridir. Devletler hayvanların nesillerinin yok olması noktasında artık duyarlılık göstermektedir. Ancak bu tekil sorunların da ötesinde hayvancılık, uluslararası bir niteliğe sahiptir. Birçok ülke hayvan ürünleri ticareti yapmaktadır. Bir ülkedeki üretim ve rekabet şartları diğer ülkeleri de etkilemektedir. Üreticiler, maliyetlerini mümkün olduğunca düşürüp kar marjlarını arttırmak ve rakiplerine karşı rekabet avantajı elde etmeyi hedeflemektedirler. Bu dinamik kapitalist üretim sisteminde genel anlamda bir verimlilik ortaya çıkarmakta ve üretkenliği arttırmaktadır. Ancak hayvanların refahının geliştirilmesi bir maliyet yarattığı veya verimliliği sınırladığı için bu dinamik hayvanların zararına işlemektedir. Üreticiler kendi iradeleri ile belli hayvan refahı şartları sağlamaları durumunda piyasa paylarını diğer üreticilere kaybetme riski alırlar. Bu nedenle üreticilerin olumlu adımlar atma noktasında pek az teşvikleri mevcuttur. Bu konuda devletler de aynı şekilde olumsuz teşviklere sahiptirler. Devletler kendi üreticileri için belli hayvan

¹³³ Bu durum ile benzer dinamiklerin Amerika Birleşik Devletleri'nde köleciliğin kaldırılmasında da olumsuz rol oynaması arasında paralellik kurulabilir.

refahı şartları koşmaları durumunda diğer ülkelerdeki rekabetçiler ulusal üreticiler karşısında avantaj elde edeceklerdir. Günümüzde neredeyse her ülkenin üye olduğu Dünya Ticaret Örgütünün kural-ları da ülkelerin hayvan refahı şartları öngörüp bu şartları gerçekleştiren şirketleri korumalarına imkan sağlamıyor gözükmektedir. Bu nedenle ülkeler kendi üreticilerini zor durumda bırakabilecek düzenlemelerden kaçınmaktadırlar.

Benzer bir durum federal ülkelerde mevcuttur. Eyaletler kendi üreticileri için belli hayvan refahı şartları öngörmesi durumunda diğer eyaletlerdeki üreticiler pazar paylarını arttırabilir. Diğer bir yandan birçok konuda eyaletlerin iç işlerine müdahale edemeyen federal yönetimler hayvan refahı konusunda büyük çaplı reformlar gerçekleştirememektedirler. Amerika Birleşik Devletleri ve Avustralya'da bu dinamiğin belli bir etkisi olduğundan bahsedilebilir.

Bu sorunun çözüm bulunduğu bölge Avrupa Birliği'dir. Avrupa Birliği kendi sınırları içerisinde başlı başına büyük bir ekonomik güçtür ve kendi başına büyük rekabet avantajlarına sahiptir. Aynı zamanda üye devletlerin üzerinde yeknesak uygulanması gereken hukuk düzenlemeleri oluşturma imkan ve yetkisine sahiptir. Avrupa Birliği içerisindeki ülkelerin ticaretinin önemli bir kısmı yine Avrupa Birliği içerisinde gerçekleşmektedir. Bu nedenle yapılan reformların ekonomik maliyeti tüm rekabetçiler için benzer bir yük doğurduğu için piyasalarda bozucu bir etki yaratmamıştır. Bu şekilde Avrupa Birliği hayvan hukuku açısından "kurtarılmış bir bölge" oluşturmuş diyebiliriz. Ancak ithal ürünlere karşı korumacılık yapılmasının Dünya Ticaret Örgütü tarafından engellenmesi hayvan hukukunun gelişmesini yavaşlatmaktadır. Avrupa Birliği'ndeki hayvan hukuku gelişiminin bir diğer dinamiği, söz konusu faaliyetlerinin önemli bir kısmını gerçekleştiren Avrupa Birliği Komisyonu'nun teknokrat niteliğidir. Bu organın üyeleri seçimlerle iş başına gelmemekte; üye devletler bu organa Komisyoncular atamaktadır. Bu sayede bu organ ilerlemeci düzenlemeler gerçekleştirirken siyasi kaygılardan doğrudan etkilenmemektedir.

Hayvan hukuku gelişmekte olan ve etkileşim halinde olan bir hukuk alanıdır. Ülkeler kendi düzenlemelerini gerçekleştirirken özellikle kendilerine yakın ülkelerin mevzuatına benzer şekilde yasama faaliyeti gerçekleştirmektedirler. Bir ülkede yapılan reform çoğu durumda eğer başka ülkelerde de reform için gerekli koşullar gerçekleşmiş ise ve onu engelleyecek bir dinamik yok ise o ülkeler tarafından da benimsemektedir. Laboratuvar hayvanlarının durumu için 3R ilkesi, evcil hayvanlara olan eziyetin engellenmesi, çiftlik hayvanlarına asgari refah koşullarının sağlanması gibi standartlar hayvan hukuku alanında belli bir gelişme kaydetmiş ülkeler tarafından peş peşe kabul edilmiştir. Bir ülke veya bir bölgede yeni bir reformun gerçekleşmesi diğer ülkelerin de bunu benimsemesi için olumlu bir etki yaratmaktadır. Hayvan hukukunun özellikle hayvan refahına ilişkin düzenlemeleri bilimsel verilere dayalı olarak şekilde teknik düzenlemeler gerektirmektedir. Bu nedenle de kanun koyucular ve ilgili bakanlıklar için karşılaştırmalı hukuktan ve ilgili bilim çevrelerinden yardım almak gerekli düzenlemeleri yapmak için önemlidir.

2.3.2. Türkiye'deki Hayvan Hukukunun Değerlendirmesi

Türkiye'deki hayvan hukuku hakkında da yapabileceğimiz ilk tespit ülkemizde hayvan hukukunun belli bir noktaya gelmiş olduğudur. Çiftlik hayvanları, laboratuvar hayvanları, evcil hayvanlar, av ve yaban hayvanları ile ilgili mevzuatlar gerçekleştirilmiştir. Türkiye'de hayvan hukuku vardır ve çeşitli hayvan tipleri ile ilgili özel düzenlemeler yapacak derinliğe ulaşmıştır. Bundan hareketle Türkiye'nin, kendisinin de içinde bulunduğu gelişmekte olan ülkelere kıyasla en azından mevzuat açısından iyi bir yerde olduğunu söyleyebiliriz.

Çiftlik hayvanlarının asgari refahlarını koruyucu genel düzenlemeler, bazı çiftlik hayvanı türler için özel düzenlemeler, laboratuvar hayvanları için 3R ilkesinin kabulü, ev ve sokak hayvanlarına karşı eziyetin yasaklanması, av ve yaban hayvanlarının

korunmasına dair önlemler Türkiye hayvan hukukunun birer parçalarıdır. Bunlar değerli ilerlemelerdir.

Ülkemizdeki hayvan hukukunun niteliklerine baktığımız zaman karşılaştırmalı hukukta incelediğimiz birçok ülkedeki durumun bir benzerini görürüz. Ülkemizde ev ve sokak hayvanlarının korunmasına çiftlik ve laboratuvar hayvanlarının korunmasından daha çok önem verilmektedir. Bunun nedeninin diğer ülkelerdeki dinamiklerle benzer olduğunu söyleyebiliriz. Yine karşılaştırmalı hukuktakine benzer şekilde Türkiye'deki hayvan hukuku hayvan refahı üzerinde şekillenmektedir. Hayvan hakları kavramı bazı mevzuatlarda geçse de bu kavrama paralel korumalar sağlanmamaktadır. Kategorik yasaklar neredeyse hiç yoktur. Erdem etiğinin erdem kuralları açısından mevzuatta "eziyetin önlenmesi" kuralı birçok noktada karşımıza çıkmaktadır. Mevzuat her ne kadar hayvanların kullanılmasına veya acı çekmesine izin verse de çok abes nedenlerle hayvanların eziyet çekmesini engelleme eğilimindedir.

Türkiye'deki hayvan hukukuna dair ana sorun denetimlerin etkili olmamasıdır. Bu durumun ilk nedeni denetimle ilgili birimlerin sağlıklı bir yapısının olmamasıdır. Hayvan refahını korumaya dair özel bir denetim kurumu yoktur. Denetimciler, özel olarak hayvan refahını kuruluşlarda denetime tabi kılmamaktadır. Hayvan koruma kurulları ve etik kurullarının kompozisyonu hayvanların korunmasına imkan verecek meslek ve toplumsal gruplardan meydana gelmemektedir. Özellikle laboratuvar hayvanlarının refah ve haklarının korunması noktasında etik kurullarının işleyişinin ağırlıklı olarak deney ve diğer bilimsel araştırmaları gerçekleştiren kurumların bünyeleri içerisinde olan yerel etik kurullara dayanması denetim açısından büyük bir sorun yaratmakta; dışarıdan denetim yerine öz denetimi sağlamaktadır. Böyle bir durumda da denetim gerçekçi bir şekilde hayata geçirilememektedir.

Denetim ve yaptırım mekanizmalarının işlememesindeki bir diğer neden bu kuralları uygulayıcıların hayvan refahı ve hayvan hakları konusunda belli bir farkındalık seviyesinde olmamalarıdır.

Bu meslekleri icra edenler karşılaştırmalı hukukta gördüğümüz gelişmiş ülkelerin aksine konu ile ilgili özel eğitimler almamaktadır. Devlet birimleri hayvan refahı ve hayvan haklarının geliştirilmesi ve korunması; hayvan hukukunun etkin bir şekilde uygulanmasına dair güçlü bir irade ortaya koymamaktadır.

Türkiye'deki hayvan hukukuna baktığımız zaman ortaya çıkan diğer büyük bir eksiklik yaptırımların oldukça yetersiz olmasıdır. Hayvan hukukunun iyi bir noktada olduğu ülkelerde yaptırımlar olarak hapis cezaları ve ağır para cezaları öngörülmüştür. Türkiye'deki hayvan hukukunda ise hapis cezaları çok istisnai durumlarda kullanılmaktadır. İdari para cezalarının ise kişiler açısından caydırıcı etkisi çok sınırlıdır. Bunun sonucunda kurallara uyulması ve dikkate alınması noktasında sorun çıkmaktadır. Gerçek ve tüzel kişiler öngörülen idari para cezalarına çarptırılmaktan çekinmemekte; bu durumda da hukuk kuralları kişilerin davranışlarını değiştirmek için güçlü bir etken haline gelememektedir.

Mevzuatımızın özellikle çiftlik hayvanları ve laboratuvar hayvanlarına ilişkin bölümleri Avrupa Birliği hukukuna birçok konuda paralel olarak hazırlanmıştır. Bu durum birkaç şekilde yorumlanabilir. İlk olarak bu gelişmeler Türkiye'nin aday ülke olarak Avrupa Birliği'ne girmek için gerçekleştirdiği reformlar olarak görülebilir. İkinci olarak hayvan hukukunun teknik niteliğinden dolayı yurtdışındaki mevzuattan yararlanmak bakanlıklar ve meclis için belli bir kolaylık sağlamış olabilir. Son olarak, Avrupa Birliği hukukunun örnek alınması yeni mevzuatta ortaya çıkabilecek sorunların öngörülebilirliği açısından bir güvence sağlamış olabilir. Bu sayede bakanlıklar başka bir hukuk düzeninde denenmiş bir uygulamayı kendi bünyesinde uygulayarak muhtemel riskleri ve sorunları azaltmayı hedeflemiş olabilir.

Hayvan refahına dair olan hayvan hukuku düzenlemelerinin teknik bir niteliği vardır. Türlerin özelliklerine uygun şartların ölçülebilir ve denetlenebilir kıstaslara bağlanması gerekir. Mevzuatta bunun örnekleri vardır. Yumurtacı tavuklar ve buzağılara dair özel

düzenlemeler mevcuttur. Ancak diğer hayvan türlerine dair özel düzenlemeler eksiktir. “Hayvan refahı sağlanmalıdır” kuralı çoğu zaman yorumu açık, denetime imkan vermeyen bir ifadedir. Bu genel kuralın hayvan türlerine özel düzenlemelerle belirlenmesi gerekmektedir.

Mevzuatta bazı düzenlemeler her ne kadar önemli ilerlemeler sağlasa da bunlar için geçiş süreleri öngörülmiştir. Bu geçiş süreleri her ne kadar kendi başlarına kötü bir unsur olmasalar da söz konusu mevzuatın ileride gerçekten yürürlüğe girip girmeyeceği konusunda şüphe yaratmaktadır. Geçmişteki gibi yürürlüğe giriş tarihinin ertelenmesine karar verilmesi durumunda yeni mevzuatların anlamı kalmayacaktır.

2.3.3. Reform İçin İlkeler

Reform önerilerimde, ilk bölümündeki ahlaki analizlerin çıkarımlarına hak versek de günümüz Türkiye’sinin şartlarını göz önünde bulunduracağım. Reform önerilerinin toplumun geniş kesimleri, kanun koyucu veya ilgili bakanlıklar tarafından makul bir değerlendirilmeye dahi alınmadan reddedilmesi bu çalışmanın amaçlarına ters düşecektir. Bu çalışma, ilk bölümde konuya kuramsal bir temel sağlamayı amaçladığı gibi aynı zamanda günümüz hayvan hukukunda da somut bir değişiklik için katkıda bulunmayı hedeflemektedir. Mevcut koşullarda hayvan hukukunda çok kapsamlı bir değişiklik yapılmasını engelleyecek ekonomik, siyasi, kültürel birçok dinamik mevcuttur. Reform önerilerini şekillendirirken bunları da değerlendirmemize almamız gerekir.

Bu öneriler kendi başına tam bir hayvan özgürleşmesi amacıyla değildir. İlk kısımda incelediğimiz Rosalind Hursthouse’un öne sürdüğü pratik bilgelik düşüncesine paralel olarak reform önerilerini günümüz koşullarının bağlamı ile ele alacağız. Bu durum kaçınılmaz olarak belli noktalarda her ne kadar ahlaki olarak kusursuz olmasa da belli ödünler vermemize neden olacaktır. Bunun aksi bir şekilde

taviz vermeksizin talep edilecek reformlar hayvanların durumuna dair en ufak bir değişiklik yaratmayacaktır. Bu bahiste her ne kadar Tom Regan'ın hayvan hakları hareketinin taviz vermeyecek şekilde bir strateji izlemesi gerektiğine dair düşüncelerinin belli bir ağırlığının olduğunu kabul etsem de; böyle bir stratejinin ancak hayvanların ahlaki konumu hakkında toplumda ve devlet kademelerinde belli bir eşğin yakalanması ile ancak bir başarı şansı olabileceğini düşünüyorum. Ödün vermeme stratejisi ancak hayvan özgürleşmesi yönünde makul bir gelişme gidişatının olduğu durumda mantıklıdır¹³⁴. Böyle bir gelişme olmaksızın müzakerelere katılmamak kanaatimizce bir kazanım sağlanamaz. Mevcut koşullarda gerçekleşecek reformlar hem kısa vadede hayvanların eziyetini azaltacak hem de daha sonraki daha geniş kapsamlı reformlara toplumu ve devlet kademelerini hazırlayacaktır.

Burada işlenecek reform önerileri ağırlıklı olarak hayvan refahına dayalı olacak. Hayvanların menfaatlerinin mümkün olduğunca korunması ve acılarının mümkün olduğunca azaltılması hedeflenecek. Hayvan haklarına dair olacak öneriler doğası itibariyle tavizsiz olacak. Bu nedenle bu tipteki öneriler kabul edilme ihtimalinin düşük olması nedeniyle kapsamı dar olacaktır. Ancak toplum tarafından kabul görebilecek ve ekonomik ve siyasi anlamda büyük bir baskı grubu oluşturmayan alanlar için hayvan hakları sistematüğinde kategorik yasaklar getirilebilir. Erdem etiğinin kullandığı erdem kuralları da hayvanların özel durumlarının ele alınması ve düzenlemelerin amaçları kısmında kullanılabilir.

İlk başta, Türkiye'deki hayvan hukukunun en büyük eksikliği olan denetimlerin ve yaptırımların zayıflığı çözülmelidir. Reform

¹³⁴ Bununla beraber mevcut toplumsal dinamiklerin oldukça olumsuz olduğu ve müzakere edile, ödün verilse dahi neredeyse hiçbir anlamlı kazanım elde edilemeyeceği durumlarda da radikal bir duruşun korunması makul olabilir. Bu sayede en azından söylemin netliği korunmuş olur. Amerika Birleşik Devletleri'ndeki hayvan hakları hareketinin o ülkedeki durum düşünüldüğünde kısa veya orta vadede hiçbir şekilde kazanım elde edilemeyeceğini görerek toplumsal dinamikleri değiştirmek adına taviz vermez ve radikal bir tutum benimsemesi bu şekilde anlaşılabilir. Tom Regan da belirttiğimiz üzere bu stratejiyi savunmaktadır.

önerilerinde bu denetim ve yaptırım mekanizmalarının Türkiye'deki hukuk sisteminin işleyişi göz önüne alınarak güçlendirilmesine çalışılması gerekir. Yaptırımlar, tekil olaylarda hayvanlara yapılan adaletsizliğe ceza vermektense faydacı anlamda genel toplam refahı arttırmaya yönelik olmalıdır. Bu nedenle yaptırımların gerçekleşmiş adaletsizliklere karşılık verme işlevinden gelecekteki adaletsizlikleri önlemek için caydırıcılık işlevi ön plana alınacaktır. Hayvanların yaşadığı rutin eziyet ve acıların büyüklüğü düşünüldüğü zaman tekil olaylardansa genel duruma odaklanmak gerekir. Denetim mekanizmaları da mümkün olduğunca çok sayıda hayvan kullanan kurumlarda güçlendirilmelidir.

Türkiye'deki hayvan hukukunu eleştirirken yaptığımız bir diğer tespit çiftlik ve laboratuvar hayvanlarına gerekli korumaların sağlanmadığı idi. Reform önerilerimizde ağırlıklı olarak bu hayvan türlerinin korunması ve refahlarının artırılmasına eğilmek gerekir. Ancak yukarıda belirttiğim gibi belli durumlarda tavizlerde de bulunulacak. Bununla beraber bu tavizler de mümkün olduğunca sınırlı tutulmaya, makul bir ilerleme sağlanmaya çalışılacak.

Nüfusun ağırlıklı çoğunluğunun Müslüman olduğu ülkemizdeki dini ve kültürel kaygı ve endişeler de dikkate alınmalıdır. Özellikle hayvanların kesimi konusunda karşılaştırmalı hukukta benimsenen yöntemler ülkemizde tepki ile karşılanması muhtemeldir. Böyle endişeler yaratmayacak şekilde hayvan refahının artırılması yolları seçilmelidir.

Reform önerilerimde mümkün olduğunca karşılaştırmalı hukukta var olan düzenlemeleri kullanacağım. Özellikle Avrupa Birliği hukuku hem ülkemize yakınlığı hem de Avrupa Birliği'ne giriş için bir koşulu olarak önemli bir kaynak olacaktır. Aynı zamanda bu şekilde kanun koyucu ve ilgili bakanlıklar reform önerilerinin uygulama esasları açısından daha fazla öngörüye sahip olabileceklerdir.

Günümüzdeki mevcut koşulları değerlendirdiğimizde hayvan refahı ve hayvan hakları savunucuları tek başlarına bir baskı grubu oluşturarak reformları ilerletemez. Bu hareketler güçlenene kadar

(ki bu da çok uzun bir süre gerektirecektir); hayvan hukukunda gelişmelerin sağlanması için hayvan refahı ve hayvan hakları savunucuları, milletvekilleri, siyasi partiler, ilgili bakanlıklar ile ilgili meslek kuruluşları ve endüstriler arasında belli bir fikir alışverişi ve işbirliği sağlanmalıdır. Bunlardan bir grubunun süreçten tamamen dışlanması süreci tamamen engelleyebilecek bir muhalefet çıkarabilir. Bu nedenle reform çalışmalarının bu grupların hiçbirinin menfaatlerini tamamen engellemeyecek nitelikte olması gerekir. En azından yapılacak reformlar için belli bir geçiş süreci öngörülerek bu grupların menfaat kaybı ve tepkisi kabul edilebilir bir düzeye çekilebilir.

2.3.4. Reform Önerileri

Yapılması gereken reformların en başında denetim mekanizmalarının güçlendirilmesi yer almakta. Hayvan refahı ve hayvan haklarının korunması konusunda özelleşmiş bir denetim kurumu veya birimi oluşturulmalıdır. Fransa'daki Hayvan Refahı Departmanı bu oluşum için model alınabilir. Denetimler daha sık şekilde gerçekleştirilecek şekilde düzenlemeler yapılmalıdır.

Bunun da ötesinde hayvan hukukunun niteliğini ve işleyişini göz önüne alarak denetim meselesine yaklaşmak gerekir. Hayvanlara yapılan muamele, hayvanların kendi başlarına bu muamelelere karşı etkili bir toplumsal tepki oluşturamadığı için ister istemez gizli kalmaktadır. Bir işçi hakları meselesi veya insanların tükettiği bir gıda meselesinde bu konularda olumsuz etkilenen gruplar toplumsal bir tepki ortaya koyup bir geri bildirim mekanizması işletebilmektedirler; ancak hayvanlar konusunda bu mümkün değildir. Denetimlerin sayısı veya kurumsal etkinliğini arttırmak yukarıda belirtildiği gibi olumlu bir adım olacaktır ancak tabii ki bu da yeterli değildir. Sonuçta hayvanların günümüz toplumsal düzeninde kullanımını rutin bir işlemdir ve dışarıdan gelen denetimlerin arttırılması kendi başına yeterli bir koruma sağlamayacaktır. Bu noktada hayvanları kullanan ve onlarla ilişkileri olan kişilerin (veterinerler, bilim adamları, idari görevliler, avukatlar ve bunun gibi) kendilerinin

hayvan hukuku konusunda bilinçlendirilmesi doğrultusunda eğitimlerin verilmesi gerekmektedir. Ayrıca her hayvan türünün bakımına dair özel teknik bilgileri içeren kılavuzlar hazırlanıp bunlar ilgili kişilere dağıtılabilir. Ancak dikkat edilmelidir ki bu eğitim faaliyetleri sadece mevzuattaki kurallar ile sınırlı kalmamalı; hayvan refahı ve hayvan hakları konusundaki ahlaki temellendirmeler de katılımcılara sunulmalıdır. Aksi takdirde kişiler kuru hukuk kurallarına uymak için kendi içlerinde bir itki taşımayacaklardır. Teknik bilgiler, katılımcılara belli olguları sunabilir (örneğin: belli bir alanda, belli bir aydınlatma seviyesinde bir keçinin rahatsız olacağı gibi); ancak bu olguların nasıl bir kötülük teşkil ettiğini gösteremez. Bu nedenle mevzuattaki kurallara uyulmamasının neden kendi başına bir kötülük teşkil ettiği etiğe dair eğitim bölümlerinde anlatılmalıdır. Kaçınılmaz olarak sürekli bir şekilde dış denetimin sağlanamayacağından dolayı kişilerin öz denetimi hayati derecede önemlidir. Bu nedenle hayvan hukuku kurallarının etik altyapısının sağlanması gerekir.¹³⁵

İkinci olarak yaptırımların güçlendirilmesi gelmektedir. Sayısal olarak idari para cezalarının tam olarak ne olmasına dair bir çıkarımda bulunmuyorum çünkü böyle bir çalışma için başka ekonomik verilere de sahip olma gerekirdi. Ancak mevcut yaptırımların oldukça gülünç bir noktada olduğu düşünülürse idari para cezalarının en az üç veya dört katına çıkartılması gerektiğini söyleyebiliriz.

Bu konudaki bir diğer tartışma yaptırımların türü ile ilgilidir. Hapis cezaları veya adli para cezaları yaptırımların güçlendirilmesi için bazı meslek ve sivil toplum kuruluşları tarafından önerilmektedir. Ben bu görüşe pratik nedenlerden dolayı katılmıyorum. Hapis cezaları veya adli para cezaları tekil olaylara karşı belki de daha adil bir karşılık olsa da bu cezaların uygulanması noktasında sorunlar

¹³⁵ Kabul etmek gerekir ki "etik dersleri" tek başlarına yeterli olamazlar. Çalışmamızın ilk bölümünün alt başlığı olan erdem etiği yaklaşımında da belirttiğimiz üzere ahlaki eğitim daha çocukluk döneminden başlayan, birçok faktörden etkilenen, birçok kaynaktan beslenen uzun bir süreçtir. Ancak yine de eğitim programlarına, etiğe dair bölümlerin eklenmesi olumlu bir etki yaratacaktır.

ortaya çıkacaktır. Bu cezalara karşılık gelen eylemlerin öncelikle kanunda suç olarak düzenlenmesi gerekir. Daha sonra da muhakeme aşamasında failin kastının olduğunun ve söz konusu fiillerin kanunda suç olarak düzenlenen fiillere uygun düştüğü makul bir şüpheye yer bırakmaksızın kanıtlanmalıdır. Bir diğer sorun da söz konusu mahkeme sürecinin ülkemizin hukuk sistemindeki aksaklıklardan dolayı oldukça uzun sürecek olmasıdır. Hakimlerin böylesi cezaları vermeye istekli olup olmayacakları da şüphelidir. İdari para cezaları ise bu gibi pratik sorun ve aksaklıklardan etkilenmeyerek idari makamlar tarafından verilebilir. İdari para cezalarının yüksek olması durumunda da arzu edilen caydırıcılık sağlanabilir.

Çiftlik hayvanları ile ilgili reformlar konusunda ilk yapılması gereken hayvan türlerine özel hayvan refahı düzenlemelerinin oluşturulmasıdır. Mevzuatta yumurtacı tavuklar ve buzağılarla ilgili özel düzenlemeler mevcut olmasına rağmen diğer hayvan türleri ile ilgili düzenlemeler gerçekleştirilmemiştir. Yeni düzenlemeler, eti için yetiştirilen tavuklar için 2007/43/EC direktifine; sığırlar, koyunlar, keçiler gibi Avrupa Birliği hukukunda hakkında özel düzenleme getirilmemiş hayvanlar için Birleşik Krallık'taki hayvan refahına dair kılavuzlar model alınabilir. Yine sığırlar ile ilgili İsviçre'deki hareket özgürlüğüne dair düzenlemeler model alınabilir. Son olarak yumurta tavukçuluğu açısından önemli bir ilerleme aşaması olarak kafes sistemi tamamen terkedilerek alternatif kafesiz sistem benimsenebilir. Bu reform çalışmasında İsviçre hukuk düzenlemeleri model alınabilir. Uzun vadeli bir hedef olarak organik tarımda benimsenen kuralların tüm hayvancılık faaliyetlerinde aranması belirlenebilir.

Çiftlik hayvanları ile ilgili bir diğer reform önerimiz hayvanların kesim zamanındaki refahının korunması ile ilgili daha ayrıntılı düzenlemelerin yapılmasıdır. Türkiye'deki hayvan hukukunda hayvanların hangi yöntemlerle kesilmesi gerektiği ile ilgili düzenlemeler yoktur. Avrupa Birliği hukukunun bu noktada da model alınabileceği akla gelebilir. Ancak bu konuda ülkemizin dini hassasiyetleri dikkate alınmalıdır. Avrupa'da kullanılan şoklama yöntemleri ülke-

mizde dini vecibelere aykırı olabileceğine dair kuşku yaratmıştır. Bu nedenle Diyanet İşleri Başkanlığı ve Türk Veterinerler Birliği bu konu ile ilgili bir çalışma başlatmalıdır. Dini kurallara uygun ve mümkün olduğunca hayvan refahını koruyan kesim yöntemleri belirlenmeli ve bu yöntemler formülleştirilerek kural haline getirilmelidir. Bu sayede izlenmesi ve denetimi mümkün kurallar oluşturulabilir. Bu çalışmalarda da Avrupa Birliği hukukundan yine yararlanılabilir.

Hayvanların nakliyatı ile ilgili düzenlemeler tamamen Avrupa Birliği hukukuna paralel bir şekilde hazırlandığı için kurallarda radikal bir değişikliğe en azından şu aşamada gerek duyulmadığı kanısındayım. Ancak söz konusu mevzuattaki teknik imkanların ve denetim birimlerinin ilgili bakanlıklarca oluşturulması gerekmektedir.

Laboratuvar hayvanları ile ilgili düzenlemelerin önemli bir çoğunluğu Avrupa Birliği hukukuna paralel olarak hazırlanmıştır. Ancak Avrupa Birliği hukukunun da özellikle denetim mekanizmaları açısından zayıf olduğu göz önüne alındığında, Birleşik Krallık'taki merkezi denetim mekanizmalarının model olarak alınarak deney prosedürlerinin söz konusu bilimsel araştırmayı veya deneyi gerçekleştirecek kurumun dışındaki bir denetim birimi tarafından onaylanması gerektiğini düşünüyorum. Bu nedenle merkeze bağlı olacak şekilde bölge etik kurulları oluşturulmalıdır. Yine Birleşik Krallık'taki düzenlemelere ve Avrupa Birliği hukukuna paralel olarak bu kurullar söz konusu prosedürlerin 3R ilkesine uydukları gibi elde edilecek bilimsel kazanım ile hayvanların çektiği acıyı da tartmalıdır. Ayrıca kullanılan hayvanların yaşayacağı acının da bir üst limitinin olması gerekir. Bu iki kural, konu ile ilgili mevzuatın Avrupa Birliği hukukuna paralel olmadığı bölümlerdir. Bunlar da Avrupa Birliği hukukuna paralel hale getirilmelidir.

Evcil hayvanlar ve sokak hayvanları konusunda da reform çalışmalarının mevzuatı değiştirmektense onun etkin bir şekilde uygulanmasına yoğunlaşması kanaatindeyiz. Özellikle denetim birimleri konusunda il hayvan koruma kurullarının oluşumuna barolardan

avukatların da dahil olması gerekmektedir¹³⁶. Bu şekilde barolarda etkin bir şekilde faaliyet gösteren hayvan hakları komisyonu üyeleri bu kurulların daha etkin işleyiş ve denetim faaliyetlerinde bulunmasını sağlayabilir. Sokak hayvanlarının bakımı konusunda belediyelerin bütçeleri bu ihtiyaçlara cevap verecek ölçüde yapılandırılmalıdır. Hayvanları Koruma Kanununa dair reform tartışmalarında sokak hayvanlarının toplatılıp kendi yaşam alanındansa yerleşim birimlerinden uzak büyük merkezlere götürülmesi öne sürülmektedir. Biz bu görüşü paylaşıyoruz. Günümüz şartlarında devlet birimlerinin konuya olan yaklaşımın olumlu olmadığı göz önüne alındığında insanların gözünden uzak bir alanda hayvanların toplanıp bakılması denetim ve kontrol açısından oldukça risklidir.

Vahşi hayvanların doğada korunmasına dair kurallar yeterli düzeydedir ancak bunların etkili olabilmesi için yukarıda belirttiğimiz üzere yaptırım ve denetim mekanizmalarının güçlendirilmesi gerekir.

Avcılık ve hayvanat bahçeleri konusunda ülkemizde önemli bir ekonomik veya toplumsal baskı grubunun olmadığı ortadadır. Bu nedenle avcılık ve hayvanat bahçeleri konusunda kategorik olarak yasaklamalar getirilebilir.

Son olarak tüm bu reformlar için geçiş süreleri öngörülmelidir. Bu sayede reformlara karşı muhalefet törpülenebilir, devlet kurumları ile ilgili sektörler bu geçiş sürelerinde gerekli yapılanmaları gerçekleştirebilir.

Kanun ve yönetmeliklerle ilgili reformlardan sonra anayasal düzeyde de reformlar akla gelebilir. Kanımca hayvan hukukuna dair anayasal reformların gerçekleştirilmesi bir öncelik olmamalıdır. Anayasal korumalar sonuç itibarıyla yeni yasaları kendiliğinden kanunlaştırılmaz; ancak mevcut kanunlar Anayasa Mahkemesi tarafından Anayasaya aykırılık nedeniyle iptal edilebilir. Günümüzde

---

¹³⁶ Bu öneri 1993 yılında Prof. Dr. İsmet Sungurbey tarafından getirilmiştir. Bakınız: İsmet Sungurbey, **Hayvan Hakları, Bir insanlık kitabı**, Genişletilmiş İkinci Baskı, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Basımevi, 1993, s.111.

hayvan hukukunun ilerleme ve gelişme eğilimi ile ihtiyacı düşünüldüğünde Anayasanın bu “koruyucu” etkisi pek anlamlı değildir. Anayasa değişikliklerinin oldukça zor gerçekleştiğini de düşünürsek sınırlı zaman ve efor kaynağının bu alana yöneltilmesine gerek olmadığını düşünüyorum. Ancak yine de Anayasa hükümlerinin özellikle hukukçular başta olmak üzere vatandaşlar nezdinde belli değer ve ideallerin oluşturulmasında pay sahibi olabileceğini söyleyebiliriz. Gelecekte yaşanabilecek hayvan hukukuna dair olumsuz gerilemeler için de Anayasal hükümler koruma işlevi görebilir. Uygun şartlar gerçekleşirse hayvan hukukuna dair anayasal düzenlemeler fayda sağlayabilir. Bu konuda Lizbon Anlaşması, Alman Anayasası ve Hindistan Anayasası model alınabilir. Düzenlemede erdem etiğinin kelime dağarcığı kullanılarak hayvanlara yönelik erdemler yüceltilebilir; hayvanların korunması devletin bir değeri olarak sunulabilir.

SONUÇ

Bu kitapta anlatılanlar bazı sorulara cevap vermeye çalışıyor: Hayvanlara neler yapıyoruz? Hayvanların ahlaki bir değeri var mı? Eğer var ise bu statü nereden geliyor? Bu statüyü hangi ilkelere dayandırabiliriz? Kendi hayatımız açısından hayvanlar ile olan ilişkimizin niteliği nedir? Ahlaken doğru olan şeyi nedir? Bu analizlerden ne gibi çıkarımlarda bulunmalıyız? Gündelik hayatımızdaki pratikleri radikal bir şekilde değiştirmeli miyiz? Hayvanların menfaatleri hukukla korunabilir mi? “Hayvan hukuku” bir ütopya mı? Hayvan hukuku bir yerlerde var mı? Türkiye bu resmin içinde yer alıyor mu? Bundan ötesi mümkün mü?

Kitabı okumaya başladığınız zaman bu sorulara vereceğiniz cevaplar ile şimdi vereceğiniz cevaplar arasında bir fark var ise veya en azından kesin bir cevap vermekte tereddüt ediyor iseniz bu kitap işlevini yerine getirmiştir. Tabii ki başka sorulacak sorular ve verilecek cevaplar olabilir ancak akıl yürütmeye bir yerden başlamak lazım.

Önyargılar kolay değişmez. Hayvanlara karşı tutumun da değişmesi uzun zaman alacak. Her büyük hareket John Stuart Mill’in dediği gibi üç aşamadan geçmelidir: alay edilme, tartışılma ve benimsenme. Hayvan meselesi üzerine yazılan eserler bu hareketin alay edilme aşamasından tartışılma aşamasına geçmesine yardımcı olacaktır. Bu kitabın da ülkemizdeki hayvanların özgürleşmesine akademik, toplumsal ve hukuki düzeyde mütevazı bir katkıda bulunacağını ümit ediyorum.

KAYNAKÇA

KİTAPLAR

- Aydın, Mehmet Sabir, **Siyasi ve Hukuki Olarak Avrupa Birliği**, Ankara: Asil Yayın, 2008.
- DeGrazia, David, **Animal Rights: A Very Short Introduction**, Oxford: Oxford Press, 2002.
- Francione, Gary L., **Rain without Thunder: The Ideology of the Animal Rights Movement**, Philadelphia: Temple University Press, 1996.
- Guither, Harold D., **Animal Rights: History and Scope of a Radical Social Movement**, Carbondale: Southern Illinois Press, 1998.
- Hursthouse, Rosalind, **Beginning Lives**, Oxford; New York: Blackwell, 1987.
- Hursthouse, Rosalind, **Ethics, Humans and Other Animals**, Londra; New York: Routledge, 2000.
- Hursthouse, Rosalind, **On Virtue Ethics**, Oxford: Oxford University Press, 2001.
- Kant, Immanuel, **Lectures on Ethics**, Ed. Peter Heath, J. B. Schneewind, Çev. Peter Heath, Cambridge: Cambridge University Press, 1997.
- LaFollette, Hugh - Shanks, Niall, **Brute Science: Dilemmas of Animal Experimentation**, Londra; New York: Routledge, 1996.
- Regan, Tom, **Animal Rights Human Wrongs: An Introduction to Moral Philosophy**, Maryland: Rowman&Littlefield Publishers, 2003.
- Regan, Tom, **The Case For Animal Rights**, Kaliforniya: University of California Press, 1985.
- Scruton, Roger, **Animal Rights and Wrongs**, Demos, 2006.

- Singer, Peter - Mason, Jim, **The Ethics of What We Eat**, Rodale, 2006.
- Singer, Peter, **Comment Vivre avec les Animaux**, Çev. Jacqueline Sergent, Les Empecheurs de penser en rond, 2004.
- Singer, Peter, **Hayvan Özgürleşmesi**, Çev. Hayrullah Doğan, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2005.
- Singer, Peter, **How Are We To Live?**, Oxford: Oxford University Press, 1997.
- Singer, Peter, **L'Egalite Animale: Expliquée aux Humain-es**, Çev. David Olivier, Tahin Party, 2002.
- Singer, Peter, **Practical Ethics**, Second Edition, Cambridge: Cambridge University Press, 1993.
- Singer, Peter, **Rethinking Life And Death**, New York: St Martin's Griffin, 1994.
- Singer, Peter, **The Life You Can Save: How To Do Your Part To End World Poverty**, New York: Random House, 2010.
- Singer, Peter, **Writings on an Ethical Life**, New York: The Ecco Press, 2000.
- Sungurbey, İsmet, **Hayvan Hakları: Bir İnsanlık Kitabı**, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Basımevi, 1993.
- Sungurbey, İsmet, **Hayvan Hakları: Bir İnsanlık Kitabı, Novella Anılarla**, İstanbul: Kent Baskı, 1999.
- Türkbağ, Ahmet Ulvi, **Kanıtlanamayanı Kanıtlamak: Ronald Dworkin'in Hukuk Kuramı**, İstanbul: Derin, 2010.
- Wacks, Raymond, **Hukuk Felsefesine Kısa Bir Giriş**, Çev. Engin Arıkan, İstanbul: Tekin, 2013.
- Wagman, Bruce A. - Liebman, Matthew, **A Worldview of Animal Law**, North Carolina: Carolina Academic Press, 2011.

MAKALELER

- Ali, Raoutsi Hadj Eddine Sari, "Islam", **Animal Welfare**, Ed. Council of Europe Publishing, Council of Europe Publishing, 2006, s. 145-152.
- Armutak, Altan, "İslam Dini Kutsal Kitabında Hayvan Hakları", **İstanbul Üniversitesi Veterinerlik Fakültesi Dergisi**, Sayı 34 (1), 2008, s. 57-66.
- Ausems, Egbert, "The Council of Europe and Animal Welfare", **Animal Welfare**, Ed. Council of Europe Publishing, Council of Europe Publishing, 2006, s. 233-255.
- Cavalieri, Paola - Singer, Peter, "Great Ape Project – And Beyond", **The Great Ape Project: Equality Beyond Humanity**, Ed. Paola Cavalieri, Peter Singer, New York: St. Martin's Griffin, 1994, s. 304-312.
- Cohen, Carl, "Reply to Tom Regan", **The Animal Ethics Reader**, Ed. Susan J. Armstrong, Richard G. Botzler, 2003, Londra: Routledge, s. 25-30.
- Cohen, Carl, "The Case for the Use of Animals in Biomedical Research", **New England Journal of Medicine**, Issue 315, (October, 1986), s. 865-870.
- Ekesho, Ingvar, "The Swedish Approach", **Animal Welfare**, Ed. Council of Europe Publishing, Council of Europe Publishing, 2006, s. 185-199.
- Fox, Michael, "Animal Liberation: A Critique", **Ethics**, Volume 88, Issue 2, (January, 1978), s. 106-118.
- Fox, Michael, "Animal Suffering and Rights: A Reply to Singer and Regan", **Ethics**, Volume 88, Issue 2, (January, 1978), s. 134-138.
- Frey, R. G., "Organs for Transplant: Animals, Moral Standing, and One View of the Ethics of Xenotransplantation", **The Animal Ethics Reader**, Ed. Susan J. Armstrong, Richard G. Botzler, Londra: Routledge 2003, s. 359-368.
- Frey, R. G., "The Case Against Animal Rights", **Animal Rights and Human Obligations**, Ed. Tom Regan, Peter Singer, New Jersey: Prentice Hall, 1989, s. 115-119.

- Frey, R. G., "Why Animals Lack Beliefs and Desires", **Animal Rights and Human Obligations**, Ed. Tom Regan, Peter Singer, New Jersey: Prentice Hall, 1989, s. 39-43.
- Hursthouse, Rosalind, "Neo- Aristotelianism", **Philosophy: Basic Readings**, Ed. Nigel Warburton, Londra; New York: Routledge, 1999, s. 124-138.
- Hursthouse, Rosalind, "**A False Doctrine of the Mean**", **Proceedings of the Aristotelian Society**, New Series, Volume 81, (1980 - 1981), s. 57-72
- Hursthouse, Rosalind, "Acting and Feeling in Character: Nicomachean Ethics 3.i.", **Phronesis**, Volume 29, (No 3, 1984), s. 252-266.
- Hursthouse, Rosalind, "Applying Virtue Ethics to Our Treatment of the Other Animals", **The Practice of Virtue: Classic and Contemporary Readings in Virtue Ethics**, Ed. Jennifer Welchman, Indianapolis: Hackett Publishing Company, 2006, s. 136-156.
- Hursthouse, Rosalind, "Environmental Virtue Ethics", **Working Virtue: Virtue Ethics and Contemporary Moral Problems**, Ed. Rebecca L. Walker, Philip J. Ivanhoe, Oxford: Oxford University Press, 2007, s. 155-173.
- Hursthouse, Rosalind, "Normative Virtue Ethics", **Philosophical Problems: An Annotated Anthology**, Ed. Laurence BonJour, Ann Baker, New York: Pearson Longman, 2008, s. 406-414.
- Hursthouse, Rosalind, "Virtue Ethics and Human Nature", **Hume Studies**, Volume XXV, Number 1 and 2 (April/November, 1999), s. 67-82.
- Hursthouse, Rosalind, "Virtue Ethics and the Treatment of Animals", **The Oxford Handbook of Animal Ethics**, Ed. Tom L. Beauchamp, R. G. Frey, Oxford: Oxford University Press, 2011, s. 119-143.
- Hursthouse, Rosalind, "Virtue Theory and Abortion", **Philosophical Problems: An Annotated Anthology**, Ed. Laurence BonJour, Ann Baker, New York: Pearson Longman, 2008, s. 414-420.
- Hursthouse, Rosalind, "Virtue Theory", **Ethics in Practice**, Third Edition, Ed. Hugh LaFollette, Malden: Blackwell, 2007, s. 45-57.

- Kant, Immanuel, "Duties in Regard to Animals", **Animal Rights and Human Obligations**, Ed. Tom Regan, Peter Singer, New Jersey: Prentice Hall, 1989, s. 23-25.
- Klotzko, Arlene Judith - Singer, Peter, "Learning From Henry Spira", **Cambridge Quarterly Healthcare Ethics**, Issue 8, (1990), s. 3-5.
- Melik, Nathalie, "France and Animal Rights Issues", **Animal Welfare**, Ed. Council of Europe Publishing, Council of Europe Publishing, 2006, s. 219-233.
- Posner, Richard, "Animal Rights: Legal, Philosophical, and Pragmatic Perspectives", **Animal Rights: Current Debates and New Directions**, Ed. Cass R. Sunstein, Martha C. Nussbaum, Oxford: Oxford University Press, 2004, s. 51-78.
- Regan, Tom, "Animal Experimentation: First Thoughts" **All that Dwell Therein: Essays on Animal Rights and Environmental Ethics**, Kaliforniya: University of California Press, 1982, s. 61-75.
- Regan, Tom, "Animals and the Law: The Need for Reform", **All that Dwell Therein: Essays on Animal Rights and Environmental Ethics**, Kaliforniya: University of California Press, 1982, s. 148-165.
- Regan, Tom, "Fox's Critique of Animal Liberation" , **Ethics**, Volume 88, Issue 2 (January, 1978), s. 126-133.
- Regan, Tom, "Introduction", **Matters of Life and Death: New Introductory Essays in Moral Philosophy**, Ed. Tom Regan, New York: McGraw-Hill, 1933, s. 1-3.
- Regan, Tom, "The Case For Animal Rights", **Animal Rights and Human Obligations**, Ed. Tom Regan, Peter Singer, New Jersey: Prentice Hall, 1989, s. 105-115.
- Regan, Tom, "The Moral Basis of Vegetarianism", **All that Dwell Therein: Essays on Animal Rights and Environmental Ethics**, Kaliforniya: University of California Press, 1982, s. 1-40.
- Regan, Tom, "Utilitarianism, Vegetarianism, and Animal Rights", **All that Dwell Therein: Essays on Animal Rights and Environmental Ethics**, Kaliforniya: University of California Press, 1982, s. 40-61.

- Regan, Tom, "Why Whaling is Wrong", **All that Dwell Therein: Essays on Animal Rights and Environmental Ethics**, Kaliforniya: University of California Press, 1982, s. 102-113.
- Singer, Peter, "All Animals Are Equal", **Applied Ethics**, Ed. Peter Singer, Oxford: Oxford University Press, 1986, s. 215-229.
- Singer, Peter, "Ethics Beyond Species and Beyond Instincts: A Response To Richard Posner", **Animal Rights: Current Debates and New Directions**, Ed. Cass R. Sunstein, Martha C. Nussbaum, Oxford: Oxford University Press, 2004, s. 78-93.
- Singer, Peter, "Ethics", **Examined Life: Excursions With Contemporary Thinkers**, Ed. Astra Taylor, New York: New Press, 2009, s. 61-87.
- Singer, Peter, "Fable of the Fox and Unliberated Animals", **Ethics**, Volume 88, Issue 2 (January, 1978), s. 119-125.
- Singer, Peter, "Introduction", **In Defence of Animals The Second Wave**, Ed. Peter Singer, Blackwell, 2005, s. 1-13.
- Singer, Peter, "Killing", **The Oxford Companion to Philosophy**, Ed. Ted Honderich, Oxford: Oxford University Press, 1995, s. 445-446.
- Singer, Peter, "Prologue: Ethics and the New Animal Liberation Movement", **In Defence of Animals**, Ed. Peter Singer, Basil Blackwell, 1985, s. 1-13.
- Singer, Peter, "Right for Chimps", *The Guardian*, 29 Temmuz 1999.
- Singer, Peter, "Ten Ways to Make a Difference", **The Animal Ethics Reader**, Ed. Susan J. Armstrong, Richard G. Botzler, Londra: Routledge, 2003, s. 576-582.
- Singer, Peter, "Utilitarianism and Vegetarianism", **Philosophy and Public Affairs**, Volume 9, Issue 4 (Summer 4, 1980), s. 325-337.
- Tomasik, Brian, "Importance of Wild Life Suffering", **Relations: Beyond Anthropocentrism**, Volume: 3, Issue: 2, 2015, ss. 134-152.

ELEKTRONİK KAYNAKLAR

<http://www.princeton.edu/~psinger/appointments.html/>

<http://tomregan.info/about-tom-regan/>

<http://tomregan.info/interviews/brazil-ngo-interview/>

http://www.fact-index.com/r/ro/rosalind_hursthouse.html/

<http://altweb.jhsph.edu/>

<http://codes.droit.org/>

<http://conventions.coe.int/>

<http://ec.europa.eu/>

<http://eur-lex.europa.eu/>

<http://extranet.agricultura.gov.br/>

<http://grants.nih.gov/>

<http://history.nih.gov/>

<http://iea.uoregon.edu/>

<http://iwc.int/>

<http://lawmin.nic.in/>

<http://tomregan.info/>

<http://www.admin.ch/>

<http://www.alive-net.net/>

<http://www.aphis.usda.gov/>

<http://www.cites.org/>

<http://www.djurensratt.se/>

<http://www.env.go.jp/>

<http://www.fact-index.com/>

<http://faolex.fao.org/>

<http://www.gesetze-im-internet.de/>

<http://www.government.se/>

<http://www.gpo.gov/>

<http://www.icj-cij.org/>

<http://www.legifrance.gouv.fr/>
<http://www.legislation.gov.uk/>
<http://www.legislation.govt.nz/>
<http://www.mevzuat.gov.tr/>
<http://www.mpba.mp.br/>
<http://www.nhmrc.gov.au/>
<http://www.planalto.gov.br/>
<http://www.princeton.edu/>
<http://www.uhdigm.adalet.gov.tr/>
<http://www.unil.ch/>
<http://www.wto.org/>
<https://www.gov.uk/>
<https://www.parliament.qld.gov.au/>